ਨਾਨਕਰਾਜੁਚਲਾਇਆ

ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ

ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਨਾਨਕਰਾਜੁਚਲਾਇਆ

ਹੰਨੇ ਹੰਨੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ

ਹੰਨੇ ਹੰਨੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ

ਨਾਨਕ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ)

ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ

(ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ)

ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : ਫ਼ਰਵਰੀ, 2022
ਦੂਜੀ ਵਾਰ : ਅਪ੍ਰੈਲ, 2022
ਤੀਜੀ ਵਾਰ : ਮਈ, 2022

ISBN : 978-93-80210-76-6

US - 25 $
UK - 20 £
CA - 32 CAD
AU - 36 AUD
Eur - 24 €

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :
ਵਾਈਟ ਨੋਟਸ ਐਂਟਰਟੇਂਨਮੈਂਟ
ਅਤੇ
ਅਕਾਲ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ

ਸਰਵਰਕ : ਪਰਮ ਸਿੰਘ

ਛਾਪਕ :

ਪ੍ਰਿੰਟਵੈੱਲ,
146, ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਫ਼ੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਫ਼ੋਨ : 0183-2583382

ਸਮਰਪਨ

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ
"ਮੈਂ ਹੱਥ ਚੁੰਮ ਲਵਾਂ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਦੇ
ਜਿਸ ਨੇ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਲਿਖਿਆ।
ਜੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾ ਹੁੰਦਾ।"

ਆਸੀਸ

ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਥ ਅਕਾਲੀ
ਤਰਨਾ ਦਲ, ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ
ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਗ
ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ

ਪ੍ਰੇਰਨਾ

ਵਿਦਿਆ ਮਾਰਤੰਡ
ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਬਾਲਾ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਅਤੇ
ਮਹਾਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ
ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਕਰਵਾਇਆ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਦਾਤ

ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਬਦ ਤੋਂ ਹੈ ਤੇ 'ਸਬਦ ਗੁਰੂ' ਹੈ। ਸਬਦ ਅੱਖਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,

"ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਜੇ ਹੈ ਭਾਈ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਿਖਹੁ ਭਾਈ"

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਬੇਅੰਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਅਨਮੋਲ ਦਾਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਉਤਮ ਦਾਤ ਹੈ, ਜੋ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਵੀਰ ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਫਰੀਦਕੋਟ 'ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਈ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕਵਿਤਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਖਣ ਦੀ ਵਿਧਾ ਹੈ ਤੇ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਚਲਣ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਾਲੀ ਸਾਡੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਔਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਲਗੀਧਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਝੋਲੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿਦਕ, ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਨਾਲ ਵੀ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ।

'ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਵਿਚ ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਜੀ ਦੀ ਖਾਲਸਈ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਭਿੱਜੀ ਰਚਨਾ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਆਖਣ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਸਿਦਕ' ਦੀ ਕਮਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਹੀ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਤਰਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਿਦਕ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਮਨਫੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਜਗਦੀਪ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ,

"ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਸੁਣਿਆਂ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਸਿਖ ਸੰਤ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਚੀਕਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਉਹ ਮੁਸਕੁਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ"

"ਯਾ ਖੁਦਾ, ਮਨਸੂਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ"

"ਕਿਹੜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈਂ ਬਾਬਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਪੰਥ ਹੀ ਮਨਸੂਰਾਂ ਦਾ ਹੈ"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਦੇ ਗੰਜ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਹੁਣ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਆਪ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਓ।

ਕਲਗੀਧਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਛੋਟੇ ਵੀਰ ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਇੰਝ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਜ਼ਲ ਰੱਖਣ ਤੇ ਅਡੋਲਤਾ ਦੀ ਦਾਤ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਦੇ ਰਹਿਣ।

ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਕਥਾ ਸੁਣਤ ਮਲੁ ਸਗਲੀ ਖੋਵੈ

ਇਹ ਕਥਾ ਤਾਂ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਤੋਂ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਰੂਪ ਵਟਾ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਬੇ 'ਕੰਦੀ' ਨੇ ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ

"ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਆਪ ਲੱਭ"

ਤਾਂ ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਕਹਿ ਸੁਖਨ ਰਚ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ (ਜਗਦੀਪ) ਕਥਾਵਾਂ ਲੱਭਣ ਤੁਰਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਹਿੰਨਾ, ਕਥਾਵਾਂ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹਵਾ 'ਚ ਤੈਰ ਰਹੀਆਂ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਚੁਣ, ਲੱਭ ਲੈਂਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਇਉਂ ਕਥਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਆਖੇ ਦੁਮਾਲਾ ਸਜਾਉਣ ਗਏ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਬੋਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਕਹੇ, ਉਹ ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹਵਾ ਵਿਚ ਤੈਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਬੋਲ ਹਵਾ ਦੇ ਕੰਧੇੜੇ ਚੜ੍ਹ ਕਿੰਨੇ ਸੀਨਿਆਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘੇ, ਕਿੰਨੇ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਹਿਰਦਿਆਂ ਤੱਕ ਠੰਡ ਪਾਉਂਦੇ, ਕਿੰਨੇ ਨੇਤਰਾਂ 'ਚੋਂ ਨੀਰ ਵਹਾਉਂਦੇ, ਤੈਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਿਧ ਬਣੀ ਤਾਂ ਬਾਬੇ (ਜਗਦੀਪ) ਨੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸਿਆਹੀ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਪੰਖੀ ਬਣ ਗਏ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਕੈਸੇ ਉਜੜ ਹਿਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਰੁਖੀਆਂ ਛਤਰੀਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਬਹਿਣ ਤੇ ਜੀਵਨ ਚਹਿਕਣ ਲੱਗੇ।

ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਕਥਾ ਦੇ 26 ਰੂਪ ਦੱਸੇ ਨੇ। ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ, ਬਾਤਾਂ, ਸੁਖ਼ਨ, ਸਾਖ਼ੀਆਂ ਤੇ ਹਿਕਾਇਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ 'ਬਚਨ' ਵੀ ਕਥਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਨੇ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਕੱਚੇ ਪਿੱਲਿਆਂ ਦੇ ਬੋਲ ਕਥਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਕੇਵਲ 'ਸਤਿ ਬਚਨ' ਹੀ ਕਥਾ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਜੀਓ ਵਿਚ ਦਰਜ਼ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਤਿ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਬਿਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੁਗ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਦੇਹਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਲਜੁਗੀ ਸੰਦਾਂ ਦੇ ਦੌਰ 'ਚ ਸਤਿ ਬਚਨ ਸੁਣਾਵਨ ਹਿਤ ਕਥਾ ਦਾ ਕੋਈ ਏਵੇਂ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਲਾ ਵਰਤੀ, ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ 'ਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕਥਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੁਖ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਕਥਾ ਹੀ ਹੈ, ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਤਿ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਕਥਾ;

'ਕਥਾ ਸੁਣਤ ਮਲੁ ਸਗਲੀ ਖੋਵੈ॥'

ਮਲੁ (ਮੈਲ) ਵੀ ਅਜਬ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜਗਦੀਪ ਅਜ ਕਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਮਿਲਦਾ। ਜਿਥੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮੈਲ ਹੀ ਪੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਲ ਪੋਂਹਦੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਖੀਕਾਰ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਪਰ ਹੈਨ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਹੀ। ਸੋ ਜੇ ਭੋਰਾ ਸਾਖੀਕਾਰ ਦੀ ਮੈਲ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੇ ਮੈਲ ਨੂੰ ਹੀ ਰੁਜਗਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਪਿਛਲੀ ਅੱਧੀ ਸਦੀ 'ਚ ਸਾਖੀ ਦੇ ਸੁਹਜ 'ਤੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਮੈਲ 'ਤੇ ਹੀ ਪਰਚੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ। ਬਾਬਾ ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਰਹਿ ਕੇ ਇਹ ਮੈਲ ਪੁਣਨ ਦੇ ਕੋਹਜ ਤੋਂ ਬਚਣ ਕਰਕੇ ਵਧਾਈ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗ ਸੰਗ ਵਰਤੇ। 'ਨਾਨਕੁਰਾਜੁਚਲਾਇਆ' ਲੜੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਭੈਅ ਤੇ ਭਉ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਿਰਫ 'ਓਹਦੀ ਤੇ ਓਹਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ' ਦੀ ਸੁਹਜ ਕਥਾ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਵੇ। ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਮੈਲ ਗਵਾ ਲੈਣ।

ਘਾਲ ਥਾਇ ਪਵੇ!

ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ
੪ ਜੇਠ ੫੫੪

ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਅਵਤਰੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਅਰਿਦਮਨ ਸਿੰਘ ਬਾਗੜੀਆ ਇਕ ਥਾਂ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅੰਦਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਬਦ ਆ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆ ਜਾਣਾ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਸ. ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਇਹ ਕਥਾ ਲਿਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਇਸਥਿਤ ਹੋਏ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਓਤ ਪੋਤ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਭਾਲਣਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾਉਣ ਜਿੱਡਾ ਹੀ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਣਾ ਵੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਦਾ ਰੰਗ-ਰਸ ਤਰੋ ਤਾਜ਼ਾ ਰਹੇ।

ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਸਰਮਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਅੱਧਾ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕਿਉਂ ਜਾਨ ਗਵਾ ਰਿਹੈਂ?, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਤੂੰ ਏਨੀ ਹਿਮਾਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਖੁਦਾਈ ਨੂਰ ਹੈਂ।"

ਸਰਮਦ ਬੋਲਿਆ, "ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਯਾਰ ਹੈਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਕਲਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸੀਂ ਕਿ ਸਰਮਦ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਰਿਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮਨਸੂਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਰੰਗ ਬਣਿਆਂ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ"

'ਉਮਰ ਏ ਅਸਤ ਕਿ ਆਵਾਜ਼ਾ ਇ ਮਨਸੂਰ ਕੁਹਨ ਸ਼ੁਦ'

ਭਾਈ ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, 'ਇਹ ਤਾਂ ਪੰਥ ਹੀ ਮਨਸੂਰਾਂ ਦਾ ਹੈ।' ਸ. ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਆਏ ਬਾਈ ਸੌ ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 1984 ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਓਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾ ਸਿਰਜਦਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਮਿਥਿਹਾਸ ਅਤੇ ਦੰਦ ਕਥਾ ਗਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੋਲ੍ਹਵੇਂ ਕਾਂਡ 'ਹਮ ਮਾਰੈਂਗੇ ਤੁਮ ਕੋ ਐਸੇ ਸਾਚ ਕਾਟ ਹੈ ਝੂਠੇ ਜੈਸੇ' ਵਿਚ ਤਾਂ ਸ. ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਲਮ ਚੰਡਕਾ ਹੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਠਾਨ ਦਾ ਭੇੜ ਬਿਆਨਦਾ ਜਗਦੀਪ ਜੁੱਧ ਭੂਮੀ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿਚ ਬਉਰਾ ਹੋਇਆ ਫਿਰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਵਜੂਦ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਓਤ ਪੋਤ ਹੈ। ਪਠਾਨ ਨਾਲ ਦੁਰਗਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਿਹੈ ਤੇ ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਦਿਖਾ ਰਿਹੈ। ਮੈਂ 'ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਗੁੱਧੀ ਅਜਿਹੀ ਲਿਖਤ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤਾਂ ਦੁਹਰਾ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਲਿਖਣੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ. ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ 'ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਵਿਚ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਪੰਥਕ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਏਵੇਂ ਹੀ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿਣ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ।

ਭੱਕਰ ਸਿੰਘ

ਸਿੰਘਨ ਜਨਮ ਸੰਗ ਸ਼ਸਤ੍ਰਨ ਲਇਓ

ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਕਦਮ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਆਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਸਿੱਖ ਲਵਾਂ। ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੰਗੋਲ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਜਹੀ ਜਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭੱਥਾ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਟੰਗ ਤੇ ਕਮਾਨ ਹੱਥ ਫੜ੍ਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਫੇਰ ਸਾਰਿਆਂ ਰਲ ਕੇ ਖਾ ਲੈਣਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਸੁਪਨਾ। ਜੰਗਲਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਵਨ ਲੰਘਾ ਦੇਣਾ। ਸਾਰੀ ਧਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨਣਾ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗਾਹੁੰਦੇ ਫਿਰਨਾ।

ਇਹ ਫੁਰਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਨੋਖਾ ਜਾਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜੰਮੇ ਕਿਸੇ ਗੱਭਰੂ ਨੂੰ ਜੇ ਇਹ ਸੁਪਨੇ ਨਾ ਆਉਣ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੱਥਾ ਸਵਾਰਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਉਹ ਲਹੂ ਜਜ਼ਬਾ ਬਣ ਕੇ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਗੁਰ ਭਾਈ ਤੁਰੰਗਾਂ ਦੇ ਪੌੜਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਾਨੂੰ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕੌਣ ਸਨ ਸਾਡੇ ਪੁਰਖੇ?

ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਜੰਗਨਾਮਾ ਹੱਥ ਲੱਗਾ। ਆਪਣੇ ਤਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਫਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੱਡੀ ਮਾਅਰਕੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ,

"ਸਿੰਘ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਲਕਬ ਹੈ, ਇਹ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਜਿਬ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਬਦ 'ਸਿੰਘ' ਨੂੰ 'ਸਗ' (ਕੁੱਤਾ) ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ।

ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦ ਤੋਂ ਸਿੰਧ ਤਕ ਕੰਬਣੀ ਛੇੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਜੰਗਲੀ ਬਹਿਰਾਮ ਗੋਰ, ਜੋ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਕਢਵਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਉਹ ਕਦੇ ਇਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹੇਗਾ।

ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਬੰਦੂਕ ਹਕੀਮ ਲੁਕਮਾਨ ਦੀ ਕਾਢ ਹੈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਬਣੀ ਸਿਰਫ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਹੈ।

ਅੱਲਾਹ ਨੇ ਜਦ ਤੋਂ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਸਾਜੀ ਹੈ, ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉੱਤੇ ਐਸਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਏ, ਜੈਸਾ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਨਿਹੱਥੇ ਦੁਸ਼ਮਨ 'ਤੇ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੇਗਮ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਗੋਲੀ।

ਇਹ 'ਸਗ' ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਭੈੜਿਆ ਦਾ ਰਾਹ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਹੈ।"

ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੋਹ ਵਿਚ ਹੀ 'ਭੈੜੇ' ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ, ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਇੱਛਾ ਹੋਈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਬਾਰੇ ਜਾਣਿਆਂ ਜਾਏ। ਮੇਰੇ ਪੁਰਖੇ ਹਨ, ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ। ਹੋ ਸਕਦੈ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਹੋ ਜਾਏ। ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅਟਕਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅੱਜ ਕਿੱਥੇ ਜਹੇ ਖਲੋਤੇ ਹਨ।

ਕੁਝ ਸਮਾਂ 'ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ' ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣ ਗਿਆ। ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ 'ਖਾਲਸੇ' ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। 'ਉਹ' ਜਿਹੜੇ 'ਪੁੱਠੀ' ਪਰਕਰਮਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਬੋਲਿਆ, "ਇਹ ਐਂਟੀ ਕਲੌਕ ਵਾਈਜ਼ ਕਾਹਤੋਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕਰਦੇ ਹਨ"

"ਹੋ ਸਕਦੈ ਇਹੀ ਸਹੀ ਕਰਦੇ ਹੋਣ। 'ਅਕਾਲ' ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕਲੌਕ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਣੀ ਹੈ।"

ਕੌਣ ਨੇ ਇਹ ਲੋਕ। ਅੱਜ ਦੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ

ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗ ਕਿਵੇਂ ਜਿਉਂ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਾਹ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦੇ ਰਹੀ।

ਕਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਨੀਲੇ ਬਾਣਿਆਂ ਵਾਲੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਵਿਚਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਕਮਾਲ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਰਹੇ ਹਨ ਇਹ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਡਲੇ। ਮੇਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਮੰਗੋਲ ਲੜਾਕੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿੱਧਰੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ, ਜਦ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਬਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੋਇਆ। ਮੰਗੋਲ ਕੀ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਯੋਧਾ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਐਸੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਐਸਾ ਸਿਦਕ, ਐਸਾ ਸਮਰਪਨ, ਐਸਾ ਤਿਆਗ, ਐਸਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਐਸੀ ਸੇਵਾ, ਪੰਥ ਤੋਂ ਮਰ ਮਿਟਨ ਦੀ ਐਸੀ ਭਾਵਨਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਇਕੱਲੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ 'ਐਸਾ' ਕੁਝ ਇਕੱਠਾ ਕਿੱਥੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪੜ੍ਹੇ ਸੁਣੇ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਜਿਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ 'ਇਨ ਗਰੀਬ ਸਿਖਨ ਕਉ ਦੇਉ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਉੱਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ, ਉਸ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਰੰਗ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਨੀਲੇ ਕੇਸਰੀ' ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰੰਗ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਗਿਆਸਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਾਲੇ ਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਦੂਰ ਜਾਂ ਅਣਜਾਣ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਪੰਜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਨਮੇ ਹਾਂ। ਰੰਗ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵੀ ਇਹੀ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਹ ਕੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਇਹਨਾਂ ਦੀ 'ਪੂੰਜੀ' ਨੂੰ ਛੋਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਕਿਹੜੀ 'ਪੂੰਜੀ' ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਕਿਨਕੇ ਮਾਤਰ ਹਨ। ਨਵਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਸਿਰਲੱਥ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ 'ਸਿਦਕ' ਕਮਾਇਆ ਹੈ ਤੇ 'ਸਿਦਕ' ਛੋਹ ਸਕਣਾ ਕਿਸੇ ਵੀ 'ਵਾਦ' ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਿਤਾਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰਹਿਨ ਸਹਿਣ,

ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਸਭ ਨੇੜਿਓ ਦੇਖਿਆ। ਇਕ ਵਜੇ ਤੜਕੇ, ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੀ ਹੈ, ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਣੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ। ਫੇਰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਦੁਮਾਲਾ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਬਾਣੀ ਗਾਈ ਜਾਣੀ ਤੇ ਫੇਰ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕਰ ਚੌਕੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੇਅੰਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨਿਤਨੇਮ ਕਰਨਾ। ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਣ ਲੱਗ ਜਾਣਾ। ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਗਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗ ਸੰਗ ਜਾਣਨਾ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਣੇ। ਜੈਕਾਰਾ ਤਾਂ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਛੱਡਣਾ, ਪਰ ਜਵਾਬ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਉਣਾ। ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਨਿਤਨੇਮ ਵਾਂਗ ਹਰ ਰੋਜ ਪੜ੍ਹਣਾ ਜਾ ਸੁਣਨਾ। ਸਰਬਲੋਹ ਹੀ ਦੇਹਾਂ 'ਤੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸਰਬਲੋਹ ਵਿਚ ਹੀ ਛਕਣਾ। ਜੇ ਕਿਤੋਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਸ਼ਸਤਰ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਚਾਅ ਨਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾਣਾ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸੋਨੇ ਤੇ ਹੀਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਨਾਂ, ਕਟਾਰਾਂ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਜਹੇ ਸਿੰਘ ਹੀ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਚੀਨੀ ਕਹਾਣੀ ਯਾਦ ਆਈ।

ਇਕ ਚੀਨੀ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੂਰ ਇਕ ਟੋਭੇ 'ਚੋਂ ਉਹ ਵੱਡੀਆਂ ਬਾਲਟੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਤੇ ਆ ਕੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮਸ਼ੱਕਤ ਵੱਧ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਘੱਟ। ਦੂਰੋਂ ਇਕ 'ਵਿਕਾਸਸ਼ਾਲੀ' ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਕਿਸਾਨ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਮਿਹਨਤ ਵੱਧ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਟਿੰਡਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਖੂਹ ਵਿਚ ਟਿੰਡਾਂ ਲਮਕਾ ਕੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਲਦਾਂ ਨਾਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਛੇਤੀ ਕੰਮ ਨਬੇੜ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮਸ਼ੱਕਤ ਵੀ ਏਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗੀ ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵੀ ਸੋਹਣੇ ਹੋਣਗੇ"

"ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ", ਕਿਸਾਨ ਬੋਲਿਆ, "ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿਖਾਇਆ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਟਿੰਡਾਂ ਵਾਲੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੈ ਮੇਰੀ ਫਸਲ ਚੰਗੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਵਿਸਰ ਜਾਵੇਗਾ"

ਇਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਇਹਨਾਂ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ

ਦਾ। ਵੱਡੇ ਦਿਲ, ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾਵਾਂ ਤੇ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ। ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਜਾਪਣਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਾਡੀ ਅਧੋਤੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸੌਂਦੇ ਵੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੰਗਜੂ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਕੇ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਵੀ ਸੀ, ਜਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਬਾਰੇ ਬੋਲਿਆ ਕਿ, "ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰ। ਮਸਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਆਂਗੇ।"

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਯੋਧੇ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਕੱਦ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ। ਜੰਗ ਦੇ ਕੱਦ ਤੋਂ ਯੋਧੇ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਝੂਲਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੈਦਰੀ ਡੋਲਦੇ ਜਾਪ ਰਹੇ ਹਨ।"

ਕੀ ਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਜਾਂ ਤੋਂ ਡਰਾ ਕੇ ਉੱਲੂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?
ਕੀ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਭੈਅ ਦੇ ਕੇ ਗਿੱਦੜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?
ਬਾਘ ਕਦੇ ਲੱਕੜਬੱਗਿਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਤੋਂ ਘਾਬਰ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ।

ਮੈਂ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੰਥ ਜਿਹਨਾਂ ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡਿਆਂ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਲੰਘਿਆ। ਮਹਾਨ ਸਿਦਕੀ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਸਿਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਮਗਰੋਂ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 'ਵਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਸਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਜੰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਮੇਰੀ ਲੇਖਣੀ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਣਿਆਂ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ,
'ਸਿੰਘਨ ਪੰਥ ਦੰਗੈ ਕੋ ਭਇਓ'

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਦੰਗਾ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ, ਇਤਿ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਿੱਥ, ਯੂਨਾਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਏਸ਼ੀਆ, ਵਿਚ ਜਰ ਜੋਰੂ ਜਮੀਨ ਪਿੱਛੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਹੁੰਦੇ ਆਏ ਝਗੜੇ ਫਸਾਦਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਧਰਮ ਜੁੱਧ ਸੀ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਧਰਮ ਜੁੱਧ।

ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੀਆਂ ਜੂਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਡੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਘੰਡੀਆਂ ਮਰੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਹੁਣ ਇਹ ਚਿੜੀਆਂ ਹੀ ਬਾਜ਼ ਸਨ, ਉਹ ਬਾਜ਼ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲ ਦੇ ਮੀਨਾਰਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਗੁੰਬਦਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਜਾਂ ਤੋਂ ਡਰਾ ਕੇ ਉੱਲੂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ 'ਪੀਰ' ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਛੁਹਾ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੁੱਧ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿੱਤ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਤੇ ਫੇਰ ਕੁਲ ਆਲਮ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਆਕੜ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਏ ਤਾਊਸ ਦੀ ਸਿੱਲ ਨੇ ਕਿਵੇਂ 'ਅਕਾਲ ਦੇ ਤਖ਼ਤ' ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਡੰਡਉਤ ਵਿਚ ਝੁਕ ਗਈ।

ਕਹੈਂ ਦੰਗਿਓਂ ਹਮ ਕਿਮ ਟਰੈਂ ਦੰਗੋ ਹਮਰੀ ਜਾਤ ॥
ਦੰਗੋ ਖ਼ਾਤਰ ਹਮ ਕੀਏ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਆਪ ॥

ਨਾਵਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੀ ਰੱਖੇ ਜਾਣ। ਪਰ ਕਥਾ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣੀ ਪਈ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਥਾ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੀ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਜੋ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਦੂਜੇ ਕਾਕਾ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਰਨਾਲ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚੇ ਵੇਲੇ ਹੋਈ ਤੇ ਤੀਜਾ ਪਾਤਰ ਅਜੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਹੈ। ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾ ਗਿਆ, ਇਹ ਤੀਜੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਾਫ ਹੋਏਗਾ।

ਮੇਰੇ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਦਦ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਲੜੀ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਦੇ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਉੱਤੇ ਹੀ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਤਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਥੇ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਲਿਖਣੀ ਵਾਜਬ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹਲਾਂਕਿ ਇਸ ਨਾਵਲ ਲਈ ਮੈਂ ਹੋਰ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਲਈ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਥਾਵਾਂ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੀ ਰੱਖੀਆਂ

ਹਨ। ਮਸਲਨ ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਜਿਆਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ 'ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਅਨੁਸਾਰ 'ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼' ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਜਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਇਸ ਉੱਦਮ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਵੀ ਤੇ ਬਣਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੈਪਟਨ ਬਲਦੀਪ ਕੌਰ, ਡਾ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਮਿਲਾਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਅਮਰਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਬਾਈ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਈ ਕਮਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਮਦਦ ਬਿਨਾ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੁੰਦਾ।

ਨਮਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਗ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਜੀਵਨ, ਸਮਰਪਨ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ।

ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਸਰਬਲੋਹ ਦੇ ਦੇਗਿਆਂ ਬਾਟਿਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਜੇ ਵੀ 'ਉਸ' ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਮਰਪਨ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਡੰਡਉਤ ਹੈ ਸਭ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਨਵੀਨ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਅੱਗੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਚਾਓ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਏਡੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿਣੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਗ ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਰਨਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਗਾਵੀ ਜਾਂਦੀ 'ਆਰਤੀ ਆਰਤਾ' ਤੇ ਮਹਾਕਾਲ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਛੱਡੇ ਜਾਂਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਨਾ ਸੁਣਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਬਾਜ਼ ਕਦੇ ਕਿੱਕਰਾਂ 'ਤੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਦੂਰ ਜਿੱਥੋਂ ਤਾਈਂ ਨਿਗਾਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਵੀ ਜਾਂਦੀ, ਉੱਥੋਂ ਤਕ ਦਾ ਅਸਮਾਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਗੁੰਬਦਾਂ ਤੋਂ ਸੋਹਣਾ

ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ।

'ਨਾਨਕ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ' ਨਾਮ ਹੇਠ ਤਿੰਨ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਇਹ ਲੜੀ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੀ ਦੇ 'ਸਚੁ ਕੋਟੁ' ਤੋਂ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਈ।

ਉਹਨਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਰਤਾ ਭਰੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਅਤੇ ਸਿਦਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਰ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਲੜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ 'ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਆਸੀਸ ਤੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ

ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ

1

ਮੱਧ ਪੰਜਾਬੇ ਸਿੰਘ ਫਿਰੈਂ ਜਿਮ ਬੇਲੇ ਕੇ ਸ਼ੇਰ

"ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਵੇ, ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਫਤਹਿ ਪਾਵੇ, ਧੰਨ ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ"

ਇਕ ਦਮ ਮੈਂ ਤ੍ਰਭਕ ਕੇ ਉੱਠਿਆ। ਸਮਾਂ ਦੇਖਿਆ, ਸਵੇਰ ਦਾ ਡੇਢ ਕੁ ਵੱਜਿਆ ਸੀ।

'ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਵੇਲਾ ਹੈ ਜੈਕਾਰੇ ਦਾ?'

"ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਸੁਪਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।", ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਚਾਦਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉੱਤੇ ਲਈ ਤੇ ਸੌਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਐਸੇ ਸੁਪਨੇ ਆਉਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਨ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਚੀਆਂ, ਪਰ ਇਕ ਮਿੱਠੀ ਜਹੀ ਅੱਚਵੀ ਨੇ ਸੌਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

'ਸਤਿਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਦੇਖਾਂ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਿਉਂ ਆਵਦੀ ਇਕ ਸੋਹਣੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਟੁੱਟਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੀ ਮਿੱਥ ਸੱਚ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਾਂਗਾ ਕਿਵੇਂ। ਐਸੇ ਵਰਤਾਰੇ ਸਾਖੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਨੰਦ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਏਡੇ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰੱਤਖ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਚਾ ਸਕੋ।

ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਤੋਂ ਸੁਣਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਆਮ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮੰਗ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਡੀ ਮੁਕਤੀ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਾਇਨਾਤ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਤਕ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਹੀਏ।

"ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁਕਤ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣਗੇ?", ਮੇਰੇ ਬਾਲ ਮਨ ਨੇ ਤਰਕ ਕਰਨਾ।

"ਜੀਹਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਉਹ ਸਿਰਫ ਆਪ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸਦਾ ਸਗਲ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੈ", ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਹਿਣਾ।

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਹੋ ਕੁਝ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਚਮੁਚ ਕੌਣ ਚਾਹੇਗਾ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣਾ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਆਖਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਇਹੋ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮਾਣੀ, ਆਪਣੇ ਹੱਥੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਸਾਰੇ, ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਤਕਾ ਖੇਡਿਆ, ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਰੇ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਕੌਤਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਦ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣ ਨੂੰ। ਸਵਰਗ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਦੇ ਜੋੜਿਆਂ ਦੀ ਖਾਕ ਜਾਪਦਾ ਹੋਏਗਾ।

ਉਹੀ ਹੋਣਗੇ, ਜੋ ਬਾਹਰ ਜਾਪ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹੀ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਬਾਹਰ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਕਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਾਂਗਾ? ਕੀ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਨਾਮ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ 'ਸਿੰਘ' ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਕਰਮ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹਾ।

ਇਸੇ ਖਿੱਚੋ ਤਾਣ ਜਹੀ ਵਿਚ ਸਾਂ ਕਿ ਘੜੀ ਦਾ ਅਲਾਰਮ ਵੱਜ ਗਿਆ।

"ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ, ਬਿਨਾ ਅਲਾਰਮ ਤੋਂ ਉੱਠਣ ਦਾ ਤਾਂ ਸੁਭਾਅ ਪੱਕਿਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀਆਂ", ਇਕਦਮ ਮੇਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਹਾਸਾ ਜਿਹਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਕਿਵੇਂ ਮੈਂ ਸੋਚ ਲਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਵਾਰਤਾਰਾ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਵਾਪਰ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਮੈਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਣਗੇ।

ਖੈਰ ਉੱਠ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਸੋਚ ਕੇ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਨਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਹੋ ਕੁਝ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਵਾਪਸ ਨਾਨਕੀਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਵਿਚ 'ਕੰਦੀ ਨਿਹੰਗ' ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਉਸੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ, ਇਕ ਹਥ ਸਿਮਰਨਾ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਬਰਛਾ, ਚੰਦ ਤੋੜੇ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਉੱਚਾ ਦੁਮਾਲਾ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੰਦੀ ਦਾ ਨਾਮ ਤਾਂ 'ਕੁਦਰਤ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ' ਹੈ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ 'ਕੰਦੀ ਨਿਹੰਗ' ਪਕਾ ਦਿੱਤਾ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆ ਨੇ।

'ਕੁਦਰਤ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ', ਕਿੱਡਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਨਾਮ ਹੈ। ਜਦ ਚੌਂਕੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਜਾਪਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਇਨਾਤ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਗੋਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਲੇਟ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਇਕ ਬੋਧ ਮੱਠ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬੋਧ ਭਿਖਸ਼ੂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਚੌਂਕੜੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਚੌਂਕੜੇ ਦਾ ਆਕਾਰ "ੴ" ਦੇ ਖੁੱਲੇ ਊੜੇ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਚੌਂਕੜੇ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ 'ਕੰਦੀ ਨਿਹੰਗ' ਦੇ ਚੌਂਕੜੇ ਵਿਚੋਂ ਜਰੂਰ "ੴ" ਦਾ ਝੌਲਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਈਰਾਨੀ ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਖੇਡਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਜਿੱਡੀ ਕਰੋ'। ਬਾਬੇ ਕੰਦੀ ਦੀ ਗੋਦ ਸਚਮੁੱਚ ਕਾਇਨਾਤ ਜਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਦ ਉਹ ਚੌਂਕੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ। 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ' ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਭੁਲਾ ਕੇ ਬਾਬੇ ਕੰਦੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਪਈ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਬਾਬੇ ਕੰਦੀ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ। ਉਸਦਾ ਸਿਮਰਨਾ, ਬਰਛਾ, ਕਿਰਪਾਨ, ਦੁਮਾਲੇ ਦੇ ਚੱਕਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕੁਲ ਕਾਇਨਾਤ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਦੇ।

ਮੈਂ ਬਸ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਕੰਦੀ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਓ ਆ ਬਈ ਸ਼ੇਰਾ, ਬੜੇ ਦਿਨਾ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰਾ ਪਾਇਆ"

"ਬਸ ਬਾਬਾ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆ ਸੀ", ਮੈਂ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਸਿਰ ਨਾਲ ਹੀ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੈਂ ਕਿ ਟੇਕ ਆਇਐਂ ਮੱਥਾ?", ਬਾਬੇ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਜਹੇ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਮੈਂ ਬਸ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕੁਰਾਇਆ।

"ਆਹੋ ਬਈ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਐ ਕਈਆਂ ਦੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੀ, ਪਰ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤਕ ਸਿਰ ਰੂਪੀ ਇਹ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਪੰਡ ਨਾਲ ਈ ਚੁੱਕੀਓ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਐ। ਤੂੰ ਸ਼ੇਰਾ ਜੇ ਐਤਕੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਜਰੂਰ ਇਹ ਸਿਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਭੇਟ ਕਰ ਆਈਂ। ਊਂ ਮੈਨੂੰ ਐਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਹੁੰਦੀ ਵੀ ਐ ਕਿ ਨਹੀਂ", ਮੈਂ ਬਾਬੇ ਕੋਲ ਈ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦੀ ਚਾਹ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਵਾਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ।

"ਤੇ ਜੇ ਬਾਬਾ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਸੱਚੀਓਂ ਨਾ ਹੋਈ ?"

"ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮੌਜ ਆ ਸ਼ੇਰਾ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ, ਪਰ ਊਂ

ਉਹ ਮਿਹਰਬਾਨ ਬਹੁਤ ਐ। ਤੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਦੇਖ ਲਈਂ। ਤਰੁੱਠ ਗਏ ਤਾਂ ਸੱਦ ਹੀ ਲੈਣਗੇ। ਹਾਂ ਇਹ ਜਰੂਰ ਆ ਕਿ ਪਹਿਲੇ 'ਪਿਆਰੇ', ਫੇਰ 'ਮੁਕਤੇ' ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਫੌਜ ਤੇ ਫੇਰ ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਕੱਚੇ ਪਿੱਲੇ", ਬਾਬੇ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮਾਣ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਮੈਂ ਹਜੇ ਕੁਝ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ, "ਸੱਚੇ ਨਾਨਕੀਂ ਵੀ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਸਲੀ ਨਾਨਕੇ ? ਆਹ ਨਾਨਕੇ ਤਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਨੇ ਸ਼ੇਰਾ, ਰੂਹਾਨੀ ਤਾਂ ਉਹੋ ਈ ਨੇ"

"ਹਾਂ ਬਾਬਾ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵੀ ਜਾ ਕੇ ਆਇਆਂ"

"ਵੱਡੇ ਤੇਜ ਪਰਤਾਪ ਵਾਲੀ ਧਰਤ ਹੈ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ੇਰਾ। ਚਿੜੀਆਂ, ਗਿੱਦੜਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜਾਂ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਉਣ ਵਾਲੀ। ਦਾਸਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੂਰਮੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ। ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਬਖਸ਼ਨ ਵਾਲੀ", ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ ਹੋਰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਬੋਲੀ ਗਿਆ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ। ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਗੇੜ ਵਿਚ।

2

ਅਬ ਸਿੱਖਨ ਰੂਪ ਪਲਟਾਈਐ

ਕੰਦੀ ਬਾਬੇ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿੱਦਿਆ ਨਹੀਂ ਲਈ। ਦਲ ਪੰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ, ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਹ ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਬਾਬੇ ਕੋਲ ਬੈਠਿਆਂ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਚਿੱਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਈ ਹੀ ਜਾਵੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਜਦ ਬਾਬਾ ਚੁੱਪ ਹੋ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਜਲੌਅ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ।

"ਬਾਬਾ 'ਦਾਸਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ' ਵਾਲਾ ਤੇਰਾ ਸੰਕੇਤ, ਮੇਰੇ ਪੂਰਾ ਗੇੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ"

"ਨਾਮ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸ਼ੇਰਾ। ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਠਠੰਬਰ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਚੰਦ, ਦਾਸ, ਰਾਏ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਬਦਲ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ 'ਸਿੰਘ' ਲਾਇਆ। ਤੂੰ ਗੋਪਾਲ ਦਾਸ ਤੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਵਿਚ ਫਰਕ ਦੇਖ। ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਈ ਜਾਪਦਾ ਕਿ ਗੋਪਾਲ ਦਾਸ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰਾ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ੇਰ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਹੋਵੇ।"

"ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਦਾਸ ਜਾਂ ਚੰਦ ਆਦਿ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਪਿਆ ?", ਮੇਰੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਥੋੜੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਫਰਕ ! ਇੰਦਰਾਪੁਰੀ ਕੰਬਣ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ"

ਬਾਬੇ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗੂੰਜਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਕਰਤਬ ਸਿਖਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਜੌਹਰ ਦੇਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਬੋਲੇ, "ਤੁਸੀਂ ਰਾਜੇ

ਹੋਵੋਗੇ। ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਇਕ ਨਮੂਨੇ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਕਾਇਮ ਕਰੋਗੇ, ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਜ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਤੁਸਾਂ 'ਤੇ ਤਰੁੱਠੇ ਹਾਂ। ਮੰਗੋ ਕਿੱਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

ਤੇ ਭੋਲੇ ਸਿਖ ਵਿਚਾਰੇ ਗਰੀਬ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁਰਕਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਹੀ ਰਾਜ ਲਈ ਮੰਗਦੇ ਰਹੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਣ ਕਿ ਈਰਾਨ, ਖੁਰਾਸਾਨ, ਫਿਰੰਗ, ਚੀਨ, ਕਾਬਲ ਦਾ ਰਾਜ ਮੰਗੋ, ਪਰ ਸਿਖ ਕਹਿਣ ਮਹਾਰਾਜ ਅਸੀਂ ਏਨੇ ਜੋਗੇ ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿਓ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫੇਰ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਟਾਪੂਆਂ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਤੁਰਕ ਹਕੂਮਤ ਨੇਸਤੋ ਨਾਬੂਦ ਕਰੋਗੇ। ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਲਤਨਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੋਲ ਦਿਓਗੇ।"

ਗਰੀਬ ਸਿਖ ਬੋਲੇ, "ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਸੀਂ ਕਦ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਏਡੀ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੌਫ ਵਿਚ ਬਿਤਾਈਆਂ ਨੇ, ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਪਲਟਾਇਆ ਜਾਏਗਾ। ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਤੁਰਕ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਮਹਾਰਾਜ। ਅਸੀਂ ਚਿੜੀਆਂ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਖੂੰਖਾਰ ਬਾਜ, ਅਸੀਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਬਘਿਆੜ, ਅਸੀਂ ਹਿਰਨ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ੇਰ। ਮਹਾਰਾਜ ਛੋਟੇ ਝਰਨਿਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਪਹਾੜਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿਪਾਹੀ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਜੱਟ-ਬੂਟ-ਤਰਖਾਣ-ਨਾਈ। ਅਸੀਂ ਕੰਮੀ ਕਮੀਨ ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਜਿਹਨਾਂ ਕਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਹੱਥ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰੋ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਉਹ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਜੰਮੇ ਹਨ।"

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਮੁਸਕੁਰਾਏ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਭੋਲੇ ਤੇ ਡਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ, ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਨਾਂਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਗਰੀਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਬੇਗਾਨੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕਿਉਂ ਚੁੰਮੀਏਂ। ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਕਦ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤ ਹੋਣਗੇ। ਕਿਉਂ ਰਾਜ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਪਰੋਸ ਕੇ ਦੇਈਏ। ਪੱਥਰ ਪੂਜਕਾਂ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਗਰੀਬ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਿਆਂਗੇ। ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਂ ਆਣ ਢੁੱਕਾ ਹੈ। ਚਰਨ ਪਾਹੁਲ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਰ ਤਾਂ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੂਝਣ ਦਾ ਜਜਬਾ ਭਰਨ ਲਈ ਪਾਹੁਲ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿਰ ਸੇਲ੍ਹੀ ਟੋਪੀ ਦੀ ਥਾਂ ਚੱਕਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੁਮਾਲੇ

ਸਜਾਉਣੇ ਹੋਣਗੇ। ਦਾਸਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮਹਾਨ ਕੌਤਕ ਰਚਾਇਆ। ਭਗੌਤੀ ਵਿਚੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਆਦਿ ਸ਼ਕਤੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਇਆ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁੱਲੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣਾ ਤੋਂ ਵਧ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ।

ਤੇ ਉਹੀ ਸਿਖ ਜਿਹੜੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਦ ਰਾਜਿਆਂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਸਲਤਨਤਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਉਹੀ ਅਜ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ,

"ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲੀਏ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ?"

ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸ਼ੇਰਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਿਸੇ ਮਉਜ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਜਾਓ ਭੁਝੰਗੀਓ, ਦੁਮਾਲੇ ਸਜਾ ਕੇ ਆਓ। ਜੀਹਦੇ ਦੁਮਾਲੇ 'ਚੋਂ ਚਾਓ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਭਉ ਭਾਉ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸਿਦਕ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਅਡੋਲਤਾ ਅਤੇ ਫਤਹਿ ਝਲਕਦੀ ਹੋਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।"

ਭੁਝੰਗੀ ਦੌੜ ਗਏ ਦੁਮਾਲੇ ਸਜਾਉਣ ਲਈ। ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵੀ ਦੌੜੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੁਮਾਲਾ ਸਜਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਅਕਾਲ' ਜੀ ਅੱਗੇ ਜੋਦੜੀ ਕੀਤੀ, "ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀਓ, ਦੁਮਾਲਾ ਸਜਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਜੀਆਂ ਦੀ ਓਟ ਆਸਰਾ ਲੋਚਦਾ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜਾਵੇ ਮੇਰਾ ਦੁਮਾਲਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਹਰ ਦੁਮਾਲਾ ਹੀ ਸੋਹਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਜੋ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਦੁਮਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਓਹਦੀ ਝਲਕ ਪਵੇ। ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਜੀਓ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ,

"ਹਉ ਗੋਸਾਈ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨੜਾ ॥
ਮੈ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਉਚ ਦੁਮਾਲੜਾ ॥
ਸਭ ਹੋਈ ਛਿੰਝ ਇਕਠੀਆ ਦਯੁ ਬੈਠਾ ਵੇਖੈ ਆਪਿ ਜੀਉ ॥"

ਨੂੰ ਕਮਾ ਸਕਾਂ। ਮੈਂ ਅੰਞਾਣਾ ਬਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵਾਂ, ਮਿਹਰ ਕਰਿਓ। ਮੈਂ ਦੁਮਾਲਾ ਸਣੇ ਸੀਸ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਂਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।"

ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ

ਜੀ ਆਪ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਦੁਮਾਲਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਸਜਾਇਆ। ਉੱਪਰ ਫਰਰਾ ਛੱਡਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਸ਼ਸਤਰ ਵੀ ਭੇਟਾ ਵਜੋਂ ਦਿਤਾ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਸ 'ਉਚ ਦੁਮਾਲੜੇ' ਨਾਲ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਤੇ ਦੋਨੋ ਹੱਥ ਜੋੜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ,

"ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ"

"ਸਚਮੁੱਚ", ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹੋ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਹ ਆਸਣ ਤੋਂ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾ ਰਹੇ ਸਨ,

"ਸਚਮੁੱਚ ਐਸਾ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਜੀ ਦਾ 'ਖਾਲਸਾ' ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ 'ਖਾਲਸੇ' ਦੁਆਰਾ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਪਾਈ ਗਈ 'ਫਤਹਿ' ਵੀ 'ਵਾਹਿਗਰੂ' ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਾਂ 'ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ"

ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਫੌਜ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਓਥੋਂ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈ।

'ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਿਆਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਬਰਛੇ ਦੀ ਡਾਂਗ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੱਥ ਜੋੜ ਲਏ। ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਬੋਲਦਾ ਬੋਲਦਾ ਕੁਝ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ।

"ਬਾਬਾ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਚੱਲ ਆਪਣੇ", ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਰਕੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

"ਕਥਾ ਲੱਭ ਪੁੱਤਰਾ। ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਲੱਭ। ਜੋ ਮੈਂ ਸੁਣਾਵਾਂਗਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਲੱਭ ਤੇ ਜਦ ਲੱਭ ਗਈ ਫੇਰ ਉਸ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾ ਛੱਡੀਂ", ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਪਰ ਕਥਾ ਤਾਂ ਉਹੋ ਹੋਵੇਗੀ ਬਾਬਾ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ"

"ਨਾ ਸ਼ੇਰਾ, ਸਿਖ ਕਥਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਗੁਰਸਿਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਨਿਰਗੁਣ' ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਖ ਕਥਾ 'ਸਰਗੁਣ' ਹੈ। ਜੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਉਸ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਰੰਗ ਲਈਆਂ, ਜਿਹੜੇ ਬਾਣੇ, ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿੱਕ

ਹੋ ਗਏ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੁਮਾਲਿਆਂ, ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਨਾਮ' ਗੂੰਜਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਇਕੱਲੇ ਕੋਲ ਪੂਰੀ ਕਿੱਥੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਕਥਾ ਸੁਣਨੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੋ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੈ। ਪੰਥ ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਰਲ ਕੇ ਹੀ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਵਾਲੀ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਟ ਕਰ।"

"ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੇ ਲੱਭਣ ਤੁਰ ਵੀ ਪਵਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗੂ ਕਿ ਇਹ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਹੈ?"

"ਉਹ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਲੱਭ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਟੋਲਦੀ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਥਾ ਦੀ ਵੀ ਸੇਵਾ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰੋਤੇ ਤੀਕ ਪੁੱਜੇ"

ਮੈਂ ਕੁਝ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ।

"ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਾਲ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਕਥਾ ਨੂੰ ਢੂੰਡਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਾਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਢਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾ। ਕਥਾ ਕਾਲ ਦੀ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸ਼ੇਰਾ ਹੋ ਸਕਦੈ ਤੇਰੇ ਹਾਣੀ ਤੈਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੇੜ ਵਿਚ ਮਿਲਣ"

"ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਢਾਣੀ ਲੱਭਣ ਤਕ ਹੀ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਪੈ ਬਾਬਾ", ਤੇ ਬਾਬਾ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

3

ਅਬ ਮੈਂ ਕਹੋਂ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਸਾਖੀ ਜਿਹ ਬਿਧ ਬਡਨ ਅਸਾਡਨ ਆਖੀ

ਕੰਦੀ ਬਾਬਾ ਮੇਰੀ ਉਂਗਲੀ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮੋਗੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਬਾਲ, ਉਮਰ ਮਸਾਂ ਦਸ ਕੁ ਸਾਲ। ਬਾਬਾ ਮੈਨੂੰ ਓਹਦੇ ਮਗਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, "ਜਾਹ ਭੱਜ ਕੇ ਔਹ ਬਾਲ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਫੜ੍ਹ ਲੈ। ਕਥਾ ਜਾਨਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਢੰਗ ਇਹੋ ਹੈ ਸ਼ੇਰਾ ਕਿ ਕਥਾ ਵਿਚਲੇ ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰੋ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਪਾਤਰ ਥੋਨੂੰ ਭਾਅ ਜਾਏ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਬਾਲ ਵੱਡੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਕਰਵਾਏਗਾ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਤੀਕ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੁਰਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਇਸ ਬਾਲ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣਗੇ"

"ਇਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵੇਗਾ ਇਹ ਬਾਲ ?", ਮੈਂ ਥੋੜਾ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਬਸ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਇਹੋ ਦੱਸੇਗਾ ਸਾਰਾ ਕੁਛ", ਤੇ ਕੰਦੀ ਬਾਬਾ ਕਿੱਧਰੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਜਦ ਉਹ ਬਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੱਜਿਆ। ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਖੜਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਹੋ ?"

"ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਜੇ ਦਾਖਲਾ ਲੈਣਾ ਹੈ ਜੀ", ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

"ਤੁਸੀਂ ਹਜੇ ਤੀਕ ਦਾਖਲਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ, ਥੋਡੀ ਉਮਰ ਤਾਂ ਮੈਥੋਂ ਵੱਡੀ ਹੈ ?"

"ਪਰ ਮੈਂ ਸੁਣਿਐ ਕਿ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਉਮਰਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਜਜਬਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੈ"

"ਓਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੀ, ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾਂ", ਤੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਬਾਲ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਲੱਗੇ ਫੱਟੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

'ਭੁਪਿੰਦਰਾ ਸੀਨੀ: ਸਕੈ: ਸਕੂਲ'

ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ ਜਿਹਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

"ਇਹਨਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਗੇੜ ਜਹੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਫਲਾਣੇ ਨੂੰ ਚਾਚਾ ਕਹੋ, ਫਲਾਣੇ ਨੂੰ ਬਾਪੂ"

"ਹਾ ਹਾ ਹਾ, ਆਹੋ ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਮੋੜ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਕੌਮ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚੇਗੀ, ਪਰ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਤਾਂ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਜਾਨਣ ਲਈ ਹੀ ਸਹੀ, ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪੜ੍ਹਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਬਾਕੀ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਟਕਸਾਲਾਂ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਆਪਣਾ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲੀ ਰੱਖਣ, ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਾਡਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕੇਗੀ", ਉਹ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੀਕ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ।

"ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਗਏ ?", ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਬੈਠਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲਿਆ।

"ਨਾ"

"ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ?"

"ਪਤਾ ਨਹੀਂ"

"ਇਹ ਸੋਹਣਾ ਜਵਾਬ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਹੋ ?"

"ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੀ", ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ।

"ਸੋ ਕੰਦੀ ਬਾਬਾ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਗਰ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਫੜ੍ਹ ਲਵੀਂ, ਤੈਨੂੰ ਕਥਾ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਊ"

"ਕੰਦੀ ਬਾਬਾ ਇਕ ਮੋੜ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਹਰ ਸਿਖ ਬਾਲ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਬਾਲ ਮੂੰਹ ਨਾ ਫੇਰੇ ਕੰਦੀ ਬਾਬਾ ਨਹੀਂ ਫੇਰਦਾ। ਥੋਨੂੰ ਪਤੈ ਮੈਨੂੰ ਜਦ ਬਾਬਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਕਥਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜ੍ਹਾਈ ਸੀ"

"ਕੀਹਦੀ"

"ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ"

"ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਈ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ?"

"ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਕਾਕਾ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ"

"ਕਾਕਾ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਰਨਾਲ ?"

"ਪਤਾ ਨਹੀਂ", ਤੇ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਹੱਸ ਪਿਆ।

ਮੇਰੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਤੇ ਤੁਰ ਪਿਆ। 'ਕਿੱਥੇ ?' ਤਾਂ ਮੈਂ ਓਹਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਸ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਕ ਹੋਰ ਬਾਲ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਾਂ। ਉਹ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਪੱਗ ਤੇ ਦੁਮਾਲੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਜਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਚੋਲਾ ਨੁਮਾ ਖੁੱਲਾ ਜਿਹਾ ਕੁੜਤਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਤੇੜ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਛਿਹਰਾ।

ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕੁਰਾਇਆ ਤੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

"ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਓ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸ਼ੌਕ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਨੇ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਉਂਗਲੀ ਫੜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਥਾਵਾਂ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਕਥਾਵਾਂ ਕਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦੇਸ, ਕਦੇ ਪਰੀਆਂ ਦੇ, ਕਦੇ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਦੇਸ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨਾਲ ਦਾਸੀ ਆਪਾ ਪਲਟਾ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਵਿਲਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਪਰੀ ਨੂੰ ਜਾਦੂਗਰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਫੇਰ ਕੋਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜਾਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਯੋਧਾ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਾਇਕ ਜਿਆਦਾਤਰ ਕੋਈ ਮਰਦ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਹਰ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਫਸਦੀਆਂ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਲਗਭਗ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਕੋਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਮਗਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਹੀ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ।

ਬੇਬੇ ਮੈਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਦੂਰ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਹਰ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਵੀ ਮੋੜ ਲਿਆਉਂਦੀ। ਪਾਤਰਾਂ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਤਰਸ, ਗੁੱਸੇ, ਘ੍ਰਿਣਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਉਹ ਫੇਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਠਾਰਦੀ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ, ਸੋ ਮਾਂਵਾਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਸੀ। ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਲਾ ਗੁੱਸਾ ਆਉਣ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜਿਆਦਾ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਿੰਦੀ। ਵਿਹੁ ਮਾਤਾ, ਭਾਗ ਦੀਆਂ

ਲਿਖੀਆਂ, ਭਾਣਾ ਆਦਿ ਸਬਦ ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

'ਕੇਰਾਂ ਬੇਬੇ ਕੁਝ ਢਿੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਰਾਤ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਾਨੇ ਕੋਲ ਛੱਡ ਗਈ ਤੇ ਕਹਿ ਵੀ ਗਈ, "ਏਹਨੂੰ ਕੋਈ ਬਾਤ ਸੁਣਾ ਦੇਈਂ, ਫੇਰ ਤੰਗ ਨੀ ਕਰਦਾ।"

ਬਾਪੂ ਮੇਰਾ ਕਥਾਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਪੂ, ਨਾਨਾ, ਪਿਤਾ ਮਗਰੋਂ ਸੀ, ਕਥਾਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਨਾਨੀ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਥਾ, ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਵੀ ਆਵੇ। ਹਾਲਾਤ, ਸਮਾਜ, ਧਰਮ, ਸੂਰਮਤਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਿੱਥ ਨਾਲੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੱਧ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਝੂਠ ਜਾਂ ਫਰੇਬ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਇਹ ਮੰਨਨਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿੱਥ ਬਿਨਾ ਕਥਾ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਖੈਰ, ਬਾਪੂ ਕਥਾਕਾਰ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ, ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਹਨੂੰ, ਜਿਆਦਾਤਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਥਾ ਕੋਲ 'ਕੱਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਆਉਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਬੇਬੇ ਮੈਨੂੰ ਕਥਾ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਵਾਪਸ ਘਰ ਮੋੜ ਲਿਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਬਾਪੂ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੰਨਨਾ ਸੀ ਕਿ ਕਥਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠ ਮੈਂ ਆਪ ਉਸ ਨਾਲ ਖੇਡਾਂ। ਹਰ ਨਿੱਕੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕੇ ਬਾਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਉਡਾਣ ਹੈ, ਆਸਮਾਨ ਵੀ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਆਪਣਾ, ਸੋ ਕਿੰਨੀ ਉਚਾਈ ਤਕ ਜਾਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਤਕ ਜਾ ਸਕੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਬਾਲ ਆਪ ਤੈਅ ਕਰੇ। ਉਹ ਪੰਖੀ ਦੇ ਖੰਭ ਕੱਟਣ ਜਾਂ ਬੋਟ ਦਾ ਮਾਂ ਦੇ ਪਰਾਂ ਥੱਲੇ ਉੱਡਣ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਵਤੀਰਾ ਆਮ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਕਪਾਸੜ ਜਿਹਾ। ਉਸ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇ ਨਾਇਕ 'ਗੁਰਮੁਖ' ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਖਲਨਾਇਕ 'ਜ਼ਾਲਮ'। ਉਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਬਾਪੂ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਭਿੰਨ ਹੈ, ਅਰਥ ਵੀ ਸਭ ਦੇ ਆਪਣੇ। ਕਥਾ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਅੰਦਰ ਉੱਠਦੇ ਸਵਾਲ ਕਥਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣ, ਕਥਾਕਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਥਾਕਾਰ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਣਗੀਆਂ। ਸੋ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਕਥਾ ਕੋਲ ਹੀ ਛੱਡ ਆਉਂਦਾ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਜਦ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਉਦਾਸ ਉੱਠਦਾ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਨੇ ਪੁੱਛਣਾ, "ਰਾਤ ਕਿਹੜੀ ਬਾਤ ਸੁਣੀ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਨੇ?"

ਪਰ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਜੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਦਾਸ ਦੇਖ ਕੇ ਬੇਬੇ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ, "ਰਾਤ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸੁਣਾਇਐ ਓਹਨੂੰ?"

"ਸਰਸਾ ਤੇ ਸਰਹੰਦ", ਬਾਪੂ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਬੇਬੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ "ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ" ਨਿਕਲਣਾ। ਬੇਬੇ ਨੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ, "ਹਜੇ ਏਹਦੀ ਉਮਰ ਈ ਕੀ ਐ, ਤੁਸੀਂ ਏਨੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਦਿਲ ਚੀਰਵੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਕਿਉਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਓ?"

"ਦੁਨਿਆਵੀ ਉਮਰ ਤਾਂ ਏਹਦੇ ਜਿੰਨੀ ਈ ਸੀ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜਾਦਿਆਂ ਦੀ। ਉਹ ਏਸ ਉਮਰ 'ਚ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਕਚਿਹਿਰੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ"

"ਦੁਨਿਆਵੀ ਉਮਰ ਤਾਂ ਥੋਡੀ ਵੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜਿੰਨੀ ਐਂ, ਰੱਖ ਹੋਜੂ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਦਾਦੇ ਦੇ ਪੋਤੇ ਸਨ। ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਕਰਦੇ, ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਤਕਾ ਖੇਡਦੇ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਮਹੱਲਾ ਦੇਖਦੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਬਾਲ ਕੇਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਦੇਖੋ", ਬੇਬੇ ਦੇ ਮਾਂ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਣੀ।

ਖੈਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮਿੱਠੀ ਜਹੀ ਬਹਿਸ ਆਮ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਪਰ ਇਹ ਜਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਬਾਪੂ ਨੇ ਮੇਲਾ ਦੇਖਣਾ ਸਿਖਾਇਆ ਤੇ ਬੇਬੇ ਨੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਸੀ, ਦੋਹੇਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸਹੀ ਸਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਬਾਪੂ ਮੈਨੂੰ ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਲੈ ਆਇਆ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਮੈਦਾਨ ਜਹੇ ਵਿਚ। ਆਪ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਨੀਂਦ ਨੇ ਆਣ ਘੇਰਿਆ ਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਜਾਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਛੱਡ ਆਇਆ। ਉੱਥੇ ਮੈਂ ਇਕ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਜੋ ਕਥਾ ਟੋਲ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਸੁਣਾ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਕਥਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਕ ਨਵੀਂ ਕਥਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਡੇ 'ਤੇ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ।

ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਜਿਹੜੀ ਲੰਬੀ ਕਥਾ ਸੁਣੀ, ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਜ ਤਕ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਇਨੇ ਈ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਤੁਰੀ ਫਿਰਦੀ ਕਥਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਜਹੀ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਰਤਾ ਵੀ ਘਬਰਾਹਟ

ਨਹੀਂ। ਤੋਰ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਵੀ ਦਲ ਪੰਥਾਂ ਜਹੀ ਅਡੋਲ।

ਮੇਰੇ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੀਕ ਉਹ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਨਿਵਾਜ਼ੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੁਰ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਆਓ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਲੈ ਚੱਲਦਾ ਹਾਂ", ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਬੋਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ।

ਆਥਣ ਜਹੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਤੇ ਪਾਲਾ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਵੀ ਹੁਣ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਬਾਬੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਸਾਂ। ਨੀਲੇ ਬਾਣੇ ਤੇ ਚੱਕਰ ਤੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਦੁਮਾਲੇ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਕਥਾਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਸੀ।

ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਕਿਸੇ ਜੰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਸੀ। ਕੁਝ ਰਾਤ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਏਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਫੌਜ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜੀ ਖਲੋਤੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਪਾਰ ਖਲੋਤੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਤੱਕਦਾ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੋਲ ਬੈਠਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ,

"ਕਥਾ ਆਪ ਤੁਹਾਨੂੰ ਏਥੇ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੌਣ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ।"

ਅਸੀਂ ਕਥਾ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਕਥਾਕਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ?"

"ਕਥਾ ਦਾ ਕੀ ਨਾਮ ਹੁੰਦਾ", ਉਹ ਬੋਲੇ।

"ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਤੋਂ ਕੌਣ ਹੈ ਏਥੇ?"

"ਕਥਾ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ 'ਨਾਮ' ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ"

"ਪਰ ਜੀਹਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕਥਾ ਸਫਰ ਕਰਦੀ, ਕੋਈ ਨਾਮ ਤਾਂ ਓਹਦਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਊ? ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਇਕ ਕਥਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਰਹੇ ਹੋ, ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵੀ 'ਨਾਮ' ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਹੋ"

"ਪਾਤਰ ਹਾਂ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਏਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੰਥ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ"

"ਹਾਂ ਉਹੀ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਪਾਤਰ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ?"

"ਭੰਗੂ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ। ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਕਥਾ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ"

ਅਸੀਂ ਉਸ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਏ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬੈਠਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਕਾਹਲ ਨੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਅੱਚਵੀ ਜਹੀ ਮਚਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਏਧਰ ਓਧਰ ਤੁਰੇ ਫਿਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਦਰਿਆ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਘੁੱਟ ਪੀਤੇ। ਫੇਰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਹੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ,

"ਤੇਰੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਘੁੱਟਾਂ ਦਾ ਕਰਜ਼ ਤੇਰੇ ਲਈ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਵਹਾ ਕੇ ਲਾਹ ਸਕਾਂ, ਫੇਰ ਹੀ ਕੁਝ ਲਾਭ ਹੈ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਜੰਮਣ ਦਾ। ਕਰੋੜਸਿੰਘੀਏ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਰੋਵਾਲੀਏ ਦਾ ਦੋਹਤਾ, ਅੱਜ ਤੇਰੇ ਸਨਮੁਖ ਖਲੋ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ"

"ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਸੀਸ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਵਾਇਆ ਸੀ", ਬਾਬੇ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਕਿਹੜਾ ਦਰਿਆ ਹੈ ਇਹ?", ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦੈ", ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਕਿ ਬਾਬਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ,

"ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਮੁਹਿੰਮਾਂ। ਤਕੜੇ ਰਿਹੋ ਸੂਰਮਿਓ। ਏਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਭਾਲਣਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਉਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤ 'ਤੇ ਜਨਮੀਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ੈਅ ਆਮ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਖਤ ਗੇੜ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਇਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ। ਵਖਤੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਕਿਤੇ ਏਨਾ ਗਲਬਾ ਨਾ ਪਾ ਲਵੇ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁੰਬਦਾਂ ਉੱਤੇ ਉੱਡੇ ਫਿਰਦੇ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਜ਼' ਦਿਖਾਈ ਦੇਣੋ ਹੀ ਹਟ ਜਾਣ। ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੁਝ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਕਿਆਂ' ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਵੱਡੇ ਵਰਤਾਰੇ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਣ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਹੇ ਕਿ 'ਚਮਤਕਾਰ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ'। ਤਕੜੇ ਰਿਹੋ, ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਭਾਲਣਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾਉਣ ਜਿੱਡਾ ਹੀ ਕਠਿਨ ਹੈ"

ਬੋਲਦਾ ਬੋਲਦਾ ਬਾਬਾ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਪੱਥਰ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਸ ਪੱਥਰ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਇਕ ਦਵਾਤ ਤੇ ਕੁਝ ਕਲਮਾਂ ਵੀ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਰੱਖੀ, ਕਲਮ ਦੀ ਚੁੱਭੀ ਦਵਾਤ ਵਿਚ ਲਵਾਈ ਤੇ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ।

ਕੁਝ ਸਮਾ ਲੰਘਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਫੇਰ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਦੂਰ ਖਲੋਤੇ ਸਾਥੀ

ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਪੁੱਛਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਵਿਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫੇਰ ਮੁੜ ਆਇਆ।

"ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹੋ?", ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਹਾਂ", ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਕਿਸ ਨੂੰ?"

"ਹਜੇ ਸਮਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆ ਗਿਆ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਦੇਖ ਲਿਓ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਕਲਮ ਚੱਕ ਲਈ ਤੇ ਕਥਾ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਸੁਣਾਉਣ ਵੀ ਲੱਗਾ।

4

ਸੀਸ ਧਰੈ ਹਥ ਪੁਰ ਫਿਰੈ ਨਹਿ ਮਰਨੋ ਸੰਕਾਇ

ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂ ਕੀ।

ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਫੌਜਦਾਰ ਨਾਲ ਬਾਈ ਸੌ ਘੋੜਸਵਾਰ ਤਿਆਰ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਚਾਲੀ ਛੋਟੀਆਂ ਤੋਪਾਂ, ਚਾਰ ਵੱਡੀ ਨਾਲੀ ਵਾਲੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਪੰਜ ਹਾਥੀ ਵੀ ਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਤਿਆਰ ਹਨ।

"ਕਿੱਡਾ ਕੁ ਜੱਥਾ ਹੈ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਅਸੀਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨੀ ਹੈ?", ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਟੁਕੜੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਬਾਈ ਕੁ ਦੱਸਦੇ ਨੇ", ਦੂਜੇ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਬਾਈ ਸੌ ?"

"ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ ਬਾਈ", ਦੂਜੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਦੱਸਣ 'ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਸਿਰ ਮਾਰਿਆ।

"ਲਗਦੈ ਤੈਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਚੱਲਿਆ ਹੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ?", ਪਹਿਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 'ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਉੱਤੇ ਦੂਜਾ ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ, "'ਕੱਲਾ 'ਕੱਲਾ ਸ਼ੇਰ ਹੈ ਉਹ, ਚੀਤਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪਾੜ੍ਹ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੋਡਨੀਆਂ ਲਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਬਘਿਆੜਾਂ ਦੇ ਨੱਥ ਪਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਫਨੀਅਰਾਂ ਦੇ ਫਨ ਕੁਚਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ"

ਅਣਜਾਣ ਪਹਿਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਅਨੁਭਵੀ ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਖੀ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਇਉਂ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨੁਸ਼ਿਹਰੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਆਪਣੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਚਰਨ ਲਈ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਘੋੜੀਆਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਉਜਾੜ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਦੀ ਫਸਲ ਘੋੜੀਆਂ ਨੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਡਰੋਂ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਹ ਦੋਹੇਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਬ, ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ

ਆਪਣੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਸੇ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖੋ, ਉਹ ਬਿਗਾਨੇ ਖੇਤ ਉਜਾੜਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਨੇ"

ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ, "ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰੱਸੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਮੁੰਨ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੱਸੇ ਵੱਟ ਕੇ ਘੋੜੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਚੌਧਰੀ ਦੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਖੇਤ ਬਿਗਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸਭ ਖੇਤਾਂ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ", ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖੈਰਖਵਾਹ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਾਨੋ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੁੱਸਾ ਪੀ ਗਏ, ਪਰ ਉੱਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਭੂਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਆਪਣੀ ਵਿਥਿਆ ਖੋਲ ਸੁਣਾਈ। ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਹੁਣਾ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਦੀਆਂ ਉਹ ਦੋਹੇਂ ਘੋੜੀਆਂ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਘਰਿਆਲੇ ਦੇ ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਵੇਚ ਕੇ ਵੱਟੀ ਗਈ ਮਾਇਆ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂ ਦੇ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਪੈੜ ਕੱਢਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ 'ਚੋਰਾਂ' ਦਾ ਪਤਾ ਲਾ ਲਿਆ, ਸੋ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆ ਗਏ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਡੇਰਾ ਤਾਂ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ ਤੇ ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਵੀ ਧੜਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਟਿਕਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪਿੰਡ ਡੱਲ ਵਾਂ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੱਡੇ ਤਪੱਸਵੀ ਤੇ ਹਠੀ ਜਪੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਤੋਂ ਲਈ ਸੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੀ ਨੀਲਾ ਬਾਣਾ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਸਤਰ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਸਤਰ ਕਿਤੇ ਹਥਿਆਰ ਨਾ ਬਣ ਜਾਣ, ਸੋ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿੱਤਨੇਮ ਖੁੰਝਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਬਚਨਾ ਦੇ ਸੂਰੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੰਗਜੂ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਸਿਰਮੌਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਬਲਾ ਪਰ੍ਹੇ ਦੂਰ ਦੀ ਲੰਘ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰ ਕੇ ਕੋਲ ਸੱਦ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਜਾ ਦੁਪਿਹਰਾ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਕੱਟ ਜਾਈਂ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਲਾਂ ਬਲਾਵਾਂ ਦਾ ਕੀ ਭੈਅ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵੀ ਕਈ

ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਸਰਹੰਦ ਫਤਹਿ ਵੇਲੇ ਵੀ ਚੰਗੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ। ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਚੁਣਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਜਗੀਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਥਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਤੇ ਦਰੋਗੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਰੱਖਿਓ ਬਸ। ਪਰ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਲਈ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ਪ੍ਰਿਥਵੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਇਕ ਜੀਵ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੈ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਇਹ ਚਾਅ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣੀ ਹੈ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਥਾਪੜਾ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿਰ ਤਾਂ ਸਿਖ ਦਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੰਗੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸਗਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕੋਈ ਖਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕੋਈ ਰੁਤਬਾ ਨਹੀਂ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਹੀ ਸੀਸ ਲੱਗੇਗਾ, ਸੀਸ ਲੱਗੇਗਾ ਤਾਂ ਜਨਮ ਸਫਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੌਤ ਕੀ ਮੌਤ ਕਿ ਘਰੇ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਿਮਾਰੀ ਜਾਂ ਬੁਢਾਪੇ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਅੱਡੀਆਂ ਗੋਡੇ ਘਸਾਉਂਦੇ ਘਸਾਉਂਦੇ ਮਰ ਗਏ", ਇਹ ਬੋਲ ਅਕਸਰ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਤੇ ਅੱਜ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਘੋੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਟੱਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦ ਖੋਜੀਆਂ ਨੇ ਘੋੜੀਆਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਹੁਣੀ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆਏ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ।

"ਦਰੋਗਿਆਂ ਤਾ ਕੰਮ ਚੌਧਰੀਆਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਖੈਰਖਵਾਹਾਂ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਸੁਖ ਨਾਲ ਘਰੀਂ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਾ", ਆਪਣੇ ਮਿਹਨੇ ਭਰੇ ਬੋਲ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਦਰੋਗੇ ਵੱਲ ਸੁੱਟੇ।

"ਹੋਇਆ ਕੀ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਬ ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਕਰੋ", ਥਾਣੇਦਾਰ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਖੋਲ੍ਹ ਸੁਣਾਈ।

"ਤੁਸੀਂ ਚੱਲੋ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਬ, ਆਪਾਂ ਹੁਣੇ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ", ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨਵਾਂ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਉਹ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਨਾਲ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਹੈਂਕੜ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਚੋਰਾਂ ਦੀ ਠਾਹਰ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇਰਾ ਡੇਰਾ ਤਾਰਾ ਸਿਆਂ। ਮੇਰੇ ਚੋਰ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਹ, ਮਤਾ ਕਿਤੇ ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਮਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਣ"

"ਦੇਖੀਂ ਕਿਤੇ ਦਹੀਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਕਪਾਹ ਨਾ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈਂ ਚੌਧਰੀਆ। ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਤੇ ਚੋਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੋਰੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਰਦਾ ਸੈਂ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਕਿਸਾਨਾਂ 'ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੈਸਾ ਰਾਜ ਹੈ, ਖੇਤ ਉਜਾੜਣ ਵਾਲੇ ਰਾਖੇ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਅਸਲੀ ਰਾਖਿਆਂ ਨੂੰ ਚੋਰ ਦੱਸਦੇ ਨੇ", ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਸਣ ਕੱਪੜੀਂ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਜਦ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕੌੜੇ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਠੋਕਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਦਰੋਗਾ ਬੋਲਿਆ, "ਛੱਡੋ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਬ, ਏਸ ਕਿੱਚ ਕਿੱਚ ਵਿਚ ਕੀ ਪਿਆ ਹੈ, ਆਓ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਕੰਮ ਨਬੇੜਦੇ ਹਾਂ"

ਪਰ ਜਦ ਸਚਮੁੱਚ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭੱਜਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਲਹੂ ਦੀ ਧਤੀਰੀ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਟਾਪਾ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਕੁਝ ਕੁ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਢੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਦੇ ਪਰਤਣ ਤੱਕ ਤਾਂ ਦਰੋਗਾ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਪੱਟੀ ਕਰਵਾਈ ਵੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਮਾਰੇ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਥਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਦੋਵੇਂ ਪੱਟੀ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਜ਼ਾਫਰ ਬੇਗ ਕੋਲ ਆ ਗਏ। ਹੱਥ ਜੋੜਦਾ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਬੋਲਿਆ, "ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੇਂਟ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਹੈ", ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਤੋਹਮਤ ਨਾਲ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਭੜਕ ਜਾਏਗਾ। ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਚਮੁੱਚ ਫੌਜਦਾਰ ਤੈਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

"ਡੇਰਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ?"

"ਬੁੱਟਰ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੀ, ਵਾਂ। ਉੱਥੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੁੰਗਾ ਉਸਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਹੈ ਸਭ ਪੁਆੜਿਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਮਾਮਲਾ ਖੋਹਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੈਕੜੇ ਹੀ ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਝੜਪਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।"

"ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ?"

"ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੀ, ਰੜਾ ਮੈਦਾਨ ਹੈ ਇਕ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ ਤੇ ਦੋ ਕੁ ਚੁਬਾਰੇ। ਚਾਰ ਕੁ ਸਿੰਘ ਹਨ, ਜੋ ਪੱਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਨੇ ਕੁ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ।"

"ਤੇ ਹਥਿਆਰ ?"

"ਹਥਿਆਰ ਤਾਂ ਕਿਹੜੇ ਨੇ ਜੀ ਪੰਜ ਸੱਤ ਜੰਗਾਲ ਖਾਧੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਤੇ ਚਾਰ ਕੁ ਨੇਜ਼ੇ। ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਜੋ ਲੜ੍ਹਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਕੁਝ ਤਾਂ ਲਾਂਗਰੀ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੀ ਹਨ।"

ਏਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਜ਼ਾਫਰ ਬੇਗ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਇੱਕੋ ਹੱਲੇ ਦੀ ਮਾਰ ਹੈ, ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜ ਕੁ ਸੌ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਮੂਹਰੇ ਲਾ ਲਿਆ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਫਰ ਮਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਸਿੰਘ ਭੱਜ ਹੀ ਨਾ ਜਾਣ।

ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ। ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿੱਤਨੇਮ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਰਮਣੇ ਲਈ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਧਾਇਆ ਹੈ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੌੜਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤੀ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਵੀ ਕੰਨੀਂ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ ਕਿ ਵੈਰੀ ਆਣ ਪਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਹੱਥ ਪਾਣੀ ਵਾਲਾ ਗੜਵਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨੇਜ਼ਾ ਹੈ। ਗਾਤਰੇ ਕਿਰਪਾਨ ਵੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਭੱਜ ਕੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਫੁਰਨਾ ਵੀ ਆਇਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਸਾਰਾ ਰੌਲਾ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਆਪ ਹੀ ਡਰਦਾ ਭੱਜ ਆਇਆ ਹੈ।

"...ਤੇ ਨਾਲੇ ਸਿੰਘ ਹਜੇ ਬਾਣੀ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਨੇ, ਕਿਉਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਆਪੇ ਹੀ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਦ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰਾਂ ਟਕਰਾਈਆਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲੀਆਂ। ਚਾਰ ਕੁ ਤੁਰਕੜੇ ਹੋਣਗੇ, ਆਪਾਂ ਤੋਰ ਦਿੰਨੇ ਆਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹਿਸ਼ਤਾਂ ਵੱਲ", ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਰਹੀ ਟੁਕੜੀ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ, "ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕਰ ਜਾਓ ਦੋ ਹੱਥ"

ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਛਾਣ ਲਈ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਇਹੀ ਹੈ ਸਿਆਪੇ ਦੀ ਨੈਣ ਘੇਰ ਲਓ ਏਹਨੂੰ, ਜੇ ਏਹਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਅੱਧੀ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਲਈ"

'ਫੜ੍ਹ ਲਓ ਫੜ੍ਹ ਲਓ', ਦਾ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

"ਆਜੋ ਆਜੋ ਜੰਨਤ ਵਿਚ ਹੂਰਾਂ ਉਡੀਕਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਕਿਉਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉਡੀਕ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋ", ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲੇ ਤੇ ਰੌਲੇ ਗੌਲੇ ਵਿਚ ਭੱਜ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਵਿਚ ਵੜ੍ਹ ਗਏ। ਤੁਰਕਾਂ ਲਈ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਕਿੱਧਰ ਹੈ। ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਲਈ ਸਗੋਂ ਦਾਅ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿੱਧਰ ਵੀ ਕਿਰਪਾਨ ਘੁਮਾ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿਸੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਸਿਰ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇਗੀ। ਡਰਦੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਫਾਇਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਕਮਾਨਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਤੀਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਹੁਣ ਗੋਲੀ ਜਾਂ ਤੀਰ ਨੇ ਵੱਜਣ ਲੱਗੇ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪੁੱਛਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਤੂੰ ਤੁਰਕ ਹੈਂ ਕਿ ਸਿੰਘ। ਸੋ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹੀ ਡੇਗ ਲਏ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨੇਜ਼ਾਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

"ਯਾ ਅੱਲਾਹਹਹਹਹ", ਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲਦਾ ਇਕ ਮੁਗਲ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਡਿੱਗਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨੇਜ਼ੇ ਨੇ ਜਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਗੋਲੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੀ ਲੱਗਿਆ। ਇਹ ਫੌਜਦਾਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜ਼ਾਫਰ ਬੇਗ ਦਾ ਸਕਾ ਭਤੀਜਾ ਹਿੰਮਤ ਬੇਗ ਸੀ। ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਫੌਜਦਾਰ ਚੀਕਿਆ।

ਹੁਣ ਤਕ ਕੁਝ ਚਾਨਣ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੂਰ ਖਲੋਤੀ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਨੇ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਫਾਇਰ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੱਟਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਧਤੀਰੀਆਂ ਵਹਿ ਤੁਰੀਆਂ। ਓਧਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਖੜਾਕ ਨਾਲ ਬੁੰਗੇ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਭੱਜ ਕੇ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਜਹੇ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਹੋਰ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਭਤੀਜਾ ਤੇ ਭਰਾ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੋ ਮਾਰ ਨਾ ਸਹਿਦਾ ਹੋਇਆ ਜ਼ਾਫਰ ਬੇਗ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੰਬੋਕੀ ਮਾੜੀ ਜਾ ਕੇ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਅੱਗੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ।

ਏਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ਹਨ, ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੈ।

"ਮੈਦਾਨ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੋ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਛਈ ਮਈ ਹੋ ਜਾਓ। ਟਿਕ ਟਿਕਾ ਹੋਏ ਤੋਂ ਫੇਰ ਪਰਤ ਆਇਓ", ਪਿੰਡ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਨਾਲੇ ਤੁਹਾਡੀ ਗਿਣਤੀ ਹੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਹੈ। ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਪੱਟੀ ਦਾ ਹਾਕਮ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹੈ।"

"ਜੰਗ ਤੋਂ ਕਾਹਦੀ ਸੰਗ ਖਾਲਸਾ ਜੀ", ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ, "ਜੰਗ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ। ਧਰਮ ਜੁੱਧ ਲਈ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ। ਸਿਰ ਲੱਗਣਗੇ ਤਾਂ ਦਰਗਾਹੀਂ ਮੁੱਲ ਪਵੇਗਾ, ਸੋ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਏਥੇ ਹੀ ਜੂਝਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਵਾਂਗੇ"

ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਮੁੜਕੇ ਤੁਰਕ ਆਇਆਂ ਤੋਂ ਭੱਜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਦੇ ਇਹ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਨਵੇਂ ਰਲੇ ਸਿੱਖ ਚਲੇ ਗਏ। ਖਾਲਸਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਪਿੱਲੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਖਲੋ ਗਏ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸੁਨਿਹਰੀਏ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ

ਇਕੱਠੇ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਵਾਂਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਮੌਕਾ ਆਣ ਢੁੱਕਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਅਵਸਰ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਖਾਲਸੇ 'ਤੇ ਤਰੁੱਠੇ ਹਨ ਤੇ ਵਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਨੇ ਦਸਤਕ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।", ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੁਨੇਹੇਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜੇ। ਖਬਰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਮੁਲਤਾਨ, ਖਾਲੜਾ, ਭੜਾਣਾ, ਰੱਤੋਕੀ, ਮਦਰਾ, ਚੂੰਘਾਂ, ਸਾਘਣ, ਨਾਰੋਵਾਲ, ਪਸ਼ੌਰ, ਕਰਬਾਨ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਵਾਂ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਚਾਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਭੁੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਤੁਰਕਾਂ ਸਿਰ ਸੀਸ ਲਾਉਣ ਲਈ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਘਰਿਆਲੇ ਤੋਂ ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਜਿਹਨਾਂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਦੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਵੇਚੀਆਂ ਸਨ, ਵੀ ਪਿੰਡ ਆਖਰੀ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾ ਆਏ।

ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ, ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ, ਝਾਬ ਸਿੰਘ, ਸੂਰਾ ਸਿੰਘ, ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਆਲੀ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭੀਮ ਸਿੰਘ, ਬਾਦਲ ਸਿੰਘ, ਮੇਘ ਸਿੰਘ, ਹਾਤਾ ਸਿੰਘ, ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ, ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਭੋਗੜ ਸਿੰਘ, ਰਸਾਲ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਕਰਬਾਨ ਤੇ ਭੜਾਣੇ ਤੋਂ ਦੋ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕੇ 'ਚੋਂ ਤਾਏ ਚਾਚੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ।

ਇਹ ਹਨ ਉਹ ਵੀਹ ਪੱਚੀ ਸਿੰਘ, ਜਿਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਾਈ ਸੌ ਘੋੜ ਸਵਾਰ, ਪੰਜ ਹਾਥੀ ਤੇ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਤੋਪਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕੋਟ ਹੈ। ਉਹ ਰੜੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਂਸ ਘੜ੍ਹ ਕੇ ਇਕ ਰਣਥੰਭਾ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਗੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕ ਬੱਕਰਾ ਝਟਕਾਇਆ, ਤੌੜੇ ਦਾ ਗਲ ਭੰਨ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਬੱਕਰੇ ਦੀ ਖੱਲ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਗਾਰਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਮਤਾ ਕਿਤੇ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਲੱਭਦੀ ਮੁੜ ਜਾਏ। ਸੋ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦੱਸ ਦੇਵੇਗੀ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ।

ਓਧਰ ਕਚਿਹਰੀ ਮੂਹਰੇ ਆਪਣੇ ਸਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਰੱਖ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ

ਰਹੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦਾ ਕੁਰਲਾਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਕਾਜ਼ੀ ਤੈਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

"ਇਹ ਖਤਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਇਹ ਸਿੱਖੜੇ?", ਨਵਾਬ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਜ਼ੂਰ", ਉਸੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, "ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਇਲਮ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਜਿਤਨੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸੈਕੜੇ ਹੋਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਲੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਗਾਜ਼ੀ ਸੱਦਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਫੜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ। ਜੱਫੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰੀਏ ਤੇ ਏਥੇ ਲਿਆ ਕੇ ਉੱਖਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿਰ ਰੱਖ ਮੂੰਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ ਭੰਨੀਏ ਤੇ ਲਹੂ ਦਾ ਤੁਪਕਾ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਨਾ ਪੈਣ ਦੇਈਏ"

ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਖਲੋਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦੇਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਬ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਰਕੀਬ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਫੜ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਿਰ ਭੰਨੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਹਜ਼ੂਰ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਭੇਜੋ, ਇਹ ਜੱਫੇ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਟੀ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੂੜ ਨੂੜ ਕੇ ਲਈ ਆਵਾਂਗੇ", ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਸਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਇਆਂ ਕਾਜ਼ੀ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਉਹ ਛਿੱਥਾ ਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਖਲੋਤਾ ਸੀ।

"ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਬ ਬੇਗਮਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੇ ਪਾਉਣ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੇ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜੱਫੇ ਪਾ ਕੇ ਫੜਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਅਗਲੇ ਹੱਥ ਘੁੱਟ ਕੇ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਚੂਰਮਾਂ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆਂ ਤੁਸੀਂ ?"

"ਕੌਣ ਹੈ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ", ਕਾਜ਼ੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਹਜ਼ੂਰ ਕਹਿਲੂਰੀਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵੇਲੇ 'ਬੰਦੇ' ਨੇ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਲੜਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਤਾਂ ਕਿ ਜਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾਏ ਬਿਨਾ ਜੰਗ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਭੇਜੇ। ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਹੋਰ ਲੜਾਈ ਕੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਪੰਜੇ ਰਲ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦਿਖਾ

ਦਿਓ ਤੇ ਮੈਦਾਨ ਤੁਹਾਡਾ। ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਤਕ ਜਾਣਿਆਂ ਤੇ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦਸਤ ਪੰਜੇ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਜੂਰ ਸੀ। ਸੋ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਤਕੜੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀਆਂ ਕੜ ਕੜ ਕਰਕੇ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਖੜਾਕ ਸਭ ਨੇ ਸੁਣਿਆਂ। ਸਿਪਾਹੀ ਦੂਰ ਪਿਆ ਬਿਨ ਪਾਣੀਓ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਤੜਫ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਚਾਰ ਕਰੀ ਜਾਣ ਕਿ ਪੈਰ ਪੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੀ ਸਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੈਰ ਵੀ ਭੋਰਾ ਨਹੀਂ ਹਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਜਦ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਟਿਕਾਉਣ ਲਈ ਜੋਰ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਹਿਮਾਲਿਆ ਕੰਬ ਗਿਆ ਸੀ"

"ਵਾਹ", ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

"ਪਰ ਚਾਰ ਕਿਉਂ ਪੰਜਵਾਂ ਹੱਥ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ ?", ਨਵਾਬ ਬੋਲਿਆ।

"ਮਰਿਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਜ਼ੂਰ ਪਰ ਹਿੱਲਣ ਜੋਗਾ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਦੁਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਾ। ਸਾਡੇ ਇਹਨਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਕੱਟੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ", ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਪੰਜਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਵੱਲ ਹੱਥ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਅੰਦਰ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਨਾਗਨੀ ਚਮਕ ਮਾਰ ਗਈ ਸੀ।

"ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹੈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ?", ਨਵਾਬ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਡਰ ਸਾਫ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

"ਉਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਜ਼ੂਰ, ਪਰ ਉਸ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਕਈ ਨੇ, ਸੋ ਜੇ ਹਜੇ ਵੀ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫਾ ਪਾ ਕੇ ਸੁੱਟਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ"

ਪਰ ਕਾਜ਼ੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬਰਫ ਵਿਚ ਲੱਗਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਕਿੱਥੋਂ ਕੁਸਕਨਾ ਸੀ।

"ਚਲੋ ਛੱਡੋ ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੀਨ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਜੰਗ ਸਮਝੋ ਤੇ ਤਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਜਾਓ। ਯਾਦ ਰੱਖਿਓ ਪੈਗੰਬਰ ਨੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਜਿਹਾਦ ਦਾ ਨਾਮ

ਦਿੱਤਾ ਹੈ", ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਹਿਮਿਆਂ ਨਵਾਬ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਇਓ।

ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਤੋਪਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ, ਹਾਥੀ ਤੇ ਬਾਈ ਸੌ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਤੁਰ ਪਈ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਇਹ ਫੌਜ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਇਹ ਖਬਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੁਣਾ ਤੱਕ ਪੁਚਾਈ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਆਥਣ ਦੇ ਘੁਸਮੁਸੇ ਜਹੇ ਵਿਚ ਇਕ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਿੱਖ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ।

ਜੱਥੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਤੁਰਕ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ, ਪੰਦਰਾਂ ਕੋਹ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਬਚਾਅ ਤਾਂ ਹੀ ਹੈ ਜੇ ਏਨਾ ਹੀ ਮਾਰ ਕੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂ। ਬਸ ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਹੋ ਸਕੇ ਉਰੇ ਪਰੇ ਹੋ ਜਾਓ, ਹੋਰ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੀਲਾ ਨਹੀਂ"

"ਬਚਨਾ ਹੈ ਹੀ ਕਿਉਂ ਸਿੰਘਾ, ਨਾਲੇ ਕਿਸ ਤੋਂ ਬਚਨਾ ਹੈ", ਪਰ ਉਹ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਲਾਲੀ ਆ ਗਈ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕੀ ਪੂਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਐਸੀ ਥਾਂ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੁਕ ਸਕੇ।", ਤੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਵੱਈਆ ਪੜ੍ਹਿਆ,

ਜੋ ਕਹੂੰ ਕਾਲ ਤੇ ਭਾਜ ਕੇ ਬਾਚੀਅਤ ਤੋ ਕਿਹ ਕੁੰਟ ਕਹੋ ਭਜਿ ਜਈਯੈ ॥
ਆਗੇ ਹੂੰ ਕਾਲ ਧਰੇ ਅਸਿ ਗਾਜਤ ਛਾਜਤ ਹੈ ਜਿਹ ਤੇ ਨਸਿ ਅਈਯੈ ॥
ਐਸੋ ਨ ਕੈ ਗਯੋ ਕੋਈ ਸੁ ਦਾਵ ਰੇ ਜਾਹਿ ਉਪਾਵ ਸੋ ਘਾਵ ਬਚਈਐ ॥
ਜਾ ਤੇ ਨ ਛੂਟੀਐ ਮੁੜ ਕਹੂੰ ਹਸਿ ਤਾ ਕੀ ਨ ਕਿਉ ਸਰਣਾਗਤਿ ਜਈਯੈ ॥॥

ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਭਲੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਹੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ ਤੇ ਡੱਲ ਵਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮੈਦਾਨ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਸਿੰਜੀ ਹੈ ਤੇ ਅੱਜ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਿੰਜਨਾ ਸਾਡੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਨੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਲੱਗਣਗੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ"

ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਪੈਂਡਾ ਮਾਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਉਹ ਲੁਕ ਨਾ ਸਕਣ। ਤੇਜੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਫੌਜ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਘੁਮੰਡੇ ਨਾਮੀਂ ਜੱਟ ਨੇ ਦੇਖੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ ਕਿ ਫੌਜ ਨੇ ਕਿੱਧਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੱਲ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦਾ ਰੌਲਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਵੀ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਅੱਜ ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ?"

"ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਾਰਾ ਡੋਬਣ ਚੱਲੇ ਹਾਂ", ਤਕੀ ਬੇਗ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਈ ਸ਼ਾਵਾ ਡੱਲ ਵਾਂ ਵਾਲਾ ਤਾਰਾ ਸਹੁੰ", ਘੁਮੰਡਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਾਂ ਉਹੀ"

"ਪਰ ਹਜ਼ੂਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਲੰਮੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਆਓ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੋਟੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਲੈ ਚੱਲਾਂ", ਤੇ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੇ ਫੌਜ ਘੁਮੰਡੇ ਦੇ ਮਗਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਘੁਮੰਡਾ, ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵਲ ਵਲੇਵੇਂ ਪਾ ਕੇ ਡੱਲ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਣ। ਡੱਲੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੋਂ ਘੁਮੰਡੇ ਨੇ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਫੌਜ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਗੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਖਬਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ।

"ਮੈਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੂਹ ਦੇਹ", ਘੁਮੰਡੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ।

ਪਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਨਮੁਖ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਸੁਨੇਹੇਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਖਬਰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

"ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ?", ਸੂਹ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਜੱਟ ਬੋਲਿਆ

"ਕੌਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਜਿੰਦ ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਜਿੰਦ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ ਹੈ ਭਾਈ, ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਸ਼ੈਅ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਭੇਂਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਪਿਆਰਾ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਧਰਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖ ਲਈ", ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਧੰਨ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਧੰਨ ਤੁਹਾਡੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ", ਵਿਦਾ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਜੱਟ ਬੋਲਿਆ।

ਓਧਰ ਡੱਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਮੁਹਤਬਰ ਭੱਜੇ ਆਏ, "ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬਾਗੀ ਨਹੀਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਠ ਨਾ ਚੋਰ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਿੰਘ। ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹੋ ?"

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਗਾਰੇ 'ਤੇ ਚੋਟ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

"ਹਾਹਾਹਾਹਾ", ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਹੱਸਿਆ ਤੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੱਲ ਰੁਖ ਕੀਤਾ।

ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਪਠਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

"ਕਦੇ ਨ ਨਠੈ ਜੁਧ ਤੇ ਜੋਧੇ ਜੁਝਾਰੇ॥ ਜੁਝਾਰ ਵੀ ਕਦੇ ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਚੋਂ ਨੱਸਦੇ ਹਨ ਪਠਾਨ ਸਾਹਬ। ਜੁਝਾਰ ਤਾਂ ਜੂਝਦੇ ਹਨ।"

"ਪਰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਚਾਂਗਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ?"

"ਜਿਹੜੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਨਗਾਰਾ ਬੱਧਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਹਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਘਬਰਾਉਂਦਾ।"

"ਪਰ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਹੀ ਕੀ ਹੈ ਹਜੇ, ਕੋਈ ਇਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵੀ ਜੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ ?"

"ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਖੀਸੇ ਸਿਰਫ ਬਹਾਦਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।"

"ਪਰ ਜੰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ?"

"ਮਾੜੇ ਦਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਡਰਨ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜਿਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਸਤਲੁਜ ਦੀਆਂ ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਜ ਘੁੱਟਾਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਭੈਅ। ਚਮੌਕਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੁਝਾਰ ਦੀ ਬਰਛੀ ਐਸੀ ਵਹੇਗੀ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਸੱਥਰ ਵਿਛਉਂਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਸੋ ਭੱਜਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਖਾਨ ਸਾਹਬ, ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਤੁਹਾਡਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਫਿਕਰ ਕੀਤਾ"

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਲ ਛਕਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਸ਼ਕ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮੰਗਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਤੁਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾ

ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਬਖਸ਼ੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਐਸੀ ਸੇਵਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਆਉਣਾ ਵੀ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਦਰਗਾਹ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਸਕੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਹੈ"

"ਸਰੀਰ ਪਵਿੱਤਰ ਤਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰ ਦੇ ਵਾਰ ਖਾਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਜੀ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਦੇਹ ਤਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨੇ ਵੱਧ ਫੱਟ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਲੱਗਣਗੇ ਓਨੀ ਵੱਧ ਦੇਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੋ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲਈ ਆਓ ਲਹੂ ਵਹਾਈਏ", ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੁਰਕ ਫੌਜ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਧੌਂਸੇ ਵੱਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੂਹਰੇ ਪੈਦਲ, ਪਿੱਛੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰ ਪੰਜ ਹਾਥੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਵੀ ਰਣਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਜੱਥਾ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਏਧਰੋਂ ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡਟ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਮਿਆਨੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਛੁਹਾਈ ਤੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁਮਾਈ ਕਿ ਦੋ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਫੱਟੜ ਕੀਤਾ। ਹਾਥੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭੱਥਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀਆਂ ਨੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ। ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦੀ ਕਾਇਰਤਾ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਗਈ। ਕਈ ਤੀਰ ਇਕੱਠੇ ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਵੱਜੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਇਸ ਜੰਗ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਣ ਗਏ।

ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜੱਥਾ ਪਿੱਠਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਵਾਰ ਰੋਕ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਰਨਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲਹੂ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਲਾਂਕਿ ਪਹੁ ਫੁਟਾਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਭੱਜ ਦੌੜ ਨੇ ਧੂੜ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਜਿਹਾ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਦੂਰੋਂ ਘੋੜਾ ਭਜਾ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਘੋੜੇ ਦੀ ਫੇਟ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਸਕਣ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਨੇ ਵਿੰਨ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।

ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਉੱਚੀ ਛੱਲ ਵਾਂਗ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਉੱਤੇ ਦੀ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਉਤਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਵਾਰ ਦਾ ਸਿਰ ਪਟਾਕ ਦੇਣੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗਿਆ। ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਮੁਗਲਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰੀ ਅਡੋਲ ਖਲੋਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੱਲ ਘੋੜੇ ਭਜਾਈ ਆਉਂਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਡਰ ਨਾਲ ਇਕ ਦਮ ਲਗਾਮਾਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਤੇ ਦੋਹੇਂ ਘੋੜੇ ਤਿਲਕ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਤੇ ਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਘਿਸੜਦੇ ਹੋਏ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਤਕ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਸਵਾਰ ਸੰਭਲਦੇ, ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਧੜਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਬਾਦਲ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਬੋਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਂਗ ਗੱਜਿਆ। ਉਹ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮੁਗਲਈ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਬਾਦਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਰਜਵੀਂ ਦਹਾੜ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੀ ਮੁਗਲ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਸਾਹ ਸੂਤ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਇਸ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਾਈਆਂ ਕਿ ਅਗਲੇ ਪਲ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਏਥੇ ਕੋਈ ਮੁਗਲ ਟੁਕੜੀ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਆਵਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਨੇ", ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਬੰਦੂਖਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਚੀਕਿਆ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਤੇ ਦੋਹੇਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਬਾਦਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਝਾਬ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ, ਦੋਹਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਖਲੋਤਾ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਵੱਲ ਛੁਕਦਾ ਆਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਲੇ ਦੁਬਾਰਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਭਰਦੇ, ਝਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਦਸਾਂ ਕੁ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰੀ। ਨੇਜ਼ੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਤਾਂ ਹਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੈਰ ਲੱਗਦਿਆਂ ਉਹ ਕਿਰਪਾਨ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੰਮਿਆਂ ਕਿ ਮੁਗਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚਾਲਿਓ ਚੀਰ ਦਿੱਤੇ। ਐਤਕੀ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਨਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲੀਆਂ, ਇਕ ਗੋਲੀ ਭਾਈ ਝਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਵੱਜੀ, ਪਰ ਉਹ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਛੋਟੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਆਏ, ਸਿੰਘ ਖੜਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਸਕੁਰਾਇਆ। ਭਾਈ ਝਾਬ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕਈ ਜਖ਼ਮੀਂ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਗੋਲਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

"ਇਹ ਹੋ ਕੀ ਰਿਹਾ ਹੈ...? ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਢਾਈ ਟੋਟਰੂ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀਆ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਸਾਡੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਕਿਧਰੇ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਤਕੀ ਬੇਗ ਕੀ ਅਸੀਂ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਹੀ ਜਰਨੈਲ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ", ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੇ ਤਕੀ ਬੇਗ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਤਕੀ ਬੇਗ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਘੋੜਾ ਦੌੜਾਇਆ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਨੇ ਜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ।

"ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਕਰੋ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਦੇਖੀਏ ਕਿੱਡਾ ਕੁ ਬਹਾਦਰ ਹੈ", ਤਕੀ ਬੇਗ ਦੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੂਹਰੇ ਆਏ, "ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਜੰਮੇ ਜਾਏ ਹਾਂ ਖਾਂ ਸਾਹਬ। ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਵਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਹੋਇਐ। ਜਿਊਣਾ ਮਰਨਾ ਇਕ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧਾਂ ਮੱਖਣਾ ਨਾਲ ਪਲੇ ਹੋਏ, ਕਿਉਂ ਐਵੇਂ ਮੁਫਤ ਵਿਚ ਜਾਨ ਗਵਾਉਂਦੇ ਹੋ"

"ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਗਿਆ ਸੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜੰਮਿਆਂ ਹਾਂ", ਤਕੀ ਬੇਗ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ।

"ਆਹੋ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਅੱਠਾਂ ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬਾਲ, ਚੋਰ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਜੰਗ ਹੀ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਰਨਾ ਮਿੱਥ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਰ ਕਰ ਲਓ, ਕਿਤੇ ਖਾਹਸ਼ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ"

ਤਕੀ ਬੇਗ ਨੇ ਘੋੜਾ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਭਜਾਇਆ ਤੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਇਕ ਤੀਰ ਛੱਡਿਆ। ਤੀਰ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫਰਲੇ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਕੀ ਬੇਗ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਵਾਗ ਨੂੰ ਖਿੱਚਿਆ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਰਪਾਨ ਲਹਿਰਾਈ। ਪਰ ਤਕੀ ਬੇਗ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਮੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਜੋਅ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਢਕ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਲੋਹੇ ਦੇ ਟੋਪ ਵਿਚੋਂ ਤਕੀ ਬੇਗ ਦਾ ਸਿਰਫ ਮੂੰਹ ਨੰਗਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਨੋਕ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਅੰਦਰ ਧਸਾ ਦਿੱਤੀ। ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਪਿਪਲਾ ਤਕੀ ਬੇਗ ਦੇ ਸੰਘ ਤੱਕ ਧਸ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ। ਸਾਹਮਣੇ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਤਕੀ ਬੇਗ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਵਹਿੰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪਾਨ ਦੀ ਪਿਚਕਾਰੀ ਵਾਂਗ ਜਾਪਿਆ।

"ਖਾਂ ਸਾਹਬ ਪਾਨ ਚਬਾ ਰਹੇ ਹੋ ?", ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੇ ਤਕੀ ਬੇਗ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀੜਿਆਂ ਦਾ ਥਾਲ ਲਈ ਖਲੋਤਾ ਹੈ ਤੇ ਪਾਨ

ਵੰਡ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਲੈ ਆਓ ਜਾ ਕੇ। ਦੂਰ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੌਖੀਆਂ ਨੇ ਖਾਨ ਸਾਹਬ। ਅਗਲਿਆਂ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖੋ, ਪਾਨ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਪੁੜੇ ਸੇਕਦੇ ਨੇ", ਅੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਤਕੀ ਬੇਗ ਤੁਤਲਾਉਂਦਾ ਜਿਹਾ ਬੋਲਿਆ।

ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਚਾਪਲੂਸ ਜਹੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਮੁਰੀਦ ਖਾਂ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਕੀ ਬੇਗ ਦੁਆਰਾ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲੇ ਬੋਲ ਸੁਣੇ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਤੋਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਹਲਾਂਕਿ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ ਚੰਗਾ ਸੀ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਦੋ ਤੀਰ ਚਲਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਦੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਫੁੰਡ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਜਾਣਿਆਂ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਥੱਕ ਵੀ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਕਿਰਪਾਨ ਜਾਂ ਨੇਜ਼ੇ ਦਾ ਵਾਰ ਏਨੇ ਉੱਚੇ ਬੈਠੇ 'ਤੇ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

"ਜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੰਘ ਮੂਹਰੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਚੜ੍ਹਾ ਦੇਵੀਂ ਉਸ ਉੱਤੇ", ਉਹ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਬੋਲਿਆ।

ਏਧਰੋਂ ਭਾਈ ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਥੀ ਆਉਂਦਾ ਦੇਖਿਆ। ਪਸ਼ੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਇਸ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਓ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਹਾਥੀ ਵੱਲ ਧਾਇਆ।

"ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜ੍ਹਣਾ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਵੱਸ ਦਾ ਨਹੀਂ", ਹੌਦੇ ਵਿਚੋਂ ਤੁਰਕ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਾਂ ਬੰਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੜ੍ਹ ਸਕਦੇ", ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, "ਪਰ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਲੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ", ਭਾਈ ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚ ਧਿਆਇਆ ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਹਾਥੀ ਦਾ ਕੰਨ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਬਿਠਾਉਣਾ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਰਕ ਦੇ ਤਾਂ ਚਿੱਤ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਲਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਸੂਰਮਤਾਈ ਪਲ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਛੈ ਹੋ ਗਈ।

ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਵਤ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹਣ ਲਈ ਵਾਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਿਰਪਾਨ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੰਕੁਸ ਨਾਲ ਜਾ ਟਕਰਾਈ ਤੇ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਸਿੰਘ ਨੇ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਕਿਰਪਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮਹਾਵਤ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਦੂ ਵਾਂਗ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਥਾਏਂ ਢੇਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਅੰਕੁਸ ਵੱਜਣ ਕਾਰਨ ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਫੱਟੜ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਭੀਮ ਸਿੰਘ

ਨੂੰ ਜਦ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਭੱਜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਬੋਲੇ, "ਯਾਦ ਹੈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਜਦ ਆਪਾਂ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਇਕੱਠੀਆਂ ਦੋ ਮੱਝਾਂ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਟੱਪ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੂੰ ਜਰਵਾਣਾ ਵੀ ਹੋ ਗਿਐ, ਸੋ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੈ ਇਹ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਕੱਟਾ?"

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਨ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਵੱਲ ਭੱਜਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ, "ਭਲੇ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਭਾਈ ਸਾਹਬ, ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਫੁਰਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਹਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਪਹਿਲਾ ਪੈਰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਗੋਡੇ 'ਤੇ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਧੌਣ ਉੱਤੇ ਜਾ ਧਰਿਆ। ਜਦੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਰਛਾ ਤੁਰਕ ਦੇ ਮੋਢੇ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ, ਹੇਠੋਂ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੱਸਦਿਆਂ ਬੋਲੇ, "ਓ ਨਹੀਂ ਰੀਸਾਂ ਯੋਧਿਆ ਤੇਰੀਆਂ ਹਜੇ ਤਾਂ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ"।

ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਤੁਰਕ ਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿਚ ਧਰੀ ਧਰਾਈ ਰਹਿ ਗਈ। ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਰਛਾ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਖੁਭੋ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕੂਚ ਕਰ ਗਿਆ। ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਕਈ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਿਆਂ ਹੇਠੋਂ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਹਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ।

"ਲਓ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਾਂ ਵੀ ਹਾਥੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ", ਉਹਨਾਂ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

"ਇਹ ਕੱਟਾ ਸਾਡੇ ਕਿਸ ਕੰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਆ ਲੈਣ ਦਿਓ, ਐਸੇ ਹਾਥੀ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਕਰੇਗਾ"

...

"...ਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਭਵਿੱਖਤ ਵਾਕ ਕਹੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰਿਆਂ ਕੀਤਾ", ਬਾਬੇ ਭੰਗੂ ਨੇ ਉੱਚਾ ਹੋ ਕੇ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੇਖਿਆ।

...

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਾਥੀ ਮੁਗਲਾਂ ਵੱਲ ਹੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਸਵਾਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਹਾਥੀ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਕਿਸ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਨੇ ਇਹ ਲੋਕ। ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਪੈਦਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਏਡਾ ਸੂਰਮਾਂ ਸੁੱਟ ਲਿਆ"

ਹੁਣ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੇ ਦੋ ਪੂਰਬੀਏ ਜਰਨੈਲ ਬੁਲਾਏ।

ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਤੇ ਦਯਾ ਰਾਮ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਇਹ ਪੂਰਬੀਏ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ।

"ਮਾਰ ਡਾਲੋ ਕੁਚਲ ਡਾਲੋ" ਦੇ ਹੋਕਰੇ ਮਾਰਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਭਾਈ ਮੇਘ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਪਲ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਤੇ ਦਯਾ ਰਾਮ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਭਾਰ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ। ਜਿੰਨੀ ਤੇਜੀ ਨਾਲ ਇਹ ਆਏ ਸਨ ਓਨੀ ਕਾਹਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

"ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਪਦੈ ਮਰਨ ਦੀ ਕੁਛ ਜਿਆਦਾ ਹੀ ਕਾਹਲ ਸੀ। ਗੁੱਲੀ ਰਾਮ ਹੁਣਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਸ ਵਾਟ ਈ ਪਈ"

"ਭੱਜੇ ਤਾਂ ਇਹ ਇੰਝ ਆਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਂ ਸੱਤਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਗੇ", ਮੇਘ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਲੜਾਈ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮਾਨੋ ਰੁਕ ਗਈ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਤੁਰਕ ਕੁਝ ਚਾਨਣ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਰਣਨੀਤੀ ਘੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਤਕ ਹੋਈ ਹਰ ਝੜਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਸਨ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਸੂਰਜ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸੀਂ ਚਾਨਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਫੱਟ ਚਮਕਣ ਲੱਗੇ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤਾਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖਿੱਲਰੇ ਫਿਰਦੇ ਸਿੰਘ ਜਖ਼ਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰੇ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੇ ਮੌਕਾ ਤਾੜਦਿਆਂ ਤੋਪਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਚਾਲੀ ਦੀਆਂ ਚਾਲੀ ਤੋਪਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਨੇ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾਈ। ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਫਾਇਰ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਫੱਟੜ ਹੋਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨੇ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜਾਨ ਭਾਈ ਤੁਰੰਗ ਮੁਗਲਾਂ ਵੱਲ ਭਜਾਇਆ। ਕਈ ਗੋਲੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਡੌਲਿਆਂ ਤੇ ਪੱਟਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਈਆਂ।

ਘੋੜਾ ਵੀ ਜਖਮੀਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਧਾਰ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋੜੇ ਨੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਖਲੋਂਦਿਆਂ ਹਾਥੀ ਵੱਲ ਛਾਲ ਮਾਰੀ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁੰਡ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਉੱਪਰ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਕਿਰਪਾਨ ਦੋ ਵਾਰ ਘੁਮਾਈ, ਪਹਿਲੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਮਹਾਵਤ ਦਾ ਸਿਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵੱਢ ਸੁੱਟੀ। ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਰਛੀ ਹਾਥੀ ਦੇ ਖੁਭੋਈ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਕਰਾਹਿਆ ਤੇ ਦੋ ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਹਾਥੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸਾ ਲਿਆ ਤੇ ਚੀਤੇ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਰਪਾਨ ਘੁਮਾਈ ਤੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁੰਡ ਵੱਢੀ ਗਈ। ਹਾਥੀ ਹੁਣ ਪੀੜ ਨਾਲ ਕਰਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੇਠਾਂ ਖਲੋਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਤੇ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਤੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਝਕਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਨੇ ਬਰਛੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਾਧਿਆ। ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦਾ ਮੁੜਕਾ ਚੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਰਛੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਹੱਥ ਅਗਾਂਹ ਲਿਆਂਦਾ, ਛੂਕਦੇ ਹੋਏ ਕਈ ਤੀਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਵੱਜੇ ਤੇ ਇਕ ਗੋਲੀ ਮੋਢੇ ਵਿਚ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਛੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਬਰਛੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਵੱਜੀ। ਹਾਥੀ ਪਿਛਲਖੁਰੀ ਦੌੜ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਈ ਸਿਪਾਹੀ ਮਿੱਧ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਪੀੜ ਨਾਲ ਚੀਕ ਰਹੇ ਭੱਜਦੇ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਡੋਲ ਕੇ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਧੜਾਮ ਕਰਕੇ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਬੌਂਦਲ ਗਈ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਲ ਪਈ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ।

"ਹਾਂ ਸੱਚ ਹੈ, ਬੰਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਪਰ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ, ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਲੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ", ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਭਾਈ ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲ ਦੁਹਰਾਏ, ਬਸ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਨਾਮ ਜਰੂਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ।

...

...ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਰੜ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਭ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ

ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਹੇ ਬੋਲ ਨਿਭਾਏ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਪਾਇਆ।

ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਮੁਸਾਫਰਖਾਨਾ ਹੈ ਤੇ ਸਰਾਂ ਰੂਪੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਾਫਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਕੁਝ ਮੁਸਾਫਿਰ ਐਸੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਜਿਊਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਰਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਮਗਰੋਂ ਐਸੇ ਮੁਸਾਫਿਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਤਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਟੱਪ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਨਿੱਤ ਜੰਮਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਿੱਤ ਮਰਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਿੱਤ ਨਹੀਂ ਜੰਮਦੇ ਤੇ ਮਰਦੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ।

5

ਹਮ ਰਾਖਤ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾਵਾ

"ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਪਾਂ ਕੁਝ ਲੱਕੜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਬਾਲ ਲਈਏ", ਖਬਰੇ ਠੰਡ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਜਿਆਦਾ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸੂਰਮੇਂ ਧੂਣੀਆਂ ਬਾਲ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੇਕਿਆ ਕਰਦੇ। ਜੰਗ ਦਾ ਸੇਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋ, ਠੰਡ ਆਪੇ ਲੱਗਣੋ ਹਟ ਜਾਊ", ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖੇਸੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਇਹ ਜੰਗ ਕਿਹੜੀ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਹਾਂ ਸੇਕ ਤਾਂ ਜੰਗ ਦਾ ਜਰੂਰ ਸੀ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਾ ਭੋਰਾ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

...

ਕਥਾ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਕਿ,

ਸੂਬੇਦਾਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਲੜ੍ਹਦਾ ਲੜ੍ਹਦਾ ਥੱਕ ਗਿਆ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾ ਕੇ ਜਿਹਾਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅੱਗੇ ਟਿਕ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਲੱਗੇ ਤਨਖਾਹਾਂ ਮੰਗਣ। ਨਾ ਕਿਤੋਂ ਕੋਈ ਕਰ ਆਵੇ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਮਲਾ। ਤਨਖਾਹ ਜ਼ਕਰੀਆ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇਵੇ। ਸੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿਹਾਦੀ ਆਖਣ ਵਾਲੇ ਫੌਜੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਘਰੋ ਘਰੀ ਪਰਤ ਗਏ। ਫੌਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਡਰ ਮੰਨਦੇ ਨੇ ਲੋਕ। ਜੋ ਮਾੜੇ ਮੋਟੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਨਾਂਹ ਨੁੱਕਰ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਓਧਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੇ ਮਾਮਲੇ ਲਈ ਸੰਘੀ ਨੱਪ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭੇਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਬਹਾਨੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਕਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ 'ਬੰਦੇ' ਨੇ ਸਲਤਨਤ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਖੁਆਰ ਕੀਤਾ, ਫੇਰ ਹੁਣ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵਖਤ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸੋ ਕਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਥੋੜੀ ਮੁਹਲਤ ਹੋਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਐਤਕੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਸਖਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਤਾਉੱਲਾ ਖਾਨ ਤੇ ਮਹਾਬਤ ਖਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ

ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਫੌਜ ਕਰ ਉਗਰਾਹੁਣ ਲਈ ਭੇਜੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵਸੂਲੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ।

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਜਦ ਇਹ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵਿਉਂਤ ਘੜੀ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕਾਜ਼ੀ ਮੁੱਲਾ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਦੀਨ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਕੁਝ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀਓ ਆ ਰਹੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਫਾਹਾ ਵੱਢ ਸੁੱਟਦੇ ਹਾਂ। ਕਾਜ਼ੀ, ਮੁੱਲਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ।

ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭਗਵੰਤੇ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਸੂਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਹਵੇਲੀ ਘੇਰ ਲਈ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਹਵੇਲੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਪਾੜਣ ਲੱਗੇ। ਹਮਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲਿਓ ਹੋਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ। ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਫੌਜ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋ ਸੌ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਰਹਿ ਗਏ। ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਬਰ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲੀ ਰੱਖਿਆ। ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨੇ ਚੁਫੇਰਿਓ ਹਵੇਲੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਜਦ ਕਿਸੇ ਮੁਗਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, "ਹੁਣ ਬਚਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ", ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, "ਇਕੱਲੇ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਤਾਸੀਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਤੋਰਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਫਤਹਿ ਵੀ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਣ।"

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਠ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਤਰੁਠ ਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਰੀ ਹਨੇਰੀ ਨਾਲ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹ ਪਿਆ। ਮੁਗਲਈ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਸਭ ਬੇਕਾਰ। ਪਰ ਮੀਂਹ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਢਾਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਮਾਰਦਿਆਂ ਗਜ਼ਬ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਖਾਨਿਓ ਗਈਆਂ। ਜਿਹੜੇ ਤੋਪਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਣ, ਉਹ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਤਾੜ ਤਾੜ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਲੜਾਈ ਹੱਥੋ ਹੱਥ 'ਤੇ ਵੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸਿਓ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ।

ਛਿੱਥੇ ਜਹੇ ਪੈਂਦੇ ਦਿੱਲੀਓ ਆਏ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਭੀਲੋਵਾਲ ਕੋਲ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਵੇਖ ਹੀ ਲਏ ਸਨ। ਸੋ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਚੱਕਦਿਆਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਾਜ਼ੀ ਮੌਲਾਨਿਆਂ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਭੇਜੀ ਕਿ ਰਲ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।

ਏਧਰ ਜਦ ਭਗਵੰਤੇ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਏ ਘੇਰੇ ਦੀ ਖਬਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਉੱਡੀ ਤਾਂ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਖਿੱਲਰਿਆ ਖਾਲਸਾ ਮੁੜ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀਲੋਵਾਲ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦੀ ਸੂਹ ਮਿਲ ਗਈ। ਹੁਣ ਮਿੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸੀ। ਅਚਨਚੇਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਜਦ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਪਾਂ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਊਠ, ਬਲਦ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਤਦ ਤੀਕ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਾਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਿੰਘ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁਣ ਲੱਗੇ।

ਏਨਾ ਭਾਰੀ ਹੱਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਸੋ ਤਰਾਵੜੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨੱਕੀ ਨਾਮੀ ਰਾਜਪੂਤ ਉੱਚੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਚੀਕਣ ਲੱਗਾ, "ਭੱਜ ਜਾਓ ਤੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਓ। ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਲੁਕ ਜਾਓ"

ਦਿੱਲੀਓ ਕਰ ਉਗਰਾਹੁਣ ਆਏ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਭ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਉਹੀ ਬਚੇ, ਜੋ ਭੱਜ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਜਾਂ ਉਹ ਜੋ ਲਾਹੌਰੋਂ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵਾਕਫ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਭੱਜ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣੀ ਹੈ।

ਭੀਲੋਵਾਲ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥ ਰਿਹਾ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਚਾਲ ਵੀ ਕੁਝ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ। ਹਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਗਮ ਤਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸੀ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣ ਆਈ ਫੌਜ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਧੂਲ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਸੀ। ਮਾਮਲਾ ਜ਼ਕਰੀਏ ਤੋਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਫੌਜ

ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੂੜ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾ ਸੁੱਟਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਅੱਗੇ ਸੱਚਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਭੇਜੀ ਫੌਜ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਵੀ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਭੇਜੀ ਟੁਕੜੀ ਦੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਓ ਕਿ ਮੇਰਾ ਵਾਹ ਕਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਤਾਂ ਇਹ ਝੜਪ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਐਸੇ ਹਮਲੇ ਸਹਾਰਦਾ ਹਾਂ।

ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਘੱਲੀ,

"ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ 'ਬੰਦੇ' ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਗੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਚੌਗੁਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਮਾਮਲਾ ਦੇਈਏ? ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ ਜਾਈਏ? ਮੁਲਖ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਤਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਤਨਖਾਹ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਛੱਡ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਟੁਕੜੀ ਵਿਚੋਂ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੁੱਛ ਵੇਖੋ ਕਿ ਕੀ ਹਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਿੰਘ। ਇਹ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਹੀਂ ਕਿਆਮਤ ਨੇ, ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਕਰ ਅਸੀਂ ਹਾਰ ਗਏ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਵੱਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਹੱਥ ਵਧਾ ਕੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖੀਏ? ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਗੁੜ ਦਿੱਤਿਆਂ ਮਰਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਅਜਾਈਂ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਜਿੱਤ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਫੇਰ ਕਦੇ ਦਾਅ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਾਰ ਵੀ ਲਵਾਂਗੇ।"

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਵਕੀਲ ਜੰਬਰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸੀ। ਨਾਮ ਸੀ - ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ।

"ਭਲਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ, ਜੋ ਦਿੱਲੀਓ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣ ਆਈ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭਾਜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਦੀ ਜੂੰਅ ਸੀ ਉਹ ਫੌਜ, ਮਾਮਲਾ ਦੇਣ ਨੂੰ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਲਏ ਬਿਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਅਹਿਸਾਨ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਉਹ ਹਾਂ ਕਰਨ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ", ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਦੀ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਲੱਗ

ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਥ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਉਹ ਵਿਚੋਲਗੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇ।

"ਪੰਜਾਬ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦੇਸ। ਇਸਦੇ ਉਜਾੜੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭਲਾ ਨਹੀਂ। ਹਕੂਮਤਾਂ ਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹੋ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਾਂ ਰਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵਸਾਈਏ। ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਚੱਕ ਦੇ ਨਾਂ ਜਾਗੀਰ ਲਾਉਣ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।", ਖਾਨੂੰ ਨੇ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨੀਤ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

"ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਸਿਰਫ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾ ਸਕਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਮਾਮਲਾ ਵੀ ਦਿਓ, ਜੋ ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਭੇਟ ਕਰ ਸਕਾਂ।", ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਐਸੀਆਂ ਸੰਧੀਆਂ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਗਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

"ਹਾਂ ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਨਵਾਬੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦੇ ਨਾਲ ਡੇਢ ਲੱਖ ਰੁਪਈਆ ਵੀ ਘੱਲਾਂਗੇ। ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਬੇਅੰਤ ਸੁਗਾਤਾਂ ਵੀ", ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਸਲਤਨਤ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਗਾਤ ਵਿਚ ਭੇਜੀ ਗਈ ਪੁਸ਼ਾਕ ਮੰਗਵਾਈ ਤੇ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, "ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕਹੀਂ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਬਸਤਰ ਨਾ ਜਾਣੇ, ਇਹ ਨਵਾਬੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਨੋ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਅੱਧੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਚੱਕ ਦੇ ਨਾਮ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਚੱਕਾਂ ਦਾ ਪਟਾ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਚੱਕਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਤੇ ਪਰਜਾ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਇਹ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਹਿਨੇਗਾ ਉਸਨੂੰ ਮੁਲਕ ਉਗਰਾਹੁਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਏਗਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਵਾਨੇ ਉਸੇ ਦੇ ਨਾਮ ਆਉਣਗੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਹੱਕ ਹੋਏਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡ ਸਕਦਾ ਹੈ।", ਇਹ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਵੱਲ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ।

ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੂਲਦੇ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂਜ ਕੇ ਚਮਕਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਘੋੜਸਵਾਰੀ, ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ੀ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਭੁਜੰਗੀ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਚੱਕਰ ਘੁਮਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਹ ਲੰਗਰ ਤਪ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੂਰੋਂ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਚਾਪੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਗਾਗਰਾਂ ਭਰ ਭਰ ਕੇ ਜਲ ਢੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ

ਸਿੰਘ ਦਾਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਉਸ ਲਈ ਜਲ ਦਾ ਗੜਵਾ ਲੈ ਕੇ ਖਲੋਤਾ ਹੈ। ਭੱਜ ਭੱਜ ਕੇ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕਾ, ਵਿਰੋਧ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਛੂਹਾ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਬਾਬੀ ਸਿੰਘ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਦਲ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੰਘ ਘਰ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਆਵੇ ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ 'ਤਨਖਾਹ' ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਹੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪੱਲਾ ਪਾ ਕੇ ਬੋਲੇ, "ਖਾਲਸਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਆਪ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਜੀਵ, ਜੇ ਖਾਲਸਾ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਤਰੁੱਠੇ ਅਤੇ ਰਹਿਮਤਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਕੰਠ ਲਾਵੇ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਛੂਹਾ ਕੇ ਮੁੜ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਇਆ।

ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜ ਦਾਤਣਾ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਲਾਈ ਗਈ ਤੇ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਸਫਾਂ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਪੁੱਛਿਆ। ਖਾਲਸਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਸੋਹਣੀ ਪੁੱਛ ਹੈ, ਸੋ ਜਰੂਰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹੋਣਗੇ। ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸੀ ਤੇ ਨਵਾਬੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਭੇਟ ਕੀਤੀ।

ਖਾਲਸਾ, ਧੁਰੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਨਵਾਬੀ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਖ ਭਰ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਤੱਕਿਆ।

"ਇਹ ਕੈਸੀ ਬਾਤ ਕਹੀ ਹੈ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਖੈਰਾਤ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਨਵਾਬੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਕਬੂਲ ਕਰੇ। ਨਾਲੇ ਤੁਰਕ ਅੱਗ ਹਨ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਬਾਰੂਦ ਹੈ,

ਸਾਡਾ ਮੇਲ ਕਦ ਸੰਭਵ ਹੈ।", ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਹੇਗੀ। ਪਰ ਵਖਤ ਵਿਚਾਰਨਾ ਵੀ ਬੁੱਧੀਵਾਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਕਰ ਵਸੂਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪ ਖਾਲਸੇ ਅੱਗੇ ਨਵਾਬੀ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਮਲਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਖਾਲਸਾ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਰੁਤਬੇ 'ਤੇ ਹੋਇਆ। ਨਾਲੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਤਾਂ ਗਊ ਗਰੀਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਨਵਾਬੀ ਲੈ ਕੇ ਹੋਰ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ। ਗਰੀਬ ਪਰਜਾ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਹੇਠ ਕੁਝ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਏਗੀ। ਜੇ ਫੇਰ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਅਧੀਨਤਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕਦ ਵੀ ਨਵਾਬੀ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿਆਂਗੇ", ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਸੰਧੀ ਦੇ ਰਾਹ ਆ ਜਾਵੇ, ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਪੰਥ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵਧੇ ਫੁੱਲੇਗਾ।

ਕਾਫੀ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਵਾਬੀ ਖਾਲਸਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਜਾਵੇ। ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਬੇਨਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, "ਅਸਾਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਨਵਾਬੀ ਕੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇੜੇ ਆ ਢੁੱਕੀ ਹੈ, ਖਾਲਸਾ ਖੁਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਕਬੂਲ ਕਰੇ?"

ਨਵਾਬੀ ਰੂਪੀ ਇਹ ਖਿੱਲਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਿਵਾਨ ਵਿਚ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਵੱਲ ਵੀ ਉਂਗਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਖਿੱਲਤ ਉਸ ਵੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਨਾਂਹ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਨਵਾਬੀ ਨੂੰ ਠੋਕਰਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਖਿੱਲਤ ਮਾਨੋ ਕੋਈ ਠੁੱਡੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਖਿਡਾਉਣਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਬਚਨ ਉਚਾਰਦਾ, "ਸਾਡਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਜਾਂ ਏਥੋਂ ਦੀ ਜਾਂ ਦਰਗਾਹ ਦੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਫਿਰੀਏ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਜਹਾਨ ਢੋਈ ਨਹੀਂ", ਨਵਾਬੀ ਨੂੰ ਪੈਰ ਨਾਲ ਪਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਇਕ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਮ ਰਾਖਤ ਪਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦਾਵਾ
ਜਾਂ ਇਤਕੋ ਜਾਂ ਅਗਲੋ ਪਾਵਾ"

"ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਸੀ ਅਲੋਕਾਰੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਧ੍ਰੁ ਤਾਰਾ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੀਕ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬਚਨ 'ਤੇ ਅਡੋਲ ਖਲੋਤਾ ਰਹੇਗਾ", ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਕੀ ਮੂੰਹ ਦੇਵਾਂਗਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਵਰ ਛੱਡ ਕੇ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਨਵਾਬੀ 'ਤੇ ਡੋਲ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਮਾਫੀ ਕਬੂਲ ਕਰੋ", ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਪਰਾਧੀਨ ਤਾਂ ਖੁਆਰੀਆਂ ਈ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ। ਖਾਲਸਾ ਖੁਦ ਖੁਦਾ ਹੈ। ਦੇਣਾ ਲੈਣਾ ਸਭ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਨਾਲ"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਹਰ ਪਾਸਿਓ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਸਿੰਘ ਇਹ ਨਵਾਬੀ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਕਹਿਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦੇ ਦੇਵੋ, ਪਰ ਵਾਪਸ ਨਾ ਮੋੜੋ। ਕੋਈ ਟਹਿਲੂਆ, ਕੋਈ ਲੰਗਰਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਕੋਈ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿੱਦ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ, ਕੋਈ ਲੱਕੜਾਂ ਪਾਣੀ ਢੋਣ ਵਾਲਾ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਹੋਵੇ, ਨਵਾਬੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰੋ।

ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਸਜੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਚਰਚਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੇਠਾਂ ਸੰਗਤ ਜੁੜ ਕੇ ਬੈਠੀ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਨੌਜੁਆਨ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਝੱਲਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਮਰ ਕੋਈ ਆਹੀ ਪੱਚੀ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ। ਭੱਜ ਭੱਜ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਝੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿੱਦ ਚੁੱਕਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਜਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਫੱਟ ਦਾ ਇਕ ਸੱਜਰਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਇੰਝ ਸੋਭ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧਾ ਚੰਦ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਹਜੇ ਕੱਲ ਹੀ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਝੜਪ ਵਿਚ ਇਹ 'ਸੋਹਣਾ' ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਡੂੰਘੇ ਫੱਟ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਵੀ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਨੌਜੁਆਨ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਜੰਗੀ ਕਰਤਬਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹੀ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇ ਬੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲੈਣਾ ਤੇ ਦੋ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦੇਣਾ। ਇਕ 'ਦੁਸ਼ਮਨ'

ਦਾ ਦਲ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲੇ ਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਆਪ ਕਰਨੀ। ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਹੀ ਜੰਗੀ ਖੇਡ ਦੇ ਚੱਲਦਿਆਂ, ਦੂਜੇ ਦਲ ਦੇ ਇਕ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਗੱਭਰੂ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਵਾਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਇਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਢਾਲ੍ਹ ਤੋਂ ਤਿਲਕ ਕੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਚੀਰ ਗਿਆ। ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਫੱਟ ਨੂੰ ਠੀਕ ਹੁੰਦਿਆਂ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਦਲੀਆਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਖੇਡਾਂ ਰਹੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਸਚਮੁਚ ਦੀ ਜੰਗ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬਸ ਦੂਜੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਦੁਸ਼ਮਨ ਆਪਣੇ ਬੇਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਭਿਆਸ ਹੀ ਹੁਣ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬੁੰਗੇ ਤੋਂ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਇਸ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਪਈ। ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਗਈ,

"ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬਖਸ਼ਿਓ"

ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਅੱਗੇ ਆਣ ਖਲੋਤਾ। ਨਵਾਬੀ ਦੀ ਪੇਸਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਪੰਥ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਿਰ ਮੱਥੇ। ਮੇਰਾ ਏਨਾ ਤਾਣ ਕਿੱਥੇ ਕਿ ਪੰਥ ਦੀ ਕਹੀ ਟਾਲ ਸਕਾਂ। ਪਰ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ 'ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿੱਦ ਚੱਕਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿੱਦ ਚੁੱਕਣੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਪੰਥ ਜੋ ਵੀ ਹੁਕਮ ਕਰੇਗਾ ਮੈਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਮੇਰੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾ ਲਈਆਂ ਜਾਣ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵਾਬੀ ਕਦੇ ਵੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਮੇਰੇ ਲਈ"

ਪਰ੍ਹੇ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੀ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਤੁਕ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ,

"ਟਹਲ ਮਹਲ ਤਾ ਕਉ ਮਿਲੈ ਜਾ ਕਉ ਸਾਧ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥"

ਇਹ ਤੁਕ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰਨਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵਾਜਿਬ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਬੂਲ ਕਰੋ"

"ਸਤਿਬਚਨ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਨੂੰ ਛੂਹਾ ਕੇ ਨਵਾਬੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਜਾਏ", ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਤੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦਿਆਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਰੋਜ਼ ਮਰਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਜ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੇ ਥਾਪੜੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ 'ਪੰਜਾਂ' ਦੇ ਚਰਨ ਸਪਰਸ਼ ਵਿਚ ਐਸੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਕਿ ਸਹੇ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਰਾਈ ਦੇ ਦਾਣੇ ਨੂੰ ਪਹਾੜ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਬੀ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਨੂੰ ਛੂਹਾ ਕੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਇਹ ਪੰਜ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ, ਸਨ,

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ
ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀਆ
ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ
ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ
ਸਰਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁੱਕਰਚੱਕੀਆ।

ਪੁਸ਼ਾਕ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ਾਹੀ ਪੱਗ, ਇਕ ਕੀਮਤੀ ਕਲਗੀ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੰਗਨਾ ਦੀ ਇਕ ਜੋੜੀ, ਇਕ ਕੈਂਠਾ, ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਸੁੱਚੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਤੇ ਇਕ ਹੀਰਿਆਂ ਜੜੀ ਕਿਰਪਾਨ।

ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਰਾਵਾ ਜਦ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਆਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੂਪ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਤਖਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਗੂਣਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਤੇ ਇਹੀ ਨੌਜਵਾਨ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅੱਜ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕਹਾਇਆ।

6

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਿਬਾਬੀ ਭਈ ਤੋਂ ਸਿੰਘਨ ਵਧਯੋ ਪ੍ਰਤਾਪ

ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿੱਦ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਦਾ ਤੀਜਾ ਜਥੇਦਾਰ, ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕਰਕੇ ਸੱਦਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ ਦੇ ਕਾਲੇਕੇ ਪਿੰਡ ਜਨਮੇ। ਮਗਰੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਫੈਜਲਪੁਰ ਆਣ ਕੇ ਵਸ ਗਿਆ। ਫੈਜਲਪੁਰ, ਫਰਜੁੱਲਾ ਖਾਨ ਨਾਮੀ ਮੁਗਲ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਫਰਜੁੱਲਾ ਖਾਂ ਦੀ ਬੇਗਮ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸਿਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫਰਤ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਏ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ, ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਉਹ ਸਿਖ, ਜੋ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਦੀਆਂ ਵੀ ਚੁਗਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਸੂਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਹ ਵੀ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੀ ਭੈਣ ਨੇ ਇਹ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਸਿੰਘ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਉਡਵਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਸਦਾ ਸੀ। ਫੈਜਲਪੁਰ ਪਿੰਡ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਫੈਜਲਪੁਰੀਆ ਕਰਕੇ ਵੀ ਜਾਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਦਲ ਕੇ ਸਿੰਘਪੁਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਲੜੀ ਗਈ ਬੇਜੋੜ ਜੰਗ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸਭ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਪੂਰਾ ਪੰਥ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਮਗਰੋਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘਰ ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਮੋਹ ਤੋੜ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਪੰਥ, ਗੁਰੂ

ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲਈ।

ਨਵਾਬੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਬਾਬਾ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਅਨੇਕਾਂ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿਚ ਦਮ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ।

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਸੁਦਾਗਰ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਈਰਾਨ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਚੁਨਿੰਦਾ ਨਸਲੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਸੀ ਜੋ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਪੁਚਾਉਣੇ ਵੀ ਜਿਹਾਦ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਮੋਮਨ ਖਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਹ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਭੀਲੋਵਾਲ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਦ ਇਹ ਜੰਡਿਆਲੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸੂਹੀਆਂ ਨੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸੂਹ ਦਿੱਤੀ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਨਾ ਸਮਾਂ ਗਵਾਏ ਸੁਦਾਗਰ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਭਾਵੇਂ ਜੱਥੇ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੰਘ ਹੀ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੱਲਾ ਸੋਧ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਿਆਂ ਸਭ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਕਈ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਦੋ ਦੋ ਘੋੜੇ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਬਿਰਧ ਜਾਂ ਕੁਝ ਢਿੱਲੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹੁਣ ਈਰਾਨੀ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ।

ਸਾਲ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁਦਰਤਨ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਅਮੀਰ ਸੁਦਾਗਰ ਲੱਦਾਖ, ਜੰਮੂ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਈਏ ਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪਸ਼ਮੀਨਾ ਲੈ ਕੇ ਏਧਰ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਸ਼ਮੀਨੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਉਸ ਕੋਲ ਕੀਮਤੀ ਲੋਈਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਲ, ਗਲੀਚੇ, ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ, ਕੇਸਰ, ਕਸਤੂਰੀ ਆਦਿ ਹੋਰ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਸਮਾਨ ਵੀ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਸਮਾਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤੇ ਕਾਮੇ ਅਤੇ ਗਧਿਆਂ ਖੱਚਰਾਂ ਵਾਲੇ ਲਾਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਕਿਸੇ

ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਟੋਲਾ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ, ਇਸ ਸੁਦਾਗਰ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਟੋਲਾ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਲਈ ਹਜੇ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤਾਂ ਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਆਏ ਤੇ ਜਖੀਰਾ ਲੁੱਟ ਕੇ ਤੂਫਾਨ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਜੱਥੇ ਦੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਜਦ ਪੰਡਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਅਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਲੋਈਆਂ ਸ਼ਾਲ ਨਿਕਲੇ। ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਹੁਤੀ ਤਵੱਜੋ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਹਾਂ ਗਲੀਚੇ ਜਰੂਰ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਲੁੱਟ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖੱਚਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਫੜ੍ਹ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ।

"ਕੀ ਇਸ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹੋ?", ਬਾਬਾ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਖੱਚਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ"

"ਸੁਦਾਗਰ ਕੌਣ ਹੈ?"

"ਜੀ ਸੇਠ ਪਰਤਾਪ ਚੰਦ"

"ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਕੀਮਤ ਹੋਏਗੀ ਇਸ ਸਮਾਨ ਦੀ"

"ਲੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ"

"ਫੇਰ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਲੱਖਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ"

"ਨਹੀਂ ਹਜ਼ੂਰ, ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਵਪਾਰੀ ਪਰਤਾਪ ਚੰਦ ਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਜੇ ਇਸ ਸਮਾਨ ਦਾ ਇਕ ਟਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ"

"ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਪਰਤਾਪ ਚੰਦ"

"ਉਹ ਤਾਂ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਹਜ਼ੂਰ, ਸੋ ਉੱਥੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ"

"ਬਿਨਾ ਦੇਰ ਲਾਏ ਇਸੇ ਵਖਤ ਸਮਾਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰੋ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ", ਬਾਬਾ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਖੱਚਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੋਲੇ, "ਇਕ ਇਕ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ ਮੁੜ ਪੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹੋ, ਪਰਤਾਪ ਚੰਦ ਨੂੰ ਲੱਭੋ ਤੇ ਸਾਰੀ ਲੁੱਟ ਮੋੜ ਕੇ ਆਓ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਕੋਈ ਲੁਟੇਰਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਸੁਦਾਗਰਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ

ਲੁੱਟਦਾ ਫਿਰੇ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦਾ ਜੋ ਡਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਲਾਹੁਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਸੇਠ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੀਮਤ ਮਿਲ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਟਕੇ ਦਾ ਸਮਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੋੜਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਨੁਕਸਾਨ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਆਮ ਵਪਾਰੀ ਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੇਠ ਨੂੰ ਅਦਾਇਗੀ ਹੋ ਜਾਏ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਮਾਨ ਮੁੜ ਲੁੱਟ ਲਵਾਂਗੇ", ਆਖਰੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮੁਸਕੁਰਾਏ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਹਲਾਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਲੋਚਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਨੰਗੇ ਪਿੰਡਿਆਂ 'ਤੇ ਮਸਾਂ ਕੋਈ ਬਸਤਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਪਸ਼ਮੀਨੇ ਦੀਆਂ ਲੋਈਆਂ ਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁੱਕਲਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੰਡਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਗਲੀਚੇ ਵੀ ਲਾਹ ਕੇ ਖੱਚਰਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਪਿੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਨੰਗੇ ਸਿੰਘ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਪਸ਼ਮੀਨੇ ਦੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬੱਘੀਆਂ ਵਿਚ ਲੱਦ ਰਹੇ ਸਨ।

ਐਸੇ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੋਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਝਲਕ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਖੁਦ ਖੁਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਖੁਦਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਹੈ। ਖੁਦਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਫਲ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿੱਦ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੀ ਗਈ ਨਵਾਬੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੈਠੇ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਹਰ ਸਿਖ ਆਪਣੀ ਯਥਾ ਸਕਤਿ ਨਾਲ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਮਾਇਆ ਨਾਲ, ਕੋਈ ਰਸਦਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਸਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਦ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਮਿਲੀ ਹੈ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਲਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲੇ,

"ਆਓ ਬਈ ਸਿੰਘੋ ਕਈ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਆਓ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਚੱਲੀਏ।"

ਵੀਹ ਪੱਚੀ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਬ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਲਾਹੌਰ ਤਕ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਕੋਤਵਾਲ ਨਿਆਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਤਨਖਾਹਾਂ ਆਦਿ

ਵੰਡਦਾ ਸੀ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆ, ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਚਬੂਤਰੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਦਸ ਦਸ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਬੂਤਰੇ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋ ਗਏ।

ਨਗਾਰੇ ਵਜਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

"ਜੋ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨਿਆਂ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹੈ ਆਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਿਆਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਖਾਲਸਾ ਭੇਦ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਬਿਨਾ ਝਿਜਕ ਆਓ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨਿਆਂ ਦੇਖੋ"

ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਹ ਕੁ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੈਦੀ ਬੰਦ ਸਨ। ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਬੂਤਰੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਸਭ ਦੇ ਗੁਨਾਂਹ ਸੁਣੇ ਗਏ ਤੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਦੋ ਪਹਿਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਉੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਵਰਤਾਇਆ। ਫਰਿਆਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪਰਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੱਲ ਦੂਰ ਬਸਤੀਆਂ ਤਕ ਜਾ ਫੈਲੀ। ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਫੈਸਲੇ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਹਾਜਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਖਬਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਨ ਫੌਜਦਾਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਗਾਰੇ 'ਤੇ ਚੋਟ ਲਾ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਸਾਹਮਣਿਓ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਏਧਰ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਸਿੰਘ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ,

"ਇਹ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਨਿਆਂ ਮਿਲਣ ਦਾ ਤੁਸੀ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ ਤੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨੀਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਣੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੀ ਓਟ ਹੇਠ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਪੰਥ ਤਖਤਾਂ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਸਗਲ ਸੰਸਾਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨਿਆਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਦੇਖੇਗਾ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫਉਜ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਦੇ ਥਾਪੜੇ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਬੇਗੁਮਪੁਰੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰੇਗੀ"

"ਗੱਜ ਕੇ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਵੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਗਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ"

ਤੇ ਮੁਗਲ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਘੋੜੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ। ਐਸੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਛੇ ਘੰਟੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਿਆ।

ਪੰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਧਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਬਿਨਾ ਪੁੱਛੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਸੱਦੇ ਭੇਜੇ ਤੋਂ ਹੀ ਮਾਮਲਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਦਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਵਾਲਾ ਮਾਮਲਾ ਵੀ ਉਗਰਾਹ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਰਿਹਾ। ਪੰਥ ਦਾ ਓਹਲਾ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਵੀ ਸੁਖ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉੱਤੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਭਰਨ ਲੱਗੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰਗਨਾ ਚੂਹਨੀਆਂ, ਦਿਪਾਲਪੁਰ, ਕੰਗਣਵਾਲ, ਝਬਾਲ ਆਦਿ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਗੀਰ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮਾਮਲਾ ਵੀ ਸਿੰਘ ਮਹੀਨਾ ਮੁੱਕਣ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਜੇ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਵੀ ਉੱਪਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਰੀ ਲਈ ਮੁਆਫੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵੀ ਭੇਜਦਾ ਹੈ।

ਓਧਰ ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ ਤਲਬ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ,

"ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਹੀ ਭਲਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਭਰਨ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਹੀ ਲਲਚਾ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ, ਫੇਰ ਜਦ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਮੁਫਤ ਦਾ ਖਾਣ ਗਿੱਝ ਗਏ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਵੱਡੇ ਹੱਲੇ ਨਾਲ ਮਾਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਹੁਣ ਤਕ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬੁਰੀ ਬਲਾ ਵਾਂਗ ਚੁੰਬੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਹਜ਼ੂਰ, ਹੁਣ ਕੁਝ ਟਿਕ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹਨ।"

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝੇ ਓਵੇਂ ਹੀ ਕਰ। ਮੁਖਤਿਆਰੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਫੈਸਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਤੇਰਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈਂ, ਤੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਵੱਧ ਪਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਫੇਰ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਜਰੂਰ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਧਿਆਨ ਰੱਖੀਂ ਕਿਤੇ ਇਹ ਏਨੇ ਤਾਕਤਵਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਿ ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਨ ਨੂੰ ਫਿਰਦਾ ਹੋਵੇਂ ਤੇ ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਮੱਲੀ ਬੈਠੇ ਹੋਣ।"

"ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ਹਜ਼ੂਰ, ਬਾਰੂਦ ਤੇ ਅੱਗ ਦਾ ਕੀ ਮੇਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਨਾਸ ਕਰਾਂਗਾ। ਬਸ ਜਦੋਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਦਾਓ ਲੱਗ ਗਿਆ ਮੈਂ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ"

ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਖਾਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਫੜ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਾਰ ਆਇਆ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਮਸਲੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਨ। ਉਹ ਬਸ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਦੌਰਾਨ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਜਾਨਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਏਧਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਮੀਂਹ ਮਗਰੋਂ ਸਾਫ ਹੋਏ ਅਸਮਾਨ ਵਾਂਗ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਜਾਨਾ ਤਾਂ ਪੰਥ ਹੈ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸਰਮਾਇਆ। ਪੰਥ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਆਮਦ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਲਗਭਗ ਹਰ ਰੋਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰੋਜ ਹੀ ਲੰਗਰ ਲਈ ਟਕੇ ਤੇ ਰਸਦ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਲੰਗਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਉੱਥੇ ਮਾਇਆ ਤੇ ਰਸਦਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਖਾਲਸੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾ ਉੱਤੇ ਹਰ ਸਿਖ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਦੂਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਚਰਚਾ ਆਮ ਹੈ ਕਿ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਹੋਰ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਆਏ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲ ਸੱਦਿਆ। ਕੁਝ ਰਸਮੀ ਗੱਲਬਾਤ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁੱਛੇ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਦੇ ਨਾਮ ਨਵਾਬ ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੇ ਜਾਪੇ।

"ਆਓ ਤੁਹਾਡੇ ਮੁੜ ਤੋਂ ਨਾਮ ਧਰਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ

ਨਾਮ ਦੱਸੋ ਤੇ ਪੰਥ ਉਸ ਬਦਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋਰ ਨਾਮ ਦੇਵੇਗਾ।"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਵੇਂ ਰਲੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਬੋਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਸਣੇ ਸਾਰੇ ਦਲ ਦੇ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਵੇਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ।

"ਹਾਂ ਬਈ ਸਿੰਘਾ, ਕੀ ਨਾਮ ਹੈ ਤੇਰਾ?", ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਜੀ ਬਿੱਲਾ ਸਿੰਘ"

"ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਹੋਏਗਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ। ਹਾਂ ਭਾਈ ਤੇਰਾ?", ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ"

"ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਹੋਏਗਾ ਸ਼ਾਹਬਾਜ ਸਿੰਘ"

"ਭਿਖਾਰੀ ਸਿੰਘ"

"ਅੱਜ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋੜ ਸਿੰਘ", ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੁਣ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਨਾਮ ਸੁਝਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਰੌਚਕਤਾ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ।

"ਘਸੀਟਾ ਸਿੰਘ", "ਅੱਜ ਤੋਂ ਗਿਰ ਰਾਜ ਸਿੰਘ"

"ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ", "ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ"

"ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ", "ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ"

"ਨਿਰਮਾਣ ਸਿੰਘ", "ਮੁਗਲ ਦਮਨ ਸਿੰਘ"

"ਗ਼ਰੀਬ ਸਿੰਘ", "ਧਰਤੀ ਧਕੇਲ ਸਿੰਘ"

"ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ", "ਹੁਣ ਤੋਂ ਚਤਰ ਸਿੰਘ"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਭਗ ਸਭ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਬਦਲੇ ਗਏ। ਕਿਸੇ ਟੁੰਡੇ ਨੂੰ 'ਲੱਖ ਬਾਹਾਂ ਸਿੰਘ', ਕਿਸੇ ਲੰਗੜੇ ਨੂੰ 'ਸੁਚਾਲਾ ਸਿੰਘ', ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇਤ੍ਰਹੀਨ ਨੂੰ 'ਲੱਖ ਨੇਤ੍ਰਾ ਜਾਂ ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ'। ਇਹ ਪੰਥ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੇ ਬੋਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਖੂਬ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੋਣਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਗੁਰੀਲਾ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਲੋੜ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਗੁਪਤ ਬੋਲੇ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਇਨੇ ਸਿਰਫ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਸਨ।

ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਮਲਾ ਤਾਂ ਪੰਥ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਵੱਖੋ ਵੱਖ

ਜੱਥੇ ਵੀ ਮਾਲ-ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਖਜਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਹਾਜਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੀਵਾਨ ਜੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਮਾਲ-ਧਨ ਤੇ ਰਸਦਾਂ ਦਲ ਪੰਥਾਂ ਲਈ ਜਮਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ ਮਾਇਆ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਵਾਸ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹਨ, ਜਦ ਪੰਥ ਹੁਕਮ ਕਰੇਗਾ, ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਸਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਉੱਤੋਂ ਵਾਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਇਕੋ ਥਾਂ ਤੋਂ ਪੁਸ਼ਾਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਛਿਹਰੇ, ਚੋਲੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਇਕੋ ਖਜਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਵਰਤਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਥ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਕਿਤੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਥ ਤੋਂ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਬਿਨਾ ਦੱਸੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦ ਮੁੜਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਤਨਖਾਹ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਤਨਖਾਹ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਦਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਰੱਖਣੀ ਪੈਂਦੀ। ਬਿਨਾ ਦੱਸੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਗਏ ਸਿੰਘ ਦਲ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਦਾਸ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਉਹ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਦੇ।

ਉਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲਾਂ ਦੇ ਲਾਂਗਰੀ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਪਦਮ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਜਦ ਤੀਕ ਉਹ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਕੋਈ ਤੋਟ ਨਾ ਆਉਂਦੀ। ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਵਰਤਾਈ ਜਾਓ, ਪਦਾਰਥ ਸਗੋਂ ਦੂਣ ਸਵਾਏ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਬਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਪੰਥ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਐਸਾ ਸਿਰੜੀ ਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਬਾਲ ਸੀ ਕਿ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਆਲਸ ਜਾਂ ਨਾਗੇ ਤੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਣਾ ਵਰਤਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਹਰ ਸਿਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਗਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਕੱਦਾਂ ਤੇ ਹੱਡਾਂ ਦੇ ਖੁੱਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਰਹਕਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਜੰਬੂਰੇ ਤੇ ਜੰਜਾਇਲਾਂ ਵੱਡੇ ਕੱਦਾਂ ਤੇ ਤਕੜੇ ਜੁੱਸੇ

ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਦਲ ਪੰਥ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਕੂਚ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਭਾਰੇ ਜੰਬੂਰ, ਜੰਜਾਇਲਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਂਗਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਯੋਧੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੇਰ ਸੇਰ ਘਿਓ ਰੋਜ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਇਹਨਾਂ ਜੰਬੂਰ, ਜੰਜਾਇਲਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਝੀਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੀ।

ਜਦ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਤਦ ਤੋਂ ਪੰਥ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਹੁਣ ਘੱਟ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਟਿਕ ਟਿਕਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਬਹੁਤੇ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ, ਨਗਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਬੁੰਗੇ, ਧਰਮਸਾਲਾ ਬਣਾ ਲਏ ਸਨ। ਕਾਫੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖੇਤੀ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜੰਗ ਦਾ ਸਮਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਘਰ ਟਿਕਣ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਏਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋ ਕੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੰਘ ਸਜਨ ਦੀ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਪੰਥ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਮੋਹਰੀ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੰਥ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਇਕੋ ਥਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਲੰਗਰ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਪੱਠੇ ਇਕੋਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਵਰਤਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਔਖਿਆਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਥ ਦੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਐਸੀ ਬਿਧ ਬਨਾਈ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਥ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੋ ਸਕੇ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਪੁਰੀ ਪਿਆਨਾ ਕਰ ਗਏ।

ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਬੰਸੀ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨ-ਨਗਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਉੱਠੇ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ,

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਪੰਥ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਬਾਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਿਤ ਦਿਨ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕੋ ਥਾਂ ਤੋਂ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦੋ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ। ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਏਥੇ ਹੀ ਟਿਕੇਗਾ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਪੰਜ ਜੱਥੇ ਬਣਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਕਾਰਜ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਪੰਥ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜੰਗੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲਵੇਗਾ। ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਵੀ ਤਰਨਾ ਦਲ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਧਰਮ ਜੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਤੇਗਾਂ ਵਾਹੇਗਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਸਤਾਂ-ਬਸਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਖਰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਾਂਭਣ। ਜੱਥੇ ਦਾ ਹਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਜੱਥੇ ਤੇ ਪੰਜੇ ਜੱਥੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹਨ। ਹਰ ਜੱਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਆਪਣੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸਾਂਭ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣਗੇ।"

ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਨੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ। ਤਰਨਾ ਦਲ ਦੇ ਪੰਜ ਜੱਥੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਤੇ ਪੰਜ ਨਿਸ਼ਾਨ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਂ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਪਹਿਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਮੁਖੀ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਦੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਣੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ, ਬਾਬਾ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਹਿ ਕੇ ਸੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜੱਥਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਵੱਜਦਾ ਸੀ।

ਦੂਜਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਤੀਜਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਗੁਰੂ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੋਨੋ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜਾਦਿਆਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਚੌਬਾ ਕੋਟ ਬੁੱਢੇ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ।

ਤੇ ਪੰਜਵਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਭਾਈ ਬੀਰੂ ਸਿੰਘ ਰੰਘਰੇਟੇ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਨਗਾਰਾ, ਦੇਗ-ਲੋਹ, ਕੜਾਹਾ ਤੇ ਹੋਰ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਜੱਥਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੋ ਬਾਕੀ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਡੱਲੇਵਾਲੀਏ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ। ਏਥੋਂ ਹੀ ਪੰਥ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਦਲਾਂ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਏਥੋਂ ਹੀ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਾ।

ਪੰਥ ਹੁਣ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਲ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦਕ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਜੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਚੇਤ ਜਿਹਾ ਡਰ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫਿਜ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਤੁਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਨਾਲ ਉੱਡੀ ਧੂੜ, ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਫੇਰਬਦਲ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਸ ਵਾਰ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪੰਥ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਵੇ", ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਪੰਥ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ।

"ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸਨ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਥ ਨੂੰ ਜਰੂਰ ਮਾਝੇ ਵੱਲ ਚਾਲਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

"ਪਰ ਜੇ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਖਰਚੇ ਲਈ ਕੋਈ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾਏ। ਨਾਲੇ ਕਿੰਨੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਭੇੜ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਹੀ ਕਿਤੇ ਮੁਗਲ ਅਵੇਸਲੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਏ"

ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਸ਼ਹਿਰ ਮਾਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ।

"ਫੇਰ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਮੋਟਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਉਂ ਮਾਰਨਾ, ਸਰਹੰਦ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਨਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗਧਿਆਂ ਨਾਲ ਹਲ ਵਾਹੇ ਜਾਣਗੇ।", ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭੇਜੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

"ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਮਾਖੋਵਾਲ, ਮਾਖੇ ਦੈਂਤ ਕਰਕੇ ਪਿਆ ਸੀ। ਮਾਖਾ ਮਰ ਕੇ ਪ੍ਰੇਤ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਪਿੱਪਲ ਉੱਤੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਨੇ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਸਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਮਾਖੇ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਚੱਲੀ। ਸਭ ਉਸ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਏ ਤਾਂ ਮਾਖੇ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਜੋਰ ਨਾ ਚੱਲੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਲੁਕੇ ਬੈਠੇ ਪ੍ਰੇਤ ਮਾਰ ਛੱਡੇ ਸਨ, ਮਾਖਾ ਵਿਚਾਰਾ ਕੀ ਸ਼ੈਅ ਸੀ। ਮਾਖੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤੁਸਾਡੇ ਸਿਖ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਸਾਤੋਂ ਜਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਕਰੂਪਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ। ਸਾਤੋਂ ਏਥੇ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੋ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੀਏ"

"ਤੁਸੀਂ ਸਰਹੰਦ ਚਲੇ ਜਾਓ ਭਾਈ", ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਖਲੋਤੇ ਮਾਖੇ ਨੂੰ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬੋਲੇ, "ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਰਹੋ। ਗਿਰਝਾਂ ਉੱਡੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਉੱਤੇ। ਬੇਅੰਤ ਹਵੇਲੀਆਂ ਸੁੰਨੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਉਥੇ, ਤੁਸੀਂ ਉਥੇ ਜਾ ਰਹੋ"

ਤੇ ਮਾਖਾ ਸਰਹੰਦ ਆ ਗਿਆ।", ਭਾਈ ਮਨੀ ਜੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸਾਖੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਉੱਤੇ ਹੱਲੇ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ।

ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਹੱਲੇ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਰਹੰਦ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਤੇ ਉਥੇ ਹੱਲਾ ਵੱਡੀ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।

"ਜੱਕੋ ਤੱਕੀ ਵਿਚ ਨਾ ਪਓ ਸਿੰਘੋ", ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ

ਕੀਤਾ, "ਜਿੱਤਾਂ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਜਜਬਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਮਰਨਾ ਵੀ ਖਰਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਰਨਾ ਵੀ। ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਜਿਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀਸ ਲੱਗ ਗਿਆ ਉਸ ਦੇ ਵੀ ਧੰਨ ਭਾਗ ਤੇ ਜੋ ਫਤਹਿ ਪਾ ਕੇ ਮੁੜਿਆ ਉਸ ਦੇ ਵੀ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਬਚ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਲਈ ਖਰਚਾ ਤੇ ਹੋਰ ਰਸਤਾਂ ਬਸਤਾਂ।"

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪੰਜ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਜੱਥਾ ਸਰਹੰਦ ਉੱਤੇ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਰਲਦੇ ਗਏ। ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਰਕ ਅੱਗੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ, ਤਾਂ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਮਹੱਲੇ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਜਾ ਪਏ। ਇਕ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਮਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਪਰ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ ਬਹੁਤ ਹੱਥ ਲੱਗ ਗਏ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਿਆਂ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਦੋ ਕੁ ਪਹਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਕਮਲੀ ਦੇ ਝਾਟੇ ਵਾਂਗ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਿੰਘ ਪੈਦਲ ਆਏ ਸਨ, ਸਭ ਹੇਠ ਹੁਣ ਘੋੜੇ ਸਨ।

ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਲੁੱਟੇ ਖਜਾਨੇ ਨਾਲ ਪੰਥ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਚੰਗੇ ਨਸਲੀ ਘੋੜੇ ਖ੍ਰੀਦੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਵਾਗਤ ਤੇ ਆਉ ਭਗਤ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੇ ਮਲਵਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਘੋੜੇ, ਸਸ਼ਤ੍-ਬਸਤ੍, ਬਾਗ, ਫੁਲਕਾਰੀਆਂ ਭੇਂਟ ਕੀਤੇ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਸੋ ਪੰਥ ਨੇ ਚਾਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ,

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਡੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਮਿਲਿਆ। ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਇਓ, ਫੇਰ ਵੀ ਗੇੜਾ ਮਾਰਦੇ ਰਿਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਗਿਆਂ ਤੋਂ ਫੇਰ ਜਗਰਾਵਾਂ, ਰਾਏਕੋਟੀਏ ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟੀਏ ਤੁਰਕ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਉਣਗੇ"

"ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਘੱਲਣੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹਾਜਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਫਿਕਰ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ

ਅਰਦਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਿਆ ਕਰੋ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਲੀ ਕਰਨਗੇ", ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਪੰਥ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਿਆਸ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਮੇਲ ਵਾਲਾ ਪੱਤਣ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਸਰੋਵਰ ਤਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਮਰੇ ਪਸੂਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੰਦ ਨਾਲ ਭਰ ਸੁੱਟਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚਰਚਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਗਵਾਏ ਬਿਨਾ ਪੰਥ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸਫਾਈ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁੜ ਸੁਚੱਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਭਿਆ ਗਿਆ, ਮਰਿਆਦਾ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਢਾਹੇ ਗਏ ਬੁੰਗੇ ਮੁੜ ਉਸਾਰੇ ਗਏ। ਦੀਪ ਮਾਲਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜੰਗਲਾਂ ਰੋਹੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿਖ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਲੱਥੇ।

ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ, ਨੀਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੀ ਓਟ ਹੇਠ ਜੁੜੇ ਬੈਠੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ,

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਮੋਰਚੇ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਤਾਂ ਸਦਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਵੀ ਪੰਥ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੀਕ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਬੇਗਮਪੁਰੇ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਤਕ ਜੰਗ ਜੁੱਧ ਚੱਲਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ। ਪਰ ਪੰਜ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਹਿੰਮ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਸਦਾ ਹਾਜਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਥ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜਰੀ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਤੇ ਹੋਰ ਪੰਥ ਦੋਖੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸੁੰਨਾ ਛੱਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾਏਗਾ। ਲੋਹ ਲੰਗਰ ਸਦਾ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਮਰਿਆਦਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਦਾ ਤੈਨਾਤ ਰਿਹਾ ਕਰੇਗਾ"

ਸਮੂਹ ਪੰਥ ਨੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ।

7

ਸਾਖੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਅਬ ਮੈਂ ਦਿਉਂ ਸੁਨਾਇ

ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਣਾ ਵਰਤਾਉਣਾ ਕਿਸੇ ਆਮ ਬਾਲ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ। ਤਕੜੇ ਜੁੱਸੇ ਤੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਬਾਲ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਛੇੜਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਦੀ ਝਲਕ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਦਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਏਥੇ ਹੀ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਬਾਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਤਾਂ ਕਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਏਸ ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਨੇ ਤਾਂ ਤੰਗ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਮਖੌਲ ਉਡਾਉਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਰੋਂਦਾ ਰੋਂਦਾ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਗਿਆ।

"ਮੈਂ ਹੁਣ ਇਹ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ। ਤੁਸੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ"

"ਪਹਿਲਾਂ ਚੁੱਪ ਤਾਂ ਕਰ, ਫੇਰ ਦੱਸ ਕਿ ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਈ", ਬੜੇ ਠਰੰਮੇ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਸਾਹਬ ਬੋਲੇ।

"ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਦਾਣਾ ਸੁੱਚੇ ਹੱਥੀਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਟੋਕਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੋ ਨਹੀਂ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ", ਤੇ ਉਹ ਫੇਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

"ਆ ਏਧਰ ਆ ਮੇਰੇ ਕੋਲ", ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਧਰਿਆ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਤੂੰ ਦੇਖ ਸਿਰਫ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਣਾ ਦੇਣ 'ਤੇ ਹੀ ਅੱਕ ਗਿਆ ਹੈਂ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵਧ ਫੁੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਟੱਪ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਓਦੋਂ ਕੀ ਕਰਿਆ ਕਰੇਂਗਾ। ਨਾਲੇ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਭੇਦ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸਾਂ", ਨਵਾਬ ਸਾਹਬ ਹੌਲੀ ਜਹੀ ਬੋਲੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬਾਲ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਿ ਸਿਰਫ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਬਾਲ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ, "ਮੈਂ ਕੁਝ ਕੁ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿੱਦ ਚੱਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੰਥ ਨੇ ਨਵਾਬ

ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਣਾ ਵਰਤਾਉਂਦਾ ਹੈਂ, ਹੋ ਸਕਦੈ ਪੰਥ ਤੈਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੀ ਬਣਾ ਦੇਵੇ"

...

"ਐਸੇ ਸਿਦਕੀ ਤੇ ਕਹਿਨੀ ਕਰਨੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਬੋਲ ਬਾਲ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕਹੇ ਸਨ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਣੇ ਹੋਣ ਚਾਹੇ ਨਾ, ਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਸੁਣੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ 'ਤੇ ਸੱਚੇ ਹੋਣ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬਾਲ ਇਕ ਦਿਨ ਸਚਮੁੱਚ ਪੰਥ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆਂ।"

"ਕੌਣ ਸੀ ਇਹ ਬਾਲ ?", ਜਾਣਨ ਲਈ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋ ਹੀ ਉਤਸੁਕ ਸਾਂ, ਪਰ ਕਥਾ ਨੂੰ ਵਿਚੋਂ ਕਿਵੇਂ ਟੋਕਦੇ। ਸੋ ਸਾਡੇ ਮਗਰ ਖਲੋਤੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

"ਸੁਲਤਾਨ ਉਲ ਕੌਮ - ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ।", ਬਾਬਾ ਭੰਗੂ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਲੂੰ ਕੰਡਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕਰੀਦਾ ਹੈ।

...

ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖੇ ਆਹਲੂ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਜੂਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਖੰਡੇ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਲਈ ਸੀ। ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦਲ ਪੰਥ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਜਦ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਪੰਥ ਨੂੰ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਹੀ ਰੁਕੇ ਸਨ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਹੱਲੋਵਾਲੀਏ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਬੀਬੀ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਇਸਤਰੀ ਸੀ। ਬੇਅੰਤ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਬੀਬੀ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਗਾਤਰੇ ਪਾਏ ਖਜਾਨੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਨਾਲ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਕਮਾਲ ਦਾ ਕੀਰਤਨ

ਕਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਦੋਤਾਰੇ ਨਾਲ ਜਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਨੰਦ ਰਾਹੀਂ ਉੱਚੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਹੁਣ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਾਂ ਬਾਲ 'ਤੇ ਪੈਣਾ ਹੀ ਸੀ।

ਏਥੇ ਇਕ ਸਾਖੀ ਦਸਣਯੋਗ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਤੀਕ ਭਾਈ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ। ਮਨ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਜਾ ਕੇ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨਗੇ।

ਪਰ , ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਕਦ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੰਗਨ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਬੋਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਟਿਕਟਿਕੀ ਲਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨੂਰਾਨੀ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਦੇ ਰਹੇ।

ਪਰ ਸਿਖ ਨਾ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਕੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਸਿਖ ਦੀ ਕੀ ਲੋਚਾ ਹੈ। ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਸ ਗੁਰਸਿਖ ਜੋੜੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰੋ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਰੱਖੋ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਦੇ ਰਹੋ। ਗੁਰੂ ਸਦਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਬਾਲ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ' ਹੋਏਗਾ।"

"ਧੰਨ ਹੋ ਗਏ ਸਤਿਗੁਰੂ", ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਸਪਰਸ਼ ਕੀਤੇ।

"ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ' ਹੋਏਗਾ", ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਮਾਤਾ ਜੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਖੀਵੇ ਹੁੰਦੇ ਬੋਲੇ, "ਧੰਨ ਭਾਗ ਨੇ ਅਸਾਡੇ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਐਸੀ ਆਸੀਸ ਝੋਲੀ ਪਾਈ"

ਸਮਾ ਬੀਤਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਮਗਰੋਂ ਪੰਥ ਉੱਪਰ ਕਹਿਰਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਆਏ। ਪਰ ਸਿਦਕਵਾਨਾ ਨੂੰ ਕੌਣ ਡੁਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਹਿਤ ਮੁੜ ਜਨਮ ਲੈਣ ਲਈ ਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਖਾਂ ਟੋਲਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਐਸੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆਂ ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ' ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਪਿਤਾ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਮਾਤਾ 'ਤੇ

ਹੁਣ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿਖਾਂ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੀ ਚਰਚਾ ਜੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰੜ ਤੇ ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੁਬਾਨ 'ਤੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪੰਥ ਤੋਂ ਹੱਸ ਕੇ ਆਪਾ ਵਾਰ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

"ਕਿਨ ਪੁਤਰਨ ਤੋਂ ਮਾਂ.... ਕਿਨ ਪੁਤਰਨ ਤੋਂ...."?, ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਸਾਖੀ ਸੁਣਦਾ ਸੁਣਦਾ ਬੋਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਭੋਲੇ ਜਹੇ ਪਰ ਵੱਡੇ ਸਵਾਲ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਸਾਖੀ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਰੁਕ ਗਈ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ।

ਸਾਰੀ ਸਾਖੀ ਉਹ ਚੁਪ ਚਾਪ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਹੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ 'ਉਹਨਾਂ' ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਲ ਹੱਥ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ,

"ਇਨ ਪੁਤਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪਰ ਵਾਰ ਦੀਏ ਸੁਤ ਚਾਰ
ਚਾਰ ਮੂਏ ਤੋ ਕਯਾ ਭਇਆ ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ"

ਏਥੇ ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਬੋਲਿਆ, "ਕਿਨ ਪੁਤਰਨ ਤੋਂ ਮਾਂ... ਕੌਣ ਕੌਣ ਸੀ ਉੱਥੇ ?"

"ਉੱਥੇ..?", ਮਾਤਾ ਕੁਝ ਸੋਚਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ, "ਉੱਥੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਜਹੇ ਹੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਹੋਰ ਦੁੱਲੇ ਪੁੱਤਰ, ਜਿਹੜੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇਕ ਬੋਲ 'ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੀਨੇ ਤਾਣ ਕੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਟਿਕਾਈ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ"

"ਅੱਛਾ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰੇ ਸਨ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ 'ਚਾਰ'? ਇਹਨਾਂ ਵਰਗਾ ਕਿਮੇਂ ਬਣਾ ਮਾਂ, ਮੈਂ ਬਣ ਸਕਦਾਂ ਇਹਨਾਂ ਜਿਹਾ ਤਾਂ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ?"

"ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਆ", ਮਾਂ ਬੋਲੀ।

"ਹਾਂ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਆਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ 'ਉਹਨਾਂ' ਕਿਹਾ 'ਇਨ ਪੁਤਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪਰ' ਕਿਮੇਂ ਬਣ ਸਕਦਾਂ ਉਹਨਾਂ ਜਿਹਾ?"

"ਬਾਣੀ ਪੁੱਤਰ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ, ਸ਼ਸ਼ਤਰ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰੱਖ ਸਦਾ, ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਉਣੇ ਹਨ, ਇਹ ਵੱਲ ਵੀ ਸਿਖ। ਘੋੜਸਵਾਰੀ, ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਹੈ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ, ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਿੰਘ"

"ਬਾਣੀ ਹੋਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਾਂ ਮਾਂ ?", ਭੁਝੰਗੀ ਨਿਤਨੇਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ, 22 ਵਾਰਾਂ, ਪਟੀ, ਬਾਰਾਹਮਾਹ, ਸੁਖਮਨੀ, ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ, ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਨਿੱਤਨੇਮੀ ਸੀ।

"ਹਾਂ ਪੁੱਤਰ ਸਵਾਸ ਸਵਾਸ ਬਾਣੀ", ਮਾਂ ਬੋਲੀ।

"ਠੀਕ ਆ ਮਾਂ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਹੁਣ ਉਹ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਅੱਗੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ।

"ਪਰ ਕੋਈ ਤਾਂ ਘੋੜਾ ਹੋਏਗਾ ਮੇਰੇ ਲਈ?", ਉਹ ਬੋਲਿਆ।

ਜਿਹੜਾ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਸੋ ਉਹ ਸਾਰੇ ਘੋੜੇ ਲੈ ਗਏ ਹਨ।

ਭੁਜੰਗੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਥੋੜਾ ਉਦਾਸ ਹੋਇਆ ਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, "ਓਹ ਦੇਖੋ ਔਹ ਫਿਰਦਾ ਇੱਕ ਘੋੜਾ"

"ਹਾ ਹਾ ਹਾ ਓ ਨਹੀਂ ਨਿੱਕੇ ਭੁਜੰਗੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਾਹਲਾ ਅੱਥਰਾ ਘੋੜਾ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਤਜ਼ਰਬੇਕਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਕਾਠੀ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤੀ, ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਉਸ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰ ਲਵੇਂਗਾ?"

"ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂ...? ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਬਸ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਹੈ"

"ਜਾਹ ਚਲਾ ਜਾਹ, ਪਰ ਬਹੁਤੀ ਨੇੜ ਨਾ ਜਾਈਂ", ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ।

ਹੁਣ ਉਹ ਘੋੜੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਸਚਮੁੱਚ ਏਡੇ ਕੱਦ ਦਾ ਘੋੜਾ ਅੱਜ ਤਕ ਉਸ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਆਲ ਦੁਆਲ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਨੇੜੇ ਹੋਇਆ। ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ, ਫਿਰ ਮੂੰਹ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਨ ਲੱਗਾ।

"ਪਤੈ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕਿਉਂ ਆਇਆਂ ?", ਉਸ ਨੇ ਘੋੜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ, "ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹੈ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਨੇ ਉਸ ਸਿਖ ਨੂੰ, ਜੋ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੇ, ਸ਼ਸਤਰ ਸੰਗ ਰੱਖੇ, ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟਿਆ ਰਹੇ ਤੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਕਰੇ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਂ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਕਰ ਰਿਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ

ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ? ਮਹਾਰਾਜ ਉਸ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਐ, ਜੋ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇਵੇ, ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤ ਕਰਾਂਗਾ ਸੱਚੀਂ, ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਇਹ ਤੁਰੰਗ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੈ, ਦੇਖ ਲਈਂ ਮਹਾਰਾਜ ਤੈਨੂੰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦੇਣਗੇ"

ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਭੁਝੰਗੀ ਘੋੜੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਜ਼ਰਬੇਕਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਵਾਂਗ ਸਵਾਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਭ ਹੈਰਾਨ ਸਨ, ਜਿਸ ਅੱਥਰੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੋਈ ਕਾਠੀ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਿਆ ਸੀ, ਉਸ 'ਤੇ ਭੁਝੰਗੀ ਬਿਨਾ ਕਾਠੀ ਤੋਂ ਸਵਾਰ ਸੀ ਤੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੂਰ ਜੰਗਲ ਕੰਨੀਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ

ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਸੀ,

"ਚਾਰ ਮੂਏ ਤੋ ਕਯਾ ਭਇਆ, ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ"

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਪੰਜ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਹੋਏਗਾ ਕਿ ਉਹ ਮਾਤਾ ਕੋਲ ਭੱਜਿਆ ਆਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਮਾਤਾ ਜੀ! ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਬੇਲੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵੱਡੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਪਾਂ ਵੀ ਚੱਲੀਏ ?"

"ਧੰਨ ਭਾਗ ਪੁੱਤਰ ਆਪਾਂ ਵੀ ਜਰੂਰ ਚੱਲਾਂਗੇ", ਮਾਤਾ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਭਰਦਿਆਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਜਦ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਬੀ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਨੇ ਵੱਡੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਏਨੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ।

ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ, ਗੁਰੂ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਕੇ ਜਦ ਰਸਭਿੰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸਭ ਦਾ ਮਨ ਮੋਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਸਰਬਤ ਸੰਗਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਭਰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖਵਾਉਂਦੇ

ਪਿਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਨਾਲ ਹੀ 'ਉਹ' ਸਦਾ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹਥ ਧਰ, ਵੱਡੀਆਂ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਚਾਓ ਦੀਆਂ ਆਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਕੁਲ ਸੱਤ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦੋਹੇਂ ਮਾਂ ਪੁੱਤ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਕੁਝ ਬਾਰਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਉਹ ਬੇਅੰਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਕੰਠ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵੀ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਦਾ ਮੇਲ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮਾਮਾ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਆ ਜਾਣ।

"ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਿਨਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਵੀਰ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਬਿਨਾ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕਿਵੇਂ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀਆਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਇਆਂ ਸਾਥੋਂ ਰਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ", ਬੀਬੀ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਨੇ ਹਰ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇਹੀ ਕਹਿਣਾ।

ਭਰਾ ਵੱਲੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਭੈਣ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਜਦ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਬੋਲੇ,

"ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਅਸਾਥੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਪਵੇ। ਪਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੰਥ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁਣ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਗੁਣ ਵੀ ਸਿੱਖੇ। ਸਮਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ, ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਸਾਂਭਣੇ ਹਨ। ਤਖਤਾਂ ਦੇ ਲਾਇਕ ਤਖਤਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠਣਗੇ ਤੇ ਨਿਆਂ ਕਰਨਗੇ। ਕੁਲ ਆਲਮ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਰਾਜ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਹੈ।", ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਤਲਵਾਰ, ਇਕ ਗੁਰਜ, ਢਾਲ, ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਭੱਥੇ ਸਮੇਤ ਕਮਾਨ ਤੇ ਇਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਚੋਬ ਦਿੱਤੀ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਦ ਇਹ ਦੋਹੇਂ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਫਿਰ ਬੋਲੇ,

"ਤੇਰੇ ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਅੱਗੇ ਚੋਬਦਾਰ ਚੱਲਿਆ ਕਰਨਗੇ"

ਇਹ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਭਵਿੱਖਤ ਵਾਕ ਕਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਪੂਰੇ ਹੋਏ।

ਪੰਜਾਬ ਆ ਕੇ ਵੀ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਾ ਨੇਮ ਹੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਸਵੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਉਹਨਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਖੁੰਝਾਈ ਸੀ। ਜਦ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲਾਂ ਨੇ ਨੇੜੇ ਕਿਤੇ ਪੜਾਅ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੋਹੇਂ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜਾਂਦੇ। ਜਦ ਵੀ ਪੰਥ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਉਂਦਾ, ਦੋਵੇਂ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਹੁਣ ਤਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਾਰੰਦਾ ਵਜਾਉਣਾ ਵੀ ਸਿਖ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਉਹ ਸਾਰੰਦੇ 'ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਉੱਠ ਉੱਠ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪੇ ਬਖਸ਼ਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਨ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਉੱਤੇ ਸਜੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਇਹ ਹੀਰਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਜਾਓ। ਪੰਥ ਦੇ ਦਲਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧਾਏਗਾ"

"ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਨਵਾਬ ਜੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਪੰਥ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਏਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੰਥ ਦਾ ਹੈ, ਪੰਥ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।"

ਕਮਾਲ ਹੈ ਇਹ ਮਾਤਾ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਖਿਆਂ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਧਵਾ ਮਾਂ ਦਾ ਜਗ ਉੱਤੇ ਏਹੋ ਆਸਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਪਲ ਦੀ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਇਸ ਮਾਤਾ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਿ 'ਇਹ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਹੈ'।

ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਅਗਲੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਬਦ ਪੜ੍ਹਨਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ,

"ਕਬੀਰ ਮੇਰਾ ਮੁਝ ਮਹਿ ਕਿਛੁ ਨਹੀ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ ॥
ਤੇਰਾ ਤੁਝ ਕਉ ਸਉਪਤੇ ਕਿਆ ਲਾਗੈ ਮੇਰਾ ॥"

"ਧੰਨ ਹੈ ਐਸੀ ਮਾਂ ਤੇ ਧੰਨ ਹੋਵੇਗਾ ਇਹ ਬਾਲ", ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਨਿਕਲਿਆ।

ਏਥੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਣੇ ਵਰਤਾਉਣ

ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ।

ਮੁਸਲੇਧਾਰ ਮੀਂਹ ਦੀ ਇਕ ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਕੜਕਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ। ਉਹਨਾਂ ਸੋਚਿਆ ਕੇ ਪਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਵਾਜ ਮਾਰ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇ ਕੇ ਸਭ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਰ ਵਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਦੇਣ 'ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਨ 'ਤੇ ਜਦ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਉੱਠ ਕੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਥੋੜੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, "ਪਹਿਰੇ 'ਤੇ ਕੌਣ ਸਿੰਘ ਹੈ ਭਾਈ"

"ਮੈਂ ਹਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਹੁਣੇ ਆਇਆ", ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਉਂਦਾ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਉਧਰ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰੇ, ਜਿਧਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਭਿੱਜ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਪੱਲੀਆਂ ਦੀ ਓਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕਨਾਤ ਵੀ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਸੇਵਾ ਦੇਖ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ,

"ਨਿਹਾਲ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਨਿਹਾਲ। ਏਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਏਨੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਐਸਾ ਸਮਰਪਨ, ਨਿਹਾਲ। ਪੰਥ ਵੀ ਤਰੁੱਠਾ ਤੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੀ ਤਰੁੱਠੇ।"

ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਇਸੇ ਬਾਲ ਉੱਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਕੌਮ ਦਾ ਸੁਲਤਾਨ ਸਦਵਾਇਆ।

8

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਥੋ ਸੰਤ ਸੁਜਾਨ ਜਤੀ ਸਤੀ ਔ ਧਯਾਨੀ ਮਾਨ

ਤੁਮ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੋ ਜਾਨਤ ਨਾਹੀ ਮੈਂ ਬੰਦ ਬੰਦ ਨਿਜ ਦਿਓ ਬਤਾਈ ॥

"ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਬੋਤਮ, ਭਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਥਮ ਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੀ ਜੇ ਆਖਰ ਦੇਖਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕਰੋ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇਹ, ਧਰਮ ਦੇ ਅਰਥ ਲਾਈ ਤਾਂ ਖੰਡਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਹੋਈ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਗਿਆਨ ਖੜਗ ਨਾਲ ਕੂੜ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਫੈਲੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਜਗ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਮਾਨ ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਹੈ ਨਾ ਸੇਵਕ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰਸਿਖੀ ਮੰਜਲ ਨੂੰ ਛੂਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੈਸੀ ਕਰਨੀ ਕਮਾ ਕੇ ਦਿਖਾਓ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਪਾਲਿਆ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਨਖਾਸ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਅੱਜ ਉੱਡਣੇ ਘੋੜੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਗਾਰਿਆਂ ਸਮੇਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਆਏ। ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਹ ਸਿੰਘ ਵੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਹੱਸਦਿਆਂ ਚਰਖੜੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀਆਂ"

...

ਇਹ ਹਨ ਉਸ ਵਖਤ ਦੇ ਇਕ ਭੱਟ ਦੇ ਵਾਕ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਕਹੇ ਸਨ।

"ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ ਕਰੋ, ਜਦੋ ਵੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੇ ਹੋ। ਸਿਦਕ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਛਾੜ ਸਕਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਪਛਾੜ ਸਕੇਗਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਆਪ ਪਾਲਕੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ। ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋਏ। ਸੱਚੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਕਹਾਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ

ਡਿਊਢੀਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।"

"ਵਾਹ", ਸਾਡੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

...

ਸਾਖੀ ਇਉਂ ਤੁਰਦੀ ਹੈ,

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਕੁਝ ਚੁਣਵੇ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਲਗੀਧਰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਬਾਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਭਾਵ ਜਿਹਨਾਂ ਬਰਤਨਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਭੋਜਨ ਕਰਕੇ ਛੱਡਦੇ ਸਨ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਉਹ ਭੋਜਨ ਛਕ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਹਠ, ਜਪ, ਤਪ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਸਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਦੇ ਬਰਤਨਾਂ ਵਿਚ ਛਕ ਲਿਆ, ਉਹ ਕੋਈ ਆਮ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜਿਆ,

"ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਜੀ ਜਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲੋ। ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਓ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੇਗਾਂ, ਲੰਗਰਾਂ ਦਾ ਸਚੁੱਜਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ। ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਪਟਨੇ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਤੁਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਰੱਖੋ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਿਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਵਰਤੋ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ,

"ਸੇਵ ਕਰੀ ਇਨਹੀ ਕੀ ਭਾਵਤ ਅਉਰ ਕੀ ਸੇਵ ਸੁਹਾਤ ਨ ਜੀ ਕੋ ॥
ਦਾਨ ਦਯੋ ਇਨਹੀ ਕੋ ਭਲੋ ਅਰੁ ਆਨ ਕੋ ਦਾਨ ਨ ਲਾਗਤ ਨੀਕੋ ॥
ਆਗੈ ਫਲੈ ਇਨਹੀ ਕੋ ਦਯੋ ਜਗ ਮੈ ਜਸੁ ਅਉਰ ਦਯੋ ਸਭ ਫੀਕੋ ॥
ਮੋ ਗ੍ਰਹਿ ਮੈ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਤੇ ਸਿਰ ਲਉ ਧਨ ਹੈ ਸਭ ਇਨਹੀ ਕੋ ॥"

ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਸਾਰਾ ਦਾਨ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕਰਨ, ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਦਸਵੰਧ ਲੇਖੇ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ। ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੇਵਾ ਦਾ ਫਲ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।"

ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਵੰਧ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਸੇਵਾ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਖਾਂ

ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖੀ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਥਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਮਨਮਤਿ ਦੇ ਭੇਦ ਸੰਗਤਾਂ ਅੱਗੇ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਮਨਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਤੋਂ ਤਨਖਾਹ ਲਾਈ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। ਨੀਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੀ ਓਟ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਪੰਥ ਨੇ ਜਦ ਵੀ ਗੁਰਮਤਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਰੂਰ ਵਿਚਾਲੇ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਸਲਾਹ ਵੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਜਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸਿਖ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮਾਤਰ ਕਰਨੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ।

ਤੇ ਇਹ ਰੁਤਬਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਕਮਾਇਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਜੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਨਿਨ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਰਛਾ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਦੀ ਦੇਹ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ "ਪਰਤਖ੍ਹ ਹਰਿ" ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਚੰਦੂ ਦੇ ਘਰ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ।

ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਜੀ ਦੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਨ, ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਜੀ। ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਡਾ ਉੱਚਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਆਰਾਂ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਗਿਆਰਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਕ ਸਨ"

...

"ਤੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੌਣ ਸਨ ?", ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ।

"ਬਾਕੀ ਗਿਆਰਾਂ ਸੁਣੋ ਫੇਰ"

...

ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਗ ਵਿਚ ਉਬਾਲ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲੇਰ ਵਿਖੇ, ਹਠੀ ਚੰਦ ਭੰਗਾਣੀ ਜੰਗ ਵਿਚ, ਸੋਹਣ ਚੰਦ ਨਦੌਣ ਜੰਗ, ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਚਿਤੌੜਗੜ੍ਹ, ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਆਲੋਵਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਕ ਭਰਾ ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

...

..."ਵਾਹਿਗੁਰੂ", ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ।

"ਅੱਗੇ ਸੁਣੋ"

...

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਸ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੱਤ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਭਾਈ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਕਲਗੀਧਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚੁਨਿੰਦਾ ਪੱਚੀ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਤੇ ਸਦਾ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਆਸਣ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੁੰਢੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ।

ਜਦ ਜਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਰੱਜਿਆ ਹਾਥੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦੇ ਹੋਇਆਂ, ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਬੋਲੇ,

"ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪੁੱਤਰ"

"ਮਹਾਰਾਜ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਕੱਟਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਹੁਣੇ ਮਾਰ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ", ਭਾਈ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਝੱਟ ਬੋਲੇ।

ਮਹਾਰਾਜ ਮੁਸਕੁਰਾਏ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਸਾਡਾ ਸ਼ੇਰ ਲੜੇਗਾ ਜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀ ਨਾਲ", ਤੇ ਥਾਪੜੇ ਸਮੇਤ ਇਕ ਨਾਗਨੀ ਬਰਛਾ ਵੀ ਭਾਈ ਬਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ।

"ਇਹ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਕੱਟਾ ਕਿਉਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ?", ਇਕ ਮੁਗਲ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਕੱਟੇ ਹੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ",

ਦੂਜਾ ਸੂਹੀਆ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਕਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਨੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਮਸਤੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਐਸੀ ਨਾਗਨੀ ਮਾਰੀ ਕਿ ਸੱਤਾਂ ਤਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ ਤੇ ਲਹੂ ਦੀ ਪਰਨਾਲੇ ਜਹੀ ਧਾਰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚੋਂ ਵਹਿ ਤੁਰੀ। ਸਾਰੀ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਲਹਿ ਗਈ ਤੇ ਹਾਥੀ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਭੱਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਆਏ ਕੁੰਚਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਫੌਜ ਕੁਚਲ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ।

ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤਕ ਇਕ ਅਖਾਣ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਜਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਘਰ ਦਾ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ,

'ਇਹ ਤਾਂ ਜਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਹਾਥੀ ਬਣ ਗਿਐ'

ਐਸੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਵਾਰ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਯਾਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰੇ ਹੋਏ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਜਦ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਿਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਏਗਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਹੂ ਉਬਾਲੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ,

"ਥਾਪੜਾ ਦਿਓ ਮਹਾਰਾਜ, ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਭੇਟ ਕਰਾਂਗਾ",

ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖਾਸ ਕਿਰਪਾ ਬਰਛਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਗਰੇ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਸਤੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੱਥਾ ਪਾੜ ਕੇ ਘੋੜਾ ਪਿਛਾਂਹ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਜਾ ਵੰਗਾਰਿਆ,

"ਮਹਾਰਾਜ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ, ਜਿਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੀ ਆ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਅਵਤਾਰ ਲਓ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਨੇ,

"ਚਿਤ ਨ ਭਯੋ ਹਮਰੋ ਆਵਨ ਕਹ ॥
ਚੁਭੀ ਰਹੀ ਸੁਤਿ ਪ੍ਰਭ ਚਰਨਨ ਮਹ ॥

ਜਿਉ ਤਿਉ ਪ੍ਰਭ ਹਮ ਕੋ ਸਮਝਾਯੋ ॥
ਇਮ ਕਹਿ ਕੈ ਇਹ ਲੋਕਿ ਪਠਾਯੋ ॥"

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਤੇਰੇ ਜਹੇ ਗੀਦੀ ਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਸਰਬੱਤ ਯੋਧੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆ ਜਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਸੋ ਤੂੰ ਆਏ ਕਰ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨਾ ਦੇ ਸੇਵਕ ਮੇਰੇ ਜਹੇ ਇਕ ਸਿਖ ਦਾ ਸਿਰ ਹੀ ਆ ਕੇ ਲੈ ਜਾਹ"

ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਬਚਨ ਕਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਰੋਕ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਰੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਸਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੰਕਾਰੇ ਹੋਏ ਕੇਸਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸਿਰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੀਆਂ ਧੂੜਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਉੱਤੇ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਦਸ ਲੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਕੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਨਿਕ ਸਿੰਘ, ਅਜਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ।

ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ।

...

"ਧੰਨ ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ", ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਇੰਦਰਜੀਤ, ਪਰ ਹੱਥ ਸਾਡੇ ਸਭ ਦੇ ਜੁੜ ਗਏ।

"ਹਜੇ ਹੋਰ ਸੁਣੋ", ਬਾਬਾ ਭੰਗੂ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਸਾਡੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ।

"ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜੀਅ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ?", ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੀਹਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

"ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਈ ਪੋਤਰੇ ਵੀ ਪੰਥ ਲੇਖੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਲਾ ਗਏ।

ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣੋ...

...

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੇਸੋ ਸਿੰਘ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ ਸਢੌਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ। ਹਾਠੂ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।

ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿੰਘ ਚੱਪੜ ਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਫਰਖਸ਼ੀਅਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਤ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਮਹਿਬੂਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਚੱਪੜ ਚਿੜੀ, ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਬਿਲਾਸਪੁਰ, ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਢੌਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾਈ।"

...

"ਤੀਹ ਦੇ ਲਗਭਗ ਜੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ?"

"ਕਥਾ ਦੇ ਵਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਸਾਰਾ ਦੱਸ ਸਕਣਾ। ਕਥਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਨਮ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਮ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਥਾ ਸਾਰਾ ਸੱਚ ਕਿੱਥੇ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਕ ਸਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਾਦੇ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਦੀ ਕਿੱਥੇ ਚਲੀ ਜਾਵੇ", ਤੇ ਕਥਾ ਸਚਮੁੱਚ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈ। ਇਹੋ ਕਥਾ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਹੈ ਸ਼ਾਇਦ।

"ਫੇਰ ?"

...

"ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਾਈ ਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸਨਾਂ ਲਈ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਦਿ ਅੰਤ ਏਹੋ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਐਸਾ ਬੈਠੇ ਕਿ ਮੁੜ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਉੱਠੇ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕੋਲ

ਬਾਈ ਸੌ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਚੇਚਕ ਦੇ ਮਰੀਜਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪੀੜ ਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜ ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ ਨੇ ਬੋਲ ਉਚਾਰੇ,

'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ'

ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੁਲਖਣੀ ਜੀ ਨਾਲ ਬਕਾਲੇ ਆ ਗਏ।

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਵਾਪਰੇ ਮਹਾਨ ਵਰਤਾਰੇ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸੇਜ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਵੀ ਨੌਵੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨਫਰਤਾਂ ਦੀ ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਉੱਬਲਦੀ ਦੇਗ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ। ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਠੀਕਰਾ ਫੋੜ੍ਹਿਆ, ਤਦੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਲੰਗਰਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਾਲ ਮਨੀ ਰਾਮ ਅੱਜ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਧੁਰੰਦਰ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

'ਆਯੁ ਪੈਂਤੀ ਬਰਖ ਕੀ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਆਇ
ਲਿਖੈ ਲਿਖਾਏ ਪੋਥੀਆਂ ਮਨ ਮਹਿ ਬਹੁ ਉਤਸਾਇ।'

ਜਦ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਧੀਰਮੱਲੀਆ ਪਾਸੋਂ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ 'ਬੀੜ' ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਧੀਰਮੱਲੀਆਂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਾਂ 'ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਪੂਰਨ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਕ ਨਵੀਂ 'ਬੀੜ' ਤਿਆਰ

ਕਰਵਾਈ, ਜਿਸਨੂੰ 'ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਮੱਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਬਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮੁਖੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰਵਨ ਕਰਵਾਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਨ ਇਕ ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣਿਆਂ। ਐਸੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਦੇਖਦਿਆਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ,

"ਤੁਸਾਂ ਐਸਾ ਗੁਰਸਿਖੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਮਿਸਾਲੀ ਹੋ ਨਿਬੜੇਗਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਣ, ਗਾਵਣ ਤੇ ਕਥਾ ਦੀ ਐਸੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੁਸੀਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕਰੋਗੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਟਕਸਾਲਾਂ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਰੁੱਖ ਰੂਪੀ ਇਸ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਲੈ ਕੇ ਫੁੱਟਣਗੀਆਂ।"

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ ਰਹਿ ਕੇ ਪਾਵਨ ਬੀੜਾਂ ਲਿਖਣ ਲਿਖਵਾਉਣ ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ।

ਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਫੁਰਨਾ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਲਈ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੋਥੀਆਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਨਿਤਨੇਮ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ, ਬਾਈ ਵਾਰਾਂ, ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਕੁਝ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗ ਅਧਾਰਿਤ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਕਾਲ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਬੀੜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਜਾਂ 'ਤੇ ਪੰਥ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗਿਲੇ ਰੂਪੀ ਇਹ ਬੋਲ ਬੋਲੇ,

"ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਮਹਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਗ ਹਿਲਾਏ ਨੇ ਤੇ ਬਾਣੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗ

ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਜੁਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ"

ਪੰਥ ਦੇ ਸਹਿ ਸੁਭਾਏ ਕਹੇ ਇਹ ਬੋਲ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਲਏ। ਉਹਨਾਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦਿਆਂ ਪੰਥ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ,

"ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਹੋਣਗੇ, ਜੇ ਮੈਂ ਪੰਥ ਦੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਹੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਹ 'ਤੇ ਹੰਢਾ ਸਕਾਂ। ਮੈਂ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸਤਿਬਚਨ ਕਹਿ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਅੱਗੇ ਜਰੂਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ, "ਕਿ ਸਰਵ ਸਮਰੱਥ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਲਵੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਏਨੀ ਕੁ ਅਰਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ 'ਤੇ ਕਰ ਦੇਵੇ ਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਪਾਏ ਇਹਨਾਂ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ 'ਹਾਏ' ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਮੇਰੀ ਦੇਹ ਤੁਰਕਾਂ ਸਿਰ ਲੱਗੇ ਤੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਮੇਰੀ ਸਿਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭ ਜਾਵੇ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਇਹ ਇਕ ਦੇਹ ਵਿਚਾਰੀ ਕੀ ਸ਼ੈਅ ਹੈ, ਪੰਥ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਉੱਤੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਦੇਹਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੇਹ ਤਾਂ ਆਉਣੀ ਜਾਣੀ ਹੈ, ਸਿਖੀ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਏਨੀ ਜੋਦੜੀ ਹੈ ਖਾਲਸੇ ਅੱਗੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸਿਖੀ ਪਾਰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਦੇਵੇ"

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣਦਿਆਂ, ਪੰਥ ਨੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਜਰੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

"ਹੇ ਨਿਮਾਨਿਆਂ ਦੇ ਮਾਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਪਾਸ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਜੀ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਸਿਖ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭ ਜਾਵੇ। ਅੰਗ ਸੰਗ ਸਹਾਈ ਹੋਣਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀਓ। ਪੰਥ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦੇ ਹੋਏ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾਉਂਦਿਆਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਦਕ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਬਖਸ਼ਨੀ"

ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣਦਿਆਂ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਦਗਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਚਾਓ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਉੱਠਣ ਲੱਗੀਆਂ।

ਸਮਾ ਆਣ ਢੁੱਕਾ...

ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ

ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰੱਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਟਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ, ਜਿਸ ਬਦਲੇ ਮੁਗਲ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਲਲ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਗੇ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਝੜਪ ਚਾਹੁੰਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਗੋਂ ਦਸ ਹਜਾਰ ਟਕੇ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਵੱਲ ਸੁਨੇਹਾਂ ਘਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਰਾਰ ਕੀਤੀ ਰਕਮ ਤਿਆਰ ਰੱਖਿਓ, ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾਏਗੀ। ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਲਈ ਇਕ ਦਰੋਗਾ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਲਈ ਸਭ ਪਾਸੇ ਸੱਦੇ ਘਲਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਪੰਥ ਮੇਲਾ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਹਾਏ ਬੈਠੇ ਸਿਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਲਈ ਕਮਰਕੱਸੇ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਏਧਰ ਜਦ ਇਸ ਸੰਧੀ ਦੀ ਖਬਰ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਣ ਕੱਪੜੀਂ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਭਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

"ਹਜੂਰ, ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਹੈ ਇਹ, 'ਜ਼ਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ' ਲੋਕ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਾਹਦੀ ਸੰਧੀ। ਇਹਨਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਪੈ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਪੈਸੇ ਲਈ ਬਿਠਾਇਆ ਦਰੋਗਾ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਝਟਕਾਉਣਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਿਓ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਹੀ ਦੰਗਾ ਹੈ ਹਜੂਰ, ਉਹ ਕਦ ਟਿਕ ਕੇ ਬੈਠ ਸਕਦੇ ਹਨ ?"

ਲੱਖੂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਘਬਰਾਹਟ ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਲੈਣ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਟੁਕੜੀ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਕੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਫੌਜ ਦਾ ਡੇਰਾ ਬਾਹਰ ਰਾਮ ਤੀਰਥ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਈ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਦੀ ਸਕੀਮ ਕੀਤੀ ਵੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਫੌਜ ਦੇਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ ਲੱਖੂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖੁਰਾਫਾਤ ਇਹ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਸਿਖ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਨੀਅਤ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਸੀ, ਇਸ ਫੌਜ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਉਹ ਯਕੀਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਸੋ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਸਿਖ ਆਏ ਸਨ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਪਰਤ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਰੋਸ ਵਿਚ ਆਏ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਥਾਈਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਝੜਪਾਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕਈ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਮੱਕੂ ਠੱਪ ਗਏ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਸੋਧੇ ਲਾ ਗਏ।

ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਰੋਗਾ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਰਕਮ ਲੈਣ ਲਈ ਆ ਹਾਜਰ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਲਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਲੱਗਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਲੱਖੂ ਬੋਲਿਆ,

"ਮੇਲਾ ਤੇ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਨਾ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਲਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਨੀਤ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਖੁਰਾਫਾਤਾਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਹੀ ਸੁਚੇਤ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਕਦ ਢਿੱਲ ਗੁਜ਼ਾਰਨੀ ਸੀ। ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ, ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਾ ਜਾਹ ਜਾਂਦੀ ਕਰਵਾ ਬੈਠਿਓ"

ਪਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣੋ ਕੋਰੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਲੱਖੂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

"ਜੋ ਇਕਰਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ", ਖਾਨੂੰ ਬੋਲਿਆ।

"ਇਕਰਾਰ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਕਦ ਉਤਰੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ? ਇਕਰਾਰ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਖਰਾਬੀ ਦੇ ਮੇਲਾ ਲੱਗਣ ਦਿਓਗੇ, ਕੀ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਖਰਾਬੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ?"

"...ਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚਦੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬਸ ਮੇਲਾ ਲਾ ਕੇ ਚੁਪ ਚਾਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਜਾਣਾ ਸੀ ਏਡੇ ਭਲੇਮਾਨਸ ਹੀ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ", ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਆ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ, ਲੱਖੂ ਨੇ ਹੋਰ ਭੜਾਸ ਕੱਢੀ।

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਹਿਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਜੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਬਣਦੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਟਕੇ ਉਹ ਚੁਕਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਜਿਆ,

"ਨਾ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖੋ, ਇਕ ਟਕਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਇਹਨਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ। ਬਚਨ ਤੋਂ ਇਹ ਖਿਸਕੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਇਕਰਾਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਤੋੜਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਏਨੀ ਕੁ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਿਓ"

ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਟਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਥੈਲੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜ੍ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ,

"ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਕਿੱਡਾ ਵੱਡਾ ਕਲੰਕ ਲੱਗੇਗਾ ਸਾਡੇ ਲਾਹੌਰੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਕਿ ਚਾਰ ਛਿੱਲੜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜਹੇ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੁਡਵਾ ਸਕੇ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਦਾਗ ਤੋਂ ਬਚਾਓ ਤੇ ਪੈਸੇ ਚੁਕਾ ਲੈਣ ਦਿਓ"

"ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਮੁਖ ਭਾਈਓ, ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਕਿੱਡਾ ਦਾਗ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ਬਚਨ ਨਹੀਂ ਪਾਲ ਸਕਿਆ। ਜਦ ਨਿਭਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ ਤੇ ਇਹ ਵੇਲਾ ਜੋ ਪੰਥ ਦੇ ਬਚਨਾ ਨੂੰ ਦੇਹ ਉੱਤੇ ਹੰਢਾ ਜਾਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਲਾਹਾ ਮੈਨੂੰ ਖੱਟ ਲੈਣ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਾਈ ਭਾਈ ਮਿਲ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਿਦਕ ਦੀ ਅਡੋਲਤਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ।"

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਜਦ ਖਾਨੂੰ ਨੇ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਝੱਟ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਹਬ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ ਕਿ ਕੈਸੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਇਸ ਇਕਰਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ"

"ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਸ ਦੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ", ਆਪਣੇ ਫਤਵਿਆਂ ਦੇ ਥੈਲੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਫੁਰਮਾਨ ਕੱਢਦਾ ਹੋਇਆ ਕਾਜ਼ੀ ਜਿਉਂ ਹੀ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਮੁਸਕੁਰਾਹਟ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਰਵਾਂ ਹੋ ਗਈ।

"ਧੰਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ", ਲਾਹੌਰੀ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਬੋਲਿਆ।

"ਨਹੀਂ ਭਾਈ", ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਬੋਲੇ, "ਧੰਨ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਪੰਥ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੇ ਬਚਨ ਹਨ।"

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਤਲਗਾਹ ਕਰਕੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਨਖਾਸ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੱਲਾਦ ਟੋਕੇ ਦੀ ਧਾਰ ਤਿੱਖੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਲੌਕਿਕ ਅਡੋਲਤਾ ਨਾਲ ਬੈਠੇ

ਹਨ। ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਤੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਇਕ ਗੁਤਕੇ ਜਹੇ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਗੁੱਟ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜੱਲਾਦ ਟੋਕਾ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ,

"ਕਾਹਲ ਵਿਚ ਹੈਂ ਭਾਈ?"

ਜੱਲਾਦ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਔੜਿਆ, ਪਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੀਆਂ ਤਿਉੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 'ਕਿਉਂ' ਪੜਦਿਆਂ ਬੋਲੇ,

"ਨੌਕਰ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਨੌਕਰੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰੇ। ਤੂੰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਪੰਥ ਦਾ ਚਾਕਰ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਬਜਾ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਬਚਨ ਪਾਲਦਾ ਹਾਂ"

"ਕਹਿਨਾ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ?", ਜੱਲਾਦ ਨੂੰ ਕਦ ਕੋਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਜੱਲਾਦ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ।

"ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਬੰਦ ਕਿਹੜੇ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ?"

"ਹਾਂ ਚਾਰ, ਦੋ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਤੇ ਦੋ ਲੱਤਾਂ ਦੇ"

"ਨਹੀਂ ਭਾਈ ਜੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਜਾਊ। ਸੋ ਤੂੰ ਇਉਂ ਕਰ ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਜਿੱਥੋਂ ਮੈਂ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ, ਉੱਥੇ ਉੱਥੇ ਟੋਕਾ ਚਲਾਈ ਜਾਹ"

"ਤੁਮ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੋ ਜਾਨਤ ਨਾਹੀ।
ਮੈਂ ਬੰਦ ਬੰਦ ਨਿਜ ਦਿਓ ਬਤਾਈ॥"

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੋਟੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਟੋਕਾ ਚਲਾਇਆ, ਉਂਗਲ ਦਾ ਬੰਦ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਖਲੋਤੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਨਿਕਲਿਆ। ਫੇਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਤੇ ਫੇਰ ਤੀਜਾ ਪੋਟਾ ਕਟਵਾਇਆ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਤੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਸਣੇ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੈਰਾਨੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਏਧਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਰ ਉਂਗਲ ਦੇ ਤਿੰਨ, ਅੰਗੂਠੇ ਦੇ ਦੋ ਤੇ ਇਕ ਟੋਕਾ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਚਲਵਾ ਕੇ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਕੁੱਲ ਪੰਦਰਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕਟਵਾਇਆ।

"ਇਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਭਾਈ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟਣਾ", ਨਾ ਜੱਲਾਦ, ਨਾ ਜ਼ਕਰੀਆ, ਨਾ ਲੱਖੂ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦਰਬਾਰੀ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ 'ਤੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਸੁੰਨ ਪਸਰ ਗਈ। ਇਹ ਚੁੱਪੀ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਟੁੱਟੀ।

ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਟੋਕਾ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੂਹਣੀ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਸਤਾਰਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟੀ ਗਈ। ਜਦ ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਬੋਲ ਨਿਕਲੇ,

"ਸਿਮਰਉ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸੁਖੁ ਪਾਵਉ ॥
ਕਲਿ ਕਲੇਸ ਤਨ ਮਾਹਿ ਮਿਟਾਵਉ ॥"

"ਇਹ ਕੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਲੱਖੂ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ। ਪਰ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਸੀ।

"ਸੁਖਮਨੀ... ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ", ਅੱਖਾਂ ਭਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਕੱਟ ਕੇ ਜੱਲਾਦ ਖੱਬੀ ਵੱਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੋਟੇ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮੁਸਕੁਰਾਏ। ਉਹ ਜਾਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਜੱਲਾਦ ਨੂੰ ਹੁਣ 'ਬੰਦ' ਯਾਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਚੌਦਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਂਗਲਾਂ, ਫੇਰ ਗੁੱਟ, ਕੂਹਣੀ, ਮੋਢਾ, ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਵੀ ਸਤਾਰਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟੀ ਗਈ। ਫੇਰ ਸੱਜੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਪੋਟੇ, ਗਿੱਟਾ, ਗੋਡਾ ਤੇ ਫੇਰ ਖੱਬਾ...

ਜਦ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਭੀੜ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਏਥੇ?", ਉਸ ਨੇ ਭੀੜ ਵਿਚ ਪਿਛਾਂਹ ਖਲੋਤੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਾਹੌਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਇਕ ਸੰਤ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ"

"ਕਿਵੇਂ ?"

"ਸਰੀਰ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ"

"ਪਰ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਏਨੀ ਹੌਲੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਚੀਕਾਂ ਕਿਉਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ?"

"ਤੈਨੂੰ ਸੁਣ ਰਹੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਭੀੜ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ ਇਹ ਚੀਕਾਂ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦੈ ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਵੀ ਮਾਰੀ ਹੋਵੇ ਇਕ ਅੱਧੀ ਚੀਕ, ਪਰ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ"

"ਕਮਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਤੂੰ, ਬੰਦੇ ਦੇ ਅੰਗ ਕੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਚੀਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ?"

"ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਸੁਣਿਆਂ ਨਹੀਂ ਇਕ ਸਿਖ ਸੰਤ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਚੀਕਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਉਹ ਮੁਸਕੁਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ"

"ਯਾ ਖੁਦਾ ਮਨਸੂਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ"

"ਕਿਹੜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈਂ ਬਾਬਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਪੰਥ ਹੀ ਮਨਸੂਰਾਂ ਦਾ ਹੈ"

ਲਾਹੌਰੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਸੂਫੀ ਦਾ ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਐਸੀ ਮਹਾਨ ਰੂਹ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ ਹੀ ਪਾ ਲਵੇ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਭੀੜ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਨਖਾਸ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ,

"ਦਸ ਬਸਤੂ ਲੇ ਪਾਛੈ ਪਾਵੈ ॥
ਏਕ ਬਸਤੁ ਕਾਰਨਿ ਬਿਖੋਟਿ ਗਵਾਵੈ ॥
ਏਕ ਭੀ ਨ ਦੇਇ ਦਸ ਭੀ ਹਿਰਿ ਲੇਇ ॥
ਤਉ ਮੂੜਾ ਕਹੁ ਕਹਾ ਕਰੇਇ ॥"

ਸੂਫੀ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਹੈਰਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਘਬਰਾ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ,

"ਸਚਮੁਚ ਮਨਸੂਰ ਕੀ ਰੀਸ ਕਰੇਗਾ ਇਸ ਸੰਤ ਦੀ। ਉਸਦੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਹੱਥ ਹੀ ਕੱਟੇ ਗਏ ਸਨ। ਧੰਨ ਤਾਂ ਹੈ ਇਸ ਸਿਖ ਸੰਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਕਟਵਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਮਨਸੂਰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਅਨੇ ਮਾਰਨੋ ਨਹੀਂ ਟਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਮਾਲ ਦਾ ਨੂਰ ਹੈ ਇਸ ਸੰਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ। ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਖੂਨ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਮਲ ਲਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਪੀਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕ ਇਹ ਨਾ ਕਹਿਨ ਕਿ ਮਨਸੂਰ ਡੋਲ ਗਿਆ।

ਪਰ ਇਸ ਸਿਖ ਸੰਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਤਾਂ ਗਜ਼ਬ ਲਾਲੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਲਹੂ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚ ਵਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਜਿਹਾ ਆਮ ਲਹੂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਆਬੇ ਹਯਾਤ ਹੈ। ਇਹ ਲਹੂ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤੀਕ ਇਸ ਸੰਤ ਦੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸੁਰਖ਼ ਰੱਖੇਗਾ ਤੇ ਕਿਆਮਤ ਤੀਕ ਇਹ ਕੌਮ ਸੂਹੀ ਭਾ ਮਾਰਦੀ ਰਹੇਗੀ"

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਭਰੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਸ ਸੂਫੀ ਅੰਦਰ ਇਕ ਘਬਰਾਹਟ ਵੀ ਉਬਾੜੀਆਂ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਰੇਜ਼ ਦੀ ਯਾਦ ਵੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਸ਼ਮਸ਼ ਤਬਰੇਜ਼, ਜਿਸਦੀ ਖੱਲ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਧੁੱਪੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਸਤਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਕੋਲ ਇਕ ਮਰੀ ਹੋਈ ਬਿੱਲੀ ਪਈ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਚੁੱਕ ਲਈ ਤੇ ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਬੋਲਿਆ, "ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੀ ਤੂੰ ਵੀ ਮੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈਂ, ਕੀ ਤੂੰ ਕੁਝ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਬਿੱਲੀ ਭੁੰਨ ਸਕਾਂ", ਤਬਰੇਜ਼ ਦੀ ਬਿੱਲੀ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੈ ਭੁੱਜ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਲੋਕਾਈ ਸੇਕ ਨਾਲ ਤ੍ਰਾਹ ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਉੱਠੀ ਸੀ।

"...ਤੇ ਜੇ ਇਸ ਸਿਖ ਸੰਤ ਨੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੋਈ ਐਸਾ ਬੋਲ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਸੱਤ ਵਲਾਇਤਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ। ਜੇ ਇਸ ਨੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਨਾ ਵੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸੋਚ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਭਲਾ ਪੰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੁਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੋਮਨ ਤਾਂ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਇਕ ਮਸਤਾਨੇ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮਸ਼ਕਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਬੋਲ ਨਾਲ ਅਠਾਰਾਂ ਨਗਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਸੰਤ ਦੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਕੌੜਾ ਬੋਲ ਕਹੇ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।"

ਇਹ ਕੁਝ ਸੋਚਦਿਆਂ ਸੂਫੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਧੜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਜੋ ਆਖਰੀ ਬੋਲ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸੁਣੇ, ਉਹ ਸਨ,

"ਨਹ ਕਿਛੁ ਜਨਮੈ ਨਹ ਕਿਛੁ ਮਰੈ ॥
ਆਪਨ ਚਲਿਤੁ ਆਪ ਹੀ ਕਰੈ ॥
ਆਵਨੁ ਜਾਵਨੁ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਅਨਦ੍ਰਿਸਟਿ ॥
ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਧਾਰੀ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ॥"

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਕਹੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਲੱਜ ਪਾਲ ਦਿਖਾਈ। ਪੰਥ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵੀ ਥਾਇ ਪਈ ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾ ਕੇ ਸਿਖੀ ਸਵਾਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭਾ ਗਏ। ਜ਼ਕਰੀਏ ਖਾਨ, ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਸਣੇ ਹੋਰ ਦਰਬਾਰੀ, ਜੋ ਸਿਖ ਨੂੰ ਸਿਦਕੋਂ ਡੋਲਦਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਸਨ ਮੱਲੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਸਭ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਦਰਗਾਹ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਡਿਊਢੀਦਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਲਾਹੌਰੀ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਾਕੀ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸਿਖ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਨਾਲ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਚਿਤ੍ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਨਖਾਸ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਦਾ ਸਿਖਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪੁੱਠੀ ਖੱਲ ਲਾਹੀ ਗਈ ਤੇ ਹੋਰ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਕਹਿਰ ਵੀ ਡਾਹੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਬੱਲੂ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਤੋਂ ਤੁਰਿਆ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਫਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ।

9

ਔਰ ਸਿੰਘ ਥੇ ਜੋ ਮਰੇ ਕੋ ਸਭ ਸਕੈ ਗਿਨਾਇ

ਗੱਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ 'ਤੇ ਰੁਕੀ ਨਹੀਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਵੈਰ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ। ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਖਾਂਦਾ। ਹਾਕਮ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਾਗੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਨਫਰਤ ਜਗ ਜਾਹਰ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਐਸੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਪਰ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਲੱਭਣੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੈ। ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਚਰਖੜੀਆਂ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬੀੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਤੋਪਾਂ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਗਏ। ਬਾਹਾਂ ਉੱਚੇ ਟਾਹਣਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਕਟਾਰ ਨਾਲ ਸੁਰਾਖ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਲਹੂ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮੂੰਗਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਲਲੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਛੇਹੇ ਗਏ। ਭਾਰੇ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਘੋੜਿਆਂ ਮਗਰ ਪਾ ਕੇ ਘਸੀਟੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਾਥੀਆਂ ਮੂਹਰੇ ਸਿੱਟੇ ਜਾਂਦੇ।

ਇਹੀ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ,

"ਕਿੰਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਮਾਤਾ ਤੇਰੇ?"

"ਚਾਰ ਸੀ ਭਾਈ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਨੇ"

"ਤੇ ਚੌਥਾ ?"

"ਚੌਥਾ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੀ ਇਤਬਾਰ, ਘੜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣੀ ਹੈ ਕਿ ਪਲ ਦੀ"

ਜ਼ਕਰੀਆ ਆਪਣੇ ਨੌਜੁਆਨ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਉਂਦਾ। ਕਈ ਕਈ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਪੰਗਤਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਧੜ੍ਹਾਂ ਤੀਕ ਮਿੱਟੀ

ਵਿਚ ਗੱਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਫੇਰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਫੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਜੋ ਇਕੋ ਸਾਹ ਵਿਚ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਢੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਬਹੁਤੇ ਸਿਰ ਵੱਢਣ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ।

"ਤੂੰ ਕਿੰਨੇ ਸਿਰ ਵੱਢੇ ?"

"ਇਕ ਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਜਿੰਨੇ"

"ਤੂੰ ?"

"ਇਕ ਬਾਜੂ ਬੰਦ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ"

"ਤੇ ਤੂੰ ?"

"ਇਕ ਹਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਜੋਗੇ"

ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੱਲਦੀਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਾਂ ਵੱਢਣ ਦੇ, ਲੱਤਾਂ ਤੋੜਣ ਦੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢਣ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੀ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਭਰਾ ਦੀ ਖੱਲ ਲਾਹੀ ਗਈ ਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਸਿੰਘ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਤਰੀਕੇ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਕੇਸਾਂ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਿਲਿਆ, ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਫ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਆ ਕਿਸੇ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗਾ। ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਲੋਕ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿਖ ਦਿਸਦਾ, ਉਸ ਦੀ ਸੂਹ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਪੁਚਾ ਦਿੰਦੇ। ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਕਾ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਵੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪਰ ਧੰਨ ਹੈ ਗੁਰੂ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ। ਐਸੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਹ ਪੱਲਾ ਹੋਰ ਕਸ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਇਕ ਦਰਗਾਹ ਸਭ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਦਾਲਤਾਂ, ਕਚਿਹਰੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਨਿਆਂ ਉਥੇ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ,

"ਗਰੀਬਾ ਉਪਰਿ ਜਿ ਖਿੰਜੈ ਦਾੜੀ ॥ ਪਾਰਬਰਹਮਿ ਸਾ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਸਾੜੀ ॥
ਪੂਰਾ ਨਿਆਉ ਕਰੇ ਕਰਤਾਰੁ ॥ ਅਪੁਨੇ ਦਾਸ ਕਉ ਰਾਖਨਹਾਰੁ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਪਰਗਟਿ ਪਰਤਾਪੁ ॥ ਨਿੰਦਕੁ ਮੁਆ ਉਪਜਿ ਵਡ ਤਾਪ ॥
ਤਿਨਿ ਮਾਰਿਆ ਜਿ ਰਖੈ ਨ ਕੋਇ ॥ ਆਗੈ ਪਾਛੈ ਮੰਦੀ ਸੋਇ ॥
ਅਪੁਨੇ ਦਾਸ ਰਾਖੈ ਕੰਠਿ ਲਾਇ ॥ ਸਰਣਿ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ ॥"

ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਤੇ ਧਰਮੀਆਂ ਦਾ ਆਧਰ ਨੂੰ ਜੈਕਾਰ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਅਰਦਾਸ 'ਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖੇ"

ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜੱਥੇ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਨੌਤ ਹੈ ਕਿ ਅਰਦਾਸ ਨੇ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹ ਜਾ ਕੇ ਦਸਤਕ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਖਲਕਤ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਉਲਾਂਭਾ ਉੱਮਤ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮੰਨਨਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜ ਖੋਹ ਕੇ ਪੰਥ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਓ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜ ਲੜ ਕੇ ਮਰੋ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤੇ ਕਈ ਸੂਬੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪਸੀ ਪਾਟੋਧਾੜ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ ਨਾਦਰ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗੇੜਾ ਤਿੰਨ ਕਰੋੜ ਵਿਚ ਪਿਆ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਹੋ ਗਈ ਕਿ 'ਨਾਦਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਾਦਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ'। ਏਧਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਰਾ ਅਵੇਸਲਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਓਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਾਅ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਚਨਾਬ ਤੇ ਰਾਵੀ ਦਿਆਂ ਝੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਊਠਾਂ, ਖੱਚਰਾਂ 'ਤੇ ਲੱਦੇ ਮੇਵੇ ਲੁੱਟ ਲਏ। ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਕਾਫਲੇ ਦਾ ਸਮਾਨ ਤਾਂ ਸਣੇ ਊਠ, ਘੋੜੇ ਹੀ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਨਾਦਰ ਦੇ ਮਗਰ ਜੋ ਰਾਸ਼ਨ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਨਾਦਰ ਏਧਰੋਂ ਕਾਬਲ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਪਾਰੀ ਤੇ ਸੁਦਾਗਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਜੋ ਏਧਰੋਂ ਓਧਰ ਜਾਂ ਓਧਰੋਂ ਏਧਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਲੱਗੇ ਹੋਣ। ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਕਾਬਲ ਜਾਂਦੇ ਕੋਈ ਐਸੇ ਰਾਹ ਰਸਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭੇਤੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਲਾਹੌਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦਾ ਕਰਨਾਲ, ਜਲੰਧਰ

ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ, ਡੱਬਵਾਲੀ ਵਾਲਾ ਰਾਹ, ਤਲਵਨ ਵਾਲਾ ਗੱਲ ਕੀ ਹਰ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਸਿੰਘ ਮੋਰਚੇ ਮੱਲ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਸਨ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ। ਚੰਗੇ ਘੋੜੇ, ਵਧੀਆ ਬਸਤਰ, ਗਹਿਣੇ, ਨਕਦੀ ਸਭ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਹਿੱਸਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੋਈ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਮਾਲ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਸਗੋਂ ਓਧਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਵੀ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

"ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਘੱਲਿਆ ਹੈ ਤੁਰਕ ਲੜ੍ਹ ਲੜ੍ਹ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਲੋਹ ਲੰਗਰ ਤਪ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਛਕੇ ਛਕਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ", ਸਿੰਘ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖੇਡ ਰਚੀ ਹੈ ਸਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਬੜੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ", ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

"ਇਹ ਪੰਥ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਇਸ ਦੇ ਵਾਲੀ ਹਨ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਾਰਿਆਂ ਮਰੇਗਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬਚਾਇਆ ਬਚੇਗਾ। ਮਾਰਨਾ ਰੱਖਣਾ ਸਭ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ"

"ਸਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਵੇਂ ਪੈਰ ਵਿਚ ਵੱਜੇ ਕੰਡੇ ਨੂੰ ਓਦੂੰ ਤਿੱਖਾ ਕੰਡਾ ਹੀ ਕੱਢਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਜ਼ਕਰੀਏ ਜਹੇ ਕੰਡੇ ਨਾਦਰ ਕੱਢੇਗਾ"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਅੱਜ ਕੱਲ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਪੰਥ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਬਸ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ", ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਬੱਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਨਾਦਰ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਐਸਾ ਤੁਰਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਏਨੀ ਤਾਕਤ ਕਿੱਥੇ ਕਿ ਨਾਦਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਕਮਰਕੱਸੇ ਕਰ ਲਓ, ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਨਾਲ ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਸੁੱਕਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਣਾ"

ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਵੀਹ ਕਰੋੜ ਰੁਪਈਆ ਤਾਂ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਨਾਦਰ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਬੇਸ਼ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫੇ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੀਮਤੀ ਬਰਤਨ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਨੌ ਕਰੋੜ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਤਖ਼ਤ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੈਕੜੇ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਕ ਵੱਡਾ ਪਾਂਡਵਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀਰਾ, ਦੋ ਬੇਸ਼ਕੀਮਤੀ

ਲਾਲ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕੁਕੜੀ ਦੇ ਆਂਡੇ ਜਿੱਡਾ ਇਕ ਮੋਤੀ। ਤਾਨਸੇਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਜੋ ਦੋ ਤੋਹਫੇ ਆਗਰੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਇਕ ਮਾਲਾ ਤੇ ਇਕ ਗੁਲਾਬੀ ਹੀਰਾ, ਉਹ ਕੀਮਤੀ ਮਾਲਾ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਨਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਭੱਥੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਕਰੋੜਪਤੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ। ਗੱਲ ਕੀ ਨਾਦਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤਖ਼ਤ ਕੋਲ ਦੀਵਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਜੋਗਾ ਤੇਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਅਸੀਂ ਕਈ ਜੱਥੇ ਬਣਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਨਾਦਰ ਦੇ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾਵਾਂਗੇ", ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਨਾਦਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਈ ਸੂਬੇ ਲੁੱਟ ਲਏ ਹਨ ਤੇ ਏਧਰ ਸਿੰਘ ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਹੀ ਲੁੱਟਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਘੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬਾਈ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਧਨ ਕਿਸੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ, ਬਸ ਅਰਬਾਂ ਖਰਬਾਂ ਕਹਿ ਲਓ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਧਨ ਨਾਦਰ ਲਈ ਹੀ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਦੀ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜੋ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਮਚਾਈ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਿ ਨਾਦਰ ਦੀ ਆਮਦ 'ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲੀਆਂ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੁਮੇ ਦੇ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਕੀਮ ਹੈ ਕਿ ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਝੁਕੇ ਨਾਦਰ ਦਾ ਸਿਰ ਕਲਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਕੁਝ ਭੰਗੜਾਂ ਤੋਂ ਨਾਦਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ ਤੇ ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਜਾ ਦੱਸੀ। ਦੂਜੀ ਇਕ ਅਫਵਾਹ ਨਾਦਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਫੈਲ ਗਈ ਤੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਦਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ 'ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਹਮਲੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਨਾਦਰ ਇਹ ਕਿੱਥੇ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ।

"ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਓ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ", ਨਾਦਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ, ਕਾਬਲੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਐਸੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਹੀ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਸੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ ਗਏ। ਕੋਈ ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਨਾ ਕਹਿ ਸਕਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਰੋਕ ਦਿਓ। ਅੰਤ

ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ, "ਹਜ਼ੂਰ ਆਖਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾ ਹੀ ਹਨ, ਰਹਿਮ ਕਰੋ"

ਫੇਰ ਕਿਤੇ ਨਾਦਰ ਨੇ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਰੋਕ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਤਦ ਤੀਕ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਤਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਏਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਰਦਾਸ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿੜ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਕੁੱਟਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾਦਰ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਅਰਬਾਂ ਦਾ ਧਨ ਤੇ ਹੋਰ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਲੱਦ ਕੇ ਕਈ ਕੋਹ ਲੰਮਾ ਕਾਫਲਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਪੜਾਅ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਕੋਹ ਵਿਚ ਹੀ ਵੀਹ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੱਲੇ ਕਰਕੇ ਨਾਦਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਧਨ ਤੇ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥ ਲੁੱਟ ਲਏ ਹਨ। ਵੇਲਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਆਥਣ ਤੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਲੇ ਬੋਲੇ ਬੱਦਲ ਛਾ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਤ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਨਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਚਨਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਹਨੇਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬੱਦਲਾਂ ਨੇ ਗਰਜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਨਿੱਕੀ ਕਣੀ ਦਾ ਮੀਂਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਈ ਪਾਸਿਓ ਨਾਦਰ ਦੇ ਡੇਰੇ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਲਈ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਭੈਅ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਸਲੇਧਾਰ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਹੱਲੇ ਨਾਲ ਨਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜੇਤੂ ਅਖਵਾਉਂਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ 'ਤੇ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਕਹਿਰ ਢਹਿ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਲੱਦਿਆ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਵਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ।

ਮਾਲ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਫਿਕਰ ਵੱਧ ਸਤਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹਿਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਕੁਸਕ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਆਖਰ ਇਹ ਹਨ ਕੌਣ ਜਿਹਨਾਂ ਏਡੀ ਦਲੇਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਕਈ ਵਾਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ।

ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਤੀਜੀ ਰਾਤ ਮੁੜ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾਦਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਾਦਰ ਵੱਲੋਂ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੁੜੀਆਂ

ਨੂੰ ਛੁਡਵਾਇਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥ ਲੱਗ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਨਾਦਰ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣਾ ਕਾਫਲਾ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿੱਡਾ ਕਾਫਲਾ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਤੁਰਿਆ ਸੀ ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸੇ, ਫਿਕਰ ਤੇ ਡਰ ਦੇ ਭਾਵ ਇਕੱਠੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ।

10

ਬਾਜ਼ ਤਾਜ਼ ਤਿਨ 'ਤੇ ਸਭ ਲੈਣੇ

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਟਹਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਸਾਫ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਟੱਕਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਜੇਤੂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਰਾਜੇ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਟਹਿਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਰਜਵਾੜੇ ਦੀ ਮਜਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਅੱਗੇ 'ਚੀਂ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਸਲਤਨਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲਤਨਤਾਂ ਉਸ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜੇ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਟਾ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਲਈ ਖਲੋਤੇ ਸਨ।

ਪਰ ਅੱਜ ਅੱਜ ਇਹ ਕੀ ਭਾਣਾ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਐਸਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਤ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜਾਹ ਕੋਹ ਦੀ ਵਾਟ ਅਤੇ ਵੀਹ ਹਮਲੇ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਸੀ।

ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜ਼ਕਰੀਆ ਉਸ ਦੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, "ਹੁਕਮ ਜਹਾ ਪਨਾਹ"

"ਹੁਕਮ ?" ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ, "ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਕਰੇਂਗਾ ਤੂੰ ?"

"ਜੀ ਜਹਾ ਪਨਾਹ, ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਕਹੋ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਉਹ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਸੀ।

"ਤਾਂ ਜਾਹ ਆਵਦੇ ਲੜਾਕੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਹ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸਿਰਫਿਰਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਿਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਢੇਰ ਕਰ, ਜਿਹਨਾਂ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਕਾਫਲੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਪੂਰੇ ਵੀਹ ਵਾਰ। ਜਾਹ ਦੇਰ ਨਾ ਲਾ ਤੇ ਹੁਣੇ ਜਾਹ", ਭੜਕਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬੋਲਿਆ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਖਲੋਤਾ ਕਿਉਂ ਏਂ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ", ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ।

"ਜਹਾ ਪਨਾਹ", ਬਸ ਏਨਾ ਕੁ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

"ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਮਹਾਨ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਜਿੱਤ ਫੌਜ ਉੱਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਚਾਰ ਲੜਾਕਿਆਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੁੱਟ ਦਾ ਸਮਾਨ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਵੀ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਕਿੱਡੀ ਵੱਡੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ", ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਲਾਲ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ, ਨੱਕ, ਕੰਨ ਸਭ ਲਾਲ।

"ਜੀ ਜਹਾ ਪਨਾਹ, ਮੈਂ ਜਾਣਦਾਂ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਜੇ ਜਾਣਦਾਂ ਤਾਂ ਜਾਹ ਤਾਂ ਕਿ ਜਦ ਲਿਖਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਘਟਨਾ ਲਿਖਣ ਤਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਣ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਨਾਦਰ ਨੇ ਕੀ ਅੰਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਚਾਹੀਦੇ ਨੇ ਬਸ"

ਜ਼ਕਰੀਆ ਚੁੱਪ ਖਲੋਤਾ ਸੀ।

"ਕੀ ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਵੀ ਹੈਂ? ਕੌਣ ਨੇ ਇਹ ਲੋਕ? ਕੋਈ ਜਿੰਨ ਭੂਤ ਜਾਂ ਰਾਕਸ਼ ਨੇ ਜੋ ਤੂੰ ਏਨਾ ਡਰਿਆ ਖਲੋਤਾ ਹੈਂ? ਏਡਾ ਜ਼ੇਰਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਗਏ? ਕੀ ਉਹ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭੈਅ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਨਹੀਂ?"

"ਇਹ ਸਿਖ ਨੇ ਜਹਾ ਪਨਾਹ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਕੌਣ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਖ, ਕੋਈ ਜੰਗਲੀ ਲੜਾਕੇ? ਜਾਂ ਆਦਮਖੋਰ ਆਦੀਵਾਸੀ? ਕੀ ਬਲਾ ਨੇ ਇਹ? ਏਨੀ ਫੁਰਤੀ ਏਨੀ ਬਹਾਦਰੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖੀ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟ ਕੇ ਫਰਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਹੁੰਦੇ ਕੌਣ ਨੇ ਇਹ ਸਿਖ ?"

"ਜਹਾ ਪਨਾਹ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਇਕ ਕੌਮ ਹੈ। ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਖਹਿਬਾਜ਼ੀ ਮੁੱਦਤਾਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਇਨਾਮ ਵੀ ਰੱਖੇ, ਪਰ ਇਹ ਮੁੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹੇ।", ਜ਼ਕਰੀਆ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਰਹਿੰਦੇ ਕਿੱਥੇ ਨੇ ਇਹ? ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਦਿਓ ਇਹਨਾਂ ਦੇ", ਨਾਦਰ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

"ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ। ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਕਦ ਦੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਨੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਨਾਲੋਂ ਪਿੰਡ ਛੱਡਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਖੜ੍ਹੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੀ ਸੌਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਤੁਰਦੇ ਹੀ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।"

"ਖਾਂਦੇ ਕੀ ਨੇ ਇਹ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ? ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀਆਂ ਮੁਖ ਲੋੜਾਂ ਰੋਟੀ, ਕੱਪੜਾ, ਮਕਾਨ, ਓਹਦੇ ਬਿਨਾ ਕਿਵੇਂ ਸਾਰਦੇ ਹਨ?"

"ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਤੇ ਜਾਂ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਨਾਜ ਮੰਗ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹੀ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਖੈਰਖਵਾਹ ਵੱਸਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇਹਾਂ ਜਿੱਤ ਲਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਰੋਟੀ, ਕੱਪੜਾ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤੇ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਲੂਣ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਵਾਦਾਂ ਦਾ ਪੱਟਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਾੜ ਦੇ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਪਾਣੀ ਬਿਨਾ ਕੱਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ।"

"ਤੇ ਘਰ...? ਘਰ ਕਿੱਥੇ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ। ਕੋਈ ਟਿਕਾਣੇ ਤਾਂ ਹੋਣਗੇ।", ਨਾਦਰ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਘਰ ਜਹਾ ਪਨਾਹ, ਔਹ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ", ਤੰਬੂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜ਼ਕਰੀਆ ਬੋਲਿਆ, "ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਹੀ ਘਰ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ, ਖਾਂਦੇ, ਪੀਂਦੇ, ਸੌਂਦੇ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਨੇ", ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਗੱਲ ਹਜੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਨਾਦਰ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਹੱਸਣ ਲੱਗਾ,

"ਹਾਹਾਹਾਹਾ... ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ, ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ 'ਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬੋਰੀ ਬਿਸਤਰਾ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਓ। ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਪੜਾਅ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਉਹ ਦਿਨ ਵੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਖਾਨ ਸਾਹਬ ਜਦ ਲਾਲ ਕਿਲੇ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਚਮ ਝੂਲੇਗਾ। ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਉਹ ਦਿਨ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਅੱਜ ਰਾਤ ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਉਹ ਅਰਾਮਦਾਇਕ ਆਸਣ 'ਤੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਬੋਲ ਹਵਾ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਇਹ ਸਿਖ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ 'ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਨਣਗੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਪਰਚਮ ਝੂਲੇਗਾ" ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਗੂੰਜ

ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਇਕ ਦਮ ਡਰ ਕੇ ਉੱਠ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤੀ। ਸਵੇਰ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਭੇਜਿਆ।

"ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਓਨੀ ਦੇਰ ਉਸਨੂੰ ਹਰਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਣ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ।"

"ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਹਜ਼ੂਰ। ਪਿੰਡ, ਦੇਸ, ਘਰ, ਘਾਟ, ਕਿਲਾ, ਕੋਟ ਕੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਬੂਟੇ ਵਾਂਗ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਕੱਟੀਦੇ ਨੇ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਵਧਦੇ ਨੇ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਪਰਵਾਨਾ ਸ਼ਮਾਂ ਵੱਲ ਉੱਡਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਵੀ ਖਬਰੇ ਫੌਲਾਦ ਦੇ ਬਣੇ ਨੇ, ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਖਾਧੇ ਪੀਤੇ ਸੌ ਸੌ ਕੋਹ ਤਕ ਧਾਵੇ ਕਰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਪਲੰਘ ਹਨ। ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਗੜੀ, ਤੇੜ ਕੱਛ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦੇ, ਪਰ ਹਥਿਆਰ ਜਿੰਨੇ ਮਿਲ ਜਾਣ ਓਨੇ ਥੋੜੇ ਹਨ। ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਵਸਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਦਾ ਨਾਲ ਰੱਖਦੇ ਨੇ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਸੌਂਦੇ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨੇ"

"ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ਤੇਰਾ ਕਿ ਕਿਰਪਾਨ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੌਂਦੇ ਹਨ ਕੀ ਸਚਮੁੱਚ?", ਨਾਦਰ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਗ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ"

"ਆਫਰੀਨ, ਹੋਰ ਦੱਸ।", ਨਾਦਰ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਵੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਦੰਗਾ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਗੋਤ ਹੈ, 'ਕੱਲੇ 'ਕੱਲੇ ਪੰਜ ਸੌ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਡਾਹ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ। ਚਮੜੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਖੌਰੇ ਗੈਂਡੇ ਦੀ ਖੱਲ ਨਾਲ ਦੀ ਹੈ, ਜ਼ਖ਼ਮ ਆਪੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਖੁਸ਼ੀ ਗਮੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜੇ ਕੋਈ ਮਰ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਇਹ ਹਲਵਾ ਬਣਾ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਮਾਲ ਸਬਾਬ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵੰਡ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਨੰਗਾ ਭੁੱਖਾ ਲੋੜਵੰਦ ਦਰੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਮੁੜਨ ਦਿੰਦੇ"

"ਦਰੋਂ? ਦਰ ਹੈ ਕਿੱਥੇ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈਂ ਕੋਈ ਦਰ ਘਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ", ਨਾਦਰ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਜ਼ੂਰ, ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਥਾਂ ਜੰਗਲ ਬੇਲੇ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹੀ ਦਰ

ਹੈ। ਉਥੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਥਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ। ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸਵਾਬ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡਰਾ ਮਜ਼ਹਬ ਹੈ। ਇਕ ਰੱਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।"

"ਲੀਡਰ ਕੌਣ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਦਾ?"

"ਅੱਲਾਹ ਜਿਸਨੂੰ ਇਹ ਅਕਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲੀਡਰ ਮੰਨਦੇ ਨੇ"

"ਵਾਹ ਕਮਾਲ ਲੋਕ ਨੇ। ਤਾਕਤ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ। ਏਨੇ ਨਿਡਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੇ"

"ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਬੇ ਹਯਾਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਆਬੇ ਹਯਾਤ ਪੀ ਲੈਂਦੇ ਨੇ, ਫੇਰ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਟਿੱਚਰਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਨੇ"

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਲਈ ਹੋਰ ਉਤਾਵਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਕੋਈ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇਰੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ, ਜਿਸਨੇ ਸਿਖ ਦੇਖੇ ਹੋਣਗੇ। ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਏਗਾ। ਜਾਓ ਤੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਆਦਮੀਂ ਲੱਭ ਕੇ ਲਿਆਓ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸ ਸਕੇ", ਨਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਕਰੀਏ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਤੋਰ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਤੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਸਕੇ।

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭੰਡਾਂ ਦੀ ਇਕ ਟੋਲੀ ਗਾਉਂਦੀ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੈ,

"ਉਹੁ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਹੋਇ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਦਸਵੇਂ ਅਵਤਾਰਾ"

ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਜਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ,

"ਪੀਵਹੁ ਪਾਹੁਲ ਖੰਡਧਾਰ ਹੋਇ ਜਨਮ ਸੁਹੇਲਾ

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ"

ਜਦ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ "ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ", ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਭੰਡਾਂ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ,

"ਰੁਕੋ ਉਏ"

ਭੰਡ ਇਕਦਮ ਠਠੰਬਰ ਗਏ।

"ਇਹ ਕੀ ਗਾ ਰਹੇ ਹੋ?", ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ।

"ਇਹ ਤਾਂ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਸੂਲ ਦੀ ਉਸਤਤ ਗਾ ਰਹੇ ਹਾਂ", ਇਕ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਭੰਡ ਬੋਲਿਆ।

"ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋ ਵਾਰ ਵਾਰ। ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਬਾਗੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਗਾ ਰਹੇ ਹੋ?", ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਜ਼ੂਰ, ਕੌਣ ਬਾਗੀ ਤੇ ਕੌਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਤਾਂ ਪਰਵਰਦਿਗਾਰ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਤੁਸੀਂ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫੈਸਲੇ ਵੀ ਆਪ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹੋ", ਇਕ ਭੰਡ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ।

"ਠੀਕ ਹੈ ਠੀਕ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ?"

"ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਜ਼ੂਰ, ਜੇ ਜਾਣ ਗਏ ਤਾਂ ਮੰਗ ਖਾਣਾ ਛੱਡ ਦਿਆਂਗੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।"

"ਪਰ ਕਦੇ ਸਿਖ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਹੋਣਗੇ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪਿੰਡੋ ਪਿੰਡ ਗਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਓ ?"

"ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਾਂ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਸਿਖ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਜਾਨ ਤਲੀ 'ਤੇ ਟਿਕਾਈ ਫਿਰਦਾ ਹਰ ਪੁਰਖ ਸਿਖ ਹੈ"

"ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ" ਅਜੇ ਗੱਲ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਭੰਡ ਬੋਲਿਆ, "ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸੂਹ ਦੇਈਏ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ? ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਥਾਏਂ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿਓ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਖੁਦਾ ਦੇ ਆਸ਼ਿਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਖਬਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗੇ", ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਨੇ ਹੱਥ ਫੜ ਰੋਕ ਲਿਆ।

"ਨਾਲੇ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿਓ ਆਵਦੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਤੇ ਨਾਲੇ ਓਹਦੇ ਸੱਜਰੇ ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਕਿ 'ਅਗਲੇ' ਚਾਲੀ ਚਾਲੀ ਪਾਠ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕਰਦੇ ਨੇ ਰੋਜ਼ ਤੇ ਆਦਮਖੋਰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪਾੜ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਭਲੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਾ ਕੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਨਹੀਂ ਰੋਕੇ ਜਾਂਦੇ, ਵੇਖਿਓ ਕਿਤੇ"

"ਏਹਦਾ ਮਤਲਬ ਤੁਸੀਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਚਲੋ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।"

"ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ?"

"ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੂਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਬਸ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ, ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦੀ ਲੋਚਾ ਹੈ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ।"

ਭੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮੂਹਰੇ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਤੁਰ ਪਏ। ਭੰਡਾਂ ਨੇ ਗਾਉਣਾ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ,

"ਉਹੁ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਹੋਇ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਦਸਵੇਂ ਅਵਤਾਰਾ"

ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਭੰਡ ਸਿਖਾਂ ਕੋਲ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ, ਸੇਵਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਇਲ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ੁਲਮੀਂ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਝਲਕਦਾ ਹੈ। ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਅਖੰਡ ਬਾਣੀ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵੀ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਭੰਡ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਜਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ,

"ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਿਨਿ ਭਾਈਆ ਜਿਨਿ ਮਸਤਕਿ ਭਾਗ॥
ਮਨਮੁਖਿ ਛੁਟੜਿ ਕਾਮਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੋਹਾਗ॥"

ਕੁਝ ਮੁਖੀ ਭੰਡ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਂਦੇ, ਪਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਿਖਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦੀ ਨੀਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਚੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਨਾਦਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਚਮੁਚ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਦਾ ਇਛੁੱਕ ਹੈ।

ਇਕ ਭੰਡ ਨੇ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ,

"ਭੂਰੇ ਚਾਦਰ ਫਾਟੇ ਬਸਤਰ। ਟੂਟੇ ਫੂਟੇ ਜਰਖ਼ਲ ਸ਼ਸਤਰ।
ਸਿਰ ਪਰ ਚੱਕਰ ਖੰਡੇ ਤੋੜੇ। ਸਜੇ ਨਾ ਔਰੈ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਥੋੜੈ।
ਇਕ ਇਕ ਚੁਕਿਓ ਮਣ ਮਣ ਲੋਹਾ।"

ਅੱਗੇ ਉਹ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਬੋਲ ਕੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ,

ਅਯੋ ਬਘੇੜਾ ਸਿੰਘ ਦੁਤੇੜਾ। ਤਕੜਾ ਸਿੰਘ ਲਕੜਾ ਸਿੰਘ ਝੇੜਾ।
ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਖਾਘੜ ਸਿੰਘ ਫੌੜਾ। ਅਘੜ ਝਘੜ ਸਿੰਘ ਭਗੜ ਭਗੌੜਾ।

ਧਰਤਿ ਧਕੇਲ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜਾ। ਦਿੱਲੀ ਤੋੜ ਸਿੰਘ ਸਹਿਲਾੜਾ।
ਗੜਪੁਟ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜ ਉਕਾੜਾ। ਮੁਗਲ ਮਾਰ ਸਿੰਘ ਕਾਜੀ ਸਾੜਾ।
ਖਾਨ ਮਾਰ ਸਿੰਘ ਸੱਯਦ ਗਾਰਾ। ਬਾਬਾ ਝਾੜ ਸਿੰਘ ਫਾੜ ਲਤਾੜਾ।
ਬੱਜਣ ਸਿੰਘ ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ। ਡਾਢਾ ਸਿੰਘ ਖੁਦਾਇ ਅਛੋਹਾ।"

"ਇਹ ਕੀ ਹੈ?", ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੁਝ ਪਿੜ ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ।

"ਇਹੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਹਜ਼ੂਰ, ਅਸੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਇੰਝ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਾਟਕ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਨਾਲ ਹਜ਼ੂਰ ਸਭ ਜਾਣ ਜਾਣਗੇ", ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਭੰਡ ਬੋਲਿਆ।

"ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਬੋਲ ਕੇ ਇੰਝ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿਓ, ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਬੋਲ ਕੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਹੀ ਰਹੇ ਸਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਧੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ", ਭੰਡ ਅਜੇ ਬੋਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਦਰ ਬੋਲਿਆ, "ਨਹੀਂ ਅਧੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ ਦੱਸੋ, ਭਾਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਦੱਸੋ।"

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਜ਼ਕਰੀਆ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਸੋ ਭੰਡਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਭੰਡ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾਟਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਵੱਡੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ, ਉਸ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ, ਸੈਨਾਪਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਦਰਬਾਰੀ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨਾਲ ਆਸਣਾ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭੰਡ ਨਾਟਕ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਦੀਵਾਨ ਸਜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਹਲਚਲ ਹੈ। ਭੰਡ ਆਪਣੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਆਸਣਾ 'ਤੇ ਬੈਠ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਭੰਡਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,

"ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਮਦਦ ਲਈ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।"

"ਕਿੰਨੇ ਕੁ ?", ਨਾਦਰ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

"ਕੋਈ ਤੀਹ-ਪੈਂਤੀ ਹਜ਼ੂਰ, ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ"

"ਇਹ ਨਾਦਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ, ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਵੀ ਜੰਗ ਲੜ ਸਕਦੇ ਹਨ", ਨਾਦਰ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਤੀਹ-ਪੈਂਤੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੈਨਿਕ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਦਰ ਦੀ ਜੇਤੂ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਲੜਾਕੇ। ਭੰਡ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕੁਝ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ,

"ਤੁਸੀ ਸਭ ਨੇ ਔਹ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਹੀ ਏਧਰੋਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ।"

ਉਹ ਸਭ ਦੱਸੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ। ਭੰਡ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਤ ਅੱਠ ਭੰਡ ਖਲੋਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ 10-15 ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਭੰਡ ਇਕ ਉੱਚੀ ਜਗਾਹ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਪੀੜਾ ਨੁਮਾ ਛੋਟਾ ਮੰਜਾ ਡਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਦਰ ਨਾਲ ਢਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਚਾਦਰ ਦੇ ਹੇਠ ਇਕ ਸਿਰਹਾਣਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਭੰਡ ਨੂੰ ਮੋਰ ਦੇ ਖੰਭ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਖੰਭਾਂ ਨੂੰ ਚੌਰ ਵਾਂਗ ਮੰਜੇ ਉੱਪਰ ਘੁੰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਭੰਡ ਡਾਂਗਾ ਫੜ ਕੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਮੰਜੇ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਇਕ ਬਾਟਾ ਨੁਮਾ ਬੱਠਲ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਭੰਡ ਜ਼ੰਗ ਲੱਗਿਆ ਛੁਰਾ ਬੋਝਿਓ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਬੱਠਲ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਤੇ ਸ਼ੱਕਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਛੁਰਾ ਵਿਚ ਫੇਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਭੰਡ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਖਲੋਤਾ ਹੈ।

"ਇਹ ਸਭ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ?", ਨਾਦਰ ਉਸ ਭੰਡ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

"ਇਹ ਆਬੇ ਹਯਾਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ। ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਰੀਤਾਂ ਵਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।"

"ਔਹ ਪੰਜ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ?"

"ਉਹ ਆਬੇ ਹਯਾਤ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ। ਪੰਜ ਸਿਖ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ"

"ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਇਹ ਕੀ ਹੈ?"

"ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹਜ਼ੂਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀ ਕੇ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। ਆਬੇ ਹਯਾਤ ਵਾਂਗ। ਉਹ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤੇ ਪਤਾਸੇ ਪਾ ਕੇ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ"

"ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ?"

"ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਜ਼ੂਰ। ਉਹ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ।"

"ਬਾਣੀ ?"

"ਜੀ ਬਾਣੀ ਕਲਮਾ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ। ਸਿਖ ਸਾਹ ਲਏ ਬਿਨਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਰ ਲਵੇ ਹਜ਼ੂਰ, ਪਰ ਬਾਣੀ ਬਿਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰ ਹੀ ਜਾਏਗਾ। ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਰੋਟੀ ਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚੁਣਨ ਲਈ ਕਹੋਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਝਿਜਕ ਬਾਣੀ ਚੁਣੇਗਾ।"

"ਆਫਰੀਨ", ਨਾਦਰ ਸਮੇਤ ਕਈਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

"ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਕੀ ਕਰਨਗੇ?", ਨਾਦਰ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਹੁਣ ਇਕ ਜਣਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਰਿਆਦਾ ਦੱਸੇਗਾ। ਮਰਿਆਦਾ ਮਾਨੇ ਸ਼ਰਾ ਤੇ ਫੇਰ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ 'ਕੱਲੇ 'ਕੱਲੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ।"

ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਨਕਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਿਆਂ ਵੱਲ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ,

"ਧੰਨ ਭਾਗ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਸੁਰ ਨਰ ਮੁਨ ਜਨ ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਲੋਚਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਝੋਲੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਹੋਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪਿਛਲੀ ਸਭ ਜਾਤ, ਕੁਲ, ਨਸਲ, ਪੰਥ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਖਾਲਸੇ ਹੋ ਜਾਓਗੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਤਾ। ਹਰ ਸਿਖ ਸਿਖਨੀ ਭੁਝੰਗੀ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ 'ਸਿੰਘ' ਤੇ 'ਕੌਰ' ਲਗਾਏਗਾ। ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਤੁਹਾਡਾ ਨਿਤ ਕਰਮ ਹੋਏਗਾ। ਹੱਥ ਕਾਰ ਵੱਲ ਤੇ ਚਿਤ ਕਰਤਾਰ ਵੱਲ ਤੇ ਕਾਰ ਤੁਹਾਡੀ ਹੋਏਗੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਾ।"

ਏਨਾ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਭੰਡ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਪੰਜ ਪੰਜ ਘੁੱਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਨਕਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਪੰਜ ਪੰਜ ਛਿੱਟਾਂ ਅੱਖਾਂ

ਤੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ ਜਾਵੇ,

"ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ"

"ਇਹ ਕੀ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ ?", ਨਾਦਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਖਾਲਸਾ, ਖਾਲਸ, ਉਹ ਪਰਮ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਜਵਾਬਦੇਹ ਸਿੱਧਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਹੈ। ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਜਿੱਤ ਫਤਹਿ ਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੈ"

"ਇਹ ਜੰਗਾਂ ਅੱਲਾਹ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਮਾਨੇ ਜਿਹਾਦੀ ਹਨ?"

"ਜੀ, ਇਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਫੌਜ ਹੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ। ਧਰਤੀ ਉੱਤੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟਣ ਤੇ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਪੰਜ ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਹੈ,

"ਜਿਨਿ ਮਿਲਿ ਮਾਰੇ ਪੰਚ ਸੁਰਬੀਰ ਐਸੋ ਕਉਨੁ ਬਲੀ ਰੇ ॥

ਜਿਨਿ ਪੰਚ ਮਾਰਿ ਬਿਦਾਰਿ ਗੁਦਾਰੇ ਸੋ ਪੂਰਾ ਇਹ ਕਲੀ ਰੇ ॥"

ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ, ਬੇਗਮਪੁਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉਸਾਰਨਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਧਰਤ ਉੱਤੇ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸਗਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ"

ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬੋਲਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਧਰਤੀ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਸਹਾਰਦੀ ਥੱਕ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਉਸਦਾ ਭਾਰ ਵੰਡਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਅੱਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਵਾੜ ਲਗਾਤਾਰ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਵਣ ਲੱਗੇ ਹਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣ ਪਰਜਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਵੇਂ ਖਲੋਈਦਾ ਹੈ, ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿਖਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ,

"ਕੋਊ ਹਰਿ ਸਮਾਨਿ ਨਹੀ ਰਾਜਾ ॥

ਇਹ ਭੂਪਤਿ ਸਭ ਦਿਵਸ ਚਾਰਿ ਕੇ ਝੂਠੇ ਕਰਤ ਦਿਵਾਜਾ ॥"

ਏਧਰੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਖਲੋਤਾ ਭੰਡ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਧਾਰਨਾ ਵਾਂਗ ਗਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਦਰ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਵੱਲ ਕੀਤੇ ਤੇ ਨਾਟਕ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ,

"ਚੂ ਕਾਰ ਅਜ਼ ਹਮਹ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜ਼ਸ਼ਤ ॥

ਹਲਾਲ ਅਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ ॥"

ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਜਦ ਅੱਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀਲਾ ਨਾ ਬਚਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਚੁੱਕ ਲੈਣੀ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਵਖਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਭਾਗ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈਣ ਤੇ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦੁਖ ਹਰਨ। ਪਾਪੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਰਕਾਂ ਵੱਲ ਤੋਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆਣ ਢੁੱਕਾ ਹੈ। ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਲੋਕਾਈ ਤ੍ਰਾਹ ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ"

ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਭੰਡ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਇਹ ਨਾਟਕ ਵਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਟੁੱਟੇ ਭੱਜੇ ਸ਼ਸਤਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਏ ਹਨ।

"ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ" ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

"ਦਿੱਲੀ ਤਖਤ ਪਰ ਬਹੇਗੀ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੀ ਫਉਜ।

ਛਤਰ ਝੁਲੇਂਗੇ ਸੀਸ ਪਰ ਬੜੀ ਕਰੇਗੀ ਮਉਜ।", ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

"ਬਾਜ਼ ਤਾਜ਼ ਤਿਨ 'ਤੇ ਸਭ ਲੈਣੇ"

"ਹਮ ਰਾਖਤ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾਅਵਾ"

"ਹਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਿਗੁਰ ਦਈ ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਲਾਇ।

ਜਹਿ ਜਹਿ ਬਹੈ ਜ਼ਮੀਨ ਮਲ ਤਹਿ ਤਹਿ ਤਖ਼ਤ ਬਿਠਾਏ।"

ਹਰ ਪਾਸਿਓ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮੁੜਕਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨਾਦਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ।

ਭੰਡ ਹਵਾ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਨਾ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਨਾਦਰ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਵੱਲ ਕਰ ਲਏ ਹਨ।

ਜ਼ਕਰੀਆ, ਭੰਡਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਾਟਕ ਲਈ ਮੰਗੇ ਗਏ ਦੂਰ ਖਲੋਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਦਰ ਦੇ ਲੜਾਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਭੰਡਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,

"ਲਸ਼ਕਨ ਤੇਗਾਂ ਬਰਛੀਆਂ ਸੂਰਜ ਨਦਰ ਨਾ ਪਾਏ"

ਲਲਕਾਰੇ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਭੰਡ ਜ਼ੰਗ ਖਾਧੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਬਰ

ਤਿਆਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਆਸਣਾ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ਹਨ।

ਭੰਡਾਂ ਨੇ ਹੱਲਾ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਦਰ ਦੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਵੀ ਜੰਗ ਲੜ ਸਕਦੇ ਸਨ।

'ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਵੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਫਤਹਿ ਪਾਵੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੋਹੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ,

"ਰੋਕ ਦਿਓ... ਰੋਕ ਦਿਓ... ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਰੋਕ ਦਿਓ... ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ, ਮਿੰਨਤ ਨਾਲ ਰੋਕ ਦਿਓ", ਉਹ ਜ਼ਕਰੀਏ ਤੇ ਹੋਰ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਭੰਡਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, "ਰੋਕ ਦਿਓ... ਮੈਂ ਥੋਡੇ ਪੈਰ ਫੜਦਾ ਹਾਂ ਰੋਕ ਦਿਓ, ਜੇ ਨਕਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਏਡੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਏਗਾ, ਰੋਕ ਦਿਓ... ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਸਮਝ ਆ ਗਿਆ ਰੋਕ ਦਿਓ..."

ਨਾਦਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਆਉਂਦੇ ਸਿੰਘ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਿੱਛੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੂਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

"ਦਿੱਲੀ ਤਖਤ ਪਰ ਬਹੇਗੀ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੀ ਫਉਜ।
ਛਤਰ ਝੁਲੇਂਗੇ ਸੀਸ ਪਰ ਬੜੀ ਕਰੇਗੀ ਮਉਜ।"

11

ਸਿਰ ਪਰ ਹੋਵੈ ਜਿਸ ਕੇ ਕੇਸ ਰਹਣ ਨ ਦੇਨੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ

ਨੀ ਹਮ ਗੁਰ ਕੇ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ। ਜਿਨਕੀ ਸਭ ਤੋਂ ਰੀਤ ਨਿਰਾਲੀ।
ਤੋੜੈਂ ਸਤਰ ਕੁਫਰ ਕੇ ਜੰਦੇ। ਰਾਖੈਂ ਤੁਰਕਨ ਕੋ ਕਰ ਬੰਦੇ।
ਹਮ ਅਬ ਦਿਲੀ ਤਖਤ ਸੰਭਾਲੈਂ। ਤੁਮਕੋ ਖੁਲੀ ਮੌਜ ਦਿਖਾਲੈਂ।
ਅਬ ਹਮ ਸਾਤ ਵਲਾਇਤ ਲੈਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕੈਂ ਸਿੰਘ ਸਜੈਹੈਂ।

"ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ 'ਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬੋਰੀ ਬਿਸਤਰਾ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਪੜਾਅ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਉਹ ਦਿਨ ਵੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਚਮ ਝੂਲੇਗਾ।", ਨਾਦਰ ਦੇ ਕਹੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੱਗ ਮਚਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

"ਮੈਂ ਬਿਠਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤੋਂ ਜੇ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਾ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੀਹਨੇ ਮੁਗਲ ਬੱਚਾ ਕਹਿਣਾ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਅਕਸਰ ਇਕਦਮ ਐਸੇ ਬੋਲ ਬੋਲ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

"ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਹਜ਼ੂਰ?", ਕਿਸੇ ਦਰਬਾਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਹੋਰ ਕਿਸ ਦੀ ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨਗੇ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਜੋਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ", ਨਾਦਰ ਦੇ ਬੋਲ ਜ਼ੰਗਾਲੇ ਛੁਰੇ ਵਾਂਗ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਕਾਲਜੇ ਵਿਚ ਖੁੱਭੇ ਪਏ ਸਨ, "ਹੁਣ ਜਾਂ ਤਾਂ ਏਥੇ ਇਹ ਰਹਿਣਗੇ ਤੇ ਜਾਂ ਅਸੀਂ"

ਭੰਡਾਂ ਵਾਲੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਨਾਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੇ ਆਮ ਲਾਹੌਰੀਆਂ ਮੂਹਰੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਉਸ ਦੇ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਆਮ ਭੰਡ, ਜਿਹੜੇ ਸਿਖ ਬਣਨ ਦਾ ਸਿਰਫ ਨਾਟਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਐਸੀ ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਆ ਗਈ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਪੈਂਤੀ ਸਿਪਾਹੀ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਢੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਭੰਡਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਨਾਦਰ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਉਸੇ ਪੰਡਾਲ ਨੁਮਾ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਭੰਡਾਂ ਨੂੰ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰਸਮ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਭੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਏਨੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ ਕਿ ਅਸਿਹ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਡੋਲਿਆ।

"ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਕੁਚਲ ਦਿਓ", ਉਸ ਨੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਭੰਡਾਂ ਦੀ ਇਕ ਟੋਲੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

"...ਤੇ ਆਹ ਨੌਜੁਆਨ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਘੋੜੇ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਭਜਾਓਣ। ਜਿਸ ਘੋੜਸਵਾਰ ਕੋਲ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਵੱਡਾ ਟੁਕੜਾ ਹੋਏਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇਗਾ", ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

"ਇਹ ਕੈਸਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੈ ?", ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਹੌਲੀ ਜਹੇ ਬੋਲਿਆ, "ਆਖਰ ਇਹ ਭੰਡ ਹੈਨ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ", ਪਰ ਡਾਢ੍ਹੇ ਨੂੰ ਕੌਣ ਕਹੇ।

ਨੌਜਵਾਨ ਭੰਡਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚਾਲੋਂ ਚੀਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਕੀਤਾ। ਨਾਦਰ ਸਾਹਮਣੇ ਮਿਲੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਕੇ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਇਹੀ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਸਹੀ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ।

"ਅੱਜ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਨਗਦ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਏਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਦਸ ਰੁਪਈਏ ਤੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਿਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਈਏ ਤੁਰੰਤ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ", ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, " ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇਸ ਕੱਟ ਕੇ ਲਿਆਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ", ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੋਕਾ ਫਿਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿਓ।

ਲਾਲਚ ਬੜੀ ਬੁਰੀ ਸ਼ੈਅ ਹੈ। ਧਰਮੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਾਪ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਇਨਾਮਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਮੁਲਖਈਆ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣ

ਲੱਗੀਆਂ। ਧਾੜਵੀ ਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਧੰਦੇ ਕਰਕੇ ਵੱਸਦੇ ਉਹ ਸਿੱਖ, ਜਿਹੜੇ ਭਾਵੇਂ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਕਰ ਵੀ ਭਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਬਗਾਵਤ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਮਾਨੋ ਕਹਿਰ ਟੁੱਟ ਪਿਆ। ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨੇ ਗੁਆਢੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਹੀ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ 'ਤੇ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਬਦਲਵਾ ਲਿਆਉਂਦੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਜੱਟਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਸਿਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾ ਢਾਹਿਆ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਆਦਮੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਿਤੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਮੁੰਡਾ, ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਤੇ ਦੋ ਧੀਆਂ ਹੀ ਘਰੇ ਹਨ ਤਾਂ ਧਾੜਵੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿਰ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਕਰਿੰਦਿਆਂ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਰੱਖੇ।

"ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਦਾਹੜੀ ਨਹੀਂ ਮੂੰਹ 'ਤੇ", ਸਿਰਾਂ ਵੱਟੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਇਹ", ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਲਾਲਾ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਬੋਲਿਆ, "ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਲੜਕੇ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ 'ਤੇ ਹਜੇ ਦਾਹੜੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਸਪੋਲੀਆਂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਸੱਪ ਹੀ ਬਣਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਇਨਾਮ ਦਿਓ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜੰਮਦੀਆਂ ਸੂਲਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਫੇਹ ਦਿੱਤੇ ਨੇ"

"ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨਾ ਕਹੋ, ਇਹ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਜੇ ਸਾਡੀ ਗਿਣਤੀ ਥੋੜੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਂਦੇ", ਅੰਦਰੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਲਾਲਾ ਬੋਲਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਕਈ ਬੇਗੈਰਤ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਐਸਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖਤਾ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਕਹਿ ਕੇ ਪੈਸੇ ਵੱਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲੁਕ ਕੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਹੋਰ ਗੁਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਡੂੰਘੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦੇ। ਦਿਨੇ ਲੁਕ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੈਂਡਾ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਆਪਣੀ

ਠਾਹਰ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਭਾਰੇ ਵਣਾ ਦੀ ਓਟ ਤਕਾ ਕੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਹੇਠ ਟੋਏ ਪੱਟ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਵੀਹ-ਪੱਚੀ ਦਾ ਜੱਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਝਾੜਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਜਾਂਦੇ। ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਡਾਂ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਾਸ ਕਰ ਲਿਆ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਵੱਲੋਂ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਸ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਹਵਾ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਭੁੱਖਿਆਂ ਦੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਰੁੱਖ ਤੋਂ ਕੋਈ ਫਲ ਮਿਲ ਪਿਆ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦੇ। ਲੰਘਦੇ ਵੜਦੇ ਕਿਸੇ ਭਲੇ ਰਾਹੀ ਤੋਂ ਜੇ ਕੁਝ ਰੁੱਖਾ ਮਿੱਸਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰਲ ਕੇ ਛਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਦ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੋਈ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਭਾਜੀ ਵਿਚ ਲੂਣ ਵੀ ਪਾ ਲਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਆਦੀਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੱਥ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਝਟਕਾ ਕੇ ਕੱਚਾ ਹੀ ਖਾ ਲੈਣਾ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਡੂੰਘੇ ਚਲੇ ਗਿਆਂ, ਜਦ ਸਾਗ ਪੱਤ ਵੀ ਜੰਗਲੀ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਨੇ ਦੋ ਹਿਰਨ ਫੜ ਲਿਆਂਦੇ ਤੇ ਜੱਥੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਝਟਕਾਏ। ਹੁਣ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਗ ਬਾਲਣ ਨਾਲ ਧੂਆਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਧੂਆਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਵੈਰੀ ਦਾ ਸੂਹੀਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧੂਆਂ ਤਾਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਲਾਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਹ ਹਿਰਨ ਕੱਚੇ ਹੀ ਛਕ ਲਏ। ਕੱਚਾ ਸਾਗ, ਫਲ-ਫੁੱਲ ਤੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸੱਕ ਵੀ ਲਾਹ ਕੇ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਝਾੜ ਕਰੇਲੇ ਤੋੜ ਕੇ ਖਾਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕੌੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਲੂਣ ਪਾ ਲਿਆ।

"ਲਓ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਥੋੜਾ ਲੂਣ ਭੁੱਕ ਲਓ", ਇਕ ਭੁਝੰਗੀ ਨੇ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਲੂਣ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਕੀਤਾ।

"ਨਹੀਂ ਭਾਈ ਸਿੰਘਾ, ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਭੋਗ ਲਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਏਵੇਂ ਹੀ ਛਕਾਂਗੇ", ਬਾਬਾ ਕੌੜੇ ਕਰੇਲੇ ਖਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

ਕਦੇ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਫਲੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਲੁੱਟ ਲੈਣ ਤਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਸੌਖੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਉਹ ਥਾਂ ਜਲਦੀ ਛੱਡਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਆਦਾਤਰ ਤਾਂ ਲੰਗਰ ਮਸਤ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘ ਚਾਲਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਦੂਰ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਤੀਕ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਸੂਹੀਆ ਦੇਖ ਲਵੇ ਤਾਂ ਫੌਜ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਇਹ

ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਸਿੰਘ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਜਾਂ ਸ਼ੱਕ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਦਮੀਂ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਵੀ ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵਾਲ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵਾਲ ਛੋਟੇ ਰੱਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਉੱਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਜੇ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੰਡਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਨਜਨੀਏ ਨੇ ਅੱਤ ਚੁੱਕ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਪਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਪਿੰਡ ਉਸ ਨੇ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਮੀਰਾਂ ਕੋਟ ਦੋ ਵਾਰ ਲੁੱਟਿਆ। ਇਕ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧੌਣ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਫੱਟ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ।

ਰਾਮੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਖੈਰਖਵਾਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਾਵਤ ਵਾਂਗ ਚੱਲ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿੱਕਰਾਂ ਦੇ ਤੁੱਕੇ ਤੇ ਜੰਡ ਦੀਆਂ ਫਲੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਰਾਮੇ ਦੇ ਦੇਸ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ।

'ਹਮ ਰਾਮੇ ਦੇਸ਼ ਨ ਜਾਵਹਿਂਗੇ। ਡੇਲਾ ਬਾਟਾ ਮਾਝੇ ਕੋ ਖਾਵਹਿਂਗੇ॥'

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮੇ ਛੀਨੇ ਨੇ ਰਾਜਾ ਸਾਂਸੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ। ਧਰਮਦਾਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਜੋਧਪੁਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਤਲ ਕੀਤੇ। ਨੁਸ਼ਹਿਰੇ ਪੰਨੂਏ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਚੌਧਰੀ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਨੇ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜੇ।

ਨਵਾਬ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਕਿ,

"ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਪਨਾਹ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਫੇਰਾ ਪਾਉਣ ਆਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਤੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਸੂਹ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਬੱਚੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਹਮਦਰਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦਿਖਾਏਗਾ ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਸਖਤ ਸਜਾਵਾਂ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।"

ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਵੀ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਖਬਰ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ।

ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਸਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੁਝ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ, ਕੁਝ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਤੇ ਕੁਝ ਦੂਰ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਤੀਕ ਚਲੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਜੈਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਜਾ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਬੀਕਾਨੇਰ, ਜੈਸਲਮੇਰ ਤਕ ਸਿੰਘ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਰਲੀ ਵੀ ਬੀਕਾਨੇਰੀਏ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ।

ਏਧਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮੰਡਿਆਲੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਹੰਕਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਚੌਧਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਸੀ ਉਸਦਾ ਨਾਮ। ਉਸ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤਾਂ ਏਨੀ ਵਧ ਗਈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ 'ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ' ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਹੁੱਕਾ ਪੀਣ ਲੱਗਾ, ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਦੇ ਦੌਰ ਚੱਲਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੰਜਰੀਆਂ ਦਾ ਨੱਚ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਪਵਿੱਤਰ ਪਰਕਰਮਾ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਹੜਾ ਵੀ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਪਾਨ ਦੀਆਂ ਪੀਕਾਂ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਅੱਤ ਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਵੈਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੱਲ ਹੁਣ ਅੱਤ ਤੋਂ ਵੀ ਟੱਪ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਹੁਣ ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪਲੀਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਆ ਗਏ ਸਨ।

12

ਮੱਸੇ ਕੋ ਇਮ ਸੀਸ ਉਤਾਰਯੋ ਜਨ ਕਰ ਬੇਲੋਂ ਕਦੂਆ ਟਾਰਯੋ

ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਧਰਵਾਸ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੰਝੂ ਸਨ ਕਿ ਰੁਕਨ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਰਹੇ।

"ਕਹਿਰ ਹੋ ਗਿਐ ਖਾਲਸਾ ਜੀ... ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਹੀ ਸੜ ਜਾਵੇਗੀ, ਜੇ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ", ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਸਾਂ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ।

"ਹੋਇਆ ਕੀ ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਐ ?", ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਕਤਲੇਆਮਾਂ 'ਤੇ ਰੋਣਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਦ ਦਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਜੀ। ਆਰੇ, ਚਰਖੜੀਆਂ, ਰੰਬੀਆਂ ਵਿਚ ਏਨੀ ਤਾਕਤ ਕਿੱਥੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਹੰਝੂ ਕਢਵਾ ਸਕਣ। ਇਹ ਕਾਰਾ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਨ ਹੀ ਪਾਟ ਜਾਣ"

ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਹੁਣ ਕੁਝ ਅੱਚਵੀ ਜਹੀ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਡਰ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਧੜਕਣ ਬਾਹਰ ਸੁਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਐਸਾ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ।

"ਸਿਖ ਆਪਣਾ ਘਰ ਸੜਦਾ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਮਰਦੇ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ", ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੇਰ ਭੁੱਬ ਨਿਕਲ ਗਈ।

"ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ", ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਇਕ ਦਮ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਆਈਆਂ।

"ਕੀ ਹੋਇਆ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ? ਕੀ ਕੀਤਾ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੇ?", ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਸਨ।

"ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਹੋਈ ਐ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਹਜੇ ਵੀ। ਮੰਡਿਆਲੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਮੱਸੇ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੰਜੀ ਡਾਹ ਲਈ

ਹੈ ਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ"

"ਹੈਅ ਤੇਰਾ ਕੱਖ ਨਾ ਰਹੇ ਦੁਸ਼ਟਾ", ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਜੇ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੰਜੀ ਡਾਹੁਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਗੱਲ ਸਿਰਫ ਮੰਜੀ ਡਾਹੁਣ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਹੁੱਕੇ ਪੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪਾਨਾ ਦਾ ਥੁੱਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ..."

"ਨਾਲੇ ਕੀ? ਹਜੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਬਾਕੀ ਹੈ", ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੁੱਠੇ ਉੱਤੇ ਸੀ।

"ਕੰਜਰੀ ਦਾ ਨਾਚ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ"

"ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ", ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੰਝੂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

"ਤੇ ਤੈਥੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਸਰਿਆ, ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾ ਰਿਹੈ, ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਸਿਰ ਨਾ ਲਾਹਿਆ ਗਿਆ ਦੁਸ਼ਟ ਦਾ, ਏਧਰ ਜੋ ਭੱਜਿਆ ਆਇਐ ਮੂੰਹ ਚੱਕ ਕੇ", ਗੱਲ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

"ਨਾ ਨਾ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਏਨਾ ਰੋਸ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ। ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਥ ਤੀਕ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ", ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਿਠਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

"ਜਦੋਂ ਗਿੱਦੜ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਰੱਖ ਕੇ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਰੋਸ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਬਾਬਾ ਜੀ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭੱਜਾ ਆਇਆ, ਕੀ ਏਹਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਕਿਤੇ ਗਹਿਣੇ ਧਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ? ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ?", ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਰੋਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਹਾਂ, ਸੂਰਮੇਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਭੱਜ ਕੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚ ਆ ਲੁਕੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਪੈ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜਣਾ ਵਾਜਿਬ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ, ਉਹ ਤਾਂ ਗੀਦੀ ਹੀ ਹਨ", ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, "ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹੜੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਲਾਉਣ ਆਏ ਹੋ? ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਨੌਕਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਸੌਖਾ ਹੁੰਦੈ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਿਚ ਸਨਮੁਖ ਜੂਝਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਫੌਜ ਅੱਜ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਚਾਕਰ ਹੋਈ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਜਵਾਬ ਤਾਂ ਪੰਥ ਦਾ ਵਾਲੀ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਵੀ ਮੰਗੇਗਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਵਰ ਲੈ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਨੌਕਰ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਹੋ ਬਿਨਾ ਸ਼ੱਕ ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਜੂਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਬੇਅਦਬੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਥ ਕੋਲ ਖਬਰ ਪੁਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾ ਬਚਦਾ"

ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਲੋਕ ਬੋਲ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਮਸ਼ਕਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਪੰਥ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਲੁਕਣ ਮੀਚੀ ਖੇਡਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਲੁਕਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਮੁਗਲ ਟੋਲ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਦਾਵੀ ਦੇਣ ਲਈ ਚਰਖੜੀਆਂ, ਸੂਲੀਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਭੱਜ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਕਿਆ ਕਿ ਲੱਭਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਫੇਰ ਲੁਕਿਆ ਲੁਕਿਆ ਗਵਾਚ ਹੀ ਗਿਆ।"

ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪਾ ਚੀਨਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਮੁਆਫੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਬਸ ਜੋ ਕੁਝ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ", ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਤੇ ਫੇਰ ਬੋਲੇ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਜੇ ਪੰਥ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ", ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਮਿਆਨੋ ਕੱਢੀ ਤੇ ਇਕ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਰੱਖਦਿਆਂ ਬੋਲੇ, "ਹੈ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾਂ, ਜੋ ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਵੇ"

ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀਆਂ ਦਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬਿਨਾ ਦੇਰ ਲਾਏ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਚੱਕ ਲਈ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਪੰਥ ਥਾਪੜਾ ਦੇਵੇ ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਹੀ ਖਾਲਸਾ, ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਨੇਜ਼ੇ 'ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇਗਾ"

ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਛੂਹੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ, "ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਚਰਨ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਚੱਲੇ ਹਾਂ, ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਚਰਨ ਛੂਹਾਂਗੇ, ਓਨਾ ਚਿਰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਜੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸਿਰ

ਓਥੇ ਹੀ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਧੰਨ ਭਾਗ, ਫੇਰ ਮੱਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਕਰ ਦੇਣਗੇ"

"ਹੁਣ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਪਤੀ ਵਰਤਾ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਸਤੀ ਹੋਣ ਲਈ ਸਿੰਧੌਰਾ ਹੱਥ ਫੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਡੋਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ", ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਸਿਰ ਉਤਾਂਹ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਬੋਲੇ।

ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ ਗਏ।

ਦੋਹੇਂ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਗਏ। ਕੰਮ ਨੇਪਰੇ ਲਾਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਘੜ੍ਹ ਲਈ ਸੀ। ਕਰਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੰਬਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਭੇਸ ਧਾਰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਤਾਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਮੱਸੇ ਚੌਧਰੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਠੀਕਰੀਆਂ ਨੂੰ ਟਕਿਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਥੈਲੀਆਂ ਭਰ ਲਈਆਂ। ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਠੀਕਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਥੈਲੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਪੰਡ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਚੱਕ ਲਈ।

ਦੂਰੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਝਲਕਾਰਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਪੰਡਾਂ ਹੇਠਾਂ ਧਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪਹਿਰਾ ਸਖਤ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਖ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਨਾ ਟੇਕੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਭਾਦੋਂ ਦਾ ਚਮਾਸਾ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿੰਘ 'ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸੋਢੀ ਸੁਲਤਾਨ ਜੀਓ' ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਹੋਏ। ਭਾਦੋਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਸ਼ਰਾਟਾ ਵਗ੍ਹਿਆ ਤੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਿੱਜਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੌੜੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਛਰਾਟਾ ਰਹਿਮਤ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਵਾਂਗ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਮੱਥੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੁਹਾਏ, ਦੁਬਾਰਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅੱਥਰੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਮੀਂਹ ਨੇ ਉਹ ਲੁਕੋ ਲਈਆਂ। ਇਹ ਹੰਝੂ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਟੇਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮੱਥਾ ਹੀ ਸਨ।

"ਮੀਹੁ ਪਇਆ ਪਰਮੇਸਰਿ ਪਾਇਆ ॥
ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਸੁਖੀ ਵਸਾਇਆ॥",

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡ ਦੁਬਾਰਾ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਧਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ।

ਭਾਦੋਂ ਦੇ ਮੀਂਹ ਮਗਰੋਂ ਨਿਕਲੀ ਧੁੱਪ ਸਹਿਣੀ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੀਂਹ

ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹੁਣ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਲੁਕਣ ਲਈ ਛਾਂ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਿਹਨਾਂ ਜਾਨ ਤਲੀਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਐਸੀਆਂ ਧੁੱਪਾਂ ਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕੀ ਪਰਵਾਹ। ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ ਜਾਪਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ੈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਨਿਆਮਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮਲਾਰ ਦੇ ਅਲਾਪ ਵੀ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਬੋਲ ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਕੂਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

"ਮਾੜੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਕਿਵੇਂ ਰਾਗ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹੀ ਰਾਗ ਨੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕਰਤਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗਾਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦੇ ਸੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹੀ ਰਾਗ ਅੱਜ ਕਿੰਨੇ ਭੱਦੇ ਜਾਪ ਰਹੇ ਹਨ", ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਵੱਡੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ, ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਰਾਗ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਵੀ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਵੱਡੀ ਕਰਾਮਾਤ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਏਨੀ ਤਾਕਤ ਕਿੱਥੇ ਕਿ ਭਟਕਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਸਕਣ", ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ।

ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਘੋੜੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਤੋਰੇ ਤੇ ਲਾਚੀ ਬੇਰ ਨਾਲ ਲਿਜਾ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਆਪਣੇ ਬਰਛੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੇਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੇ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿਰੋਹੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਚੋਲਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਗਾਤਰੇ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਵੀ ਅੰਦਰ ਦੀ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਮਤਾ ਕੋਈ ਟੋਕੇ ਕਿ ਕਿਰਪਾਨ ਅੰਦਰ ਕਿਉਂ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹੋ।

"ਆਹ ਕਾਹਦੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਜਹੀਆਂ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੇ ਹੋ", ਪਾਨ ਦੀ ਪੀਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟਦਾ ਇਕ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ। ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ ਅੰਦਰ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸਰੋਹੀ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ, ਪਰ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਮਾਮਲਾ ਦੇਣ ਆਏ ਆਂ ਜੀ, ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਬ ਦਾ। ਪੁਰਾਣਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਸਾਰਾ ਨੱਕੀ ਕਰ ਜਾਵਾਂਗੇ"

"ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵੀ ਬਚਾ ਲਿਓ", ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਾਂ ਜੀ ਜਰੂਰ, ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਰਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇ

ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਮੋੜਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਣਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਭ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਭ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ", ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਵਧੇ।

ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ।

"ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ ਬਲ ਬਖਸ਼ਿਓ", ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

ਸਾਰੰਗ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ 'ਤੇ ਕੰਜਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਥਿਰਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਚੀ ਦੇ ਨਾਚ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਨੇ ਬੌਲੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਰਦੰਗ ਦੀਆਂ ਤਾਲਾਂ 'ਤੇ ਝੂਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦ ਜਦ ਕੰਜਰੀ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਮੱਸਾ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਤੋਂ ਅਣਜਾਨ ਕੁਝ ਮੁਗਲ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ, ਸੁਸਤੀ ਵਿਚ ਊਂਘ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੰਘ ਮੱਸੇ ਦੇ ਮੰਜੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ।

"ਕੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹੋ", ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਚੂਰ ਮੱਸਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਮਾਮਲਾ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ"

"ਰੱਖੋ ਹੇਠਾਂ", ਮੱਸਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੰਡਾਂ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਮੱਸਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ ਚੋਲੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ। ਮੱਸੇ ਨੇ ਪੈਰ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਲਾਹੇ। ਮੱਸੇ ਦਾ ਹੱਥ ਠੀਕਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਰੋਹੀ ਦੇ ਮੁੱਠੇ 'ਤੇ। ਮੱਸੇ ਨੇ ਪੰਡ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਮਿਆਨੋਂ ਕੱਢਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਮੱਸਾ ਝੁਕਿਆ, ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰੋਹੀ ਚੋਲੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਦਿਆਂ ਸਿੱਧੀ ਮੱਸੇ ਦੀ ਧੌਣ ਵੱਲ ਘੁਮਾਈ ਤੇ ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਠੀਕਰੀਆਂ ਦੀ ਪੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਚੁਪੀਤੇ ਜਹੇ ਵੇਲ ਨਾਲੋਂ ਕੱਦੂ ਤੋੜ ਲਵੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੁਝ ਕੁ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਜਰੂਰ ਇਸ ਵਾਕੇ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤੇ।

"ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਵੇ, ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਫਤਹਿ ਪਾਵੇ, ਧੰਨ ਧੰਨ ਸੋਢੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ", ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ

ਮੱਸੇ ਦਾ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਫੜਿਆ ਸਿਰ ਲਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮਝ ਆਉਂਦਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਅੰਦਰ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਮੱਚ ਗਈ।

"ਫੜੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ", ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕੂਕਿਆ। ਅੱਗੇ ਉਹੀ ਮੁਗਲ ਖਲੋਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਨ ਦਾ ਥੁੱਕ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਰੋਹੀ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਹੀ ਘੁਮਾਈ ਤੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਹਦਵਾਣੇ ਵਰਗਾ ਸਿਰ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਢੀ ਵਿਚ ਰੁੜਦਾ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੁਗਲਈ ਖੂਨ ਤੇ ਪਾਨ ਦੀਆਂ ਪੀਕਾਂ ਇਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਪਾਨ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਲਹੂ।

"ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਕਰ ਰਿਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਪਰਕਰਮਾ ਇਹਨਾਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਧੋਵਾਂ", ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਨੇਜ਼ੇ 'ਤੇ ਟੰਗਦਿਆਂ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ। ਕੁਝ ਘੋੜਸਵਾਰ ਤੇ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਲਾਚੀ ਬੇਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੱਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਵਾਲਾ ਬਰਛਾ ਲਾਚੀ ਬੇਰ ਦੇ ਹੇਠ ਗੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰੋਹੀਆਂ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਤੇ ਟੱਕਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਮੀਂਹ ਫੇਰ ਵਰ੍ਹਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਹੋਈ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਢੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਿਆ।

ਬਰਛਾ ਪੱਟਿਆ ਤੇ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ।

ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਪਰਿਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਪਉੜੀ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ,

"ਹਰਿ ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਭਰਪੂਰਿ ਦੂਜਾ ਨਾਹਿ ਕੋਇ ॥
ਹਰਿ ਆਪਿ ਬਹਿ ਕਰੇ ਨਿਆਉ ਕੂੜਿਆਰ ਸਭ ਮਾਰਿ ਕਢੋਇ ॥
ਸਚਿਆਰਾ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈ ਹਰਿ ਧਰਮ ਨਿਆਉ ਕੀਓਇ ॥
ਸਭ ਹਰਿ ਕੀ ਕਰਹੁ ਉਸਤਤਿ ਜਿਨਿ ਗਰੀਬ ਅਨਾਥ ਰਾਖਿ ਲੀਓਇ ॥
ਜੈਕਾਰੁ ਕੀਓ ਧਰਮੀਆ ਕਾ ਪਾਪੀ ਕਉ ਡੰਡ ਦੀਓਇ ॥"

ਏਧਰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪੀਤੀਆਂ ਲਹਿ ਗਈਆਂ। ਰੌਲੇ ਗੌਲੇ ਵਿਚ ਮਰਦੰਗ

ਵਾਲਾ ਤੇ ਕੰਜਰੀ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਮਰਦੰਗ ਦੇ ਪੁੜੇ ਲਾਲ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ। ਨਾਚੀ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਫੱਟ ਸੀ। ਪੰਜ ਛੇ ਬਿਨ ਸਿਰ ਪਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੱਸੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਸ ਉਸ ਦੇ ਲਿਬਾਸ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੀਮ ਪਾਗਲਪਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਵੱਢੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਸਿਰ ਸਬੰਧਤ ਲਾਸ਼ ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਆਹ ਅਕਰਮ ਦਾ, ਆਹ ਜਮੀਲ ਦਾ, ਆਹ ਮੁਰਾਦ ਦਾ ਤੇ ਆਹ ਧੜ ਕੀਹਦਾ ਹੈ...? ਹਮੀਦੇ ਦਾ ਸਿਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਮੀਦੇ ਦਾ ਸਿਰ ਵੇਖਿਆ ਹੈ...?", ਉਹ ਬਉਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਸਿਰ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਲੈ ਗਏ ਜੀਹਦਾ ਲਿਜਾਣਾ ਸੀ, ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਆਚਾਰ ਪਾਲੋ ਤੁਸੀਂ। ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਥੋਡੇ ਧੜਾ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਵੀ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਸਿਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕੇ", ਫੌਜਦਾਰ ਬੋਲਿਆ।

"ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਖਾਨ ਸਾਬ ਕਿਧਰੇ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਏਥੇ ਈ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਬਚਾ ਲੈਂਦੇ। ਮਰਨਾ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਓਦਨ ਈ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿੱਦੇਂ ਉਸ ਨੇ ਏਥੇ ਮੰਜੀ ਡਾਹੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਖਾਨਾ ਕਾਅਬਾ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤੇ ਅਗਲੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਦੇ ਦੌਰ ਤੇ ਕੰਜਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਚ ਕਿਵੇਂ ਸਹਿ ਜਾਣ", ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦਰਬਾਰੀ ਬੋਲਿਆ।

ਹਲਾਂਕਿ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਘੋੜੇ ਭਜਾਏ ਸਨ, ਪਰ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਸਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਜ਼ ਕਦ ਕਾਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਹੀ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਐਸੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਚਿੱਤ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਐਸਾ ਵਾਕਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਚਿਆ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਜਦ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਕਾਠੀਆਂ ਪਾਈਆਂ, ਸਿੰਘ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਘੋੜੇ ਝਾੜਾਂ ਵਿਚ ਵਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਬਾਲੂ ਰੇਤਿਆਂ ਦੇ ਦੇਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਰ ਗਏ ਤੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਬੁੱਢੇ ਜੌਹੜ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ

ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ,

ਨਾਨਕ ਏਕੀ ਬਾਹਰੀ ਹੋਰ ਦੂਜੀ ਨਾਹੀ ਜਾਇ ॥
ਸੋ ਕਰੇ ਜਿ ਤਿਸੈ ਰਜਾਇ ॥ ਸੁਧੁ

"ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਵੇ, ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਫਤਹਿ ਪਾਵੇ, ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ", ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਆਉਂਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਨੇਜ਼ੇ 'ਤੇ ਟੰਗੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰ ਕਿਸਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ। ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਭਾਵ ਦੇਖ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਹੈ, ਨੇ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ।

"ਧੰਨ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ, ਪੰਥ ਦੀ ਰੱਖ ਲਈ", ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਬੋਲੇ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਘੋੜੇ ਵਿਹਲੇ ਕੀਤੇ, ਮੱਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਵਾਲਾ ਬਰਛਾ ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਗੱਡਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਰਨ ਛੂਹੇ। ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਪੜ੍ਹਿਆ,

"ਸੂਰਬੀਰ ਬਚਨ ਕੇ ਬਲੀ ॥
ਕਉਲਾ ਬਪੁਰੀ ਸੰਤੀ ਛਲੀ ॥"

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਹੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦੇ ਹੋਏ, ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਬ਼ਰਛੇ ਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰੋਸ ਵਿਚ ਸਿਰ ਨੂੰ ਠੁੱਡੇ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਇਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿਓ ਸਿੰਘੋ। ਪੰਥ ਨਫਰਤਾਂ ਪਾਲਦਾ ਨਹੀਂ। ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥੋਂ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਰੱਖ ਲਈ। ਸੋ ਹੁਣ ਇਸ ਦੁਸ਼ਟ ਦਾ ਸਿਰ ਅੱਗ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਓ।"

...ਇੰਝ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

13

ਮੱਸਾ ਮਾਰਿਯੋ ਜਿਨ ਸਿੰਘਨ ਆਨ ਸੁ ਹਮ ਕੋ ਦੇਹੁ

ਏਧਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੱਸੇ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਗਈ। ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ। ਪੰਥ ਮੁੜ ਝਾੜਾਂ, ਬੇਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲੱਗਾ।

ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸੱਥਰ ਵਿਛੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਚੁਗਲਾਂ, ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਡਰ ਜਾਇਜ਼ ਵੀ ਸੀ। ਜਦ ਮੱਸੇ ਵਰਗੇ ਤਾਕਤਵਰ ਚੌਧਰੀ ਹੀ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਦ ਏਨੇ ਵੱਡੇ ਮੁਗਲਈ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਸਿੰਘ ਲਾਹ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਚੁਗਲ, ਮੁਖਬਰ ਕਿਹੜੇ ਬਾਗ ਦੀ ਮੂਲੀ ਸਨ।

ਮੱਸੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਮੱਸੇ ਦੀ ਬਿਨਾ ਸਿਰ ਵਾਲੀ ਲਾਸ਼ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਜੀਆਂ ਨੇ ਮੱਸੇ ਦਾ ਧੜ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਦਰਾਂ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਮੱਸੇ ਦੇ ਖੂਨੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਤਦ ਤਕ ਉਹ ਧੜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਫਨਾਉਣਗੇ। ਸਾਡੇ ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰੋ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਨਿਆਂ ਦਿਓ, ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਖਾਨੂੰ ਤੋਂ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਖਾਨੂੰ ਦੇ ਵੀ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਖਬਰ ਤਾਂ ਖਾਨੂੰ ਤੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੱਸੇ ਦੀ ਬਿਨਾ ਸਿਰ ਵਾਲੀ ਲਾਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਉਹ ਸੁਰਤ ਭੁਲਾ ਬੈਠਾ। ਦੋ ਸਿੰਘ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਧਰੋਂ ਪਰਗਟ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਏਨੇ ਸਖਤ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਚੌਧਰੀ ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਏ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਖਾਨੂੰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਿਸਕਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਟਾਹਰਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਖਾਨ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਬਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਮੱਸੇ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ।

ਮੱਸੇ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਖ ਚੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਜੇ ਹਾਲਾਤ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਸ ਵਿਚ

ਨਹੀਂ ਖਾਨ ਸਾਹਬ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਬ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਵਾਂਗੇ"

"ਆਖਰ ਇਹ ਵਾਪਰ ਕਿਵੇਂ ਗਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਸੀ, ਕਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਏਡਾ ਕਾਰਾ ਕਰ ਗਏ?", ਖਾਨੂੰ ਫੌਜਦਾਰਾਂ 'ਤੇ ਚੀਕਿਆ।

"ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹਜ਼ੂਰ ਉਹ ਮਾਨੋ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਝਪਟੇ ਤੇ ਚੀਤੇ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੌੜ ਗਏ", ਫੌਜਦਾਰ ਬੋਲਿਆ।

"ਬਾਜ਼... ਚੀਤੇ... ਸ਼ਿਕਾਰ... ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਬੋਲਦੇ ਨੂੰ ?", ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਓਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ।

"ਸੱਦੋ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਚੁਗਲਾਂ ਤੇ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਹੜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਘੁਣ ਵਾਂਗ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦੋ ਜਿਹੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾਉਣ ਬਦਲੇ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਕੂਮਤੀ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਚੌਧਰੀ, ਨੰਬਰਦਾਰ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ", ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਹੜੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੂਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਆਪ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜਗੀਰਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ।

"ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਗੀਰਾਂ 'ਤੇ ਐਸ਼ ਪ੍ਰਸਤੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਕੰਗਾਲ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਜਬਤ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ", ਖਾਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਚੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ, ਰਾਮਾ ਰੰਧਾਵਾ, ਕਰਮਾਂ ਛੀਨਾ, ਧਰਮਦਾਸ ਜੋਧਪੁਰੀਆ ਸਭ ਕਤਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮਜੀਠੀਏ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਸੱਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਵੀ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ, ਜਿਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਚੁਗਲ, ਮੁਖਬਰ ਤਾਂ ਸੈਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਮੁਲਖਈਆ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਵੈਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਿਆਂ ਕੁ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਜਾਂ ਮੁਖਬਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਭਰੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਉਹ ਸਾਰੇ, ਜਿਹੜੇ ਮੱਸੇ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਡਰ ਵਿਚ ਸਨ, ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਜ਼ਕਰੀਏ ਅੱਗੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ।

"ਹਾਂ ਬਈ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਬਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ।

ਸਾਰੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤੇ ਫੇਰ ਇਹ ਕਾਰਾ ਕੌਣ ਕਰ ਗਿਆ ? ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਹ ਦਿੱਤੀ ਮੈਂ ਧਰਤੀ ਪੱਟ ਕੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ, "ਜੇ ਆਪਣਾ ਬਚਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਗੀਰਾਂ ਬਚਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾ ਉਹ ਬੰਦੇ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਉਹੀ ਹਸ਼ਰ ਕਰਾਂਗਾ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭੁੱਲ ਜਾਵਾਂਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਮਦਦਗਾਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰੋ ਉਹ ਬੰਦੇ ਤੇ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ"

ਸਾਰੇ ਚੌਧਰੀ, ਮੁਖਬਰ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਖਬਰ ਹੈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਅੰਜਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤਦੋਂ ਹੀ ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਬੋਲਿਆ, "ਹਜ਼ੂਰ ਭੰਗੂ ਸੁਣੀਦਾ ਹੈ ਮੀਰਾ ਕੋਟੀਆ। ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਉਸ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਕੋਹ ਹੀ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ, ਉਸ ਦਾ ਪਿੰਡ। ਪਰ ਉਹ ਪਿੰਡ ਰਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ।"

"ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ ਉਸ ਜਹੇ", ਖਾਨੂੰ ਦਾ ਡਰ ਐਤਕੀ ਲੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।

"ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ, ਪੂਰਾ ਜੱਥਾ ਹੈ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਾਰੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਲੜਾਕੇ"

"ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੀ ਉਹ ਸਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ?"

"ਨਹੀਂ ਹਜ਼ੂਰ, ਪਰਿਵਾਰ ਤਾਂ ਜਿਆਦਤਰ ਦੇ ਏਥੇ ਹੀ ਹਨ, ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ"

"ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਓ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ। ਉਹਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿਓ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਵੀ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਚੀਕਿਆ।

ਮੀਰਾ ਕੋਟ ਪਿੰਡ ਪੀਰ ਸੁਕੰਬਰ ਅਲੀ ਨੂੰ ਜਗੀਰ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੀਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

"ਤੁਸੀਂ ਪੀਰ ਸਾਹਬ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਂਹ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦਾ ਭੋਰਾ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ, ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣਾ ਦੇਣਾ ਵੀ ਇਕ ਬਗਾਵਤ ਹੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਏਸ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ

ਜਾਓ ਤੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜਨ ਵਿਚ ਰਤਾ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗੀ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਪੀਰ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ।

ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੀ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਤੇ ਨਾਲ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਆ ਕੇ ਪਿੰਡ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸੁਕੰਬਰ ਅਲੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਚੱਲੀ। ਫੌਜ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂਰਦੀਨ ਨੇ ਪੀਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਚ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਭੇਜੇ। ਪੰਚ ਨੱਥਾ ਖਹਿਰਾ ਨੂਰਦੀਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

"ਤੇਰੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਸਿਰਫ ਏਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਚੌਧਰੀ ਕਿ ਤੂੰ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਵੇਂ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਜਿੱਥੇ ਸਿੰਘ ਵੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪੰਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਫੈਸਲਾ ਤੁਸੀਂ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਉੱਜੜਦਾ ਦੇਖਣਾ ਹੈ?", ਨੂਰਦੀਨ ਨੇ ਨੱਥੇ ਚੌਧਰੀ ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

"ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਜੂਰ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਹਾਜਰ ਹਾਂ, ਮਾਰੋ ਚਾਹੇ ਰੱਖੋ, ਪਰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਕਰੋ", ਨੱਥੇ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਅੱਗੇ ਤਰਲਾ ਪਾਇਆ।

ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਨੂਰਦੀਨ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ, ਹਰਭਗਤ ਨਰੰਜਨੀਏਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਖੁਸਰ ਫੁਸਰ ਕੀਤੀ।

"ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਤੇ ਤੇਰੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਚੌਧਰੀ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ, ਜਾਹ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆ", ਨੂਰਦੀਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਨੱਥੇ ਖਹਿਰੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜਮੀਨ ਖਿਸਕ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੇ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਫੌਜਦਾਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।

"ਦੇਖਦਾ ਕੀ ਹੈਂ ਚੌਧਰੀ? ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚੋਂ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਨੱਪਣਾ ਹੈ, ਜਾਹ ਦੌੜ ਕੇ ਜਾਹ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਬਾਗੀ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਮੱਸੇ ਦਾ ਕਾਤਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ"

"ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਬਾਲ ਹੈ ਹਜੂਰ, ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦਾ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ?", ਨੱਥੇ ਨੇ ਡਰ ਜਾਹਰ ਕੀਤਾ।

"ਅਚਾਰ ਪਾਵਾਂਗੇ ਉਸ ਦਾ, ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ", ਨੂਰਦੀਨ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਪਰ ਉਹ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਛੋਟਾ ਬਾਲ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਵੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਦਿਨ ਹੈ"

"ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚੌਧਰੀ, ਸੱਪ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸੱਪ ਹੀ ਬਣੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬਸ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓ ਘਲਾੜੀ ਵਿਚ ਧੱਕਣਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਕੰਮ ਤਾਂ ਖੂੰਖਾਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਾੜ ਦੇਣ ਚਾਹੇ ਰਖ ਲੈਣ" ਨੂਰਦੀਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਨੱਥਾ ਚੌਧਰੀ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਛੱਡਣ ਲੱਗਾ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਪੰਚ ਨੱਥੇ ਖਹਿਰੇ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨੱਥੇ ਨੇ ਬਾਲ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਨੱਥੇ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਲ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤੇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਨੱਥੇ ਨੂੰ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਗਿਰਝਾਂ ਉੱਡੀਆਂ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਉਹ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਆਲਮ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ। ਡਰ ਤੇ ਫਿਕਰ ਉਸ ਦੀ ਤੋਰ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਡਿੱਗਦਾ ਢਹਿਦਾ ਉਹ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਅੱਗੇ ਬਾਲ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨੱਥੇ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਅਫਸੋਸ ਵਿਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਤੇ ਖੁੰਢ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।

"ਇਹ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ ਸਤਲਨਤ ਦਾ ਬਾਗੀ", ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਖੇਡ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਾਲ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਜਾ ਬਣੇ ਹੋਏ ਬਾਲ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਬੋਲਿਆ, "ਚੱਲ ਓਏ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰ ਖਾਨ ਸਾਹਬ ਨੂੰ"

"ਇਸ ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਮੈਂ ਲੜ ਕੇ ਮਰਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਾਂਗਾ", ਖੇਡਦੇ ਬਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਨੱਥਾ ਇਕਦਮ ਖੜਾ ਹੋਇਆ।

"ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੈਂ ਬਾਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਨਾ ਆਵਾਂ। ਜਿਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਇਸਨੂੰ। ਕੀ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ ਮੈਂ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂਗਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਜਦ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬਾਲ ਮੰਗੇਗਾ ਕਿ ਲਿਆ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਉਂਗਲ ਫੜਾ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਕੀ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਬਾਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੁੱਖੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟ ਆਇਆ ਸੀ।", ਨੱਥਾ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਲਾ ਦੇਵਾਂ। ਮੇਰੇ ਗਏ ਪਿੱਛੋਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੇਰੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਮਿਹਨੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ

ਸਹਾਰਨੇ ਪੈਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਜਸ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨੱਥੇ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਬਾਲ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਲੇਖੇ ਲਾ ਗਿਆ।"

ਨੱਥੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰ, ਇਕ ਭਾਣਜੇ, ਸੀਰੀ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਪੰਜੇ ਜਣੇ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਟੱਪ ਗਏ। ਕੁਝ ਚੁਗਲਾਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਏਂ ਨੂੰ ਚੁਗਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨੱਥਾ ਤਾਂ ਬਾਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

"ਜੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤਾਂ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗਾ। ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਦੌੜਾਓ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਵੀ ਉਹ ਨਜ਼ਰ ਪੈਣ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਓ।", ਨੂਰਦੀਨ ਨੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੁਗਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨੱਥੇ ਹੁਣਾ ਦੇ ਮਗਰ ਭਜਾਇਆ।

"ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ। ਮੈਂ ਏਥੇ ਰੁਕ ਕੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਰੋਕਾਂਗਾ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਇਓ। ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਤੁਸੀਂ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚ ਬੁੱਢੇ ਜੋਹੜ ਚਲੇ ਜਾਇਓ ਤੇ ਬਾਲ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੋਦ ਬਿਠਾ ਕੇ ਪਰਤਿਓ", ਦੂਰੋਂ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਨੱਥੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

"ਨਹੀਂ ਪੰਚ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਕਿਵੇਂ ਛੱਡ ਜਾਈਏ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਏਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰੁਕਾਂਗੇ ਤੇ ਜੂਝਾਂਗੇ। ਜਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਤਕ ਤਾਂ ਬਾਲ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਾਂਗੇ, ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਆਪ ਰਾਖਾ", ਨੱਥੇ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਬੋਲਿਆ।

"ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਪੁੱਤਰ ਤੂੰ ਹੀ ਨਿਕਲ ਜਾਹ। ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਰੁਕਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਠੱਲ ਨਾ ਪਾਈ ਤਾਂ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣਗੇ ਤੇ ਲੋਕ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਜਿਸ ਬਾਲ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜੇ ਉਸੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਿੰਦਿਆ ਪੱਲੇ ਪਵੇਗੀ।", ਨੱਥੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ।

"ਪਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੁਣ ਭੱਜ ਸਕਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ, ਮੌਤ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆਣ ਖਲੋਤੀ ਹੈ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨੀਤੀ ਬਣਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ", ਨੱਥੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

"ਪਰ ਮੈਂ ਫੇਰ ਵੀ ਕਹਾਂਗਾ ਪੁੱਤਰ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ

ਹੀ ਸਹੀ, ਤੁਸੀਂ ਬਾਲ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਲੁਕੋ ਆਵੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੋ ਹੋਵੇਗੀ ਦੇਖੀ ਜਾਏਗੀ, ਪਰ ਬਾਲ ਤਾਂ ਬਚ ਜਾਏ", ਨੱਥਾ ਥੋੜਾ ਬੇਬਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਨੱਥਾ ਚੌਧਰੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੋਲਦਾ, ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਬੌਛਾਰ ਨੱਥੇ ਹੁਣਾ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਲੰਘੀ। ਉਹਨਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਇਕ ਨੀਵੀਂ ਥਾਂ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਮੱਲ ਲਿਆ।

"ਆਓ ਭਾਈ ਰੰਘੜੋ, ਔਹ ਬੈਠੇ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਨ। ਹੋਵੋ ਅੱਗੇ ਤੇ ਲੈ ਲਓ ਆਪਣਾ ਬਦਲਾ।", ਨੂਰਦੀਨ ਨੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ।

ਮੱਸੇ ਦੇ ਭਰਾ ਭਤੀਜੇ ਅੱਗੇ ਆਏ ਤੇ ਅਲੀ ਅਲੀ ਕਰਦੇ ਨੱਥੇ ਹੋਰਾਂ ਵੱਲ ਵਧੇ, "ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਦਿਓ ਉਸ ਤੁਖ਼ਮ ਦੇ ਜਾਏ ਦੇ ਤਾਂ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਮੱਸੇ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲ ਸਕੇ", ਮੱਸੇ ਦਾ ਭਰਾ ਬੋਲਿਆ।

ਨੱਥੇ ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵੱਡੇ ਹਥਿਆਰ ਤਾਂ ਸਨ ਨਹੀਂ। ਨੱਥਾ ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਜਰੂਰ ਚੰਗਾ ਸੀ, ਉਸ ਕੋਲ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਸੀ। ਭਾਣਜੇ ਕੋਲ ਬਰਛੀ ਸੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਕੋਲ ਸੇਲਾ। ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਕੋਲ ਤਲਵਾਰ ਸੀ ਤੇ ਸੀਰੀ ਕੋਲ ਇਕ ਮੋਟਾ ਸਲੋਤਰ। ਬਸ ਏਹੀ ਸਨ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਸ਼ਤਰ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ। ਮੁਕਾਬਲਾ ਭਾਵੇਂ ਇਕਪਾਸੜ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਤਾਂ ਸੀ।

ਜਦ ਮੱਸੇ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨੱਥੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਮੱਸੇ ਦੇ ਭਾਈ ਭਤੀਜੇ ਸਨ। ਨੱਥੇ ਕਿਆਂ ਨੇ ਬਰਛੇ ਤੇ ਸੇਲੇ ਵਿਚ ਪਰੋ ਕੇ ਦੋ ਘੋੜਸਵਾਰ ਪਲ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਲਏ। ਇਹ ਦੋਹੇਂ ਮੱਸੇ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੱਸੇ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੰਭਲਦਾ ਨੱਥੇ ਦੇ ਸੀਰੀ ਨੇ ਸਲੋਤਰ ਦਾ ਇਕ ਭਰਵਾਂ ਵਾਰ ਮੱਸੇ ਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਖੱਖੜੀ ਵਾਂਗ ਪਾੜ ਗਿਆ। ਖੋਪੜੀ ਦੇ ਪਾਟਣ ਦਾ ਖੜਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਕੀ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਲਗਾਮਾਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਤੇ ਪਿਛਾਂਹ ਪਰਤ ਗਏ। ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਮੱਸੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਦੀ ਨੱਥੇ ਦੇ ਦਰਬਾਨ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਭੇਂਟ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਨੇ ਪ੍ਰਹੁਣਚਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹੋਰ ਸਵਾਰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰੱਖ ਲਏ। ਕੁਝ ਕੁ ਜੀਅ ਤੇ ਬਾਕੀ ਖਾਲੀ ਘੋੜੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ।

ਨੂਰਦੀਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਸੁੰਨ ਜਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਮੱਸੇ ਦੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮਤੀਰੋਂ ਵਾਂਗ ਖਿੱਲਰਦੀ ਖੋਪੜੀ ਸਭ ਨੇ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਭਾਰੀ ਸਲੋਤਰ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ

ਵਿਚ ਵੱਜਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ। ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਏਂ ਦਾ ਤਾਂ ਹੱਥ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

"ਇਹ ਜੱਟ ਸਾਡੇ ਮਾਰਨ ਦੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ, ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਅੱਧਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇਹਨਾਂ ਹੋਰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਕੋਈ ਬਦਲਾ", ਰੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮੱਸੇ ਦਾ ਇਕ ਭਰਾ ਨੂਰਦੀਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਤੁਸੀਂ ਚੌਧਰੀ ਮੱਸੇ ਦੇ ਭਰਾ ਹੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਭੱਜਦੇ ਹੋ। ਵੈਰ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਕਿਉਂ ਮਰੀਏ ਤੁਹਾਡੀ ਖਾਤਰ, ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਲੜੀਏ, ਜਾਓ ਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਏਂ ਕੋਲ ਜਾਓ, ਜਿਹੜਾ ਚੁਗਲੀ ਕਰਕੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ", ਨੂਰਦੀਨ ਬੋਲਿਆ।

ਹਜੇ ਇਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਨੱਥੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਕੁਝ ਚੁਣਵੇਂ ਜਹੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਘੋੜਸਵਾਰ ਹੋਰ ਡੇਗ ਲਈ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੱਸੇ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸੀ।

"ਰੱਜ ਗਏ ਅਸੀਂ ਬਦਲੇ ਲੈ ਕੇ ਬਸ ਥੋਤੋਂ ਕੁਝ ਸਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੇਖ ਲਵੋ, ਨਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਮੁਆਫ ਕਰੋ। ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਆਇਆ ਕਿਤੇ ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾ ਮਰਵਾ ਧਰਾਂ। ਕੀ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ ਘਰੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿ ਇਕ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਮਰਵਾ ਆਇਆਂ", ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮੱਸੇ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾਈ ਤੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਿਆ।

ਓਧਰ ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਵੀ ਡੋਲ ਗਿਆ ਸੀ, "ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਬਸ ਵਫਾਦਾਰ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਮੁਖਬਰੀਆਂ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਮਾਰਨ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੁਹਾਡੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਆਸ ਨਾ ਰੱਖਿਓ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਜੱਟਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਵਾਂਗੇ", ਉਸ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂਰਦੀਨ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਨੱਥੇ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਨੱਥੇ ਦਾ ਇਕ ਵੀ ਤੀਰ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੀਹਦੇ ਵੀ ਤੀਰ ਲੱਗਿਆ, ਉਹ ਪਾਣੀ ਮੰਗਣ ਜੋਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਗੱਲ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਨੂਰਦੀਨ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨੱਥੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਚੌਤਰਫਾ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਓ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹੱਲਾ ਬੋਲੋ। ਨੱਥੇ ਨੇ ਵੀ ਤਕਾ ਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਮੌਤ ਦਰਾਂ 'ਤੇ ਆਣ ਢੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਸ

ਨੇ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹੇ। ਨੱਥੇ ਨੇ ਤੀਰ ਵਰਸਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਉਹ ਐਸੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਤੀਰ ਛੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਤੀਰ ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਨੇੜੇ ਆਏ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬਰਛਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਤੇ ਸੀਰੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਤੇ ਸਲੋਤਰ ਨਾਲ ਸੋਹਣਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਨੱਥੇ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਬਹੁਤੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਤਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਉਹ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਰੋਹ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੀਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਨੱਥੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਚਿੱਲਿਓ ਲਹਿ ਗਈ। ਹੁਣ ਭਖੇ ਹੋਏ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਮਾਨ ਚਿੱਲੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ, ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਲੱਕ ਨਾਲ ਬੱਧੀ ਕਿਰਪਾਨ ਕੱਢੀ। ਕੁਝ ਨੇੜੇ ਦੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਫੱਟ ਦੇ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਡੇਗਿਆ। ਨੂਰਦੀਨ ਨੂੰ ਨੱਥੇ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਈ ਕਮਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੂਕਚੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨੱਥੇ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੂਹਰੇ ਆ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਨੱਥੇ ਦੇ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਕ ਮੋਢੇ ਦੇ ਪਾਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਪੱਟ ਵਿਚ। ਨੱਥੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਥੀ, ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਦਰਬਾਨ ਤੇ ਸੀਰੀ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨੇ ਡੇਗ ਲਏ। ਨੱਥਾ ਵੀ ਜਖਮੀਂ ਹੋ ਕੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਨੱਥੇ ਪੰਚ ਦਾ ਭਾਣਜਾ ਤੇ ਬਾਲ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਹੀ ਬਚੇ ਸਨ। ਬਾਲਕ ਨੇ ਹੁਣ ਤਕ ਨੱਥੇ ਦੀ ਓਟ ਤਕਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਨੱਥੇ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਨੱਥਾ ਆਪ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਤਾੜ ਤਾੜ ਤੋਂ ਸਹਿਮਿਆਂ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਜਦ ਨੱਥਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਡਿੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਆ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ। ਬਾਲ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੌੜਾਂ ਹੇਠ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਘੋੜੇ ਦੇ ਪੌੜ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਘੋੜੇ ਨੇ ਉਸ ਨੇ ਵਗਾਹ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਮਾਰਿਆ।

"ਔਹ ਪਿਆ ਹੈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤੁਖ਼ਮ ਕੁਚਲ ਦਿਓ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁੰਮਾਂ ਹੇਠ", ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਚੀਕਿਆ।

ਇਕ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਰਦਨ ਕੱਟੀ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਵਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਮੋਢਾ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਧਰਤੀ 'ਤੇ

ਬੇਸੁਰਤ ਪਏ ਹੋਏ ਬਾਲ 'ਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਪਿਪਲਾ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਧਸ ਗਈ। ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਥਪਥ ਬਾਲ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਿਆ ਜਾਣ ਕੇ ਮੁਗਲ ਟੁਕੜੀ ਉੱਥੋਂ ਚਲੀ ਗਈ।

ਪਰ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਕਿ ਬਾਲ ਦੀ ਸਾਹ ਰਗ ਨਹੀਂ ਕੱਟੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਗ ਵੇਚਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਕੰਬੋਇਨ ਮਾਈ ਏਧਰ ਦੀ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪਈਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਬਾਲ ਉੱਤੇ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਤਰਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਾਲ ਵੱਲ ਭੱਜੀ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਸੋ ਉਸ ਮਾਈ ਨੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਆਈ। ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਬਾਲ ਦਾ ਇਕ ਭਰਾ ਰੁਡਿਆਲੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਲ ਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲ ਲੈ ਆਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਮੋਚੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਜਖਮ ਸਿਵਾਏ।

ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਾਲ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਐਸੇ ਭਿਆਨਕ ਹਮਲੇ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਬਚ ਗਿਆ ਤੇ ਨੱਥੇ ਚੌਧਰੀ ਹੁਣਾ ਦੀ ਮਸ਼ੱਕਤ ਵੀ ਅਜਾਂਈ ਨਹੀਂ ਗਈ।

...

"ਤੇ ਉਸ ਬਾਲ ਦੇ ਬਚ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅੱਜ ਮੈਂ ਏਥੇ ਬੈਠਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਥਾ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਬਾਲ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਸੀ।"

"ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਹੋ ?", ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਸਨ"

"ਵਾਹ ਸਾਡੇ ਧੰਨ ਭਾਗ"

14

ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੈ ਯੌਂ ਸਿੰਘ ਬੋਤਾ

"ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੋ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ, ਜਿਹੜੇ ਐਸੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਦਿਨ ਕੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦਿਨ ਝਾੜਾਂ ਬੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਕੇ ਬਿਤਾਉਂਦੇ। ਮੱਸੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪਿੰਡੋ ਪਿੰਡ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਦੋਹੇਂ ਸੂਰਬੀਰ, ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਝੱਲ ਜਹੀ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਲੰਘਦੇ ਰਾਹੀਆਂ ਦੇ ਮਿਹਨਿਆਂ ਭਰੇ ਬੋਲ ਨਾ ਸਹਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਰਾਜ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।"

...

ਕਥਾ ਅੱਗੇ ਇਉਂ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ਕਿ

ਇਕ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਵਗਦਾ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਨਾਲਾ ਹੈ। ਦੋ ਸਿੰਘ ਹੇਠਾਂ ਝੱਲ ਵਿਚ ਵੜ੍ਹਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਦੂਰ ਦੋ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਆਉਂਦੇ ਦਿਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੰਘ ਇਹਨਾਂ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦੋ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਹਨ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੱਲਦੇ ਸਰਕੰਡਿਆਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ੱਕ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੂੰ ਚੱਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸਖਤੀ ਕਾਰਨ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਹਲਚਲ ਹੋਈ।

"ਤੈਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਭੇਖੀ ਹੋਣਗੇ", ਇਕ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

"ਪਰ ਮੈਂ ਆਪ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਵੜ੍ਹਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਚੋਲੇ

ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਦਸਤਾਰਾਂ ਵੀ ਉਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਜਹੀਆਂ", ਦੂਜਾ ਸਿਪਾਹੀ ਡਰ ਜਾਹਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

"ਓ ਝੱਲਿਆ! ਨੀਲੇ ਬਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾ ਕੇ। ਇਹ ਜਰੂਰ ਕੋਈ ਭੇਖੀ ਹੋਣਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਇਹ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤਕ ਸਾਡੇ ਮੂਹਰੇ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਦਿੰਦੇ। ਭੁੱਲ ਗਿਐਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ? ਨਾਲੇ ਸ਼ੇਰ ਵੀ ਕਦੇ ਝੱਲਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਬਹਿੰਦੇ ਆ, ਗਿੱਦੜ ਗੁੱਦੜ ਹੋਣਗੇ ਕੋਈ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਬਾਣਿਆਂ ਵਿਚ", ਦੂਜੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਡਰ ਰਹੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਡਰ ਲਾਹਿਆ ਤੇ ਘੋੜੇ ਅਗਾਹ ਨੂੰ ਤੋਰੇ।

ਸਰਕੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਲਦੇ ਦੁਮਾਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਿਰ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਬੇਬਸੀ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਤੱਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਖਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਹਲੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਠੂਹੇਂ ਦੇ ਡੰਗ ਵਾਂਗ ਲੱਗੇ ਹਨ।

"ਸਚ ਹੀ ਤਾਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ", ਇਕ ਸਿਰ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, "ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਚੇਤਿਆਂ 'ਚੋਂ ਹੀ ਵਿਸਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੇ ਲੈਂਦੇ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਗਿੱਦੜਾਂ ਵਾਂਗ ਲੁਕਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮਿਹਣੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਸੱਚੇ ਹੀ ਹਨ, ਕੀ ਅਸੀਂ ਸੱਚੇ ਹਾਂ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਤੈਸੇ ਸਿਖ ਹੀ ਹਾਂ, ਜੈਸੇ ਕਿ ਬਾਣਿਆਂ ਤੋਂ ਦਿਸਦੇ ਹਾਂ?"

"ਇੰਝ ਲੁਕ ਬੈਠਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸਰਨਾ ਸਿੰਘਾ। ਮਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਹਣੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਈਏ। ਅਸੀਂ ਸਿਰ ਬਚਾ ਰਹੇ ਹਾਂ? ਜਿਹੜਾ ਅਸੀਂ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ?", ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲਬਾਤ ਉੱਪਰ ਖਲੋਤਾ ਇਕ ਮਸਤਾਨਾ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਗਹੁ ਨਾਲ ਝਾੜੀਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ,

"ਲੁਕ ਬੈਠਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸਰਨਾ ਸਿੰਘੋ, ਲੁਕ ਬੈਠਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸਰਨਾ"

ਦੋਵੇਂ ਮਸਤਾਨੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਫੇਰ ਬੋਲਦਾ ਹੈ,

"ਹਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਿਗੁਰ ਦਈਂ ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਲਾਇ"

ਜਹਿ ਜਹਿ ਬਹੈ ਜ਼ਮੀਨ ਮਲ ਤਹਿ ਤਹਿ ਤਖ਼ਤ ਬਿਠਾਏ", ਮਸਤਾਨੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਦੋਵੇਂ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਡਾਂਗ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੋਇਆ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, "ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਤਖ਼ਤਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਤੋੜਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ", ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

"ਹਮ ਰਾਖਤ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾਅਵਾ", ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੁੱਠੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮਸਤਾਨਾ ਬੋਲਿਆ।

ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਪਹੇ 'ਤੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਥਾਂ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਖਲੋਤੇ ਹਨ, ਅੱਜ ਤੋਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਹੈ।

"ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸੇ 'ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਰਾਜ ਦਾ ਕੌਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਏਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ", ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸਰੀ ਕਮਰ ਕਸੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੱਪੜਾ ਪਾੜਿਆ ਤੇ ਇਕ ਸੋਟੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਂਗ ਝੁਲਾ ਦਿੱਤਾ।

"ਖਾਲਸਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਰ ਕਰਮ ਦਾ ਜਵਾਬਦੇਹ ਸਿੱਧਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਇਹ ਥਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੇ ਗਏ 'ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ' ਜੀ ਦੇ 'ਸਚੁ ਕੋਟ ਸਤਾਣੀ ਨੀਂਵ' ਵਾਲੇ ਰਾਜ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਅੱਜ ਏਸ ਥਾਂ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ", ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਡਾਂਗ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ, ਆਕੀ ਰਹੇ ਨਾ ਕੋਇ", ਮਸਤਾਨਾ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

"ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਜੂਠਾ ਨੰਦ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਅਸੀਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।" ਜੂਠਾ ਨੰਦ ਨੇ ਫੇਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫੇਰ ਫੜ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ...? "ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਫੇਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਵਾਂਗੇ ਤੇ ਇਹ ਅਸੀਂ ਓਨਾ ਚਿਰ ਕਰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ ਜਦ ਤਕ ਏਸ

ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਨਹੀਂ ਪੁੱਟ ਦਿੰਦੇ।" ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਕੰਬਣ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਭਰਾ ਹਾਂ, ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਕਹਿਰ ਡਾਹ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਲੁਕ ਕੁ ਕਿਵੇਂ ਬੈਠੇ ਰਹੀਏ", ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਸਰਹੰਦ ਗੂੰਜੇ ਉਹੀ ਬੋਲ ਅੱਜ ਫੇਰ ਦੁਬਾਰਾ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕੰਨੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ"

"ਹੋ ਗਿਆ ਰਾਜ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜੀ ਹੋ ਗਿਆ ਰਾਜ ਖਾਲਸੇ ਦਾ", ਮਸਤਾਨਾ ਨੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕੋਲ ਲੋਕ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹਨ।

ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਜਾਂਦੀ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਨਾਕਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਨ ਲੱਦ ਕੇ ਲੰਘਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਗਧੇ, ਖੱਚਰ, ਗੱਡੇ ਤੋਂ ਕਰ ਵਸੂਲਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਗੱਡੇ ਤੋਂ ਆਨਾ ਤੇ ਗਧੇ ਖੱਚਰ ਦਾ ਪੈਸਾ। ਜੋ ਕੋਈ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚੱਲਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਮਹਿਸੂਲ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਚੱਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਚੱਲਿਆ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਵਸੂਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਸਤਾਨਾ ਲੰਘਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, "ਕਿੱਧਰ ਜਾਣਾ....?"

"ਤਰਨਤਾਰਨ", ਰਾਹੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਮਸਤਾਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੰਘਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਜਾਓ ਜਾਓ"

ਅਗਲੇ ਰਾਹੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਮਸਤਾਨਾ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, "ਕਿੱਧਰ ਜਾਣਾ"

"ਲਾਹੌਰ", ਰਾਹੀ ਰੋਹਬ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

ਮਸਤਾਨਾ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਲਾਹੌਰ ਜਾਣਾ ਏਹਨੇ... ਲਾਹੌਰ", ਤੇ ਸਿੰਘ ਉਸ ਤੋਂ ਕਰ ਵਸੂਲਦੇ ਹਨ।

ਲੋਕ ਨਾਲੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਮਹਿਸੂਲ ਦਿੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬੋਲਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,

"ਕਿੰਨਾ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹੈ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ। ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੇ। ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ, ਤੇ ਏਥੇ, ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕੈ। ਕਿੰਨਾ ਕੁਫਰ ਤੋਲਦੀ ਹੈ ਹਕੂਮਤ"

ਕਿਸੇ ਗਰੀਬ ਰਾਹਗੀਰ ਨੂੰ ਉਹ ਸਿੰਘ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਚੁੰਗੀ ਦੇ ਲੰਘਣ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਦਾ, "ਹੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ! ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੀਕ ਸਥਾਪਿਤ ਰਹੇ। ਹਾਕਮ ਤਾਂ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਗਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਵੀ ਕਰ ਵਸੂਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਖ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਬਿਨਾ ਚੁੰਗੀ ਲਏ ਜਾਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।", ਤੇ ਉਹ ਤੁਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

"ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਆਪਾਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ", ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

"ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਦੇਹੇਂਗੇ ਲੰਗਰ ਲਾਇ।

ਨੰਗਾ ਭੁੱਖਾ ਅਰਥੀਆ ਖਾਲੀ ਕੋਇ ਨ ਜਾਇ।", ਮਸਤਾਨਾ ਕੋਲੋਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਣ ਕੇ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਕੀ ਕਰੇਗਾ। ਗਊ ਗਰੀਬ ਦਾ ਢਿੱਡ ਭਰਾਂਗੇ।"

"ਪਰ ਸਾਡਾ ਅਸਲ ਮਕਸਦ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਤਕ ਇਹ ਗੱਲ ਪੁਚਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਤਾਂ ਹਜੇ ਜਵਾਨ ਹੋ ਰਿਹੈ। ਹਜੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਕੜ ਭੰਨਣੀ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਿਖ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੇ, ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਕਰੀਏ ਤਕ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚੇਗੀ? ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਨਾਮੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਬਚੇ ਖੁਚੇ ਜੰਗਲੀਂ ਲੁਕ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਦੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਣਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸੀਏ ਤਾਂ ਸਹੀ ਕਿ ਕੁੰਡਲੀਆ ਸੱਪ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਹਜੇ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ", ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

"ਚਿਹਾ ਸ਼ੁਦ ਕਿ ਚੂੰ ਬੱਚਗਾਂ ਕੁਸ਼ਤਹ ਚਾਰ॥

ਕਿ ਬਾਕੀ ਬੇਮਾਂਦਸਤ ਪੇਚੀਦਹ ਮਾਰ॥",

ਮਸਤਾਨੇ ਨੇ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ।

"ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਕਾਗਜ਼ ਕਲਮ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਾਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇ, ਅਸੀਂ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨੂਰਦੀਨ ਦੀ ਸਰਾਂ 'ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।"

ਕਿਸੇ ਰਾਹਗੀਰ ਤੋਂ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕਲਮ ਫੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ

ਨੂੰ ਚਿਠੀ ਲਿਖਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ।

"ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੈ ਯੌਂ ਸਿੰਘ ਬੋਤਾ, ਹਥ ਹੈ ਸੋਟਾ ਵਿਚ ਰਾਹ ਖਲੋਤਾ,
ਆਨਾ ਲਾਇਆ ਗੱਡੇ ਨੂੰ, ਪੈਸਾ ਲਾਇਆ ਖੋਤਾ,
ਆਖੋ ਭਾਬੀ ਖਾਨੋ ਨੂੰ, ਇਉਂ ਆਖੈ ਸਿੰਘ ਬੋਤਾ।"

"ਸਿਰ ਲੱਗਣਗੇ ਸਿਰ, ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਰਾਜ ਮਿਲਦੇ ਨੇ", ਮਸਤਾਨਾ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਗਾਉਣ ਲੱਗਾ,

"ਜਾਓ ਕਹਿ ਦਿਓ ਭਾਬੀ ਖਾਨੋ ਨੂੰ, ਜਾ ਕਹਿ ਦਿਓ ਭਾਬੀ ਖਾਨੋ ਨੂੰ,
ਹੋ ਗਿਆ ਰਾਜ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜੀ ਹੋ ਗਿਆ ਰਾਜ ਖਾਲਸੇ ਦਾ।"

"ਖਾਨੋ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗੀ", ਇਕ ਰਾਹੀ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

"ਖਾਨੋ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਭੈਣ ਹੈ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਸੋ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਣ ਲਈ ਖਾਨੋ ਨੂੰ ਭਾਬੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ", ਦੂਜੇ ਰਾਹੀ ਬੋਲਿਆ।

"ਭੇਖੀ ਕਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਵੇਲ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ, ਹੁਣ ਦੱਸੀਏ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਖੇਡ ਜਾਣਦਾ ਹੈ", ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਆ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਫੌਜ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਰਾਜ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ।", ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਇਕ ਰਾਹਗੀਰ ਨੂੰ ਫੜਾਉਂਦਿਆਂ ਮੁਸਕੁਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਦੋ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦਲ ਜਲਾਲਉਦਦੀਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਸਤਾਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਨੱਚਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਘੋੜਸਵਾਰ ਅੱਗੇ ਹਨ ਤੇ ਪੈਦਲ ਮਗਰ। ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਸਤਾਨਾ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਭੱਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਗਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨੱਚਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

"ਹੋ ਗਿਆ ਰਾਜ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜੀ ਹੋ ਗਿਆ ਰਾਜ ਖਾਲਸੇ ਦਾ।"

"ਪਰ੍ਹੇ ਕਰੋ ਏਸ ਮੂਰਖ ਨੂੰ", ਜਲਾਲਉਦਦੀਨ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਸਤਾਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਦੌੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਫੇਰ ਚਿੜਾਉਂਦਾ ਹੈ,

"ਹੋ ਗਿਆ ਰਾਜ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜੀ ਹੋ ਗਿਆ ਰਾਜ ਖਾਲਸੇ ਦਾ।"

"ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦੁਰ ਨੂੰ ਕਿ ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਟੁਕੜੀ ਦੀ ਲੋੜ

ਨਹੀਂ, ਚਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਭੇਖੀਆਂ ਨੂੰ, ਪਰ ਖੈਰ ਆ ਹੀ ਗਏ ਹਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੇ", ਸਿਰਫ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜਲਾਲਉਦਦੀਨ ਗੱਲ ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਵੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ, ਚਿੱਟਿਆਂ ਬਾਜਾਂ ਵਾਲਿਓ ਸਤਿਗੁਰੋ ਰੱਖਿਓ ਬਿਰਧ ਬਣੇ ਦੀ ਲਾਜ, ਚਿੱਤੋ ਗੁਪਤੋ ਸ਼ਹੀਦੋ ਸਿੰਘੋ ਸਰਬੱਤ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੌ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ। ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ", ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਜਲਾਲਦੀਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਏ।

"ਸਵਾ ਲੱਖ ਹੁੰਦਾ ਇਕ ਸਿਖ ਖਾਨ ਜੀ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਰਲ ਕੇ ਢਾਈ ਲੱਖ, ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਟੁਕੜੀ ਲਿਆਏ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਉੱਪਰੋਂ ਸਭ ਦੇ ਸਿਰ ਧੜਾਂ ਉੱਤੇ, ਹੈ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ 'ਚੋਂ ਜੀਹਦਾ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਹੋਵੇ?", ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਕਿਉਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋ। ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਮੂਹਰੇ ਤੁਰ ਪਵੋ ਤੇ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ਵਾ ਲਓ", ਜਲਾਉਦਦੀਨ ਬੋਲਿਆ।

"ਬੜੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਖਾਨ ਜੀ, ਚੇਤੇ ਮਾੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤੁਹਾਡੇ। ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਕੀ ਗਏ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਏ ਕਿ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲਾੜੀ ਜਾਣਦੇ ਨੇ ਸਿੰਘ। ਆਓ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਰਬਲੋਹੀ ਗੜ੍ਹ ਤੁਹਾਡੇ ਮੂਹਰੇ ਖਲੋਤੇ ਹਨ, ਅਜ਼ਮਾ ਕੇ ਦੇਖੋ ਰਤਾ ਜ਼ੋਰ", ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵੱਟਿਆ ਜਾਣਾ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਕੇ। ਜਦ ਹਾਥੀ ਲੰਘਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਘਾਹ ਬੇਕਸੂਰਾ ਹੀ ਮਸਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ", ਜਲਾਲਦੀਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਅਸੀਂ ਜੋ ਪੰਥ ਚੁਣਿਆਂ, ਉਸ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਵਾਕਫ ਹਾਂ, ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ। ਨਾਲੇ ਘਾਹ ਦੀ ਫਿਤਰਤ ਹੈ ਖਾਨ ਸਾਹਬ, ਉਹ ਸਦਾ ਉੱਠ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹੈ ਚਾਰ ਕੁ ਦਿਨ ਦੇ ਪਰਾਹੁਣੇ ਹਨ", ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਉਮਰਾਂ ਦੇਖੋ ਆਪਣੀਆਂ, ਕਿਉਂ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾਣੇ ਜਾਨ ਗਵਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਵੋ, ਵੱਡੇ ਰੁਤਬੇ ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਜਾਣਗੇ", ਜਲਾਲਦੀਨ ਬੋਲਿਆ।

"ਛੱਡੋ ਬਾਣੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਖਾਨ ਸਾਹਬ। ਆਸ਼ਿਕਾਂ ਨਾਲ

ਵਪਾਰੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੀਆਂ। ਝਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਘੜੇ ਟਣਕਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀਦੇ, ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕਰੀਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਇੰਝ ਕਰੋ ਕਿ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਆਓ, ਜੰਗ ਦਾ ਥੋੜਾ ਆਨੰਦ ਲਈਏ", ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਜਲਾਲਉਦਦੀਨ, ਦੋ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਵਧਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਏਧਰੋਂ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਆਰੰਭ ਕਰਦੇ ਹਨ,

"ਚੱਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ"

ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘ ਸਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੱਥ ਸੋਟਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਕਿਰਪਾਨ ਹੈ। ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹਨ, ਸਿੰਘ ਗੱਤਕੇ ਦੇ ਪੈਂਤਰੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ,

"ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ॥
ਨਮਸਤੂੰ ਅਕਾਲੇ ॥ ਨਮਸਤੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ ॥
ਨਮਸਤੰ ਅਰੂਪੇ ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੂਪੇ ॥"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਤੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਇਕੋ ਲੈਅ ਤਾਲ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜਲਾਲਉਦਦੀਨ ਦੋ ਹੋਰ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਚਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਪਿੱਠਾਂ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

"ਕਿੰਨਾ ਫਰਕ ਹੈ ਪਿੱਠ ਕਰ ਲੈਣ ਤੇ ਪਿੱਠਾਂ ਜੋੜ ਲੈਣ ਵਿਚ। ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇਰੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਪਿੱਠਾਂ ਸਦਾ ਜੁੜੀਆਂ ਰਹਿਣ", ਮਸਤਾਨਾ ਜੁੜੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੰਘ ਸੋਧ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੋਲ ਉਵੇਂ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਲਾਲਦੀਨ ਦਸ ਸਿਪਾਹੀ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਤੇਜ਼ੀ ਫੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ,

"ਏਕ ਅਛਰੀ ਛੰਦ ॥
ਅਜੈ ॥ ਅਲੈ ॥ ਅਭੈ ॥ ਅਬੈ ॥
ਅਭੂ ॥ ਅਜੂ ॥ ਅਨਾਸ ॥ ਅਕਾਸ ॥

ਅਗੰਜ ॥ ਅਭੰਜ ॥ ਅਲੱਖ ॥ ਅਭੱਖ ॥

ਅਕਾਲ ॥ ਦਿਆਲ ॥ ਅਲੇਖ ॥ ਅਭੇਖ ॥"

ਜਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵੀ ਓਨੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਝੂਮ ਰਹੇ ਹਨ। ਚੱਲਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਲਾਲਦੀਨ ਤੀਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਤੀਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੂਹਦੇ। ਦਸ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਰਾਖ ਦੇ ਢੇਰ ਵਾਂਗ ਪਏ ਹਨ। ਕੋਲ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਤੀਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਦਾ ਹੈ,

"ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ ਐਹੋ ਜਿਹੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ, ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਕਮਾਨ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਤੀਰ ਜੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਛੂਹੇ ਬਿਨਾ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਤੀਰ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ ਲਈ ਡੂੱਬ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ।"

ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੀ ਸਰਬੱਤ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵੀਹ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਈਆਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਜਲਾਲਦੀਨ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਧਰੋਂ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਪਈਆਂ ਢੀਮਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਫੌਜ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੰਘ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਛੱਡੇ ਗਏ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਰੋਕ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਸਤਾਨਾ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ,

"ਤੁਰਕ ਜਿੰਦ ਕੋ ਚਹੈਂ ਬਚਾਈ। ਸਿੰਘਨ ਚਿੰਤਾ ਜਿੰਦ ਨ ਕਾਈ।
ਜਿਧਰੋਂ ਸ਼ਸਤਰ ਤੁਰਕਨ ਆਵੈ। ਸਿੰਘ ਸੁ ਦੌੜ ਉਤਹਿ ਵਲ ਧਾਵੈਂ।
ਤੀਰ ਲਗੈ ਸਿੰਘ ਪੱਟ ਸਿਟਾਵੈਂ। ਤੁਰਕਨ ਕੋ ਸੋ ਅੱਖੀਂ ਦਿਖਾਵੈ।
ਸਿੰਘ ਕਹੈਂ ਧ੍ਰਿਗ ਤੁਮਰੇ ਤੀਰ। ਹਮਰੋ ਚੀਰ ਨ ਸਕੈਂ ਸਰੀਰ।"

ਕੋਈ ਹੀਲਾ ਚੱਲਦਾ ਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਜਲਾਲਦੀਨ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੋਲੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚ ਵੱਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੋਹੇਂ ਸਿੰਘ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਜਲਾਲਦੀਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਖਾਨ ਸਾਹਬ ਹਜੇ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਤਾਂ ਸਲਾਮਤ ਨੇ, ਆਓ ਦੋ ਦੋ ਹੱਥ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਰ ਲਓ"

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਜਲਾਲਉਦਦੀਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਟੁੱਟ ਪੈਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

"ਇਕੱਠੇ ਹਮਲਾ ਕਰੋ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਸ ਇਹੋ ਆਖਰੀ ਸਿਖ ਬਚੇ ਹਨ, ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿਓ ਇਹਨਾਂ ਦਾ, ਤਾਂ ਕਿ ਦੁਬਾਰਾ ਕੋਈ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਠਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਕਰੇ", ਜਲਾਲਦੀਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਹਮਲੇ ਲਈ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੈ।

ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਡਟੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਲੱਤ 'ਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹੌਸਲਾ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਲੱਤ 'ਤੇ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿੰਘ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ,

"ਦੁਕਾਲੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ ਦਿਆਲੰ ਸਰੂਪੇ ॥ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗੇ ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੂਤੇ ॥
ਦੁਕਾਲੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ ਦਿਆਲੰ ਸਰੂਪੇ ॥ ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗੇ ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੂਤੇ ॥"

"ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆ ਵੀ ਸਿਖ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵੀ ਸਿਖ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰੋਹੀਆਂ ਬੇਲ਼ੇ, ਪੌਣਾ, ਫੁੱਲ, ਬੂਟੇ, ਪੱਤੇ ਸਭ ਸਿਖ ਨੇ ਕੀਹਨੂੰ ਕੀਹਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੋਗੇ", ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਸਤਾਨਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਦੇਹਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੱਤੀ ਮਿੱਟੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਛੁਹਾਈ ਤੇ ਬੋਲਿਆ,

"ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੱਤ ਨਾਲ ਸਿੰਜੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਫਸਲ ਉੱਗੇਗੀ। ਐਸੇ ਸੂਰਮੇ, ਜਿਹੜੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਖੇੜ ਦੇਣਗੇ"

15

ਪੰਥ ਨਿੰਦਿਆ ਹਮ ਸੁਨੇਂ ਕਿਮ ਕਾਨ

"ਅੱਗੇ ਸੁਣੋ ਹੁਣ ਇਕ ਐਸੇ ਸੂਰਬੀਰ ਦੀ ਕਥਾ, ਜੋ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਮੌਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣ। ਜਿਸ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਰਾਮਜੰਗਾ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੀਰ ਮਾਰ ਕੇ ਜੋ ਵੈਰੀ ਦਲਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਡੇਗ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸਦੇ ਬਰਛੇ ਨਾਗਨੀ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਹਾਥੀ ਭੈਅ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸਣਿਆਂ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦਾ ਮੁੜਕਾ ਚਿਉਣ ਲੱਗਦਾ ਸੀ"

"ਕੌਣ ਹੈ ਇਹ ਮਹਾਬਲੀ ਯੋਧਾ ?"

"ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਇਮ ਚਰਚਾ ਭਈ।

ਸੂਰਨ ਕੋ ਸਿਰਮੌਰ ਗਿਨਈ॥

ਇਹ ਸੂਰਮਾ ਹੈ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਯੋਧਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ। ਅੱਜ ਜੇ ਕਿਤੇ ਦਰਿਆ ਕੰਢੇ ਏਸ ਮਹਾਂਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਦਲਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਅੱਖ ਕਰਨ ਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹੀ ਨਾ ਕਰਦੇ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ"

"ਕੀ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਏਸ ਜੰਗ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾਂ ਨਹੀਂ?", ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਹੈ ਤਾਂ ਸਹੀ ਜੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਆ ਜਾਵੇ"

"ਕੌਣ ਕੌਣ ਹੈ ਉਹ ਯੋਧਾ"

"ਆਪ ਹੀ ਆ ਕੇ ਦੱਸੇਗਾ ਤੁਸੀਂ ਮਨ ਚਿਤ ਲਾ ਕੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣੋ"

...

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਜੱਥਾ, ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਤਲਖੀ ਵਿਚ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤ। ਜਥੇਦਾਰ ਸਹਿਜ ਮਤੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਕੁਝ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਿ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਲਾਹੌਰ ਜਿੱਤਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਚੁਣਵੇਂ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਲਈ ਏਥੇ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਟੁਕੜੀ ਸੀ, ਜੋ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਨ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਤਾਇਆਂ ਦੇ ਪੁੱਤ, ਭਰਾ ਹੀ ਸਨ। ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਖਾਣ ਪਾਣ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਗਿਣੇ ਚੁਣੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਸੀ।

"ਸੂਬਾ ਤਾਂ ਕੁਸਕਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਅੱਗੇ", ਇਹ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਮ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

"ਪਤਾ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਲੱਗੂ ਜਿੱਦੋਂ ਮੱਥਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਿਆ", ਤੀਰ ਵਾਂਗ ਇਹ ਬੋਲ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਵੱਜਿਆ। ਇਹ ਸੁਣਨ ਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।

"ਕੋਈ ਸਾਡੀ ਟੱਕਰ ਦਾ ਵੀ ਹੈ ?", ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ। ਗੱਲ ਸੈਨਾਪਤੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਬੋਲਿਆ, "ਅੱਲਾਹ ਤਾਅਲਾ ਦਾ ਲੱਖ ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸੁਣ ਲਈ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਜਾਓ ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲਣਗੇ ਇਹ ਸਿੰਘ।", ਉਸ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ 'ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ, ਸੋ ਉਹ ਲਾਹੌਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਜਰਵਾਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਛਾਣ ਛੱਡੀਆਂ ਸਨ।

"ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਬਸ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਝਲਕ ਦੀ ਲੋਚਾ ਹੈ।", ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਦੱਸ ਪੈਂਦੀ, ਉੱਥੇ ਜਾ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਮਗਰੋਂ

ਹਲਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਠਾਹਰ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਈ। ਬੁੱਢਾ ਕੋਟ, ਜਿੱਥੋਂ ਸਤਲੁਜ ਲੰਘਦਾ ਹੈ, ਸਿੰਘ ਦਰਿਆ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਕੁਝ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਦੁਰਾਨੀ ਚਾਰ ਸੌ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਏਧਰ ਆਣ ਢੁੱਕੇ। ਹਾਂ, ਸਿਪਾਹੀ ਦੋ ਸੌ ਤੇ ਘੋੜੇ ਚਾਰ ਸੌ। ਦੁਰਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਏਨੇ ਜਰਵਾਣੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਘੋੜਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਕੋਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੈਂਡਾ ਤੈਅ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਕ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਸਾਹ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਦੁਰਾਨੀ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਧੂ ਘੋੜਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਅਫਗਾਨ ਸਿਪਾਹੀ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਏਨੇ ਤਕੜੇ ਤੇ ਉੱਤੋਂ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਸਰੀਰ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹੇ ਹੋਏ। ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਫੌਲਾਦੀ ਟੋਪ, ਸੰਜੋਆਂ ਨਾਲ ਕੱਜੀਆਂ ਦੈਤਾਂ ਜਹੀਆਂ ਦੇਹਾਂ, ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁੱਥਣਾ ਵੀ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਫੌਲਾਦ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦਸਤਾਨੇ ਵੀ ਫੌਲਾਦੀ। ਸੰਜੋਅ ਸਣੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸਤ੍ਰਾਂ ਬਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਲਗਭਗ ਡੂਢ ਮਣ ਹੋਏਗਾ। ਫੇਰ ਘੋੜਿਆਂ ਨੇ ਬਰਗਸਤਾਨ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ। ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਲੋਹਾ ਹੀ ਲੋਹਾ।

ਤਾਕਤ ਦੇ ਹੌਸਲੇ 'ਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਲੱਭਦੇ ਠਾਹਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕਦਮ ਸੰਭਲੇ ਤੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਫਿਰੋਜਪੁਰ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ। ਅਫਗਾਨ ਸੈਨਾਪਤੀ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ,

"ਹਾਹਾਹਾਹਾ... ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਆਏ ਸਾਂ। ਸੁਣਿਆਂ ਸੀ ਕਿ 'ਕੱਲਾ' ਕੱਲਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਹੈ। ਸੋਚਿਆ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਤਾਕਤ ਪਰਖਾਂਗੇ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਹਿਆਂ ਤੇ ਗਿੱਦੜਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੇ ਨਿਕਲੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਥੁੱਕ ਲਾ ਕੇ ਭੱਜੇ ਹੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਾਇਰ ਤੋਂ ਕਾਇਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੱਜਦਾ। ਵਾਹ ਉਏ ਬਹਾਦਰੋ, ਐਵੇਂ ਪੈਂਡਾ ਈ ਕਰਵਾਇਆ ਸਾਨੂੰ। ਸਾਨੂੰ ਥੋੜਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਾਹਨੂੰ ਵਾਟਾਗਿਰੀ ਕਰਨੀ ਸੀ"

ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਾਲਜੇ ਵਿਚ ਜੰਗਾਲੇ ਛੁਰੇ ਵਾਂਗ ਖੁੱਭ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਜਾਣੋ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮਿਆਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਰਜ਼ਵੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਯੋਧੇ

ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਦੋਂ ਨਹੀਂ ਲੜਨਾ।

"ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੌੜਾਂ ਨਾਲ ਉੱਡੀ ਗਰਦ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਖੌਫ ਖਾ ਗਏ। ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਧਰ ਦੇ ਸੂਰਮੇਂ ਹੋ। ਸਵਾਦ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲੜ ਕੇ ਮਰਨਾ ਕਬੂਲ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਆਪਣੇ 'ਸਿੰਘ' ਨਾਮ ਨੂੰ ਵੱਟਾ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦੇ। ਨਾਮ ਬਦਲ ਲਓ ਕਾਇਰੋ ਆਪਣੇ, ਜਾਂ ਫੇਰ ਜੂਝ ਕੇ ਨਾਮ ਕਮਾਓ। ਜੇ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੜ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦੋ ਲੜਾਕੇ ਭੇਜੋ ਤੇ ਏਧਰੋਂ ਸਾਡਾ 'ਕੱਲਾ ਸਿਪਾਹੀ ਆਏਗਾ। ਏਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਥੋਡੇ ਦੋ ਸਾਡੇ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਦਾਨ ਤੁਹਾਡਾ", ਬਿੱਛੂ ਦੇ ਡੰਗ ਵਰਗਾ ਇਕ ਹੋਰ ਬੋਲ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਛੱਡਿਆ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ", ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ, "ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਭੇਜਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਦਸ ਸਿਪਾਹੀ ਭੇਜੋ। ਮੁਕਾਬਲਾ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਫੇਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਢਾਲ੍ਹਾਂ, ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਤੇ ਰਾਮ ਜੰਗੇ ਹੋਣਗੇ, ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਓ", ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਗਰਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ।

"ਆਹ ਬਣੀ ਨਾ ਗੱਲ। ਬਾਹਲੇ ਜੋੜ ਘਟਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ, 'ਕੱਲੇ ਨੂੰ' ਕੱਲਾ ਹੀ ਸਹੀ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੜਦੇ। ਤਾਕਤ ਦੀ ਪਰਖ ਤਾਂ ਕਟਾਰਾਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬਿਨਾ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੋਂ ਆਓ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਅਫਗਾਨੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹਾਦਰ ਲੜਾਕੇ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਰੂਦ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਅੱਗੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਧਰੀ ਧਰਾਈ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਤਲਵਾਰਾਂ ਢਾਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ। ਪਰ ਏਧਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਮਜੰਗਿਆਂ 'ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਦਾ ਅਸੂਲ ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜੀ ਜਾਵੇ। ਦੂਜੇ ਪੱਖ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਵੀ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਸਰੀਰ ਢਕਣ ਲਈ ਸੰਜੋਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਜੋਆਂ ਪਾੜ ਕੇ ਵੀ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਸੋ ਇਕ ਪੂਰੀ ਰਾਤ ਇਸ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਲੰਘ ਗਈ।

ਸਵੇਰ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦਾ ਚੋਟੀ ਦਾ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਧਜਿਆ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਖੁੰਢੀਆਂ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੰਜੋਅ ਉਸ ਨੇ ਤਨ 'ਤੇ ਸਜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ, ਰੇਤੇ ਦੇ ਇਕ ਢੇਰ ਉੱਤੇ ਖਲੋਤਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ,

"ਸ਼ੇਰ ਸਦਵਾਉਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਜੁਅਰਤ ਵੀ ਦਿਖਾਓ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗਿੱਦੜ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਵੰਗਾਰ ਕਬੂਲੋ ਤੇ ਤਲਵਾਰ, ਕਟਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆਓ ਤੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿਓ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਲੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਤੇ ਹਾਰ ਕਬੂਲ ਕਰੋ।", ਬੋਲਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਮੁੱਠਾ ਢਾਲ੍ਹ 'ਤੇ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਜਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢਦਾ ਸੀ।

ਸਵਾਲੀਆ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਤਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਦਹਾੜ ਰਿਹਾ ਦੁਰਾਨੀ ਸਾਫ ਸਾਫ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇ ਫੈਸਲਾ ਉਸ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤਕ ਉਹ ਗਿਲਜੇ ਦਾ ਸਿਰ ਬਰਛੇ 'ਤੇ ਟੰਗ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਸੀ।

"ਜੋ ਵੇਲਾ ਨਾ ਵਿਚਾਰੇ ਓਹਨੂੰ ਸਿਆਣਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਇਹ ਵੇਲਾ ਫਾਲਤੂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੈ", ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਾਸਿਓ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

"ਪੱਤ ਗਵਾ ਕੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਹੋਂਦ ਬਚਾਈ ਤਾਂ ਲੱਖ ਦੀ ਲਾਹਨਤ ਐਸੀਂ ਹੋਂਦ 'ਤੇ", ਇਕ ਮੁੱਛ ਫੁੱਟ ਗੱਭਰੂ ਬੋਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਘੋੜਾ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਮੋੜਿਆ। ਇਹ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਮੋਢਿਓਂ ਲਾਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਖੰਡਾ ਮਿਆਨੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਕਦਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ।

"ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੇ ਕੱਦ ਵੇਖੋ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਮਾਰੋ", ਇਕ ਹੋਰ ਢਾਹੂ ਜਿਹਾ ਬੋਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਧਰੋਂ ਆਇਆ।

"ਹਾਥੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਕੱਦ ਹੈ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦਾ? ਕਿ ਆਪਣੀ ਨਾਗਨੀ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ", ਛੋਟੇ ਭੁਝੰਗੀ ਦੇ ਕੋਲ ਘੋੜਾ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਸਿੰਘ ਗਰਜਿਆ। ਇਹ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਜਹੇ ਕਈ

ਹੰਕਾਰੇ ਹੋਏ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਹੁਣ ਵਾਲਾ ਸੂਰਮਾਂ, ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ।

"ਹੈ ਕੋਈ ਜਿਹੜਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਚੁੰਘੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖ ਦਿਖਾਵੇ, ਕਿ ਸਭ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਮਸ਼ਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹੋ", ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਬਾਣ ਛੁਕਦਾ ਆਇਆ।

"ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਹਜੇ ਤੇਰੀ ਲੋੜ ਹੈ ਭੁਝੰਗੀਆ। ਤੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਸਰ ਕਰਨੀਆਂ ਨੇ", ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਲ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਹੰਕਾਰੇ ਹੋਏ ਪਠਾਨ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕੇਗਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਰੋਹ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਜਰੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਫੌਲਾਦੀ ਸੰਜੋਅ ਨੂੰ ਪਾੜਣ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਸੀ।

"ਵੱਡੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਛੋਟੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇੰਝ ਹੀ ਜੰਗ ਦੇ ਜਾਣੂ ਹੋਈਦਾ ਹੈ", ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਾਂ ਪਰ ਤੂੰ ਗਿਲਜੇ ਵੱਲ ਦੇਖ, ਪੰਜ ਸੱਤ ਮਣ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲੜਾਈ ਵੱਡੀ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟੀ, ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਜਾਈਦਾ ਹੈ।"

"ਪਰ ਪੰਥ ਲਈ ਬੋਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਖੋਟੇ ਬਚਨ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ। ਪੰਥ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੰਨੀ ਕਿਵੇਂ ਸੁਣ ਲਵਾਂ। ਸੋ ਜਾਨ ਬਿੰਦ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਹੁਣੇ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਬੇਅਦਬੀ ਭਰੇ ਬੋਲ ਹੋਰ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਨਾਲੇ ਮਰਨਾ ਮਾਰਨਾ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਕਿਰਤ ਤਾਂ ਜੂਝਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਲ ਆ ਗਿਆ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਜਾਵੇਗਾ।", ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੇਣ ਕੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ,

"ਜਿਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਸੈਕੜੇ ਪਾਪ ਕੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਛਿਨ ਮਾਤ੍ਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਮ ਵੀ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਲਾਹ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੋੜੇ ਬਲ ਤੇ ਵੱਡੇ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ"

"ਧੰਨ ਹੈਂ ਤੂੰ ਭੁਝੰਗੀਆਂ, ਧੰਨਤਾ ਦੇ ਜੋਗ ਹਨ ਤੈਨੂੰ ਜੰਮਣ ਵਾਲੇ। ਧੰਨ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪੰਥ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਐਸੇ ਸਿਦਕ ਅੱਗੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਹੀਂ ਟਿਕ ਸਕਦੀਆਂ, ਪਰ ਜੇ ਤੇਰੀ ਆਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਗਿਲਜੇ ਦਾ ਸਿਰ ਮੈਂ ਭੰਨ ਕੇ ਲਿਆਵਾਂ?", ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ।

"ਔਹ ਪਰ੍ਹੇ ਜਿਹੜਾ ਬੋਹੜ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਕ ਸੰਜੋਅ ਤੇ ਫੌਲਾਦੀ ਦਸਤਾਨੇ ਪਏ ਹਨ। ਜੇ ਤੂੰ ਭੱਜ ਕੇ ਚੱਕ ਲਿਆਵੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾਂ"

"ਪਰ ਸੰਜੋਅ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ?"

"ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਐਸੇ ਹੀ ਇਕ ਗਿਲਜੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਜੋਅ ਉਸੇ ਦੀ ਹੈ", ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ। ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਜੋਅ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਤਣੀਆਂ ਕਸੀਆਂ ਤੇ ਜੰਗੀ ਕਮਰਕੱਸਾ ਲਵਾਇਆ।

ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਸਿਰੋਹੀ ਨਗਰ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸਿਰੋਹੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਛੁਹਾਉਂਦਿਆਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਢਾਲ ਗਾਤਰੇ ਪਾਈ। ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫਤਹਿ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਆਰੰਭੀ। ਭਗੌਤੀ ਨੂੰ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰੀਤ ਹੈ। ਕੁਝ ਐਸੇ ਸ਼ਗਨ ਹੋਏ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ੁੱਭ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਏ। ਇਕ ਐਸੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਰਵਾਂ ਹੋ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮਾਰ ਹੀ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।

" 'ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਕੀ' ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਭੁਝੰਗੀਆ। ਜੇ ਮੈਂ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਹਾਰਿਆ ਹੀ ਜਾਣਿਓ", ਘੋੜਾ ਤੋਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਤੱਕਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ।

ਘੋੜਾ ਸ਼ਾਇਦ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵੀ ਕਾਹਲਾ ਸੀ। ਅੱਧਾ ਦਰਿਆ ਟੱਪ ਕੇ ਰੁਕਿਆ, ਰੇਤੇ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਹੇ ਢੇਰ ਉੱਤੇ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਜੰਗ ਸਵਾ ਲੱਖ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਉਹੀ ਸਰ ਕਰੇਗਾ।

16

ਹਮ ਮਾਰੈਂਗੇ ਤੁਮ ਕੋ ਐਸੇ ਸਾਚ ਕਾਟ ਹੈ ਝੂਠੇ ਜੈਸੇ ॥

"ੴ
ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥
ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਸਹਾਇ ॥",
ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।
"ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਕੀ ॥
ਪਾਤਿਸਾਹੀ ੧੦ ॥"

ਬਹੁਤੇ ਸਿੰਘ ਚੌਂਕੜੇ ਮਾਰ ਸਮਾਧੀਆਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਤਲੁਜ ਵੱਲ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਿਆ ਦੀ ਚਾਲ ਵਾਲੇ ਘੋੜੇ ਵੱਲ। ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਥਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ।

"ਸਾਹਿਬ ਮੇਰਾ ਏਕੋ ਹੈ ॥ ਏਕੋ ਹੈ ਭਾਈ ਏਕੋ ਹੈ ॥"

"ਇਕ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਸਰਵ ਉੱਚ ਪਰਮ ਪਿਤਾ, ਹਰ ਫਤਹਿ ਉਸੇ ਦੀ ਹੈ। ਸਰਵਉੱਚ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸਰੂਪ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਸਾਡੀ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ। ਉਸੇ ਅਕਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸੇ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਿਮਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਮਰਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਧਿਆਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਤੱਕਿਆਂ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਹਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਨੌਂ ਨਿੱਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਵ ਸਕਤੀਮਾਨ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਨੌਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅੱਗੇ ਜੋਦੜੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਹਾਈ ਹੋਣ॥

ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਧਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਸਤਰ, ਖੰਡਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਗਲ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ।

ਬ੍ਰਹਮਾ-ਵਿਸ਼ਨੂੰ-ਮਹੇਸ਼ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਆਸਨਾਂ ਉੱਤੇ ਸਾਜੇ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਕ ਖੇਡ ਤਮਾਸ਼ਾ ਜਿਹਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਕੋਈ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਪਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੰਘਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਮੁੰਦਰ, ਪਹਾੜ ਤੇ ਧਰਤੀ ਬਣਾਈ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਆਕਾਸ਼ ਟਿਕਾਇਆ, ਜੋ ਕਰਾਮਾਤੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਨਾ ਥੰਮਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਓਟ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਕੋ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਦੈਂਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਾ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਝਗੜੇ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਹੇ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਕਾਲ ਜੀਓ! ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੈਤਾਂ ਦੇ ਸੰਘਾਰ ਲਈ ਦੁਰਗਾ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਤਾਕਤ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਦਹਸਿਰੇ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਤੁਸਾਂ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਬਲ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਕੰਸ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਟਕਾਇਆ ਸੀ। ਹੇ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀਓ! ਤੁਹਾਡਾ ਅੰਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਜੁੱਗਾਂ ਜੁੱਗਾਂ ਤੱਕ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮੁਨੀਆਂ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਤਪ ਸਾਧੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਭੱਠ ਵਾਂਗ ਤਪਾਏ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਥਾਹ ਕੌਣ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

"ਓਹੁ ਵੇਖੈ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਡਾਣੁ॥"

ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ॥

ਸੱਚ ਦੇ ਜੁੱਗ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸੁਭਾਅ ਸਤਿਜੁਗ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਧ ਭਲੇ ਵਰਤਾਓ ਵਾਲੇ ਤ੍ਰੇਤੇ ਜੁੱਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਨਾਰਦ ਦੀ ਤੀਵੀਂ 'ਕਲ' ਸਭ ਦੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਨੱਚੀ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ ਸਭ ਉੱਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਲਦੀ ਵਿਚ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਨਾਰਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਡਉਰੂ ਵਜਾਇਆ। ਜਦ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਚੌਦ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ, ਤਦ ਆਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੋੜਣ ਲਈ ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਤੇ ਸੁੰਭ ਜਹੇ ਦੈਂਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੈਤਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਧਰਤੀ, ਆਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਪਾਤਾਲ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੋਧਾ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਮਹਾਨ ਰਾਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਛੱਤ੍ਰ ਝੂਲਣ ਲੱਗੇ। ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਸਵਰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਕੈਲਾਸ਼ ਉੱਤੇ ਜਾ ਸ਼ਰਨ ਲਈ। ਦੈਤਾਂ ਦੇ ਡਰ ਨੇ ਇੰਦਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਡਰਾਉਣੀ

ਘਬਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਡਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਇੰਦਰ ਚੱਲ ਕੇ ਦੁਰਗਾ ਕੋਲ ਆਇਆ॥

ਦੁਰਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸੋਧਣ ਲਈ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੀਤੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੀ। ਹੇ ਮਾਤਾ! ਸਾਡੀ ਸੱਤਾ ਬਲਵਾਨ ਦੈਤਾਂ ਨੇ ਸਾਥੋਂ ਖੋਹ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਸਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਦੈਂਤ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਜੇ ਵਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਕਿਸੇ ਹਾਰੀ ਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਭ ਦੇਵਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਏ ਹਾਂ॥

ਇੰਦਰ ਦੇ ਵੈਣਾ ਜਹੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਦੁਰਗਾ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨ। ਸ਼ੇਰ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦੁਰਗਾ ਰੋਹ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਤੇ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਘਾਰ ਲਈ ਚਾਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ॥

ਓਧਰੋਂ ਦੁਰਗਾ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਜੂਝਣ ਦੇ ਚਾਓ ਤੇ ਰੋਹ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਰਾਕਸ਼ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਭੇੜ ਲਈ ਆਣ ਲੱਥੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੇਗਾਂ ਤੇ ਬਰਛੀਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਅੱਗੇ ਸੂਰਜ ਵੀ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ॥

ਜੰਗੀ ਸਾਜ, ਢੋਲ, ਸੰਖ ਤੇ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਦੋਹੇਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਸੰਜੋਆਂ ਜਹੇ ਫੌਲਾਦੀ ਬਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਰਾਕਸ਼ ਰੋਹ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦ ਆਦਤ ਸੀ, ਸੋ ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਜੁੱਧ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਭੱਜਣ ਵਾਲੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪੈਰ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਧਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸੀ। ਜੰਗੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਯੋਧੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਦਹਾੜਨ ਲੱਗੇ॥

...

ਸਤਲੁਜ ਅੱਧਾ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਠਾਨ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ, "ਮੇਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇਂਗਾ। ਜੇ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਈ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬੁਲਾ ਦੇ ਏਥੋਂ ਹੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਜਿਉਂਦਾ ਪਰਤਨੋ ਤਾਂ ਤੂੰ ਰਿਹਾ।"

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪਠਾਨ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸਨੇ

ਜਦ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਦੁਰਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਸੰਜੋਅ ਤੇ ਦਸਤਾਨੇ ਸਜਾ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬਸਤਰ ਉਸ ਨੇ ਪਛਾਣ ਲਏ ਸਨ, ਸੋ ਥੋੜਾ ਘਾਬਰ ਤਾਂ ਉਹ ਗਿਆ ਸੀ, "ਜੰਗਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਜਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਾ ਪੈਂਦੀ", ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਭੋਰਾ ਵੀ ਘਬਰਾਹਟ ਜਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ।

...

ਲੜਾਈ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵੱਜਿਆ ਤੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦਾ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਗਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਚੋਟ ਲੱਗੀ। ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਬੱਧੀਆਂ ਝੰਡੀਆਂ ਝੂਲਣ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸਾਨ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗੇ। ਢੋਲਾਂ ਤੇ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਭਰੀ ਇਸ ਜੰਗੀ ਰੁੱਤ ਦੀ ਪੌਣ ਵਿਚ ਮਾਨੋ ਸੂਰਮੇਂ ਜਟਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਅਮਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਝੂਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੰਗੀ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਡਰਾਉਣੇ ਨਾਦ ਵਿਚ ਦੁਰਗਾ ਅਤੇ ਦੈਂਤ ਜੁੱਧ ਲਈ ਜੁੱਟ ਗਏ। ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰੋਤੇ ਹੋਏ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਔਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਜਾਪ ਰਹੇ ਸਨ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਫੱਟਾਂ ਨੇ ਕਈਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਹਨਾਂ ਬਉਰਿਆਂ ਜਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਲੋਟ ਪੋਟ ਹੋ ਕੇ ਲਿਟਦੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਝਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੰਝ ਲੱਭ ਲੱਭ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਨਿਆਰੀਏ ਰੇਤ ਵਿਚੋਂ ਸੋਨਾ ਲੱਭਦੇ ਹਨ। ਗਦਾ, ਤ੍ਰਿਸ਼ੂਲ ਤੇ ਬਰਛੀਆਂ ਤੂਫਾਨਾਂ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਖਾ ਕੇ ਯੋਧੇ ਇੰਝ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੇ ਨਾਗਾਂ ਦੇ ਡੰਗੇ ਹੋਣ। ਰੋਹ ਪਰੁੱਤੇ ਵੀਰ ਮਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ॥

ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋਈ ਚੰਡੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਦੈਤਾਂ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਗੂੰਜਨ ਲੱਗੇ। ਰੋਹ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਰਾਕਸ਼ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਰਗਾ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਰਣ ਵਿਚ ਕਰੜੀ ਟੱਕਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਣ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਭੱਜਦੇ ਨਹੀਂ। ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਚੀਚੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਦੇ ਹੋਕੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋਈ ਚੰਡੀ ਨੇ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਦਿੱਤੇ। ਮਰ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਅਸਮਾਨੀ ਬਿਜਲੀ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਭਾਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡੇਗਦੀ ਹੈ॥

ਨਗਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਚੋਟ ਪਈ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਦੇਵੀ ਨੇ ਹੱਥ ਫੜ੍ਹੀ ਲੋਹੇ ਦੀ ਫੌਲਾਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਘੁਮਾਇਆ। ਇਹੋ ਘੁੰਮਦੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਦੁਰਗਾ ਨੇ ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਧਸਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰਦੇ, ਆਂਦਰਾਂ ਤੇ ਪੱਸਲੀਆਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ। ਏਸ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਸੋਭਾ ਜੈਸੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਈ ਮੈਂ ਉਹੀ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਬੋਦੀ ਵਾਲੇ ਤਾਰੇ ਧੂਮਕੇਤ ਦੀ ਬੋਦੀ ਸੀ॥

...

"ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਤਾਂ ਤੁਸੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਠਾਨ ਸਾਹਬ, ਹੁਣ ਕਬਰ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਏਥੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਹੀ ਬਣੇਗੀ।", ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਸਰਰਰਰਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

"ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਬੱਕਰੀਆਂ ਦੇ ਵੱਗ ਵਿਚੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਬਘਿਆੜ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ। ਤੂੰ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰ।"

"ਭੇਡੂ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਬਘਿਆੜਾਂ ਦਾ ਭੈਅ ਮੰਨ ਜਾਂਦੇ ਨੇ, ਸ਼ੇਰ ਤਾਂ ਬਘਿਆੜਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਅੱਗੋਂ ਮੜਕ ਨਾਲ ਹੀ ਲੰਘਦਾ ਹੈ।", ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ।

...

ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਦਾਨਵਾਂ ਨੇ ਮਿਆਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧੂਹ ਕੇ ਕੱਢ ਲਈਆਂ। ਨਗਾਰਚੀਆਂ ਨੇ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਪਵਾਈ ਤੇ ਜੁੱਧ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਵਾਰੋ ਵਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਵਹਿਦੀਆਂ ਝਲਾਰਾਂ ਇੰਝ ਜਾਪ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਝਰਨੇ ਵਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਵੀ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਅਟਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠੀਆਂ ਇਸ ਕਮਾਲ ਦੇ ਜੁੱਧ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿਚੋਂ ਦੁਰਗਾ ਤੇ ਦਾਨਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ੇਰਾਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਰੱਥਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਕੰਨ ਪਾੜ ਰਿਹਾ ਹੈ॥

ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋਏ ਰਾਕਸ਼ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡਟੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਭੱਜਣ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਿਹਾ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਸੂਰਮੇਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਦਹਾੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ

ਪਾਸੇ ਵੀ ਦੁਰਗਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਰਾਕਸ਼ ਉੱਧਰ ਹੀ ਖਿੱਚ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੀਰ ਛੱਡਦੇ ਹਨ॥

ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਕਸੇ ਹੋਏ ਦੂਹਰੇ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਣ ਤੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਉੱਡਦੀ ਧੂੜ ਨਾਲ ਲੱਥ-ਪੱਥ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਮਿੱਟੀ ਰੰਗੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਉੱਖਲੀਆਂ ਜਹੀਆਂ ਤੇ ਮੂੰਹ ਆਲਿਆਂ ਜਿੱਡੇ ਜਿੱਡੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮੁਛਿਹਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮੇ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਭੱਜ ਕੇ ਦੁਰਗਾ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਉਹੀ ਯੋਧੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜ੍ਹ ਕੇ ਇੰਦਰ ਜਹੇ ਦੇਵਤੇ ਹਾਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਦਲੇਰ ਸੂਰੇ ਲੜ੍ਹਨੋ ਹਜੇ ਵੀ ਟਾਲਾ ਨਹੀਂ ਵੱਟ ਰਹੇ। ਦੁਰਗਾ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਉਹ ਉਸ ਅੱਗੇ ਘਨਘੋਰ ਕਾਲੇ ਬੋਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਂਗ ਗਰਜ ਰਹੇ ਹਨ॥

ਖੋਤੇ ਦੇ ਚੰਮ ਤੋਂ ਬਣੇ ਹੋਏ ਧੌਂਸੇ 'ਤੇ ਚੋਟ ਲਗਾਈ ਗਈ ਤੇ ਮੁੜ ਦਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਬਹਾਦਰ ਦੈਤਾਂ ਨੇ ਆਣ ਕੇ ਦੁਰਗਾ ਨੂੰ ਚੁਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਅਣਖੀਲੇ ਜਰਨੈਲ ਰਣ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜਣਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਦੇਵੀ ਨੇ ਐਸੀ ਤੇਗ ਵਾਹੀ ਕਿ ਮਾਰੇ ਗਏ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ॥

ਦਲਾਂ ਦੇ ਭੇੜ ਵੇਲੇ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਦੈਤਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਝੋਟਿਆਂ ਦੇ ਭੇੜ ਵਾਂਗ ਜੁੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹੱਚ ਰਾਕਸ਼ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੇ ਫੱਟ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਿਆਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਜਾਪ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਜਹੇ ਕੱਦਾਵਰ ਜੁਆਨ ਭਿੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਬਤਾਂ ਜਹੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਆਪ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸਵਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੂੰਹੋਂ ਹਾਰ ਕਹਿਣਾ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸੂਰਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦੁਰਗਾ, ਹੱਥ ਫੜ੍ਹੀ ਖੜਗ ਨਾਲ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਘਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ॥

ਜੰਗੀ ਦਮਾਮੇ ਵੱਜਣ ਨਾਲ ਯੋਧੇ ਕੁੱਦ ਕੁੱਦ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੜ੍ਹਣ ਲਈ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਘਨੀਅਰ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਜਿਹਾ ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਆ ਕੇ ਰਣ-ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਗਰਜਿਆ ਤੇ ਬੜ੍ਹਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ, 'ਇੰਦਰ ਜਹੇ ਯੋਧੇ ਦੀ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਔਕਾਤ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰੀ ਦੁਰਗਾ ਕੌਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਸਜਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ'॥

...

ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਫਗਾਨ ਲੜਾਕਾ ਦੋਹੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆ ਗਏ। ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਠਾਨ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਢਾਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਤਾੜ ਤਾੜ ਕਰਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਢਾਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇਉਂ ਵੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਅਹਿਰਨ ਤੇ ਭਾਰੀ ਹਥੌੜਾ ਵੱਜਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਢਾਲ੍ਹਾਂ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਸੰਜੋਆਂ ਦੀ ਪਰਖ ਦੀ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ, ਸੰਜੋਆਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਣਗਿਣਤ ਵਾਰਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸੰਜੋਆਂ ਵੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਟ ਗਈਆਂ। ਕਮਰਕੱਸੇ ਖੁੱਲ ਗਏ। ਛੁਰੀਆਂ, ਕਟਾਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਪਈਆਂ। ਇਕ ਦੂਏ ਦੇ ਵਾਰ ਸੰਭਾਲਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੁਰਕ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਘੋੜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਲੱਤੇ ਮਾਰਦਿਆਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਫੱਟ ਲੱਗ ਗਏ। ਲਹੂ ਸਿੰਮਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਆਖਰ ਭਿਆਂ ਹੋ ਗਈ।

...

ਢੋਲ, ਨਗਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਚੋਟ ਪਈ ਤੇ ਭੇੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਤੀਰ ਜੰਗ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਵਰ੍ਹਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਸੂਰਮੇ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਇੰਝ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਅਸਮਾਨੀ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮੁਨਾਰੇ ਢਹਿ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਦੈਤਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਾਰੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਇਹ ਜਟਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮੇਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇੰਝ ਪਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਜਟਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ ਭੰਗ ਪੀ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਣ॥

ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗਰਜ ਵਿਚ ਜੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬਲ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਮੂਹਰੇ ਆ ਕੇ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਕੜਕਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੂਰਮੇ ਹਨ। ਮਹਿਖੇ ਦੈਂਤ ਨੇ ਵੱਡਾ ਭਾਰੀ ਖੰਡਾ ਧੂਹ ਕੇ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ। ਸੂਰਮੇਂ ਕੁੱਦ ਕੁੱਦ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਮਾਰ ਕਾਟ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਜੁਝਾਰੂਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਇੰਝ ਵਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜਟਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੰਗਾ ਵਹਿੰਦੀ ਹੈ॥

ਭਖੀ ਹੋਈ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਝੋਟੇ ਦੀ ਖੱਲ ਵਾਲੇ ਧੌਂਸੇ ਉੱਤੇ ਚੋਟ ਲੱਗੀ। ਦੁਰਗਾ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਧੂਹ ਕੇ ਕਿਰਪਾਨ ਮਿਆਨੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀ। ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰ ਦੁਰਗਾ ਨੇ ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵਾਰ ਏਨਾ ਜਬਰਦਸਤ ਸੀ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਮਹਿਖੇ ਦੈਂਤ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਚਕਨਾਚੂਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਸਦੇ ਪਿੰਜਰ ਵਿਚ ਜਾ ਧਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਸਣੇ ਘੋੜੇ ਕਾਠੀ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਹੋਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾ ਵੱਜੀ। ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਵੱਜਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਇਹ ਰੁਕੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਹੇਠ ਖਲੋਤੇ ਬਲਦ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਲੱਗੀ। ਮਹਿਖੇ ਦੈਂਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਧੌਲ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਕੱਛੂ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਜਾ ਲੱਗੀ। ਦੈਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਪਈਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਤਰਖਾਣ ਨੇ ਰੁੱਖ ਵੱਢ ਕੇ ਸੁੱਟੇ ਹੋਣ। ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲਹੂ ਤੇ ਮਿੱਝ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਘਾਣੀ ਬਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਦੁਰਗਾ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਹੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਚਹੁੰ ਜੁੱਗਾਂ ਤਕ ਅਮਰ ਰਹੇਗੀ। ਓਧਰ ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਨੂੰ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਬਿਖੜਾ ਸਮਾਂ ਕੱਟਣਾ ਪਿਆ॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀ ਦੁਰਗਾ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਹਿਖੇ ਦੈਂਤ ਦਾ ਅੰਤ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ੇਰ ਚੌਦ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨਚਾਇਆ। ਲੰਬੀਆਂ ਜਟਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਵੀਰ ਜਰਨੈਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੁਰਗਾ ਨੇ ਮਾਰ ਘੱਤੇ। ਹਲਾਂਕਿ ਮਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ, ਰਾਗ ਸੁਣ ਕੇ ਮਸਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਠਾਣੀ ਵਾਂਗ ਝੂਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਹੜ੍ਹ ਹੀ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਮੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਮਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਅੰਞਾਣੇ ਬਾਲ ਨੇ ਪੋਸਤ ਪੀਤਾ ਹੋਵੇ॥

...

ਜਦ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾਨ ਨਾ ਰਹੀ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੱਫਾ ਪਾ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਲਿਆ। ਸਰੀਰਾਂ ਉੱਤੇ ਜਖਮ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੈਕੜੇ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਕਰਕੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਘਰਾਲਾਂ ਵਗ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਲਾਲ ਰੰਗੀ ਬਰੇਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹੀ ਦੋਹੇਂ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਲਈ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਪਲ ਲਈ ਮਾਨੋ ਸਤਲੁਜ ਵੀ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਐਸਾ ਭੇੜ ਕਿਹੜਾ ਨਿੱਤ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਛੱਲ ਦੇ ਛਿੱਟਿਆਂ ਨੇ

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨੀਂਦ ਤੋੜੀ। ਉਸ ਨੇ ਗਿਲਜੇ ਨੂੰ ਲੜਣ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ, ਪਰ ਪਠਾਨ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਲੋ ਕੇ ਸਿਰੋਹੀ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗਿਲਜੇ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਦਾ ਪਰਨਾਲਾ ਵਹਿ ਪਿਆ। ਗੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾੜਦੀ ਤੇ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਹੋਈ ਰੱਤ ਰੰਗੀ ਸਿਰੋਹੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਗਿਲਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਆਈ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ,

"ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ॥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ॥,

ਧੰਨ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਜਿਹਨਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖੀ",

ਹਜੇ ਬੋਲ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਠਾਹ ਠਾਹ ਕਰਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ।

"ਫੜ੍ਹ ਲਓ-ਫੜ੍ਹ ਲਓ ਤੇ ਮਾਰ ਦਿਓ", ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਗੂੰਜਨ ਲੱਗੀਆਂ।

ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਲਜੇ ਦਾ ਸਿਰ ਨੇਜ਼ੇ 'ਤੇ ਟੰਗਿਆ ਤੇ ਪੰਥ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧਿਆ। ਏਧਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਫਗਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ, ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਰਾਮਜੰਗਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹੇ।

ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੱਜ ਕੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਸਵਾਰ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਹਜੇ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਵੀਹਵੀਂ ਪਉੜੀ ਹੀ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਪਾਠ ਉਹਨਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ।

ਜਦ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ, ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜੱਥੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮੂਹ ਜੱਥੇ ਨੇ ਗਾਇਆ,

'ਦੁਰਗਾ ਪਾਠ ਬਣਾਇਆ ਸੱਭੋ ਪਉੜੀਆਂ,
ਫੇਰਨ ਜੂਨੀ ਆਇਆ ਜਿਨ ਇਹ ਗਾਇਆ॥'

"ਤੇ ਏਥੇ ਦੁਰਗਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ", ਨੇਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਟੰਗੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਦਾ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਸੂਰਬੀਰ ਬਚਨ ਕੇ ਬਲੀ, ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਪੁਗਾਇਆ ਹੈ ਇਹੀ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ", ਕਥਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਗੱਜ ਕੇ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਵੇ, ਫਤਹਿ ਪਾਵੇ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ", ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਗੂੰਜਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਮੋਰਚੇ ਮੱਲ ਲਓ", ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਹੋਇਆ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਅੱਖਾਂ ਜਾਂ ਧੌਣ ਬਣਾਇਓ, ਸੰਜੋਆਂ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ, ਸੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਨੀ ਵੱਜਣੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ।"

ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਖਾਂ ਦੇ ਹੱਲੇ ਨੇ ਕਈ ਗਿਲਜੇ ਥਾਏਂ ਢੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਰਲੇ ਪਾਰ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ।

"ਹੁਣ ਚੱਜ ਨਾਲ ਈ ਤਾਕਤ ਵੇਖ ਜਾਓ ਖਾਲਸੇ ਦੀ, ਏਨੀ ਛੇਤੀ ਕਾਹਦੀ ਹੈ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਣ ਦੀ", ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਵੱਲ ਇਕ ਭੁਝੰਗੀ ਨੇ ਮਿਹਣੇ ਦਾ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਜਿਹਾ ਜੇਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਮੁੜ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦਿੱਤੇ।

ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਆਏ। ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਜੱਥਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਦਲੇਰੀ ਭਰੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ। ਸਾਰੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਲ ਇਕ ਇਕ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਆਏ।

"ਧੰਨ ਹੈਂ ਤੂੰ ਸਿੰਘਾ, ਧੰਨ ਤੇਰੀ ਕਮਾਈ, ਧੰਨ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ", ਹਰ ਮਿਲਣ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹੋ ਬੋਲ ਨਿਕਲਦੇ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੋੜਾ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਮੋੜਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, "ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹੈ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਜਦ ਲੋੜ ਹੋਈ ਫੇਰ ਮੰਗ ਲਵਾਂਗਾ। ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਹੱਕ ਹੈ।", ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਥਾਪੀ ਮਾਰਦਿਆਂ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ।

"ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਤਰੁੱਠਾ ਹੈ ਸੁੱਖਾ ਸਿਹਾਂ, ਕੋਈ ਅਰਦਾਸ ਬੇਨਤੀ, ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸ", ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਸਰਬੱਤ ਪੰਥ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਖਲੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਜੇ ਖਾਲਸਾ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਵੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁੜੀਮਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦੇਵੇ"

...

"ਹੈਅਅਅ... ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ", ਬਾਬੇ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸਾਨੂੰ ਸੁੰਨ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਬੋਲਿਆ।

ਕਥਾਕਾਰ ਸਾਡੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕਦਮ ਬੋਲਿਆ, "ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੇਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਾਂ ਭਾਂਡਾ ਤਿਆਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰੋਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਤੋੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬਿਬੇਕੀ ਬਰਤਨਾ ਨੂੰ ਛੂਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ।", ਪਰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਹੈਰਾਨੀ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ।

17

ਸਾਖੀ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸੁਨੀਏ ਮਨ ਚਿਤ ਲਾਇ

"ਮਾੜੀ ਕੰਬੋ ਕੀ ਪਿੰਡ ਤਰਖਾਣਾ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਬਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ"

...

ਸਾਖੀ ਅੱਗੇ ਇਉਂ ਤੁਰੀ।

ਉਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ, ਭਾਵੇਂ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਹੀ ਸਹੀ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਫਲਾਣੀ ਥਾਂ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੈਕੜੇ ਪਠਾਨ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਇਕੱਲੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆਂਦੇ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਖਾਸ ਹਿੱਸਾ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਚਾਓ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਲਈ। ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਾਪਿਆਂ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਮੁਕਲਾਵਾ ਹਜੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਦੱਸ ਪੈਂਦੀ, ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜਰੂਰ ਪਹੁੰਚਦਾ। ਉਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਸਿੰਘ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥਾਈਂ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਪਛਾਣ ਵਧਨ ਲੱਗੀ ਤੇ ਸਿੰਘ ਘਰ ਵੀ ਆਉਣ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਘਰ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜੀਅ ਜਾਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ। ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਚਾਓ ਨਾਲ ਛਕਾਉਂਦਾ। ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਚੁਗਲ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਜਾ ਲੂਤੀ ਲਾਈ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਆ ਗਏ। ਕੁਦਰਤਨ ਉਸ ਦਿਨ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਜਰੂਰ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾਉਣ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਘਰ

ਛੱਡ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਲਈ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਘਰ ਹੀ ਤਿਆਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

"ਤੂੰ ਵਾਪਸ ਘਰ ਪਰਤ ਆ ਪੁੱਤਰਾ। ਆਪਾਂ ਕੰਮੀ ਕਮੀਨ ਲੋਕ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਕੰਮ, ਅਸੀਂ ਖਾਲਸੇ ਬਣ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ?", ਮਾਪੇ ਬੋਲੇ।

"ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਸੋ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਰਾਜ ਭਾਗ 'ਤੇ।", ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਅਸੀਂ ਗਰੀਬਾਂ ਨੇ ਕੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਲੈਣੀਆਂ ਨੇ ਸੁੱਖਿਆ। ਅਸੀਂ ਰੋਜ ਕਮਾ ਕੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹਾਂ। ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਡੰਗ ਰੋਟੀ ਬਥੇਰੀ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਸਾਂਭਣ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਵਾਲੇ", ਪਿਤਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸਤਲਨਤ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣੀ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਤਖਤਾ ਪਲਟ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਹੈ", ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਖਲੋਤਾ ਸੀ।

"ਰਾਜ ਭਾਗ ਜੇ ਲੈ ਵੀ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਜੱਟਾਂ ਨੇ ਹੈ ਪੁੱਤਰਾ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੱਕ ਹੈ, ਤਰਖਾਣਾ ਨੂੰ ਕੌਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਨਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਮਿਲਦੀ ਰਹੇ ਉਹੋ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਾਂ"

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਪੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਚੱਲਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਮੁਕਲਾਵੇ ਵਾਲੀ ਏਹਨੂੰ ਪੇਕੇ ਬੈਠੀ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਸ ਇਕ ਵਾਰ ਮੁਕਲਾਵਾ ਲੈ ਆਵੇ ਫੇਰ ਭਾਵੇਂ ਪਰਤ ਕੇ ਏਥੇ ਈ ਆ ਜਾਵੇ।

ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਬੱਧੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਘਰ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਸੁੱਖੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਸ਼ਾ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪਿਆ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਜਦ ਉਹ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਾਈ ਸੱਦ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਕਿੱਥੇ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਰਤ ਆਉਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਭਾਣਾ ਵਾਪਰਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਕ੍ਰੋਧ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁੱਝਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਘਰੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਰੱਸਾ ਖੂਹ ਵਿਚ ਲਮਕਾਇਆ। ਪਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਚਣ ਲਈ ਤਾਂ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਉਸ

ਨੇ ਰੱਸਾ ਨਾ ਫੜਿਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਪੁੱਠਾ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਕੇ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਛਾਲ ਮਾਰੀ, ਪਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਖੂਹ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਰੌਲੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਕੀਕਤ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੀ।

"ਪਤਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਕਮਾ ਕੇ ਦੇਹ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮਰਨਾ ਤੇਰੇ ਜਹੇ ਚੋਬਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੋਭਦਾ, ਮਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤੁਰਕ ਦੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਰ। ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ। ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਟ ਦਾ ਸੋਧਾ ਲਾ। ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਕਮਾ", ਸਿੰਘ ਇਹ ਬਚਨ ਬੋਲਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ ਤੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾ ਗਿਆ।

ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਮਰਨਾ ਮਿੱਥ ਕੇ ਹੀ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਜੇ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਆਈ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੀ ਪਤਾ ਮਹਾਰਾਜ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਲੈ ਲੈਣ। ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਏਥੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵਿਅਰਥ ਗਵਾਵਾਂ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰਾਂ। ਐਸੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦਾ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੰਚ ਦੀ ਨਸਲੀ ਘੋੜੀ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਮੁੜ ਲੈ ਲਈ। ਛੋਟੇ ਭੁਝੰਗੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਪੈ ਗਿਆ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਫੁਰਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੰਚ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਘੋੜੀ ਪਾਣੀ ਪਿਆਉਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਭਜਾ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਕੀਮਤ ਜਰੂਰ ਪਿੰਡ ਭੇਜਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਜਟਕਾ ਜਿਹਾ ਮੰਡਾਸਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਛੋਟੇ ਖਿੱਲਰੇ ਕੇਸ ਮੰਡਾਸੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਟ ਬੂਟਾਂ ਵਾਲੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੰਘ ਕਰਕੇ ਪਛਾਣ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਘੋੜੀ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਸੁਨਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਥੈਲੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕ ਏਧਰ ਓਧਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਪਾਈ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀ ਥੈਲੀ ਖੋਹ ਕੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਧਰ ਲਈ ਤੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਨੂੰ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪਿਆ, ਉਦੋਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਪਾਰ ਕਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਘੋੜੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਵਾਇਆ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸੌ ਕੀਮਤ ਤੈਅ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਈਆ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੰਚ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਨੇਹਾਂ ਵੀ ਕਿ ਪਿੰਡੋਂ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਨਿਕਲਣ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋ ਉਸ ਨੂੰ ਘੋੜੀ ਚੋਰੀ ਲਿਜਾਣੀ ਪਈ।

ਬਾਕੀ ਬਚਦੀ ਮਾਇਆ ਉਸ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਵੀ ਕਦੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਕੋਈ ਤੰਗੀ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ 'ਕੱਲਾ ਹੀ ਚੁੱਪ ਚਪੀਤੇ ਜਹੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗੇੜਾ ਮਾਰ ਆਉਂਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਝੜਪਾਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਫੇਰ ਉਹ ਮੋਹਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਵੀ ਲੈ ਆਉਂਦਾ।

ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਤਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੀਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਅਚੂਕ ਸੀ। ਨੇਜਾ, ਸੇਲਾ, ਬਰਛੀ, ਕਟਾਰ, ਤਲਵਾਰ ਗੱਲ ਕੀ ਕੋਈ ਐਸਾ ਸ਼ਸਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਟੱਕਰ ਦੇ ਸਕੇ।

ਤੁਰਕਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟੁੱਕੜਬੋਚਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ 'ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਤਾਜ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ, ਜਿੱਤ ਨੇ ਕਦੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਭਵਾਈ ਸੀ।

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਜੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਉਹ ਪੱਖੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪਾਉਂਦਾ। ਤਿਹਾਏ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਕਾਂ ਭਰ ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਜੱਥਿਆਂ ਲਈ ਲੱਕੜਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਲਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ। ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਖਜਾਨੇ ਲੁੱਟ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਲੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਚੱਤੇ ਪਹਿਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਾ। ਥੱਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਮੰਡਦਾ। ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪੈਰ ਧਵਾਉਂਦਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਾਤਨ ਕੁਰਲਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗੜਵਾ ਫੜ ਕੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੇ ਡੋਲੂ ਭਰ ਭਰ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਛਿਹਰੇ ਵੀ ਆਪ ਧੋ ਕੇ ਸੁਕਾਉਂਦਾ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਕਮਾਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਰਬਾਬ ਉੱਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ

ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰਵਨ ਕਰਵਾਉਂਦਾ। ਜੰਗੀ ਕਮਰਕੱਸਾ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੱਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਰ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੁੰਦਾ। ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਮਾਪੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਬਿਨਾ ਘਰ ਨਾ ਪਰਤਦੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਵੀ ਦਿੰਦੇ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮਿਲਣ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਹਰ ਵਾਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਕਹਾਉਂਦੇ ਕਿ ਮੁਕਲਾਵੇ ਵਾਲੀ ਉਡੀਕਦੀ ਹੈ, ਮੁਕਲਾਵਾ ਲੈ ਆਵੇ। ਪਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕੋਰੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲਾ ਵਾਕਾ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾਉਂਦਾ। ਮਾਪੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੁੰਦੇ। ਜਦੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮਾਪੇ ਨਿਮੋਝੂਣੇ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਦੇਖ ਪੁੱਤਰਾ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਬਲੀ ਸੂਰਮਾਂ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਧੱਕਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ। ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਮਾਪੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰੋਂ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਪਰਤਦੇ ਹਨ, ਸਾਥੋਂ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜਾਹ ਮੇਰਾ ਸ਼ੇਰ ਮੁਕਲਾਵਾ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਵੀਂ।"

"ਸਤਿਬਚਨ ਬਾਬਾ ਜੀ", ਕਹਿ ਕੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮੁਕਲਾਵਾ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਘਰ ਰਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਦੇ ਕਿਤੇ ਹਨੇਰ ਸਵੇਰ ਗੇੜਾ ਮਾਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ।

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਬੱਚੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਉਹਨੀ ਦਿਨੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਜੰਮਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਏਸ ਡਰੋਂ ਕਿ ਤੁਰਕ ਨਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ ਤੇ ਬਾਕੀ ਏਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਵਿਆਹੁਣੀ ਪਵੇਗੀ ਖਰਚਾ ਕਰਵਾਏਗੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕੀਹਨੇ, ਪਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧੀ ਵੀ ਜੰਮਦੀ ਮਰ ਗਈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਆਪਣੀ ਮੌਤੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਗੱਲ ਪੰਥ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਗਈ ਕਿ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਜੰਮਦੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੰਗਰਾਂ ਵਿਚ ਵੜਨ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰੀਤ ਹੈ ਕਿ ਨੜੀ ਮਾਰ ਤੇ ਕੁੜੀ ਮਾਰ

ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ। ਉਹੀ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਸਫਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਬਿਠਾਉਂਦੇ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖੋਹ ਲਈਆਂ ਤੇ ਉਹ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਹ ਫਿਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਦੇ ਦਾਗ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸੁਖ ਚੈਨ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖਿੜਿਆ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਮੁਰਝਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਹੀ ਕੋਈ ਬਿੱਧ ਬਣਾਉਣਗੇ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਮੁੜ ਉਸ ਉੱਤੇ ਤਰੁੱਠੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਏਗਾ।

...

"...ਤੇ ਅੱਜ ਉਹ ਦਿਨ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਲਜੇ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਰੱਖ ਵਿਖਾਈ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪੰਥ ਦਾ ਗਵਾਚਿਆ ਹੋਇਆ ਭਰੋਸਾ ਮੁੜ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ", ਬਾਬੇ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕੁਰਾਹਟ ਲੈ ਆਂਦੀ ਸੀ।

18

ਹੋਹੁ ਤਕੜੋ ਅਬ ਖਾਲਸੋ ਆਯਾ

"ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਦ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ", ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੁਣ ਬਾਬੇ ਭੰਗੂ ਤੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

...

ਅੱਗੇ ਸਾਖੀ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਇਉਂ ਤੁਰੀ।

ਨੂਰਦੀਨ ਦੀ ਸਰਾਂ ਤੇ ਮਜੀਠਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੁਖ ਛੀਨੇ ਵੱਲ ਕੀਤਾ। ਕਰਮਾ ਛੀਨਾ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਕਰਮਾ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਜਹੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਨੇੜੇ ਜਾਨ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਪਤਨੀਆਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਜਬਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ ਨੇ, ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਨਾ ਲਿਜਾ ਸਕਣ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਕਰਮੇ ਦਾ ਗੋਲੀ ਸਿੱਕਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਹ ਅਟਾਰੀ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਈ, ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਕਰਮਾ ਅੰਦਰ ਬਸ ਇਕੱਲਾ ਸੀ ਤੇ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਛਾਪਲਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਬੋਲਿਆ,

"ਇਹ ਕੇਹਾ ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੈ, 'ਕੱਲੇ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਜਾਓਗੇ। ਜੇ ਏਨੇ ਦਲੇਰ ਹੋ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ 'ਕੱਲੇ 'ਕੱਲੇ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਦੇਖ ਲਓ।"

ਕੰਬੋਕੀ ਮਾੜੀ ਵਾਲਾ ਸੂਰਮਾ ਜਵਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਗੇ ਆਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਇਹ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਚਿੱਤ ਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਰਮਿਆਂ। ਤੂੰ ਇਹ ਦਸ ਕਿ ਲੜਨਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਸੋਟੀਆਂ ਨਾਲ, ਢੀਮਾਂ-ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਮੁੱਕੋ ਮੁੱਕੀ ਹੋ ਕੇ। 'ਕੇਰਾਂ ਬਾਹਰ ਆ ਬਸ। ਮੇਰੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਤੈਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਏਗਾ, ਨਾ ਕੋਈ ਗੋਲੀ ਚਲਾਏਗਾ ਨਾ ਤੀਰ। ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਹੋਰ ਥੋੜਾ ਚਿਰ

ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਆਵਾਂਗਾ"

ਕਰਮਾ ਹੱਥ ਬਰਛੀ ਫੜ੍ਹੀ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਢਾਲ੍ਹ ਹੈ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਛੂਕਦੀ ਹੋਈ ਬਰਛੀ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਢਾਲ੍ਹ 'ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਹੁਣ ਮਿੱਤ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਐਸਾ ਭਰਵਾਂ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਕਰਮੇ ਦੀ ਦੇਹ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪਏ ਸਨ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਕਰਮੇ ਛੀਨੇ ਨੂੰ ਸੋਧਾ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਗੱਲ ਤੁਰਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਲਜੇ ਤੇ ਹੁਣ ਕਰਮੇ ਨੂੰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਸਖਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸੋਚਿਆ।

"ਮਾਰਿਆਂ ਮੁੱਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨੋ ਟਲਦੇ ਨਹੀਂ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਅਸੀਂ ਹੰਭ ਗਏ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਜੂਝਣੋ ਨਹੀਂ ਹਟਦੇ। ਕੋਈ ਤਾਂ ਰਾਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਸਕੇ?", ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

"ਕੋਈ ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਸੰਪਰਕ ਤੋੜੋ, ਇਹ ਬਿਨਾ ਮਾਰਿਆਂ ਹੀ ਮਰ ਜਾਣਗੇ", ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਬੋਲਿਆ।

"ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿਹੜੀ?", ਤੁਰਕ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਉਹ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ। ਤੁਸੀਂ ਜੰਗਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨੇ ਜਖ਼ਮ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਚੁੱਭਾ ਲਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਭ ਫੱਟ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਨਵੇਂ ਨਰੋਏ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉੱਥੇ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰਵਾਓ", ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਉੱਤੇ ਸਭ ਨੇ ਸਹਿਮਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਰ ਵਧਾਈ ਜਾਵੇ। ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਰ ਚੌਂਕੀਆਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਕਦੇ ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਟਿੱਕੀ ਖੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਲਗਭਗ ਬੰਦ ਹੀ ਹੈ।

ਜਦ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ

ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਫੌਜ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਖਤੀ ਕਰੋ। ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਗੱਲ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾਓ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਫੇਰਾ ਪਾਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰਵਾਓ।

ਮੱਸੇ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਰਕ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਜਮਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦੇ, ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੁਰਕ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਚੌਂਕੀਆਂ ਬਿਠਾ ਕੇ ਪਹਿਰੇ ਸਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਪਾਹੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਰਾਖੀ ਲਈ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਉੱਚੇ ਬੁਰਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਫੌਜੀ ਤੈਨਾਤ ਹਨ। ਜਦ ਕਦੇ ਹਨੇਰੇ ਸਵੇਰੇ, ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜਲ ਦਾ ਖੜਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਰਕ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨੇ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਘੱਟਾ ਪਾ ਕੇ ਜਾਂ ਜਿੱਧਰ ਕਿਤੇ ਪਹਿਰਾ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਓਧਰੋਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕੱਲੇ ਦੁਕੱਲੇ ਫੌਜੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਾਨ ਕੀਹਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ। ਹੰਕਾਰੀ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸੈਨਾਪਤੀ ਤੈਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਭੂਸਰੇ ਹੋਏ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਘੱਲੀ।

"ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਸਦਵਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਨਹਾ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਬੁਜ਼ਦਿਲਾਂ ਵਾਂਗ। ਕਾਇਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਜੇ ਸਚਮੁੱਚ ਥੋਡੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕੋਈ ਕਿਨਕਾ ਮਾਤਰ ਬਹਾਦਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਸੂਰਮਤਾਈ ਦੀ ਪਰਖ ਸਰੋਵਰ ਦੁਆਲੇ ਬੀੜੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਬੰਦੂਖਾਂ ਲੈਣਗੀਆਂ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਦਿਨੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਗੋਤਾ ਲਾ ਕੇ ਦਿਖਾਵੇ। ਕਸਮ ਅੱਲਾਹ ਪਾਕ ਦੀ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਖਰੀ ਗੋਤਾ ਹੋਵੇਗਾ"

ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕਦਮ ਸੁੰਨ ਪਸਰ ਗਈ। ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ। ਤਦ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੁੱਪੀ ਤੋੜੀ ਤੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਲਕਾਰੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਉਸ ਹੰਕਾਰੇ ਹੋਏ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿ ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਸਿੰਘ ਦਿਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਜਾਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਖਲੋਤੇ ਰਹਿ ਜਾਵੋਗੇ ਤੇ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸਣ ਕੇਸੀਂ ਚੁੱਭਾ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਵੇਗਾ।"

ਹਲਕਾਰੇ ਨੇ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਬੋਲ ਜਾ ਕੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਸੁਣਾਏ। ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਜਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਆਹ ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਕੀ ਨਵਾਂ ਨਾਗ ਛੇੜ ਲਿਆ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਬੈਠੇ ਬਿਠਾਇਆ ਨੂੰ ਯੱਭ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਫੌਜਦਾਰ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬੋਲਿਆ, "ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਸਿੰਘ ਆਪਨੇ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪੱਕੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਦਿਨੇ ਆਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਆਉਣਗੇ"

ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਫੌਜਦਾਰ ਹੋਰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਬੰਦੀ ਸਖਤ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਬੁਰਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਨਫਰੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ, ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਦਰਖਤਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਫੌਜੀ ਬਹਾ ਦਿੱਤੇ। ਸੂਹੀਏ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਏਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਫੌਜਦਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਦਿੰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, "ਖਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਵਾੜਾ ਹੈ ਏਨੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿਰਫ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਏਥੇ ਆ ਜਾਣਾ। ਕਹਿਣਾ ਬਹੁਤ ਸੌਖਾ ਹੁੰਦਾ, ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਹੁਣ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕੁਸਕ ਸਕਦਾ, ਦਿਨੇ ਆਉਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਰਿਹਾ।"

ਪਹਿਰਾ ਸਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਲ ਵਿਚ ਚੁੱਭੀ ਮਾਰਦੇ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਵੀ ਫੁੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮਤਾ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਪੰਖੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾ ਕਰ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਚੱਲਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘ ਜੈਸਾ ਚਾਹੁਣ ਤੈਸਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦਸ ਗੁਣਾ ਸਖਤਾਈ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ।

ਓਧਰ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਤਰਕੀਬ ਦੱਸੀ। ਪਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, "ਇਹ ਤਾਂ ਫੇਰ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿੜਕਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਏਗੀ। ਮੈਂ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗਾ"

ਪੰਥ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, "ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਿਤਾ ਸੋਢੀ ਸੁਲਤਾਨ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਓ ਮਹਾਰਾਜ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭੁਝੰਗੀ ਨੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦਾ ਬਚਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਸਹਾਈ ਹੋਣਾ ਤੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਨ ਪਾਲਣ ਦਾ ਬਲ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ"

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਚਾਲਾ ਪਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੁਰਕਾਂ ਵਾਂਗ ਮੰਡਾਸਾ ਰੂਪੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਮਾਨ ਫੜ੍ਹ

ਲਈ। ਦੁਪਿਹਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਤੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਹ ਰਾਹ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜਾਪੇ ਕਿ ਕੋਈ ਰਾਹਗੀਰ ਲਾਹੌਰੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਬ੍ਰਹਮ ਬੂਟੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਅਗਾਂਹ ਕੀਤਾ। ਘੋੜਾ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਵਿਚ ਵੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਅਸਤ੍ਰਾਂ ਬਸਤ੍ਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਚੁੱਭਾ ਮਾਰਿਆ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਤੁਰਕਾਂ ਵਾਲਾ ਉਹ ਮੰਡਾਸਾ ਸਿਰੋਂ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੇਠੋਂ ਦੁਮਾਲੇ 'ਤੇ ਸਜੇ ਚੱਕਰਾਂ ਦਾ ਚਮਕਾਰਾ ਜਦ ਬੁਰਜ਼ਾਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਤੁਰਕਾਂ 'ਤੇ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਸੰਭਲਦੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਇਆ,

"ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਵੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਧੰਨ ਧੰਨ ਸੋਢੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ"

ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੇਸ ਨੰਗੇ ਕਰਦਿਆਂ ਸਣ ਕੇਸੀਂ ਇਕ ਹੋਰ ਚੁੱਭਾ ਮਾਰਿਆ। ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਧੂਹ ਕਿ ਕਿਰਪਾਨ ਮਿਆਨੋ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ, "ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਬੋਲ ਪੁਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਤੁਹਾਡੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀਣ ਦਿੰਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚੋਂ ਆਓ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਹੈ ਤਾਂ ਰੋਕੋ ਮੇਰਾ ਰਾਹ", ਤੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੋੜਾ ਦੌੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੌਛਾੜ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਕਦ ਹੱਥ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

"ਪਿੱਛਾ ਕਰੋ ਇਸਦਾ ਤੇ ਲਾਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਓ", ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਚੀਕਿਆ।

ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਆਪ ਟੁਕੜੀ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਗਰ ਘੋੜੇ ਦੌੜਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੰਘ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫੌਜ ਵੀ ਮਗਰੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਵੜ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਅੰਦਰ ਆਈ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸੈਕੜੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਥਾਏਂ ਢੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਫੌਜਦਾਰ ਡੌਰ ਭੌਰ ਹੋਇਆ ਦੇਖਦਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਆਇਆ, ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫੌਜਦਾਰ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਮਾਰਿਆ।

"ਇਹ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪੰਥ ਹੈ। ਮੁੱਕ ਗਏ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ।

ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਾਜ ਭਾਗ ਭੋਗ ਲਓ, ਬਸ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਿੱਤ ਆਉਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਹੈ।", ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲੇ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਮਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਬਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਦੌੜਿਆ ਹੀ ਓਧਰ ਵੱਲ ਸੀ, ਜਿੱਧਰ ਸਿੰਘ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮਰਕਸੇ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਫੌਜ ਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਚਿੱਤ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿੰਘ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਿਆ।

ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਟੁਕੜੀ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿੱਥੇ ਖਬਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੀ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਹੋ ਕਾਜ਼ੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਖਤ ਪਹਿਰਾ ਬਿਠਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਏਹੋ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਟੁਕੜੀ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਦੀ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਏਸ ਝੜਪ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਜਮਪੁਰੀ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ।

19

'ਤਨੁ ਮਨੁ ਗੁਰ ਪਹਿ ਵੇਚਿਆ ਮਨੁ ਦੀਆ ਸਿਰੁ ਨਾਲਿ'

ਹਠੀ ਤਪੀ ਸਾਚੋ ਸਤੀ ਨਿਹੰਗ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨਾਮ

ਗੱਲ ਹੁਣ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਜਮਾਂ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਘੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਲੋਟ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨੂੰ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਦੱਸ ਪਈ ਓਧਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਭੇਜੀ। ਇਨਾਮਾਂ ਜਗੀਰਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ, ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰ, ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤ ਕੇ ਦੇਖ ਲਏ ਸਨ, ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਖੈਰਖਵਾਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਮੜਕ ਵਿਚ ਰਤਾ ਕਮੀ ਆਈ।

ਏਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਬਹਾਵਲਪੁਰ, ਪਿਸ਼ੌਰ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਇਲਾਕਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੂਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮਤਾਬ ਦੇ ਕੋਟ ਕੋਲ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਪਲ ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮਤਾਬ ਕੇ ਕੋਟ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਹਲਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵੀ ਲਗਭਗ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੱਕ ਟੁੱਟ ਵੀ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

"ਥੋੜੀ ਮਸ਼ੱਕਤ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਥ ਆ ਜਾਣਗੇ", ਹਲਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਧਰਵਾਸ ਤਾਂ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਉਹ ਜਾਣੂ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਮਸ਼ੱਕਤ ਨਾਲ ਫੜ੍ਹ ਲੈਣਾ ਖਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਵਾੜਾ ਨਹੀਂ।

"ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਜਿਉਂਦਾ ਬਚ ਕੇ ਲੰਘ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਗੱਡ ਕੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਵਾਵਾਂਗਾ", ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ।

ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਹੀ ਜਾਪੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕਈ ਹਜੇ ਅੜਿੰਗ ਬੜਿੰਗ ਹੀ ਸਨ। ਕੁਝ ਨਿੱਤਨੇਮ ਕਰ ਰਹੇ

ਸਨ। ਕੁਝ ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ ਚਾਰਾ ਤੇ ਕੁਝ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹਜੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਗਾਂ ਲਈ ਰਗੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਜੇ ਦੇਗਾਂ ਵੀ ਛਕੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਤਰਾਰੇ ਵਿਚ ਹੋਣ। ਸੋ ਜਿਆਦਾਤਰ ਸਿੰਘ ਭੁੱਖਣ ਭਾਣੇ ਹੀ ਸਨ।

ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਜੰਞ ਦੇ ਢੁਕਾਅ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੀ ਹੈ। ਪਦਾਰਥ ਤਿਆਰ ਹਨ, ਬਸ ਜਾ ਕੇ ਛਕਣੇ ਹੀ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਛਲਕ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰੇ ਹੀ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਫੀ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪਹਿਲੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੁਰਕ ਬਰਛੇ, ਨੇਜ਼ੇ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਧੇ।

ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਹੱਲਾ ਚਾਣਚੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਅਸਮਾਨੋਂ ਡਿੱਗਦੀ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਤੁਰਕ ਆ ਪਏ। ਇਕ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੁਆਲੇ ਸੌ ਸੌ ਤੁਰਕ ਖਲੋਤੇ ਸਨ।

ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਤਾਂ ਸਵਾ ਲੱਖੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਸੰਭਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੰਘ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖਲੋ ਗਿਆ, ਉੱਥੋਂ ਉੱਥੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉੱਖੜ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਹਿਆਂ 'ਤੇ ਭੁੱਖੇ ਬਘਿਆੜ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿਰਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਡਾਰ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਫਸੀ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਹੀ ਸਿਰੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਭੈਅ।

ਜਿਹੜੇ ਸਿੰਘ ਕਿਧਰੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਦੌੜੇ ਆਏ। ਹੁਣ ਸਗੋਂ ਘੇਰਾ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੜਦਿਆਂ ਲੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ। ਰਾਤ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਇੰਝ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬਾਲ ਇਕਦਮ ਜੁਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਤੁਰਕ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਲੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੁੱਧ ਵਿਰਾਮ ਭਾਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਤਾਂ ਭਖਿਆ ਹੀ ਹੁਣ ਸੀ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਕਦ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਣ ਦੇਣਾ ਸੀ।

ਫੌਜਦਾਰ ਘੋੜਾ ਪਿਛਾਂਹ ਮੋੜਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਆਣ ਖਲੋਤੇ।

"ਜੰਗ ਹਜੇ ਮੁੱਕੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਖਾਨ ਸਾਹਬ। ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਇਹ ਕਿ ਚੱਲਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਘੋੜੇ ਮੋੜ ਲੈਣੇ। ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਹੋ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਵਿਰਾਮ ਲਵਾਂਗੇ, ਆਓ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ

ਇਕ ਭਰਵਾਂ ਵਾਰ ਫੌਜਦਾਰ ਦੀ ਧੌਣ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫੌਜਦਾਰ ਕਿਆਮਤ ਤੀਕ ਲਈ ਸੌਂ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਫੌਜ ਕਦੋਂ ਤੱਕ ਲੜੇ। ਸੋ ਮੁਗਲ ਭੱਜਣ ਲਈ ਰਾਹ ਲੱਭਣ ਲੱਗੇ। ਜਿਸ ਦਾ ਜਿੱਧਰੋਂ ਵੀ ਦਾਅ ਲੱਗਿਆ ਉਹ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਆਈ ਤਾਂ ਤੁਰਕ ਸੈਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਕਰ ਗਈ। ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰਾਸ਼ਨ ਤੇ ਨਕਦੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗ ਗਈ।

ਏਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਏ ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਜਿਆਦਾਤਰ ਜੱਥੇ ਡੂੰਘੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਹ ਦਿਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਧਰੋਂ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰ ਲਿਆਉਂਦੇ। ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਦ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਪੰਥ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਪੁਚਾਉਂਦੇ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਖੈਰਖਵਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ।

ਏਧਰ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੱਲੇ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਸਨ ਕਿ ਤੜਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਗਲ ਕੇ ਬਘਿਆੜ ਦੀ ਖੱਡ ਵਿਚ ਵੜਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਲਿਆ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਲੰਬੇ ਹੇਰਾਂ ਦਾ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਿੰਘ ਬਘਿਆੜ ਦੀ ਖੱਡ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਘਿਆੜ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਬਣਿਆਂ, ਪਰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਤੁਰਕ ਬਘਿਆੜ ਜਰੂਰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਆ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖੱਡ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਡੂੰਘੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਤੱਕ ਚਲੇ ਗਏ।

ਮੁਗਲ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਜਾਣ ਨਾ, ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੇ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ਾ ਮਾਰੀ ਜਾਣ,

"ਤੁਸੀਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘਿਰ ਗਏ ਹੋ, ਬਿਹਤਰੀ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਓ"

ਪਰ ਇਕ ਵੀ ਮੁਗਲ ਨੇ ਖੱਡ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਜੇਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਹਾਰ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੇ ਬੰਦੂਕਚੀਆਂ ਨੂੰ ਖੱਡ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੈਕੜੇ ਗੋਲੀਆਂ ਖੱਡ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਗੋਲੀਆਂ ਤਾਂ

ਸਿੰਘਾਂ ਤੱਕ ਨਾ ਅੱਪੜੀਆਂ, ਪਰ ਧੂਏਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹ ਘੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖੱਡ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਖੱਡ ਪੱਟ ਕੇ, ਕੋਲ ਜੋ ਵੀ ਲੀੜੇ ਕੱਪੜੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਤੁੰਨ ਦਿੱਤੇ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਗੱਲ ਕੁਝ ਹਿਸਾਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਜੱਟ ਬੁਲਾਏ ਤੇ ਖੱਡ ਪਟਵਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਪਰ ਜੱਟ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਸੋ ਬਹਾਨੇ ਜਹੇ ਨਾਲ ਕਹੀਆਂ ਦੇ ਦਸਤੇ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ। ਏਸੇ ਜੱਕੋ ਤੱਕੀ ਜਹੀ ਵਿਚ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ।

ਹਾਰ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੇ ਬਾਲਣ ਇਕੱਠਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਖੱਡ ਦਾ ਮੂੰਹ ਭਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਧੂੰਏ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ।

ਏਧਰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਏਧਰ ਹੀ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੱਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਤਾਂ ਸਾਹ ਸੂਤੇ ਗਏ।

"ਬਸ ਥੋੜੀ ਹੋਰ ਰਾਤ ਪੈਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੈ, ਸਿੰਘ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ"

"ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਹਿ ਦਿਆਂਗੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਲਿਆਏ ਹਨ"

"ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜਿਆਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ"

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਫੌਜ ਦਾ ਡਰ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਫੌਜ ਖੱਡ ਅੱਗਿਓ ਖਿਸਕਣ ਲੱਗੀ।

ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਅੱਗ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸਿੰਘ ਖੱਡ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ।

...

"ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤਾਏ ਬਾਬੇ ਲੱਧੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਉਸ ਖੱਡ ਵਿਚ ਸੀ", ਬਾਬਾ ਭੰਗੂ ਬੋਲਿਆ।

"ਬਾਬਾ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾ ਕੋਟ ਤੋਂ ਸੀ?"

"ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਦਾਦੇ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਗੋਦ ਬਿਠਾ

ਇਹ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ ਸੀ"

"ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਗੋਦ ਬਿਠਾ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਹੋ", ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਸੁਣੋ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ"

...

ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਕੀ ਚੱਲੀ।

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਭ ਬਿੱਧਾਂ ਲਗਭਗ ਵਿਅਰਥ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਉਹ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸੱਦੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾਅਵੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਨਾਮੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਵਾਇਦੇ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜਗੀਰਾਂ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ।

"ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਹਿਰੇ ਏਨੇ ਸਖਤ ਹਨ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਕਿੱਥੋਂ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕੋਈ ਚਾਕਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਵਪਾਰ ਹਨ, ਜੋ ਕੋਈ ਬੱਝਵੀਂ ਆਮਦਨ ਆਉਂਦੀ ਹੋਏ। ਪਿੰਡਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੰਪਰਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਤੋੜ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਅਸੀਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਭੇਟਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ। ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘਾਹ ਫੂਸ ਤੇ ਸਾਗ ਪੱਤ ਖਾ ਕੇ ਕੋਈ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਇਹ ਜਵਾਬ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਖਾਂਦੇ ਕੀ ਹਨ?", ਜ਼ਕਰੀਆ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਤਮਕ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਬਘਿਆੜਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕੱਢ ਕੱਢ ਸਿੰਘ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਜੀਹਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਸਿੰਘ ਸਜ ਜਾਏ, ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਕੁਨਬਾ ਮਾਰ ਸੁੱਟਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਉਂ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ ਸਿੰਘ, ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਹੀ।", ਇਕ ਫੌਜਦਾਰ ਬੋਲਿਆ।

"ਖੱਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜੇ ਤੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਮਾਰੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਹੀ ਕਰੋ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਥੋਡੀ ਏਡੀ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਗੋਡਣੀਆਂ ਲਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਿਹੜਾ ਹੀਲਾ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੱਡ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਵੀ ਕਿੰਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਮੇਰੀ ਰਾਤਾਂ

ਦੀ ਨੀਂਦ ਉੱਡ ਗਈ ਹੈ, ਇਹ ਸੋਚ ਸੋਚ ਕੇ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਹਕੂਮਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਗੀਰਾਂ ਜਬਤ ਕਰ ਲਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਟੀਚੇ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਹੋ?", ਜ਼ਕਰੀਆ ਚੀਕਦਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਖਾਨ ਸਾਹਬ", ਜਗੀਰ ਖੁੱਸਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਜੰਡਿਆਲੇ ਵਾਲਾ ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਨਿਰੰਜਨੀਏ ਨੇ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ, "ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਕਿ ਹਕੂਮਤੀ ਪਹਿਰਾ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਹੈ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਖੈਰਖਵਾਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹਜੇ ਵੀ ਐਸੇ ਸਿਖ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਪ ਰੋਟੀ ਮਗਰੋਂ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੁਚਾ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਿਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਭੇਜਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਦਸਾਂ ਲਈ ਤੇ ਕੋਈ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਰਤ ਤਾਂ ਸੁੱਚੀ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕਰ ਆਦਿ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ ਸਭ ਕੁਝ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਆਪ ਫਾਕੇ ਵੀ ਕੱਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਤਕ ਅੰਨ ਜਰੂਰ ਪੁਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਕਿ ਆਪ ਸਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਰਾਤਾਂ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਕੱਟਣ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬਸਤਰਾਂ ਭੂਰਿਆਂ ਦੀ ਤੋਟ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦੇ।"

"ਇਹ ਨਹੀਂ ਮਰਨਗੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਤੋਂ, ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਵੈਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰਾਜ ਦਾ ਸਾਡਾ ਸੁਪਨਾ ਕਦੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਮਦਰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਰੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਨ ਹੋ ਜਾਣ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਨਾਲੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਅਸਫਲਤਾ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਪਿੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਤਾ?", ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਨਿਰੰਜਨੀਏਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਜੀ ਖਾਨ ਸਾਹਬ, ਇਕ ਦਾ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ ਪਿੰਡ, ਪੂਹਲਾ। ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਸੁਣੀਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਹਕੂਮਤੀ ਕਰ ਵੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਇਕ ਭੈਣ ਤੇ ਇਕ ਮਾਂ ਹਨ ਘਰ ਵਿਚ। ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਰੁੱਖੀ ਮਿੱਸੀ ਆਪ

ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਚੱਕੀਆਂ ਪੀਹ ਤੇ ਚੌਲ ਕੁੱਟ ਕੇ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਆਪ ਤਿੰਨੇ ਮਰੇ ਜਹੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਬਸ ਏਨਾ ਕੁ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿ ਸਕਣ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨੋ ਪੂਜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਸੁਣੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਸੀਤ ਵਿਚੋਂ ਬਾਂਗ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।", ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਜੋੜ ਕੇ ਵੀ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ, "ਕਿਸੇ ਸੁਲਤਾਨੀਏ ਦਾ ਰੋਟ ਜਾਂ ਮਕਬਰੇ ਦੀ ਸ਼ੀਰਨੀ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ, ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਨਾ ਹਿੰਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗੰਗਾ ਨਹਾਉਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਸ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਸਰੋਵਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਚੁੱਭੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਤੀਰਥ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬਸ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਪਿੰਡ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਪੰਡ ਪੁਚਾ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।"

"ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ?", ਜ਼ਕਰੀਆ ਇਸ ਚੁਗਲ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

"ਦੂਜਾ ਹੈ, ਮੀਰਾਕੋਟੀਆ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ। ਜਿਸ ਨੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਹਨੇਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਜ ਬੀਕਾਨੇਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕੱਲ ਜੈਪੁਰ ਹੋਏਗਾ ਤੇ ਪਰਸੋਂ ਜੋਧਪੁਰ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਜਹਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਚੌਧਰੀ, ਮੁਖਬਰ, ਨਵਾਬ ਉਸ ਨੇ ਕੁੱਟੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਮਾਲ ਖੋਹ ਕੇ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਲੰਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸੂਰਮਾਂ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਚਾਲੀ ਪੰਜਾਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਨਾਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਸਾਡੇ ਜਹੇ ਜਿਹੜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਚੌਧਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਤਾਂ ਕੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈਂ ਥਾਈਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪੱਕਾ ਕਰ ਵੀ ਵਸੂਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ।",ਨਿਰੰਜਨੀਏਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਏਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਵੇ। ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ, ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਭੈਅ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਸੋ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ

ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਹੈ।

ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਟੁਕੜੀ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਭੇਜੀ ਗਈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਦਿੱਤਾ।

ਵੀਹ ਕੁ ਸਿਪਾਹੀ, ਇਕ ਮੁਗਲ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਫਸਰ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਭੜਾਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਆਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਫੈਲੀ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਫੌਜ ਦੀ ਇਹ ਛੋਟੀ ਟੁਕੜੀ ਡਰ ਗਈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਡਰੇ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਮੁਹਤਬਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਆਗੂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਚਾਰ ਕੁ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕੁੱਟ ਕੇ ਦਵੱਲ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਕਮ ਦੇ ਕੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਐਸਾ ਕਦਮ ਨਾ ਚੁੱਕਣ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪਿੰਡਾਂ 'ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਹਕੂਮਤ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਪੱਖੀਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਰਹੀ ਹੈ।

"ਉੱਜੜਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਉੱਜੜ ਜਾਣ ਪਿੰਡ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਜਹੀ ਸੰਤ ਰੂਹ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦੇਣਾ", ਕੋਈ ਨੌਜੁਆਨ ਪੇਂਡੂ ਬੋਲਿਆ।

"ਮੇਰੇ ਜਿਹਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜੰਮ ਪਵੇਗਾ, ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਐਸੇ ਪਿੰਡ ਕਿੱਥੋਂ ਲੱਭਾਂਗੇ। ਸੋ ਮੌਕਾ ਵਿਚਾਰੋ। ਪੰਥ ਨੂੰ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਘਾਟੇ ਨਹੀਂ।"

"ਤੁਹਾਡੇ ਜਹੇ ਪੱਕੇ ਸਿਦਕਾਂ ਵਾਲੇ ਕਿਤੇ ਨਿਤ ਦਿਹਾੜੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜੰਮਦੇ।"

"ਕੱਚ ਪੱਕ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਹੇਠ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਿਦਕ ਕਿੱਡਾ ਕੁ ਪਕੇਰਾ ਹੈ। ਸੋ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨੋ ਤੇ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਮੈਨੂੰ ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰੇ ਵਾਲਾ ਸਿਦਕ ਬਖ਼ਸ਼ਨ।"

ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰੇ ਵਾਂਗ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਸਦਾ ਇਹੋ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਬਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦਾ ਰੋਮ ਰੋਮ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਭਾਵਨਾ ਏਥੋਂ ਤਕ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਗੀਠਾ ਕਿਹੜਾ ਨਾ ਬਣਾ ਦੇਣ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸੇਕਣ ਲਈ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਮੰਨ ਗਏ। ਰਾਤ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉੱਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਕੋਲ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ। ਸਵੇਰੇ ਮੁਗਲ ਟੁਕੜੀ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਖਲੋਤੀ ਸੀ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ,

"ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭ ਜਾਵੇ। ਅੰਗ ਸੰਗ ਸਹਾਈ ਹੋਣਾ ਸਤਿਗੁਰੂ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕ ਬਖਸ਼ਨਾ ਤੇ ਹੰਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਭੰਨਨੇ"

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਮੁਗਲ ਟੁਕੜੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਈ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਉਸ ਜੇਲ੍ਹ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਟੇਕ ਕੇ ਲੰਘਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬੰਦ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਲਾਲੀ। ਮਨਸੂਰ ਵਾਂਗ, ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਲਹੂ ਚਿਹਰੇ ਉੱਪਰ ਮਲਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਭਾਅ ਮਾਰ ਸਕੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਤੇ ਭੁੱਖੀ ਦੇਹ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਡੁੱਲ੍ਹ ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਇਹ ਕੌਣ ਦੱਸੇ ਕਿ ਦੇਹਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਉਸੇ ਦਿਨ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਘੁੱਟ ਜਲ ਵੀ ਛਕ ਲਵੇ ਤੇ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਜਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਖੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਛੁਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਦੇ ਸਿਰ ਲੱਥਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ। ਜੀਹਦੇ ਹੱਥ ਬਲਦੀ ਮਸ਼ਾਲ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਨੇਰਾ ਕੀ ਡਰਾਵੇਗਾ।

ਮੌਤ ਦਾ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਖਲੋਤਾ ਹੈ।

20

ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਹੈ ਸੂਰੋ ਪੂਰੋ ॥ ਨਾਮ ਸੁਨਤ ਹੋਇ ਦੁਸਮਨ ਦੂਰੋ ॥

"ਦੇਖ ਲੈ ਫੇਰ, ਬਚਨਾ ਦਾ ਪੱਕਾ ਰਹੀਂ", ਦੋ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ ਭੁਝੰਗੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਲੈ ਉਹ ਸੂਰਬੀਰ ਹੀ ਕਾਹਦਾ ਜਿਹੜਾ ਬਚਨਾ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਜਾਏ", ਦੂਜਾ ਭੁਝੰਗੀ ਬੋਲਿਆ।

"ਬਸ ਫੇਰ ਤੂੰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਜੂਝਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਰਕਾਂ ਸਿਰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਲਾਵਾਂਗਾ"

"ਪਰ ਆਪਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਜੂਝਾਂਗੇ। ਮੁਖਬਰਾਂ, ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਭੰਨਾਂਗੇ"

"ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਅੱਗੇ ਅਡੋਲ ਖਲੋ ਕੇ ਕੁਲ ਜਗਤ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਖਲੋਈਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ।"

"ਪਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਆਪਾਂ ਇਕੱਠੇ ਪਾਵਾਂਗੇ"

"ਇਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ"

...

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੀ ਖਬਰ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ। ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕਿੱਧਰੇ ਕੋਈ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਘੜੀ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਦੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਉਹ ਉੱਠੇ, ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਥਾਪੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਚੱਲ ਬਈ ਜਾਨ ਭਾਈ, ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਐ"

"ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ ਤਿਆਰਾ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤੈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ?", ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਬਚਪਨ ਇਕੱਠੇ ਖੇਡਦਿਆਂ ਬਿਤਾਇਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ", ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਤੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾਉਣ ਲਈ

ਕੀ ਅਸੀਂ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਾਂ?", ਦੂਜੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉੱਠਦਿਆਂ ਬੋਲੇ।

"ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾਇਆ ਜਾਏ। ਉਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਵੇਗਾ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਰੰਬੀਆਂ, ਆਰਿਆਂ ਤੇ ਚਰਖੜੀਆਂ ਦਾ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਹੋਏਗੀ ਤੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਦਕ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਦੇਵੇਗਾ"

"ਤੇ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ ਚਾਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹੋ?"

"ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਸੋ ਚਰਖੜੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਨੇ"

"ਪਰ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ..."

"ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ 'ਪਰ' ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ", ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਹੋ ਗਏ।

ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਤੂਫਾਨ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ ਨੇ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੀ ਹਿੰਮਤ ਦੇ ਚਰਚੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਿਲਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਫਿੱਕੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਲਾਂਕਿ ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਆਪਣੀ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਛੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਵਿਚ ਏਨੀ ਤਾਕਤ ਕਿੱਥੇ ਕਿ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦਸਤ ਪੰਜਾ ਲੈ ਸਕਣ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲੀਆਂ ਪੰਜਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਤਾਂ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਰਾਹ ਬਦਲ ਲਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਦਲ ਪੰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਸਿੰਘ ਸਵੇਰੇ ਕਮਰਕੱਸਾ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਖੌਫ ਉਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਨਹੀਂ ਲੰਘਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਿਆਂ ਸ਼ਸਤਰ ਸਜਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਖਬਰ, ਸੂਹੀਏ, ਖੂਫੀਆ ਸੈਨਿਕ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੜਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿੱਧਰ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਈ ਪਾਸੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਗੀਰ ਤਾਂ ਬਚਾਉਣੀ ਸੀ ਪਰ ਜਾਨ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ। ਜਾਨ ਹੈ ਤਾਂ ਜਗੀਰ ਹੈ। ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ

ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲੱਭਦਾ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੌਣ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੜੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰੰਜਨੀਏਂ ਨੇ ਕਈ ਦਿਨ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤੇ।

ਏਧਰ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਸੋਚਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਸਮਾਂ ਆਣ ਢੁੱਕਾ ਹੈ। ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਸਿਰ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ ਛਿੱਤਰ ਮੂਹਰੇ ਲਗਾ ਕੇ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਉੱਥੇ ਉਸ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਿਆਮਤ ਬਣ ਕੇ ਆਏਗੀ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੀ ਮੌਤ ਉਸ 'ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਵਾਂਗ ਡਿੱਗੇਗੀ। ਕਿੰਨਾ ਫਰਕ ਹੈ ਮਰਨ ਮਰਨ ਵਿਚ,

"ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ ॥"

ਇਕ ਦਮ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬਾਬਾ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਨਿਕਲੇ।

ਧੰਨ ਨੇ ਉਹ, ਜੋ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈ ਰਹੇ ਨੇ ਤੇ ਧੰਨ ਨੇ ਉਹ ਵੀ, ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਸਿਦਕਾਂ ਦੀ ਅਖੀਰ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਧੰਨ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਧੰਨ ਨੇ ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧੰਨ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਚਿਤ੍ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਧੰਨ ਨੇ ਭਾਈ ਸ਼ੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭੁਝੰਗੀ ਵੀ ਧੰਨ ਹੈ ਤੇ ਧੰਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਵੀ। ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਮਨ ਕਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੇਰੇ ਜਹੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਕਮਾਈ ਹੈ ਮੇਰੀ, ਬਸ ਇਹ ਸਰੀਰ। ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਬੈਠਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ? ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵਾਂ? ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੱਚੇ ਭਾਂਡੇ ਤੋਂ ਵੀ ਨਰਮ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੀ ਠੀਕਰਾ ਲਾਹੌਰ ਹਕੂਮਤ ਸਿਰ ਭੰਨਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਜੋਗੀ ਥਾਂ ਬਣਾਵਾਂ। ਨਾਲੇ ਸਾਡਾ ਕੌਲ ਹੈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਿ ਇਕੱਠੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਮੇਰੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗ ਹੋਣ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਐਸੀ ਮਹਾਨ ਰੂਹ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਬਖ਼ਸ਼ਨ। ਦਰਗਾਹੀਂ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁੱਛਣ, "ਤੂੰ ਵੀ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅਇਆ ਹੈ", ਤੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਉਣ।

ਸ਼ਾਇਦ ਲੱਕੜ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਲੋਹਾ ਵੀ ਤਰ ਜਾਵੇ।

ਐਸੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਓਧਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ

ਜਿੱਧਰ ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਲਦਾ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੱਥੇ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸ਼ਸਤਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਨਿਰੰਜਨੀਏਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਫੜ੍ਹਿਆ ਟੰਬਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕੋਈ ਕੋਲ ਨਾ ਆਵੇ। ਸਭ ਦੇ ਘੋੜੇ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਖਿੱਚੀ ਜਾਣ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਟੰਬਾ ਦੂਰ ਸੁੱਟਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਦੂਰ ਖਲੋਤਾ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਿੰਘ ਦਾ ਖੌਫ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹਜੇ ਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੱਸਿਆਂ ਨਾਲ ਨੂੜ ਕੇ ਗੱਡੇ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਗੱਡੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਰੱਸੇ ਪਾ ਕੇ ਫੇਰ ਡੌਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨੂੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਹਾਂ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਨ। ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਡਿੱਲ ਨਾ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਮੀਰਾਂ ਕੋਟ ਲਿਆ ਕੇ ਖਬਰੀਆਂ ਤੇ ਮੁਖਬਰਾਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸੂਹੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਹੱਸੇ ਤੇ ਬੋਲੇ,

"ਕਿਉਂ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਟ ਤੋਂ ਪਛਾਣਦੇ ਹੋ।", ਇਹਨਾਂ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸੋਧਾ ਲਵਾਇਆ ਸੀ ਸੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਹਤਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾ ਪਛਾਨਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਛਾਣਿਆਂ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤੀ ਕਹਿਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਵਰ੍ਹੇਗਾ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਫੜ੍ਹਵਾਇਆ। ਖੈਰ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੇ ਪਛਾਣ ਪੱਕੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਬੋਲਿਆ, "ਕੋਈ ਆਖਰੀ ਇੱਛਾ ?"

"ਬਸ ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਦਿਓ"

"ਇਸ ਨੂੰ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦਿਖਾ ਦਿਓ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਚਰਖੜੀ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿਓ"

"ਧੰਨ ਭਾਗ", ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆ

ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੱਭ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਔਹ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਠੜੀ ਵੱਲ ਦੇਖ"

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਆਵਾਜ਼ ਗੂੰਜੀ,

"ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਵੇ, ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਫਤਹਿ ਪਾਵੇ, ਧੰਨ ਧੰਨ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ, ਚਿੱਟਿਆਂ ਬਾਜਾਂ ਵਾਲਿਓ ਸਤਿਗੁਰੋ ਰੱਖਲਿਓ ਬਿਰਦ ਬਾਣੇ ਦੀ ਲਾਜ, ਚਿੱਤੋ ਗੁਪਤੋ ਸ਼ਹੀਦੋ ਸਿੰਘੋ ਸਰਬੱਤ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਆਕਾਲ। ਲਾਡਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਿਓ ਮਾਲਕੋ ਸਤਿਗੁਰੋ ਫੌਜਾਂ ਰੱਖਣੀਆਂ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ। ਸੋਢੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਜਪੇ ਅਕਾਲ ਹੀ ਅਕਾਲ। ਗੁਰ ਬਰ ਅਕਾਲ, ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਫਤਹਿ। ਅੜੇ ਸੋ ਝੜੇ ਸ਼ਰਨ ਪਰੇ ਸੁ ਤਰੇ।"

ਦੋਹੋਂ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਖਿੱਚਿਆ।

"ਮੇਰੀ ਉਡੀਕ ਕਰਿਓ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਿਓ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਮੇਰੀ ਵੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭ ਜਾਏ", ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਤੁਹਾਡੀ ਤਾਂ ਐਸੀ ਨਿਭੇਗੀ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਨਿਭਾਉਣਾ ਸਿੱਖਿਆ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਮਾਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕੇਸ ਸੰਭਾਲਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਡੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਿਓ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਿਦਕ ਚਰਖੜੀ ਤੋਂ ਤਕੜਾ ਰਹੇ", ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਬੋਲੇ।

ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਆਖਰੀ ਨਿਗਾਹ ਸੁੱਟੀ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਬਣ ਕੇ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ। ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕੁਝ ਸਾਫ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸੀ ਚਰਖੜੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਪੁੜ ਘੁਮਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਧੁਨੀ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਵਗਦੇ

ਲਹੂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਨਮਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਉਹ ਧਰਤੀ ਉਪਜਾਊ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਰੱਤ ਡੁੱਲ੍ਹੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭੋਇ ਏਨੀ ਜ਼ਰਖੇਜ ਹੈ।

ਚਰਖੜ੍ਹੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦੇਣ, ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਖੇਡ ਤਾਂ ਦੇਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਚਰਖੜੀ ਨਹੀਂ ਬਣੀ।

ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਨਖਾਸ ਚੌਕ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਲੁਕੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇ।

21

ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਖੀ ਜੋ ਸੁਨੈ ਦੇਹਿ ਦੁੱਖ ਨਹਿੰ ਮਨ ਮੈਂ ਗੁਨੈਂ॥

ਭਾਈ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੁਣ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦਾ ਧਿਆਨ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੋਏਗਾ ਤੇ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਫੇਰ ਗੱਜ ਕੇ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ। ਖਾਨੂੰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਉੱਡ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖਾ ਤਿਹਾਇਆ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਮੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਤਾ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਹਲਾਂਕਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਨੀਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਨੇ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਂਗਲ ਵੱਢ ਕੇ ਉੱਪਰ ਲੂਣ ਪਾ ਦਿਓ।

"ਮੇਰੇ ਏਨੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਏਨੀ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਦੇਖ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ। ਤੱਕ ਕਿ ਤੇਰੀ ਨਵਾਬੀ ਹੇਠ ਕੌਣ ਸੁਖੀ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਦਾ ਧਰਮ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪਰਜਾ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਬੰਦਾ ਭੁੱਖਾ ਹੈ, ਰਾਜਾ ਰੋਟੀ ਦੀ ਬੁਰਕੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਨਾ ਪਾਵੇ ਤੇ ਥੋੜੇ ਰਾਜ ਹੇਠ ਲੋਕ ਤ੍ਰਾਹ ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੈਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਬਸ ਇਹੋ ਵਿਰੋਧ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਐਸੀ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਲੀ ਗੁੱਲੀ ਜੁੱਲੀ ਦੀ ਕੋਈ ਤੰਗੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਖਾਲਸਾ", ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਤਿਊੜੀਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਜਹੀ ਬਣ ਗਈ।

"ਤੂੰ ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਕਿਉਂ ਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ?", ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਿਝਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਇਹ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਖਾਲਸੇ ਦਾ। ਇਸ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਘੜਨ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰਾਂ

ਨੇ ਦਸ ਜਾਮੇ ਲਾਏ ਨੇ। ਨਾਲੇ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਬਾਕੀ ਬਚਦੇ 'ਤੇ ਸਾਡਾ ਹੱਕ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਖਵਾਈਏ। ਕਿਸੇ ਲੋੜਵੰਦ ਦਾ ਢਿੱਡ ਭਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਢਿੱਡ ਪੀੜ ਕਿਉਂ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਹੈ ਥੋਡਾ? ਇਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿ ਲੋਕ ਭੁੱਖੇ ਮਰ ਜਾਣ। ਤੇਰੀ ਕਾਇਰਤਾ ਝਲਕਦੀ ਹੈ ਤੇਰੇ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ। ਤੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮੱਥਾ ਤਾਂ ਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਸੋ ਸੋਚਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਉਹ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਮਰ ਜਾਣ। ਇਕ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾ ਜਾਏਗਾ, ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਰ ਉੱਠ ਖਲੋਣਗੇ। ਇਹ ਲੜੀ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਣੀ ਨਵਾਬ ਸਾਹਬ", ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਏਨਾ ਨਿਡਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਰਤਾ ਵੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਨਹੀਂ।

ਨਵਾਬ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੋਰ ਭਖ ਗਿਆ। ਪਰ ਬੋਲਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, "ਜੇ ਤੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਏਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ"

"ਕਿਉਂ ਬਾਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ। ਅੱਜ ਤਕ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਈਮਾਨ ਤੋਂ ਡੋਲਿਆ ਹੈ? ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹੋ ਤੁਸੀਂ, ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਿਖ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ, ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਛੱਡ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਧਰਤੀ ਸੂਰਜ ਭਾਵੇਂ ਕਦੇ ਡੋਲ ਜਾਣ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡੋਲੇਗਾ। ਨਾਲੇ ਸਿੱਖੀ ਤਾਂ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ੈਅ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਲਈ ਜਾਨ ਹੱਸ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ"

"ਐਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਤਰਸਦੇ ਨੇ ਲੋਕ। ਪੈਸਾ ਤੇ ਜਗੀਰ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਜਿਸ ਵੀ ਪਠਾਨ ਦੀ ਕੁੜੀ 'ਤੇ ਹੱਥ ਧਰੇਂਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਹਵੇਲੀ ਤੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆਏਗੀ, ਤੇਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਜੇ ਤੂੰ ਕਹੇਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਨਵੀ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਹਵੇਲੀ ਉਸਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਉਹ ਲਾਲਚ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਖ਼ਸ਼ ਦਾ ਈਮਾਨ ਡੋਲ ਜਾਵੇ।

"ਮੌਤ, ਹਵੇਲੀਆਂ, ਸੁਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੇ ਬੇਗਮਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ। ਉਹ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਇਕ ਦਿਨ ਆਉਣੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਮੌਤ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ

ਹੈਂ, ਨਵਾਬ ਵੀ ਹੈਂ, ਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਹੈ ਤੇਰੇ ਕੋਲ, ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਆਏਗੀ? ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੈਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ209 ਸੰਗ ਸਿੱਖੀ ਨਿਭਾ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪਾ ਸਕਾਂ।"

ਹੁਣ ਗੱਲ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਚੀਕਿਆ, "ਜਿਹਨਾਂ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਏਨਾ ਮਾਣ ਹੈ, ਦੇਖੀਂ ਕਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਤਰ ਕੇ ਰੱਸੇ ਵੱਟਦਾ। ਤੇਰੇ ਇਹਨਾਂ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮਸਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਦਾ 'ਕੱਲਾ 'ਕੱਲਾ ਵਾਲ ਮੁੰਨ ਦਿਆਂਗਾ ਮੈਂ... ਨਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਓ ਤੇ ਕੁਤਰ ਦਿਓ ਏਹਦੇ ਕੇਸ"

"ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਕੌਣ ਕਿਸ ਨੂੰ ਜੁੱਤੀ ਅੱਗੇ ਲਾ ਕੇ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ", ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਬੋਲੇ, "ਮੇਰੀ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਹੀ ਨਿਭੇਗੀ, ਇਹ ਇਕ ਸਿਖ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚਾ ਹੈ"

ਨਾਈ ਸੱਦੇ ਗਏ। ਪਰ ਜਦ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਸਤਰੇ ਕੈਂਚੀਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਕੋਲ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁੰਢੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਹ ਕੈਂਚੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਕਰਕੇ ਲਿਆਇਆ ਕਰਨ ਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਉਹ ਖੁੰਢੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ। ਓਧਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਚੀਖ ਰਿਹਾ ਸੀ,

"ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹੋ ਕਿ ਡਰਦੇ ਹੋ", ਨਾਈਆਂ ਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਡਰ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਤੋਂ ਵਧ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਦਕ ਦਾ ਸੀ। ਐਸਾ ਸਿਦਕ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਈਆਂ ਦੇ ਸੰਦ ਖੁੰਢੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਸਣੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਦ ਨਾਈਆਂ ਦੀ ਭਿਆਂ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਬੋਲਿਆ, "ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕੋਈ ਜਾਦੂਗਰ ਹੈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਈਆਂ 'ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜਾਦੂ ਚੱਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਵੀ ਅੱਜ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪੱਕਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਹ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ। ਜਾਓ ਮੋਚੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲਿਆਓ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹੋ ਕਿ ਰੰਬੀਆਂ ਸਾਣ 'ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਲਿਆਉਣ"

"ਰੰਬੀਆਂ ਕਦੇ ਸਿਦਕਾਂ ਤੋਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ। ਤੂੰ ਰੰਬੀ ਦੀ ਧਾਰ ਪਰਖ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਦਕ ਪਰਖਦਾ ਹਾਂ।"

"ਤੂੰ ਦੇਖਦਾ ਤਾਂ ਜਾਹ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਕੀ ਹਾਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਘਟੀਆ ਜਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੋਚੀ ਆ ਗਏ।

"ਕੇਸਾਂ ਸਮੇਤ ਇਸਦੀ ਖੋਪਰੀ ਉਤਾਰ ਦਿਓ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ ਤੇ "ਸੀਅਅਅਅ" ਦੀਆਂ ਕਈ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲਿਓ ਆਈਆਂ।

"ਧੰਨ ਭਾਗ ਨੇ ਇਸ ਨਿਮਾਨੇ ਸਿਖ ਦੇ ਕਿ ਬਚਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪੈਜ ਰੱਖ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ", ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਜਪੁ ਜੀ' ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਲਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਿਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਲਾਮ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ।

ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਮੋਚੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਪਰੀ ਉਤਾਰਨੀ ਹੈ। ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ, ਕੰਨਾਂ ਵੱਲ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਗਰਦਨ ਕੋਲੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਚੀਰ ਕੇ ਮੋਚੀਆਂ ਨੇ ਖੋਪਰੀ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ,

"ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ॥"

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੋਲ ਉਚਾਰੇ।

"ਸੀਅਅਅਅ", ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੁੜ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਆਈ।

ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, "ਐਸਾ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਕਾਰਾ, ਗਰਕ ਗਈ ਹੈ ਇਹ ਹਕੂਮਤ" ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੇਖਿਆ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਤਲੇ ਸਾਹ ਉੱਤੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਲੋਕ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬਦਦੁਆਵਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਅਡੋਲ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਲਹੂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡੇ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਵਾਲੇ ਭਾਵ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਮੁਸਕੁਰਾ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਿੱਤਿਆ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਨੂੰ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਵੀ ਹਾਰ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਖੋਪਰੀ ਲੁਹਾ ਕੇ ਭੁੰਜੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਜੇਤੂ ਹੈ।

"ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਛੱਡ ਆਓ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਹਿ

ਦਿਓ ਕਿ ਜਦ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤਾਂ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣ", ਪਰ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਈ ਹੱਤਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ।

ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਦੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਠਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਪਵਿੱਤਰ ਲਹੂ ਨਾਲ ਧੋਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੰਗਾ ਨਹਾਉਣ ਕੀ ਰੀਸ ਕਰੇਗਾ ਐਸੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਮਨਸੂਰ ਵਾਂਗ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਤਾਂ ਰੱਬ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਿਮਾਣਾ ਸੇਵਕ ਤੇ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਦਾਸ ਕਹਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਬੀਤਨ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਨਾਲ ਆਏ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਕਿਆ ਕਮਾਲ ਦਾ ਵੁਜੂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ"

ਜ਼ਕਰੀਆ ਉਸ ਵੱਲ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਭਾਵ ਲੁਕੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਆਖਰ ਤੂੰ ਹਾਰ ਈ ਗਿਐਂ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘਾ। ਝੂਠੀ ਨਿਕਲੀ ਤੇਰੀ ਗੱਲ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਸਿਖ ਬਚਨਾ ਦੇ ਪੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਤੇਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਿਭੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ। ਤੇਰੇ ਕੇਸ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪਏ ਨੇ"

"ਕਿੱਥੇ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਨਵਾਬਾਂ ਨੂੰ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਮੇਰੀ ਨਿਭ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਸ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਬਚਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਲਈ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਜੁੱਤੀ ਅੱਗੇ ਲਾ ਕੇ ਲਿਜਾਣਾ ਹੈ"

"ਹਾਂ ਨਿਭ ਗਈ ਹੈ ਤੇਰੀ। ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਤੇਰੇ ਕੇਸ ਕਿਤੇ ਹੋਰ", ਜ਼ਕਰੀਆ ਮਖੌਲੀਆ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ।

"ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਮੇਰੇ ਕੇਸ ਮੇਰੀ ਖੋਪਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਕ ਅੰਗ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ। ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ" ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁੱਝ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ, "ਸੋਚ ਕੇ ਦੇਖ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਜੁੱਤੀ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਜਦ ਤੇਰੇ ਪੈਗੰਬਰ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ

ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਗੇ ਤਾਂ ਪੈਗੰਬਰ 'ਤੇ ਕੀ ਬੀਤੇਗੀ। ਮਾੜੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਉਲਾਂਭਾ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਜਿਆ ਦਿਵਾਵੇਂਗਾ। ਤੇਰੇ ਪੈਗੰਬਰ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਜਣਾ ਐਸੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ? ਕਰਬਲਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕਰ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ ਨੂੰ ਕਰਬਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦੋਜ਼ਖ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਪਾਪੀਆ", ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਖਾਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜਿਹਾ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਕੋਈ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਭਰੀ ਜੰਗ ਹਾਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

"ਸ਼ਾਇਦ ਕੇਸ ਤਾਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਿਦਕ ਨਹੀਂ, ਇਰਾਦੇ ਨਹੀਂ।", ਉਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ਐਤਕੀਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਉਸ ਵੱਲ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਿਆ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਮੱਸਿਆ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਜੇ ਘੇਰਨਾ ਸੀ।

ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਬਿਨ ਪਾਣੀਓ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਤੜਫਨ ਲੱਗਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਵੈਦ ਬੁਲਾਏ ਗਏ। ਪਰ ਸਭ ਵਿਅਰਥ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਦਵਾ ਕਾਰਗਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ। ਸਗੋਂ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਹੋਰ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਜ਼ੀ ਮੁੱਲੇ ਸੱਦੇ ਗਏ। ਬਥੇਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਾਅ ਕੀਤੇ, ਕਲਮੇਂ ਪੜ੍ਹੇ, ਫੂਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਪਰ ਸਭ ਨਿਹਫਲ।

"ਉਹ ਨੀਲੇ ਬਾਣਿਆਂ ਵਾਲੇ, ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸਲੋਤਰ... ਬਚਾਓ ਬਚਾਓ... ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ... ਬਚਾਓ", ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੁਝ ਪੱਲੇ ਨਾ ਪਵੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੇ।

"ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਚੱਕਰ... ਲਿਸ਼ਕੋਰਾਂ... ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਦਗਦੇ ਚਿਹਰੇ..."

"ਤੁਸੀਂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੀਰਾਂ ਪੈਕਾਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਓ", ਪਲੰਘ ਕੋਲ ਖਲੋਤਾ ਮੁੱਲਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਉਹਨਾਂ ਪੀਰ ਵੀ ਭਜਾ ਦਿੱਤੇ, ਕੋਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਖਲੋ ਰਿਹਾ। ਸਭ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਰਹੇ ਹਨ", ਜ਼ਕਰੀਏ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਸੂਫ਼ੀ ਨੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸਲੋਤਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵੱਡਾ

ਪਾਪ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸ਼ਹੀਦ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਓਹ ਦੇਖੋ... ਉਹ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਚੱਕਰ ਘੁੰਮਾ ਰਹੇ ਹਨ... ਬਸ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣਗੇ... ਬਚਾਓ... ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਵੱਢਿਆ ਜਾਏਗਾ"

"ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਓ", ਸੂਫ਼ੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ।

"ਹਾਂ ਖਾਲਸੇ ਕੋਲ... ਮੈਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਕੋਲ ਲੈ ਚੱਲੋ... ਮੈਂ ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਾਂਗਾ... ਪੈਰ ਫੜਾਂਗਾ... ਸਭ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਓ... ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੋ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ..."

ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਸਭ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਰਾਮ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਬੁਲਾਏ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਬਖਸ਼ਵਾਓ ਤੇ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹੋ ਕਿ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਟਿਕਾਓ।"

"ਓਹਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲਵੇ। ਹੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਕੇ ਦੇਖ ਲਵੇ। ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਜੀ", ਖਾਨੂੰ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾਂ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ, ਪਰ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਸੰਤ ਦਾ ਬਚਨ ਟਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ। ਪਹਾੜ, ਧਰਤੀ, ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਸਭ ਇਕ ਦਿਨ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ ਪਰ 'ਇਕ ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ' ਸੰਤ ਬਚਨ ਅਟੱਲ ਰਹੇਗਾ।"

ਨਵਾਬ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਵੀ ਲਾਏ, ਪਰ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹਲਾਂਕਿ ਫੇਰ ਵੀ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਜਰੂਰ ਦੱਸੀ।

"ਕੋਈ ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੰਮ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਦੂਰੋਂ ਪੈਦਲ ਚੱਲ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਸੀਸ 'ਤੇ ਲਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਦੁਸ਼ਟ ਦਾ ਕੀ ਕਰਾਂ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਜੋ ਦੁਸ਼ਟ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਨਵਾਬ

ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਏਗਾ, ਪਰ ਸਿਖ ਉੱਤੇ ਮੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ, ਸਿਖ ਦੀ ਕਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮੰਨਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।", ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਏ ਜਹੇ ਪਾਪੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖ ਦਾ ਬਚਨ ਟਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਹੁਣ ਉਹ ਪਰਤ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਕੋਲ ਗਏ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ।

ਵੈਦਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ਼ ਅਸਫਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਕਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

"ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਦਾ ਸਰਾਪ ਟਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਕੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵੀ ਇਸ ਬਚਨ ਨੂੰ ਮੋੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ? ਕੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਇਸ ਸਰਾਪ ਨੂੰ ਤੁੜਵਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ? ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਸਰਾਪ ਹੈ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਅੰਤਮ ਬੇਨਤੀ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਤਕ ਪੁਚਾ ਦੇਵੋ। ਮੈਂ ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਸੌ ਵਾਰ ਨੱਕ ਰਗੜ ਕੇ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਾਂਗਾ।", ਰੋਂਦਾ ਵਿਲਕਦਾ ਨਵਾਬ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਤਰਲਾ ਪਾ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, "...ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣ ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਪੰਜਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ? ਜੇ ਮੇਰੇ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਪਾਪੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਬਖ਼ਸ਼ਨਹਾਰ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ"

ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਤਰਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਵੱਲ ਜੰਗਲਾਂ ਕੰਨੀਂ ਤੁਰ ਪਏ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਹੱਥ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਇਆ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਫਤਹਿ ਬੁਲਾ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਨੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਸਲਾਮਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਿਹਾ ਤੇ ਖਾਨੂ ਨੂੰ ਧ੍ਰਿਗ ਧ੍ਰਿਗ ਆਖ ਕੇ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਲੱਥ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੋਣ ਅਤੇ ਕਹੇ ਬਚਨ ਪਾਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧਿਆ ਵੀ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਜਦ ਹੀ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕੋਲ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਬੀਰ ਰਸ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਧਾਵਾ ਕਰਕੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਬਿਧ

ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਗੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਬੋਲੇ, "ਫੇਰ ਸਿਰ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਸੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜਹਾਜ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਜੋ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।"

ਕੁਝ ਅਨੁਭਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਚਨ ਹੈ ਕਿ ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਜੁੱਤੀ ਅੱਗੇ ਲਾ ਕੇ ਲਿਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਜਿਆਦਾ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਨਵਾਬ ਵੈਸੇ ਵੀ ਘੜੀ ਪਲ ਦਾ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਾਂ ਬਸ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ। ਤਦ ਸਾਰੇ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਨ ਖੰਡੇਧਾਰ ਜਹੇ ਤਿੱਖੇ ਹਨ। ਐਸੇ ਬਚਨ ਕਿ ਠੋਸ ਪਰਬਤਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਲੰਘ ਜਾਣ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਵਿਚਾਰਾ ਕਿਸ ਖੇਤ ਦੀ ਮੂਲੀ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਭ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ ਵੀ ਧਿਆ ਕੇ ਦੇਖ ਲਏ, ਪਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਖਲੋ ਸਕਿਆ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਆਪ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਚਨ ਪੁਗਾਉਣ ਲਈ ਆਣ ਉੱਤਰੇ ਹਨ।", ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਖੁੱਲ ਕੇ ਬਚਨ ਸੁਣਾਏ। ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ 'ਧੰਨ ਧੰਨ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ,

"ਨਵਾਬ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਖਾਨਾਜੰਗੀ ਛਿੜ ਪੈਣੀ ਹੈ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕੇਸਰੀ ਝੁਲਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੰਥ ਅੱਗੇ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਮਰਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ਕਰੀਏ ਖਾਨ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤੱਕੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰ ਵਾਕ ਹੈ ਕਿ *'ਜੋ ਸਰਣਿ ਆਵੈ ਤਿਸੁ ਕੰਠਿ ਲਾਵੈ'*, ਸੋ ਖਾਲਸਾ ਚਾਹਵੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਾਹਰਾ ਕਲਾ ਦਿਖਾਵੇ।"

ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਬਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਉਹ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਜੋ ਨਵਾਬੀ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਗੀਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਚੱਕ ਦੇ ਨਾਂ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇਵੇ। ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੀ ਭੈਣ ਖਾਨੋਂ, ਜੋ ਕਿ ਫਰਜ਼ੁਲਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਫਰਜ਼ੁੱਲਾਪੁਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਪਿੰਡ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਵੱਸਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ

ਕੇ 'ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ' ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਮੰਗਾਂ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਇਹ ਕੀ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹੋ ਤੇ ਕੀਹਦੇ ਤੋਂ? ਰਾਜ ਕਦੇ ਮੰਗ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਈਦੇ, ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕਲਾ ਵਰਤੇਗੀ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਨਿਜਬਲ ਨਾਲ ਰਾਜ ਲਵੇਗਾ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਤੁਰਕਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗਦੇ ਫਿਰੀਏ। ਸਮਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਣ ਢੁੱਕਾ ਹੈ, ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਕੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਪਿੰਡਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ। ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ੱਰੇ ਜ਼ੱਰੇ ਉੱਤੇ ਝੂਲਣਗੇ। ਨਵਾਬ ਹੁਣ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਕੁਰਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹਰ ਕਹੀ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਹਲਾਂਕਿ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਵੱਸ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਆਸਰਾ ਤੱਕਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ਨਾ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ"

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਨਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮੁੜ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ। ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕੇ ਖਾਨੂੰ ਦਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਬਚਨ ਵੀ ਕਹੇ ਜਾਣ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਜਣ 'ਤੇ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਖਾਨੂੰ ਦੇ ਸਿਰ ਜੁੱਤੀ ਮਾਰੇ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਟੁੱਟੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਵੀ ਕਰੋ ਕਿ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹ ਤਿਆਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਜੁੱਤੀ ਅੱਗੇ ਲਾ ਕੇ ਲਿਜਾਵੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਖਾਨ ਨੂੰ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਦਿਓ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਇਹ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੂਹਾ ਕੇ ਹੱਥ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਇਆ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਨਮਨ ਕੀਤਾ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਬਚਨ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਥਮ ਉਹਨਾਂ ਜਾ

ਕੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ। ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਉਹਨਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਪੰਥ ਦੇ ਗੁਰਮਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੁਣੀ ਤੇ ਜਦ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਨਾਮ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਛੁਹਾ ਕੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਇਆ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਆਖਰੀ ਕਤਰਾ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕਲਾ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਅਦਨਾ ਜਿਹਾ ਸੇਵਕ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਏਨੀ ਔਕਾਤ ਕਿੱਥੇ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰਾਂ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਕਹੀ ਮੋੜ ਸਕਾਂ। ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਲੇਖੇ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਦੇਹ ਨੇ ਜੇ ਏਨੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਿਖਾਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਤਾਕਤ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੋਂ ਹੀ ਆਈ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਤਾਂ ਦਰਗਾਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਜਹੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਏਨੀ ਪਾਇਆਂ ਕਿੱਥੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਈਏ। ਖਾਲਸਾ ਜੀਹਨੂੰ ਚਾਹੇ ਰੱਖ ਲਵੇ, ਜੀਹਨੂੰ ਚਾਹੇ ਮਾਰ ਦੇਵੇ, ਏਨੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ। ਖਾਲਸਾ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਗਾਂ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਨੁਗਦੇ ਦੇ ਗੋਲੇ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਲੋਤਰ ਜਦ ਸੁਨਹਿਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਪੁੱਠੇ ਕਰਕੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਲਤਨਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਛਤਰ ਉੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਮਨਜੂਰ ਹੈ"

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜ਼ਕਰੀਏ ਕੋਲ ਗਏ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਦੋਨੋਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਤੁਰੰਤ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਮੰਗਵਾਓ, ਦੇਰ ਨਾ ਲਾਓ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਚਾਹੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਛਿੱਤਰ ਮਾਰ ਲਵੇ, ਬਸ ਮੇਰੀ ਖਲਾਸੀ ਕਰਵਾਏ ਏਸ ਬਿਪਤਾ ਤੋਂ"

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜੁੱਤੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦੈ ਹੰਕਾਰੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵੇਲੇ ਪੈਰ ਜੁੱਤੀ ਪਾਉਣ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਏ ਤੇ ਜਾਂ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੈ ਮਗਰੋਂ ਕਿਤੇ ਗੁਆਚ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨਵੀਂ ਜੁੱਤੀ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪਵਾਈ ਗਈ।

ਉਹੀ ਜੁੱਤੀ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜ਼ਕਰੀਏ ਕੋਲ ਆਏ। ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ, ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੀ ਗਰਜ਼ ਲਈ ਹੀ ਸਹੀ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ। ਜੁੱਤੀ ਵੱਜਦਿਆਂ ਹੀ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਜੁੱਤੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਪਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਆਉਂਦਾ ਜਾਏ ਤੇ ਸੂਲ ਠੀਕ ਹੋਈ ਜਾਵੇ। ਕਈ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵੱਜਣ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦਾ ਦੁਖ ਲਗਭਗ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਧੰਨ ਭਾਗ ਮੇਰੇ, ਜੋ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਪੰਥ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜਹੇ ਪਾਪੀ 'ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ। ਧੰਨ ਹੈ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧੰਨ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਕੜਾਹ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਵੇ" ਉਸ ਨੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦੇ ਮੱਥਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁੜਕਾ ਚਿਉਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਦੀਨ ਖਿਸਕਦਾ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਖੈਰਾਤ ਵੰਡੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਨਵੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਪਹਿਨੀ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋ ਕੇ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ।

"ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੱਕ-ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਜ਼ਾਹਰਾ ਕਲਾ ਵਰਤਾਉਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਸੱਚ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਹੈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ। ਇਹ ਸਭ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਹੇ ਜਾਂ ਦੇਖੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਬੀਤੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਵਿਚ ਏਡੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ਤਾਂ ਸੋਚੋ ਸਿਖ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਜੇ ਇਕੱਲਾ ਸਿਖ ਐਸਾ ਕਰਾਮਾਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕਿੱਡੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੋਏਗੀ। ਫੇਰ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੈਸੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ। ਮੇਰਾ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨੂੰ, ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ", ਇਹ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ ਹੋਇਆ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਾਂ। ਪਾਪੀ, ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਨਵਾਬ, ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਸਿਰ ਵੱਜਣ ਨਾਲ ਹੀ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਅੱਜ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਤਸ਼ੱਦਦ ਜਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ

ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ", ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫੀ ਦਿਓ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਵਾਬੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਮੂੰਹ ਮੰਗਿਆ ਰੁਤਬਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।"

"ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਮੰਗਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗਨਾ ਹੈ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਤਖ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਖਾਲਸਾ ਕੁਝ ਮੰਗੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਰੂਰ ਧੌਣ 'ਤੇ ਗੋਡਾ ਰੱਖ ਕੇ ਲੈ ਲਵੇਗਾ", ਆਖਰੀ ਸਤਰ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਹੀ।

"...ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਾਣ ਕੇ ਹੀ ਲੈ ਲਓ", ਨਵਾਬ ਬੋਲਿਆ।

ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੋਈ ਐਸਾ ਅਹੁਦਾ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਕੁਝ ਸਵਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਉੱਚੀ ਹੋਵੇ।

"ਕਚਿਹਰੀ ਦੇ ਚਬੂਤਰੇ ਦਾ ਮੁਖਤਿਆਰ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇ"

"ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਚਬੂਤਰੇਦਾਰ ਹੋਏ ਤੇ ਟਕਸਾਲ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਮ ਹੋਈ", ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਨ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੇ ਦੋਹੇਂ ਗੱਲਾਂ ਫੌਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਨ ਲਈਆਂ। ਚਬੂਤਰੇ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

"ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉੱਤੇ ਆਕਾਸ਼। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਆਕਾਸ਼ੀ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਤਖ਼ਤ ਉੱਚਾ ਹੈ" ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਇਆ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਇਹ ਇਬਾਰਤ ਲਿਖੀ ਗਈ।

ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਕੰਮ ਇਹ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਜਿਹਨਾਂ ਚਰਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਪਟਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਨਾਮੀਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਕਢਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਦਰਾਂ 'ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੇ ਆ ਦਸਤਕ ਦਿੱਤੀ। ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ

ਫੈਲ ਗਈ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਉਤਰੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਬਾਈ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਚੌਂਕੜੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਿਖ ਦੇ ਬਚਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪੁਗਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਦੁਸ਼ਟ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ", ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

"ਮੇਰੇ ਲਈ ਚਿਖਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ", ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ।

"ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪੈਜ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਜੁੱਗਾਂ ਤੀਕ ਇਹ ਸਾਖੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦੀ ਰਹੇਗੀ", ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਬੋਲ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਤੋਂ ਜਲ ਲਿਆ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਆਪ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। 'ਜਪੁ ਜੀ' ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਮਗਰੋਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਚੱਲਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਓਹਲਾ ਕਰ ਗਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਸਬਦ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ,

"ਸੇਵਕ ਕੀ ਓੜਕਿ ਨਿਬਹੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥
ਜੀਵਤ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵਿਓ ਅਪਨਾ ਚਲਤੇ ਰਾਖਿਓ ਚੀਤਿ ॥
ਜੈਸੀ ਆਗਿਆ ਕੀਨੀ ਠਾਕੁਰਿ ਤਿਸ ਤੇ ਮੁਖੁ ਨਹੀ ਮੋਰਿਓ ॥
ਸਹਜੁ ਅਨੰਦੁ ਰਖਿਓ ਗ੍ਰਿਹ ਭੀਤਰਿ ਉਠਿ ਉਆਹੂ ਕਉ ਦਉਰਿਓ ॥
ਆਗਿਆ ਮਹਿ ਭੂਖ ਸੋਈ ਕਰਿ ਸੂਖਾ ਸੋਗ ਹਰਖ ਨਹੀਂ ਜਾਨਿਓ ॥
ਜੋ ਜੋ ਹੁਕਮੁ ਭਇਓ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਸੋ ਮਾਥੈ ਲੇ ਮਾਨਿਓ ॥
ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਠਾਕੁਰੁ ਸੇਵਕ ਕਉ ਸਵਰੇ ਹਲਤ ਪਲਾਤਾ ॥
ਧੰਨੁ ਸੇਵਕੁ ਸਫਲੁ ਓਹੁ ਆਇਆ ਜਿਨਿ ਨਾਨਕ ਖਸਮੁ ਪਛਾਤਾ ॥"

ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚਿਖਾ ਉੱਤੇ ਟਿਕਾਇਆ ਤੇ ਅਗਨ ਦਿਖਾਈ ਗਈ। ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਾਟਾਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗੀਆਂ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਆਪ ਲੈਣ ਲਈ ਆਏ। ਦੋਤਾਰੇ ਵੱਜ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸਫਰ ਲਈ ਉੱਡਣੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਾਥੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਬਾਨ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਨੂੰ ਜਮਦੂਤ ਜੁੱਤੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੁੱਤੀਆਂ ਵੀ ਉਹ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੇਖਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਖਾਨੂੰ ਨੂੰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਧਰਮਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਰੋਜ ਇਸਦੇ ਸਿਰ ਸੌ ਜੁੱਤੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਜਾਣ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜਾਦਿਆਂ ਦੀ ਡਿਊਢੀ ਦਾ ਡਿਊਢੀਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਮੌਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਡਿਊਢੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਡਿਊਢੀਦਾਰ ਹਨ ਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਏਧਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਜੋ ਵੀ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਭਰੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੀਰ ਫਕੀਰ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਲਾ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ।

ਆਇਆ ਤਾ ਕਾ ਸਫਲ ਹੈ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੋਇ।
ਦੂਖ ਸਹਹਿ ਸਿਰ ਆਪਣੈ ਸੁਖਦਾਈ ਸਭ ਕੋਇ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਸੁਨਣ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

22

ਹਮ ਕਾਰਨ ਗੁਰ ਕੁਲਹਿ ਗਵਾਈ ਹਮ ਕੁਲ ਰਾਖੈਂ ਕੌਣ ਬਡਾਈ

"ਹੁਣ ਸ੍ਵਨ ਕਰੋ ਸੂਰਮੇਂ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਬਹਾਦਰੀ, ਨਿਡਰਤਾ, ਅਡੋਲਤਾ, ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਕਥਾ।"

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣਾਉਂਦਿਆਂ ਕਥਾ ਤੇ ਕਥਾਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਲਾਹੌਰ ਰੁਕਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਕੌਣ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸਿਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭਾਅ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਭੁਜੰਗੀ ਭੁਜੰਗਣਾ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸੇਧ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਉੱਚਾ, ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਾਤਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਆਖਰ ਬੱਚੇ ਨੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਾਚਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੀ ਆਪ ਕਰਦੇ ਹਨ?

ਹਲਾਂਕਿ ਸਫਰ ਹਰ ਤੱਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਣੀ ਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਤਹਿ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਲ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀਂ ਹੈ।

ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਹਿਤ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਸਿਖ ਅਸੂਲਾਂ ਲਈ ਮੌਕਾ ਆਉਣ 'ਤੇ ਜਾਨ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣੀ, ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਇਹ ਜਜ਼ਬਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ।

...

"ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਪੁੱਤਰ ?", ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ।

"ਕੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ?"

"ਇਕ ਵਾਰ ਕੁਝ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

'ਮਹਾਰਾਜ, ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਪਰ ਜੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਝੱਟ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭੇਦ ਭਾਵ ਕਿਉਂ ਮਹਾਰਾਜ?'

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੁਸਕੁਰਾਏ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਭਾਈ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਬਚਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਬਚਨ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹੋ।"

ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਏ। ਉਹ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਕਥਾ ਦੀ ਭੇਟਾ ਮੰਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਹੁਣ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਖੀ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਕੀ ਉੱਤਰ ਹੋਏਗਾ ਪੁੱਤਰ ?"

"ਇਹੀ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਕਿ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੁੰਦੈ ਸਿਖੀ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਸਿਖੀ ਕਮਾਉਣ ਤੇ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ।"

"ਵਾਹ ਧੰਨ", ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉੱਤਰ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

ਇਕ ਰਾਤ ਹੋਰ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਵਰਤਾਰਾ ਵਾਪਰ ਕੇ ਹਟਿਆ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਹੋਕੇ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ,

"ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕਾਫਰਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਧੜ ਨੂੰ ਛੂਹਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਣ ਪਰਿਵਾਰ ਘਾਣ ਬੱਚਾ ਪੀੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ"

ਢੰਡੋਰਚੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤਾਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ, ਪਰ ਇਕ ਪਾਸਿਓ ਇਕ ਦਮ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਅਸਮਾਨ ਛੂਹਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਸਦਾ ਘਰ ਸੀ ਇਹ?

"ਇਹ ਤਾਂ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਸੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੀਕ ਹੁਣ ਇਹ ਘਰ ਸਦਾ 'ਹੈ' ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਲੋਕ ਜਦ ਘਰ ਉਸਾਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਿਆਦ ਤੀਹ ਸਾਲ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੰਜਾਹ। ਪਰ ਇਹ ਘਰ ਅੱਜ ਆਪਾ ਬਾਲ ਕੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।"

"ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਗਏ", ਕੁਝ ਸਿਖ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਕਰਾਮਾਤ ਐ ਜੀ, ਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਾਮਾਤ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਕਰਾਮਾਤ ਕਰ ਦਿਖਾਈ ਹੈ", ਇਕ ਹੋਰ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

"ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ", ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਬੋਲੇ, "ਕਰਾਮਾਤ ਦੇਖਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਜਾਓ ਤੇ ਦੇਖੋ ਕਿ ਜਦ ਅਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਦੇਹ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਸੀਸ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਲੈ ਗਏ ਤਾਂ ਓਥੇ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ।"

ਸਭ ਬੜੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਹੋਰ ਓਥੇ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿਖ ਹਫਿਆ ਹੋਇਆ ਆਇਆ, "ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ।"

ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵੱਲੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਖਤਰਨਾਕ ਹਨੇਰੀ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਉਸੇ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਦੇਹ ਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਦੂਰ ਖਲੋਤੇ ਇਹ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬੋਲੇ, "ਜਦ ਇਹ ਹਨੇਰੀ ਰੁਕੇਗੀ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਪਰਿਵਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕਹਿਰਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਹਨੇਰੀ ਝੁੱਲੇਗੀ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਵਾ ਲੈਣ, ਫੇਰ ਭਾਵੇਂ ।"

ਹਜੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਦੋ ਸਿਖ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵੱਲ ਭੱਜੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਕ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸੀਸ ਧੜ ਨਾਲੋ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦੇਹ 'ਤੇ ਸੀਸ ਪਏ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਜਦ ਹਨੇਰੀ ਰੁਕੇ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ"

"ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ", ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"...ਤੇ ਇਹ ਕਿਤੇ ਇਕ ਥਾਂ ਹੋਇਆ? ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਜਦ ਤਕ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ, ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਿਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਲਈ।"

"ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਪਿਤਾ ਜੀ ?", ਸ਼ਾਹਬਾਜ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਿਹੜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜੇ, ਉਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਗੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਮੀਂਹ, ਹਨੇਰੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਏਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਹਤਬਰ ਬਾਬਾ ਖੁਸ਼ਿਆਲਾ

ਜੀ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਏਧਰ ਹੀ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸੀਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਆਏ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਹੱਥ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਏ।

ਬਾਬਾ ਖੁਸ਼ਿਆਲਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕੋ ਰਸਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਿਰ ਰੁਮਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਭ ਨੇ ਇਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਈ।

ਪਰ ਸਿਰ ਦੇਵੇ ਕੌਣ?

ਬਾਬਾ ਖੁਸ਼ਿਆਲਾ ਜੀ ਅੱਗੇ ਆਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਲਈ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਕਾਫੀ ਝਿਜਕ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਨੁੱਕਰ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਭਰੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸੀਸ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਖੁਸ਼ਿਆਲਾ ਜੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਂਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ, ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸੀਸ ਸਮੇਤ ਵਿਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਆਣ ਢੁੱਕੇ। ਬਾਬਾ ਖੁਸ਼ਿਆਲਾ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਸੁੰਦਰ ਬਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

"...ਤੇ ਉਹ ਕਾਫਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਬਾਗੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ", ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਸਿਰ ਹੁਣ ਹੋਰ ਬਿਪਤਾ ਪੈ ਗਈ ਸੀ।

"ਜਲਦੀ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ ਉਸ ਕਾਫਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗਾ"

"ਮੈਂ ਆਂ ਹਜ਼ੂਰ"

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਬੋਲਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅੱਗੇ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੁਸ਼ਿਆਲਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰ ਜਾ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ੂਨ ਉਤਰ ਆਇਆ।

"ਸਾੜ ਕੇ ਸਵਾਹ ਕਰ ਦਿਓ ਉਸ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਐਸਾ ਕੋਝਾ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ ਹੈ"

ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਪਿੰਡ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਸਾੜ ਕੇ ਸਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

"ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ", ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਨਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸਿਖੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਵੱਲੋਂ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਚਿਹਰੀ ਦੇ ਚਬੂਤਰੇ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਯਾਹੀਆ ਖਾਂ, ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਰੋਸ ਵਿਚ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਹ ਅਹੁਦਾ ਖੋਹ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

"ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉੱਤੇ ਆਕਾਸ਼। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਆਕਾਸ਼ੀ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਤਖ਼ਤ ਉੱਚਾ ਹੈ", ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੱਕੇ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਨੇ ਤਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਮੌਲਾਨਿਆਂ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਮਚਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਕੋਤਵਾਲ ਬਣਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਅਹੁਦਾ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਜਿਆਦਾ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਟਿਕੇਗਾ। ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸਾਰੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਚਰਖੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪਟਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਹਨਾਂ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਤਰੀਕਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਰਖੜੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਟਵਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੂਲੀ, ਜਿਵੇਂ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੂੰ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਸੰਗੋਸਾਰ- ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਗੱਡ ਕੇ ਜਾਂ ਦਰਖਤ ਨਾਲ ਲਮਕਾ ਕੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਨਾ, ਤੱਤੇ ਜੰਬੂਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਸ ਨੋਚਣਾ, ਮੂੰਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟ

ਕੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰਨਾ, ਹਲਕੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਵਾਉਣਾ, ਤੱਤਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜ੍ਹ ਦੇਣਾ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਹ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਤਰੀਕੇ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸਿਖਾਂ 'ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਫੌਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਸੰਖ ਵਜਾਉਣ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਦੇ ਪਾਠ ਉੱਤੇ ਲੱਗੀ ਪਾਬੰਦੀ ਵੀ ਹਟਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਰ ਕਹਿ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਕ ਘਟੀਆ ਰਸਮ ਜਿਸ ਵਿਚ, ਗੈਰ ਮੁਸਲਿਮ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਆਹ ਮਗਰੋਂ ਸਹੁਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਮੁਗਲ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਜਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਘਰ ਕੱਟਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧੜ ਕਢਵਾ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਵਾਇਆ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਰੜਕਣ ਲੱਗੇ। ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਵੜ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਸਾੜੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਜ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭੁਜੰਗੀ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਲਾਇਕ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਬਾਲਕ ਸੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਲਾਇਕਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮੌਲਵੀ ਸਦਾ ਰੰਜ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਐਸਾ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਬਾਲਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਖਿਝਕਾਉਣ ਲਈ ਸਿਖੀ 'ਤੇ ਤੰਜ ਕਸਦਾ, ਪਰ ਬਾਲਕ ਆਪਣੇ ਤੇਜ ਤਰਾਰ ਜਵਾਬਾਂ ਨਾਲ ਮੌਲਵੀ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਖਾਨੇ ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਐਸੀ ਹੀ ਇਕ ਬਹਿਸ ਜੁੰਮੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਜਮਾ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਭ ਮੌਲਵੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਕੋਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਮੌਲਵੀ ਬੋਲਿਆ,

"ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਇਕਮਾਤਰ ਸਰਵਉੱਚ ਤੇ ਆਖਰੀ ਪੈਗੰਬਰ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ?", ਉਸ ਨੇ ਲੰਘੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ।

"ਬੇਸ਼ੱਕ", ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, "ਹਰ ਸੱਚੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ

ਪੂਰੇ ਈਮਾਨ ਨਾਲ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦੀਨ ਤੋਂ ਬਿਤਕਿਆ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਵੇਗਾ ਉਹ ਮੋਮਨ, ਜੋ ਇਸ ਬਚਨ ਤੋਂ ਚਿੱਤ ਡੋਲਾਵੇ", ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਸਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਦੀ ਮੌਲਵੀ ਨੂੰ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਸਿਰਫ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਕਿਉਂ, ਕੁਲ ਆਲਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ?"

"ਮੈਂ ਆਨੰਦਪੁਰੀ ਧੂੜਾਂ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਛੂਹਾ ਲਈਆਂ ਨੇ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬ। ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਜ ਘੁੱਟਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਲਗੀਧਰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨਾ ਕੋਈ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਮਿਤਰ ਪਿਆਰਾ' ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ 'ਮਿਤਰ ਪਿਆਰੇ' 'ਉਹ' ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ 'ਰਾਜਨ ਕੇ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰਾਜਨ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ' ਜਹੇ ਬੋਲ ਸਰਵਉੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਵਰਤੇ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ 'ਰਾਜਨ ਕੇ ਰਾਜਾ' ਵੀ 'ਉਹੀ' ਨੇ ਤੇ 'ਮਹਾਰਾਜਨ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ' ਵੀ 'ਉਹ'। ਮੈਂ ਫੇਰ ਕਹਿੰਨਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਸਿਰਮੌਰ ਤੇ ਆਖਰੀ ਪੈਗੰਬਰ ਨੇ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਿਖ ਲਈ ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਉਰੇ ਪਰੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਇਸ ਨਿਸਚੇ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।", ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲਾਜਵਾਬ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਭਰਿਆ ਮੌਲਵੀ ਫੇਰ ਵੀ ਬੋਲਿਆ,

"ਜੇ ਸਰਵਉੱਚ ਤੇ ਆਖਰੀ ਪੈਗੰਬਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਕੀ ਸੀ?"

"ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛੋ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਰੂਰ ਉੱਤਰ ਹੋਏਗਾ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਤੁਅੱਸਬ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਨਜ਼ਰੀਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਝਰਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤੇਹ ਮਿਟਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਝਰਨੇ ਵਿਚ ਪਏ ਪੱਥਰ ਆ ਰਹੇ ਹੋਰ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਏਥੋਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਝਰਨੇ ਕੋਲ ਆਏ ਕਿਸੇ ਤਿਹਾਏ ਨੂੰ ਝਰਨਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੈਕੜੇ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਹੋਰ ਝਰਨਾ ਵਗਦਾ ਹੈ, ਓਥੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲੈ", ਮੌਲਵੀ ਹੁਣ ਨਿਰਉੱਤਰ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਬਾਲਕਾਂ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਸੀ, ਚੁੱਪ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦਾ, "ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਤਿਹਾਇਆ ਪਹਿਲਾਂ ਵਗ ਰਹੇ ਝਰਨੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਝਰਨਾ ਲੱਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਕੀ ਹੈ?"

"ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਤੇਹ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬ। ਝਰਨਾ

ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੱਥਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਕਿਉਂ ਕਰਨ ਕਿ ਏਥੋਂ ਹੀ ਪਾਣੀ ਪੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਬੋਲ ਯਾਦ ਨੇ, ਜੋ ਅੱਲਾਹ ਪਾਕ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਓਦੋਂ ਕਹੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ, ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਪਏ ਚਾਚੇ ਅਬੂਤਾਲਿਬ ਨੂੰ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ

'ਤੁਸੀਂ ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਹੋ ਦੀਨ ਦੇ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦੇ, ਸਗੋਂ ਮੈਂ (ਅਲਾਹ) ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਬਖਸ਼ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ'

ਹੁਣ ਤਾਂ ਗੱਲ ਮੌਲਵੀ ਦੇ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਗੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਭੀਤਾ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦਾ ਬੋਲਿਆ,

" ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਨੱਥ ਨਾ ਪਾਈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕਿਹਾ ਯਾਦ ਰੱਖਿਓ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭੁਲਾ ਦੇਣਗੀਆਂ"

ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਬਹਾਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਰਨ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ।

ਦੋਹੇਂ ਪਿਉਂ ਪੁੱਤਰ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਨਵਾਬ ਅੱਗੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀ ਬੋਲਿਆ, "ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਗਲਤੀ ਦੀ ਇਕੋ ਮੁਆਫੀ ਹੈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਕਰੋ। ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕਿ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬ ਤੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੇ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਾ ਕਬੂਲ ਕਰੇ ਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਰਵਉੱਚ ਤੇ ਆਖਰੀ ਪੈਗੰਬਰ ਮੰਨੇ"

"ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਜਹੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਤੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੈਗੰਬਰ, ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਕਿਹਾਂ ਹੀ ਵੱਡਾ ਹੋਏਗਾ, ਕੀ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਘੱਟ ਹੈ ? ਰਹੀ ਗੱਲ ਮੁਆਫੀ ਦੀ, ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉੱਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਮੈਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਸਚੇ ਤੋਂ ਡੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਕਹਾਂ ?", ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਸਕੁਰਾਇਆ।

"ਤਾਂ ਫੇਰ ਚਰਖੜੀ ਦੇ ਝੂਟਿਆਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ"

"ਧਰਮ ਖਾਤਰ ਚਰਖੜੀਆਂ ਮਿਲਣ ਸਾਡੇ ਧੰਨ ਭਾਗ"

"ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਦੇ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ?", ਦੋਹੇਂ ਪਿਤਾ ਪੁੱਤਰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਬੋਲੇ।

ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀ ਕੋਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

"ਨਮਨ ਕਰ ਪੁੱਤਰ ਇਸ ਚਰਖੜੀ ਨੂੰ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਏਗੀ। ਇਹੀ ਤੈਅ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਜਿਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਅੱਜ ਤਕ ਜੋ ਵੀ ਸਿਖ ਸੂਰਮਾਂ ਏਹਦੇ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਸਿਖੀ ਨਿਭਾਅ ਗਿਆ। ਨਮਨ ਕਰ ਪੁੱਤਰ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਗੁਰਸਿਖ ਰੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਚਰਖੜੀਆਂ ਨੇ ਛੋਹੀਆਂ ਹਨ"

ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ। ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਦੰਦਿਆਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਦਕ ਦਾ ਮਾਣ ਹੈ। ਚਰਖੜੀ ਘੁਮਾਈ ਗਈ। ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਅਕਾਲ ਅਕਾਲ' ਦਾ ਜਾਪ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੁੱਸਾ ਦਿਵਾ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਤੇਜ਼ ਕਰੋ ਚਰਖੜੀ ਤੇ ਬੰਦ ਕਰਵਾਓ ਇਸਦੀ ਬਕਵਾਸ", ਨਵਾਬ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਚੀਕਿਆ। ਚਰਖੜੀ ਤੇਜ ਹੋਈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਕਾਲ ਅਕਾਲ ਦੀ ਧੁਨੀ ਵੀ ਹੋਰ ਤੇਜ ਹੋ ਗਈ। ਦੰਦਿਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਰੀਰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਵਗਦੀਆਂ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਆਵਾਜ਼ੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ।

"ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਵੇ, ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਫਤਹਿ ਪਾਵੇ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ", ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ।

"ਹੇਠਾਂ ਲਾਹੋ ਏਹਨੂੰ ਤੇ ਇਸ ਜਿਆਦਾ ਗਰਜ ਰਹੇ ਨੂੰ ਉੱਤੇ ਚਾੜ੍ਹੋ ਪਤਾ ਤਾਂ ਲੱਗੇ ਇਸ ਦੀ ਗਰਜ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ"

"ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਭਾਗ", ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀ ਤੋਂ ਲਾਹਿਆ ਤੇ ਪਾਸੇ ਕਰਕੇ ਬਿਠਾਉਣ ਲੱਗੇ।

"ਏਥੇ ਹੀ ਬਿਠਾਓ ਇਸ ਨੂੰ ਚਰਖੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਸਕੇ", ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਬੋਲਿਆ।

ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਗਿਆ। ਨਵਾਬ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਇਹ

ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆਏ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਕੁਝ ਡਰ ਬਾਲ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

"ਦੇਖ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਤੂੰ ਨੌਜੁਆਨ ਹੈਂ, ਤੇਰਾ ਪਿਓ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਹੰਢਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੂੰ ਅਜੇ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਕੀ ਹੈ ਉਸ ਰੌਸ਼ਨ ਭਵਿੱਖ ਵੱਲ ਦੇਖ, ਜੋ ਤੇਰੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੇ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਏ ਤਾਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਰਹੇਗਾ ਤੂੰ ਜਗੀਰਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਮਾਣੇਗਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਹ ਰਾਜ ਤਾਂ ਕਿਆਮਤ ਤੀਕ ਰਹਿਣਾ ਹੈ",

"ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਰਹੇਗਾ ਤੁਹਾਡਾ ਜ਼ੁਲਮੀਂ ਰਾਜ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ? ਕੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੂੰਜਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ ਨਹੀਂ ਕੰਬ ਰਹੇ? ਸੱਚ ਸੱਚ ਦੱਸੋ ਨਵਾਬ ਸਾਹਬ, ਕੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਅੰਬਰਾਂ ਵਿਚ ਉੱਡਦੇ ਬਾਜ਼ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਡਰਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ?", ਨਵਾਬ ਹਜੇ ਬੋਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਹੱਸਦਿਆਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਬੰਦ ਕਰਵਾਓ ਇਸਦੀ ਬਕਵਾਸ", ਨਵਾਬ ਚੀਕਿਆ ਤੇ ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਚਰਖੜੀ ਨੂੰ ਗੇੜਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਲਹੂ ਦੇ ਪਰਨਾਲੇ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਵਗਣ ਲੱਗੇ। ਜਦ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਬੋਲੇ, "ਧੰਨ ਹੈਂ ਤੂੰ ਪੁੱਤਰ, ਧੰਨ ਤੇਰਾ ਜਨਮ, ਧੰਨ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਧੰਨ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ"

ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਪੀੜ ਨਾ ਸਹਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਚਰਖੜੀ ਰੁਕਵਾਈ ਤੇ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ, "ਕੀ ਦੇਵੇਗਾ ਐਸਾ ਧਰਮ ਤੈਨੂੰ, ਜਿਸ ਬਦਲੇ ਚਰਖੜੀਆਂ ਮਿਲਣ। ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆ, ਦੇਖੀਂ ਕਿਵੇਂ ਜਗੀਰਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਪਾਵੇਂਗਾ। ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣੇਗਾ ਤੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਜਾਣਗੇ"

"ਆਨੰਦਪੁਰੀ ਧੂੜਾਂ ਅੱਗੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਦੀ ਔਕਾਤ ਕਿਨਕਾ ਮਾਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਨ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਸੁਖ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ", ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਤੇ ਵਹਿੰਦਾ ਲਹੂ ਉਸ ਅੰਦਰਲੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਛੂਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।

ਨਵਾਬ ਖਿਝ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਇਆ। ਚਰਖੜੀ ਫੇਰ ਘੁਮਾਈ ਗਈ, ਲਹੂ ਫੇਰ

ਵਗਿਆ, ਹੱਡੀਆਂ ਫੇਰ ਟੁੱਟੀਆਂ, ਪਰ ਸਿਖ ਦਾ ਸਿਦਕ ਰਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤਿੜਕਿਆ।

"ਧੰਨਤਾ ਯੋਗ ਹੈ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਸਿਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭਾਅ ਜਾਵੇ", ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਕਿਉਂ ਵੈਰੀ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦਾ। ਕੈਸਾ ਪਿਤਾ ਹੈਂ ਤੂੰ ਹਜੇ ਵੀ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਬਚਾ ਲੈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ", ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲਾਂ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਸਰੀਰ ਰੱਖਿਆਂ ਕੀ ਲਾਭ, ਜੇ ਧਰਮ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਧਰਮ ਤੋਂ ਥਿੜਕਿਆ ਮਨੁੱਖ ਧੜਕਦੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਵੀ ਮੁਰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਲਖਪਤ ਰਾਏ। ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਤੇਰੇ ਜਹੇ ਬੇਦੀਨੇ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਸਮਝ ਆਵੇ। ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਨੂੰ ਤੋਪ ਅੱਗੇ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚੋਂ ਚੁਣਨ ਲਈ ਕਹੋਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਝਿਜਕ ਧਰਮ ਹੀ ਚੁਣੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਸਰੀਰ ਰੱਖ ਲਓ, ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਚੋਣ ਤਾਂ ਸੌਖੀ ਹੀ ਹੈ।"

"ਤੈਨੂੰ ਰਤਾ ਰੰਜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੇਰੀ ਅੰਸ ਬੰਸ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ। ਕੁਲ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ?"

"ਪੰਥ ਉੱਤੋਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਵਾਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਮੈਂ ਪੰਥ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਵਿਚੋਂ ਪੁੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਚੁਣ ਲਵਾਂ। ਪੁੱਤਰ ਬਚਾ ਲੈਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਜੇ ਮੇਰੀ ਪੰਥ ਵੱਲ ਹੀ ਪਿੱਠ ਹੋ ਗਈ। ਨਾਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪੁੱਤਰ ਗਵਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ?"

"ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ", ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਹੇ ਬੋਲ ਕੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਪਿਤਾ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਨਵਾਬ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਪੀੜ ਨਾਲ ਕਰਾਹੁਣ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰੋ,

"ਕੋਈ ਵੀ ਤਸੀਹਾ, ਕੋਈ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤੋ। ਬਸ ਇਸਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।"

ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਦੋਹੇਂ ਲੱਤਾਂ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚੀਆਂ। ਮੋਢੇ ਭੰਨ ਦਿੱਤੇ, ਕੂਹਣੀਆਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜੰਮੂਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਸ ਨੋਚਿਆ ਗਿਆ, ਨੱਕ, ਕੰਨ, ਬੁੱਲ੍ਹ ਸਭ ਕੁਝ।

ਹਥੌੜੀਆਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਦੰਦ ਵੀ ਉਖੇੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਦੁਖ ਦਾ ਇਕ ਸਬਦ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

"ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਸ ਇਕੋ ਤਰੀਕਾ ਬਚਿਆ ਹੈ", ਇਕ ਜੱਲਾਦ ਬੋਲਿਆ।

"ਕੀ", ਦੂਜੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਸਦੀ ਖੱਲ ਲਾਹ ਦੇਈਏ", ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕੀਤੇ ਜਤਨ ਅਜਾਂਈ ਜਾਪ ਰਹੇ ਸਨ।

"ਇਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹੋ", ਨਵਾਬ ਨੇ ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ।

ਚਰਖੜੀ ਦੇ ਦੋ ਗੇੜਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਬੰਦ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਜਾਣਿਆਂ ਕਿ ਕਿਤੇ ਬਾਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ।

"ਇਹ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਐ ਹਜ਼ੂਰ"

"ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ, ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਜੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੇਲਾ ਹੈ", ਲਖਪਤ ਰਾਏ, ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਧੰਨ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਿਖੀ ਸਵਾਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭ ਗਈ"

ਪਰ ਜਦ ਇਕ ਜੱਲਾਦ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਦੇ ਸਾਹ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ, "ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਜੇ ਜਾਨ ਬਾਕੀ ਹੈ ਨਵਾਬ ਸਾਹਬ"

"ਹੇਠਾਂ ਲਾਹੋ ਇਸਨੂੰ"

ਬੇਸੁਧ ਬਾਲ ਨੂੰ ਜੱਲਾਦ ਜਦ ਚਰਖੜੀ ਤੋਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਚੁੱਕਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਚਲਾਕ ਕਾਜ਼ੀ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਆਖਰੀ ਸਮਾਂ ਹੈ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼, ਮੌਤ ਆਸਾਨ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ ਸਾਡੀ ਮੰਨ ਲਵੇਂ ਕੀ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈਂ?"

ਜਦ ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀ ਤੋਂ ਲਾਹਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਬੇਸੁਰਤੀ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਢਲਕ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸਿਰ ਨਾਲ 'ਹਾਂ' ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਦਿੱਤਾ,

"ਵਧਾਈਆਂ ਖਾਨ ਸਾਹਬ, ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਨੇ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ", ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਰ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਵੀ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

"ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਲਿਆ ਹੈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ", ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਦਨੀ ਤਾਂ ਕਦੇ ਡੋਲ ਜਾਵੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਚੰਦ ਤਾਰੇ ਕਦੇ ਰਾਹ

ਭੁੱਲ ਜਾਣ, ਸ਼ਾਇਦ ਸੂਰਜ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਆਵੇ, ਪਰ ਸਿਖ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਡੋਲ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਲਖਪਤ ਰਾਏ"

"ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਪੁੱਛ ਕੇ ਦੇਖ ਲੈ।", ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਲਿਆਂਦਾ।

"ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉੱਤੇ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ਪੁੱਤਰ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਝੂਠ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਬੋਲ", ਹਥਕੜੀਆਂ ਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਨਾਲ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ, ਪਰ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ।

"ਤੈਨੂੰ ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ ਪੁੱਤਰ, ਤੇਰਾ ਬੋਲਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਝੂਠੀ ਤੋਹਮਤ ਹੀ ਸਹੀ, ਪਰ ਮੁਗਲਾਂ ਲਾਈ ਤਾਂ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਫਰ ਨੂੰ ਤੋੜਣ ਲਈ ਬੋਲਣਾ ਪਵੇਗਾ", ਪਰ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਦੇਖ ਪੁੱਤਰ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ ਕਿ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਸਿਦਕੋਂ ਡੋਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਾ ਸ਼ੀਸਾ ਦਿਖਾ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੂੜ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲੱਜਿਆ ਆਵੇ", ਜਦ ਹੁਣ ਵੀ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ, ਸੁਰਤ ਗੁਰ ਚਰਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਏ। ਹਥਕੜੀਆਂ ਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਛੁਹਾਇਆ ਤੇ 'ਅਕਾਲ ਅਕਾਲ' ਦਾ ਜਾਪ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ,

"ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥"

"ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਤੂੰ?", ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਬੋਲਿਆ।

"ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਬ੍ਰਹਮੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਜਣ ਲਈ। ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਸੇਵਕ ਨੇ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਗਲਤੀ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਐਸੀ ਹੀ ਇਕ ਗਲਤੀ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਉਕਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਦੇ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਿਖ ਦੀ ਦੇਹ ਬੇਸੁਰਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲਾ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹ ਮਾੜਾ ਲੇਖ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਮਿਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਪੁੱਛ ਕੇ ਦੇਖੋ, ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ", ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਮੁਸਕੁਰਾ ਰਹੇ ਸਨ।

"ਕਿਉਂ ਬਈ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼, ਤੂੰ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈਂ", ਨਵਾਬ

ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਜੀ ਬੇਸ਼ੱਕ", ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਨਵਾਬ ਤੇ ਲੱਖੂ ਦੋਨੋ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

"ਤਾਂ ਪੜ੍ਹ", ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ, ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ,

"ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥"

"ਇਹ ਕੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ", ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸੱਤੀਂ ਕੱਪੜੀ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ।

"ਹਮਰੀ ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਮ ਵੇਚਿਓ ਸਿਰੁ ਗੁਰ ਕੇ ॥"

"ਚੁਪ ਕਰਾਓ ਇਸ ਨੂੰ", ਨਵਾਬ ਚੀਕਿਆ।

"ਭਿਜਉ ਸਿਜਉ ਕੰਬਲੀ ਅਲਹ ਵਰਸਉ ਮੇਹੁ ॥
ਜਾਇ ਮਿਲਾ ਤਿਨਾ ਸਜਣਾ ਤੁਟਉ ਨਾਹੀ ਨੇਹੁ ॥"

"ਬੰਦ ਕਰਵਾਓ ਇਸ ਦਾ ਕੁਫਰ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹੋ ਇਸਨੂੰ ਤੇ ਓਨਾ ਚਿਰ ਘੁਮਾਉਂਦੇ ਰਹੋ ਜਦ ਤਕ ਇਸਦਾ ਸਰੀਰ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ"

ਦੋਹੇਂ ਪਿਤਾ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ।

ਉਹ ਚਰਖੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮੁਸਕੁਰਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਚਰਖੜੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨਵਾਬ, ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਦਾ ਮੱਥਾ ਤਿਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਹ ਦਾ ਓਹਲਾ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਆਖਰੀ ਬੋਲ ਕਹੇ,

'ਹਮ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਕੁਲ ਗਵਾਈ
ਹਮ ਕੁਲ ਰਾਖਹਿ ਕਵਨ ਬਡਾਈ।'

23

ਸਿੰਘ ਭੀ ਰਖੈਂ ਪਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦਾਵਾ ॥

"ਅੱਜ ਤੋਂ ਗੁੜ ਨੂੰ ਰੋੜੀ ਕਿਹਾ ਜਾਏ", ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਖੀ ਇਉਂ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਦੋਹੋਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਯਾਹੀਆ ਖਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਸੰਭਾਲੀ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੇ ਯਾਹੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁੱਟ ਕੇ ਦਵੱਲ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਨਵਾਬ ਬਣ ਬੈਠਾ। ਕਲਾਨੌਰ ਦੇ ਖੱਤਰੀ ਲਖਪਤ ਤੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ, ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਬਣੇ। ਇਹ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਤਿਹਾਏ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁਖਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਉੱਤੋਂ ਹੁਣ ਤਾਂ ਤਾਕਤ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸੁਣਦੇ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਫੌਜ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਓਧਰੋਂ ਖਾਲਸਾ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ 'ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ' ਦੇ ਬਚਨਾ ਤੋਂ ਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਡੋਲਾਂਦਾ। ਉਹ ਜੰਗਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਗੌਲਦੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਸੈਨਾ ਆ ਪਵੇ ਤਾਂ ਭੱਜ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਰੰਜ ਹੈ, ਸੋ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚਲੇ ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੋਟ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਹੀ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਪੱਕੇ ਪੜਾਅ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਲਾ ਲਏ ਹਨ। ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਰਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਗਾਰੇ 'ਤੇ ਚੋਟ ਲਾ ਕੇ ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, "ਸਰਬੱਤ ਮਾਈ ਭਾਈ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਸੋ ਭਾਈ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਛਕ ਲਓ"

ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਗ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਨਗਾਰੇ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਭੁੱਖੇ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਦੌੜੇ ਆਉਂਦੇ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਘੋੜੇ ਮੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹੋਕੇ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ, ਜੱਥੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਅਗਾਂਹ ਤਕ ਨਿਕਲ

ਜਾਂਦੇ। ਲੰਗਰਾਂ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਭੁੱਖਿਆਂ ਦੇ ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਲਈ ਹਰ ਰੋਜ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਝੜਪ ਹੁੰਦੀ। ਕੁਝ ਮੁਗਲ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ।

ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, "ਹੇ ਕਲਗੀਧਰ ਸੱਚੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਚਲਾਈ ਮਰਿਆਦਾ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਅੱਜ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰਾਂ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਬਖਸ਼ਿਓ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਿਰਾਂ ਬਦਲੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬਲ ਉਦਮ ਚਾਓ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਿਓ"

ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਵੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਚਾਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਾਂ, ਬਘਿਆੜਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਦਰਿਆ ਕੰਢੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਵੇਲੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਰੇਤੀ ਦਾ ਆਸਣ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦਾ ਨਾ ਥੱਕਦਾ। ਸੁੱਤੇ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਜਾਂਦੇ। ਕੁਝ ਤਰ ਜਾਂਦੇ, ਕੁਝ 'ਪਾਰ' ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਘਰ ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਨ ਲਈ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਦ ਮੁਗਲ ਆਣ ਵੜੇ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਲੁਕਿਆ ਜਾਏ? ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦਰਿਆ ਸਾਂਭ ਲੈਂਦਾ, ਪਰ ਫੱਟੜਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਬਿੱਧ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ।

ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਹੋ ਕੇ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਥੇਬੰਦਕ ਤਾਕਤ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ। ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿ ਕੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਣ ਲੱਗੇ,

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਲੜ੍ਹ ਕੇ ਮਰਨਾ ਸਾਡਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਲੜਣਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਲੁਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਜੋ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਉਹ ਕਿਉਂ ਕਰੀਏ। ਅਸੀਂ ਲੜਾਂਗੇ। ਜੇ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਲੜਣ ਮਰਨ ਤੋਂ ਡੋਲ ਗਏ ਤਾਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ 'ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਦੀ ਖੈਰ ਕੌਣ ਝੋਲੀ ਪਵਾਏਗਾ? ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ ਹੀ ਮਿਲਣੀ ਹੈ। ਸੋ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਤੁਰਕ ਫੌਜ ਸਾਡਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀ ਹੈ,

ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਨੀਂਦਾਂ ਹਰਾਮ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ ਤੁਰਕ ਫੌਜ ਦੀਆਂ। ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਖੋਹ ਕੇ ਲਿਆਵਾਂਗੇ। ਆਪਣੇ ਪੈਦਲ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਵੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੁਰਕਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ।"

"ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਵੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਫਤਹਿ ਪਾਵੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ"

ਜੈਕਾਰੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਇੰਝ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਡੇਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ, ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾ ਕੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਕੇ, ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ। ਛੋਟੇ ਭੁਜੰਗੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬੋਲ ਕੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜਿਆਦਾ ਘੋੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਏ।

ਇਹ ਪੈਤਰਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਰਾਸ ਆਇਆ। ਉਹ ਹਰ ਰਾਤ ਇੰਝ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਜਿਆਦਾ ਮੁਗਲ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਲਏ। ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਜਿਹੜੇ ਪੈਦਲ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆ ਰਲੇ ਤੇ ਜੱਥਾ ਮਜਬੂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਿਨ, ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਣ ਲੱਗੇ। ਆਮ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹੇ ਆਪਣੀ ਨਿਤ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਿੰਘ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਕਰਦੇ। ਡਰੀ ਹੋਈ ਤੁਰਕ ਫੌਜ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਵੜਣ ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਸਿੰਘ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਝੱਲੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਤਾਂ ਡਰਦੀ ਤੁਰਕ ਸੈਨਾ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ, ਦਿੱਲੀ, ਪਸ਼ੌਰ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਤੋਂ ਸੁਦਾਗਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਲੱਗੇ। ਜੱਥਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਤੁਰਕ ਸੈਨਾ ਘੇਰ ਵੀ ਲੈਂਦੀ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਂਦੇ।

ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਡਰੇ ਤੁਰਕ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਦੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਢੁਡਵਾਏ ਸਨ ਤੇ ਲਾਹੌਰੀਆਂ ਦਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਹੀ ਔਖਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲ ਫੌਜ

ਪਿੱਛਾ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਤਕ ਭਜਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਏਵੇਂ ਹੀ ਲੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤਾਕਤਵਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਫੌਜ ਅਵੇਸਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਦੋਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਖੁੱਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੜਣ ਜੋਗੀ ਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਐਸੇ ਹਥਿਆਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਤਨ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸ਼ਸਤਰ ਵੀ ਖੁੰਢੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਬਸ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ 'ਇਨ ਗਰੀਬ ਸਿਖਨ ਕਉ ਦੇਉ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਦੇ ਬੋਲਾਂ 'ਤੇ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਭੁੱਖੇ, ਤਿਹਾਏ ਤੇ ਤਨੋਂ ਨੰਗੇ ਵੀ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰ ਬਚਨਾ ਦਾ ਇਹੋ ਇਕੋ ਖਜਾਨਾਂ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਝੂਠੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਏਸ ਆਸਰੇ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕ ਡੋਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਸਿਦਕ ਸਦਕੇ ਹੀ ਲਗਾਤਾਰ ਜੱਟ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਆਮ ਲੋਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਰਹੇ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ ਕਿ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਲੜਣ ਨਾਲੋਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਰਨੈਲ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਸਿਪਾਹੀ ਆਖਰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਲੜ ਸਕਣਗੇ।

"ਜੇ ਆਪਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਵੱਧ ਰਸਤ-ਬਸਤ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ-ਅਸਤ੍ਰ ਹੱਥ ਲੱਗਣਗੇ। ਸਮਾਨ ਦੇ ਲੱਦੇ ਲਦਾਏ ਹਾਥੀ ਤੇ ਊਠ ਖੋਹੀਏ। ਚੰਗੇ ਘੋੜੇ ਹਥਿਆਈਏ। ਰਾਜ ਦਾ ਸਾਜੋ ਸਮਾਨ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰੀਏ। ਚੰਗਾ ਫੌਜੀ ਸਮਾਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦੋਂ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਹੈ, ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਲਈਏ। ਧਰਤੀ ਮੱਲ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਸਾਰੀਏ। ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਰਹਾਂਗੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਸਾਰੀਏ, ਜਿੱਥੇ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਵੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਸਕੀਏ ਤੇ ਬਾਰੂਦ ਤੇ ਹੋਰ ਗੋਲੀ ਸਿੱਕਾ ਵੀ। ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਜਖੀਰੇ ਜਮਾਂ ਕਰੀਏ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਈਏ। ਨਾਲੇ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਓਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਹੋਰ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾ ਲੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।" ਇਹ ਸਭ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਏਮਨਾਬਾਦ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਤੁਰੀ। ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਫੌਜ ਨੇ ਕਿਤੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰਨ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

ਏਮਨਾਬਾਦ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਉੱਥੋਂ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਮਾਮਲਾ ਲੈਂਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਫਸਲ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ, ਪਰ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਮਲਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ। ਜੋ ਮਾਮਲਾ ਨਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਤਸ਼ਦੱਦ ਸਹਿ ਰਹੇ ਇਸ ਮੁਲਖਈਏ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕਾਫੀ ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ।

ਤੁਰਦੇ ਤੁਰਦੇ ਸਿੰਘ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਏਮਨਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਗ ਪਈ। ਉੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ।

"ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਤੈਨੂੰ ਦਿਵਾਨੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਵਜੀਰ ਹੈਂ। ਸਾਡਾ ਵੈਰ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਹਿੰਦੂ ਹੈਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਤੁਹਾਡੀ ਕੌਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਹਾਂ। ਏਥੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਲਾਉਣਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਲੰਗਰ ਲਈ ਰਸਤ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਮੁਫਤ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੇ, ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਕੀਮਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਤੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਤੇਰੀ ਜਗੀਰ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਕ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵਸਤੂ ਤੇਰੇ ਮੁਲਖ 'ਚੋਂ ਲੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗੀ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਰੁਕ ਕੇ ਅਸੀਂ ਤੇਰਾ ਇਲਾਕਾ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਜਾਵਾਂਗੇ।"

ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਸੱਤੇ ਕੱਪੜੀਂ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਹ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਥੱਕੇ ਟੁੱਟੇ ਤੇ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਬੋਲਿਆ, "ਖੁਸ਼ਆਮਦੀਦ... ਤੁਹਾਡੀ ਮੌਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਏਥੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਲੱਭਦੇ ਰਹੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਜਮ ਆਪ ਵਰਗਲਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲੈ ਆਏ ਹਨ। ਗਿੱਦੜ ਦੀ ਮੌਤ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਭੱਜਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਖਾਣ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਢੁੱਕਦੀ ਹੈ।"

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੌੜੇ ਬੋਲ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਤਿਰਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਗੜੁੱਚ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਭੈੜੇ ਬੋਲ ਵੀ ਬੋਲੇ, "ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ ਮੁੰਨ ਦਿਆਂਗਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਰੱਸੇ ਵੱਟਾਂਗਾ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਰਸਤਾਂ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹੋ। ਹੁਣੇ ਕਰਦਾਂ ਹਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਰਸਤਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਭੁੱਖ ਸਦਾ ਲਈ ਹੀ ਮਿਟਾ ਦਿਆਂ? ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਲਖਪਤ

ਰਾਏ ਤਕ ਖਬਰ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਏਮਨਾਬਾਦ ਵੱਲ ਵਾਗਾਂ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ। ਉਹ ਆ ਕੇ ਲਵਾਏਗਾ ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਲਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸੁੱਟੇਗਾ ਤੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਿਹਾ, ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਵਾਂਗ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਉਸ ਖੇੜੇ ਨੂੰ ਮਾਣਿਓ", ਤੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਹੱਸਣ ਲੱਗਾ।

"ਕਿਉਂ ਏਨਾ ਬਕਵਾਸ ਕਰਦੈ ਕਰਾੜਾ। ਦੇਖੀਂ ਕਿਤੇ ਦਹੀਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਕਪਾਹ ਨਾ ਮੂੰਹ 'ਚ ਪਾ ਲਵੀਂ", ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੇਸਾਂ ਬਾਰੇ ਬੋਲੇ ਭੈੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਪਾ ਲਏ ਸਨ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਏਸ ਜੱਸੂ ਨੇ ਸੁੱਤੇ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਮੁੱਛਾਂ ਤੋਂ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਜਗਾਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੇ ਭਰਾ ਲੱਖੂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜਵਾਇਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਇਹ ਸਾਡੇ ਕਾਬੂ ਆਇਆ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਸੋਧਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆਣ ਢੁੱਕਾ ਹੈ।", ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ।

ਭੁੱਖ ਤੇਹ ਨਾਲ ਤੜਫ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਬੋਲ ਇੰਝ ਵੱਜੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਠੂਹੇਂ ਨੇ ਡੰਗ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਭੁੱਖਾਂ ਤੇ ਥਕਾਵਟਾਂ ਭੁੱਲ ਗਏ।

"ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ! ਆਪਣੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਲ ਬਖਸ਼ੋ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਦੁਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਸਕੇ। ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਓ", ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲ ਨਿਕਲੇ।

ਇਹ ਨਿਬਾਹੂ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਆਉਂਦਾ, ਭਾਈ ਨਿਬਾਹੂ ਸਿੰਘ ਰੱਸਾ ਫੜ੍ਹ ਕੁ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੌਦੇ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਹੀ ਤੇਗ ਦੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਪਲ ਹੀ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਦਾ ਸਿਰ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹਾਥੀ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਸਿਰ ਨੂੰ ਸੁੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਿਬਾਹੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੌਦੇ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ, ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਪੈਸੇ ਤੇ ਹੋਰ ਮਾਲ ਸਬਾਬ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟਿਆ। ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਜੱਸੂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦਾ ਲੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਥੀ ਨਿਬਾਹੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜੱਸੂ ਖੱਤਰੀ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਠੁੱਡੇ ਮਾਰਦਾ ਹਾਥੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ।

24

ਐਸ ਉਪੱਦ੍ਰਵ ਲੱਖੂ ਚਾਯਾ ਚੜ੍ਹ ਸੋ ਖਾਲਸੇ ਊਪਰ ਧਾਯਾ॥

ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜੋ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਥਕਾਵਟ ਬਚੀ ਸੀ, ਜੋ ਥੋੜਾ ਆਲਸ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਏਮਨਾਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਸਹਿਰ ਦੇ ਸਭ ਵੱਡੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੁੱਟਿਆ। ਸਭ ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਜਾ ਵੜ੍ਹੇ। ਜਿਹਨੀਂ ਥਾਈਂ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਸਿਰਫ ਰਸਤ ਬਸਤ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਹੱਥ ਵੱਡਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਅੰਦਰ, ਜੋ ਵੀ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਾ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੜੇ, ਮੁੰਦਰੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੇਹਾਂ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਲਈਆਂ। ਏਮਨਾਬਾਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸਿੰਘ ਨੰਗੇ ਧੜ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਹ ਰਾਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲੇ। ਸੋਹਣੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਪਹਿਨ ਕੇ ਕਮਰਕੱਸੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਭ ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੀ ਜਾਪ ਰਹੇ ਸਨ। ਰੇਸ਼ਮੀਂ ਚੀਰਿਆਂ 'ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਕਲਗੀਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕਲਗੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਬੇਲਿਆਂ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾਏ। ਸੋਹਣੇ ਤੋਂ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਘੋੜਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖੋਹਲ ਲਿਆ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰਹਿ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਣ ਲਈ ਚੱਲੇ ਹਨ।

ਓਧਰ ਜਸਪਤ ਦੇ ਭਰਾ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੱਸੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ ਲੁੱਟ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਰੋਂਦਾ ਕੁਰਲਾਉਂਦਾ ਉਹ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹ ਵਿਲਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮਿੱਟੀ ਰੁਲ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਹ ਪੱਗ ਓਨਾ ਚਿਰ ਮੁੜ ਸਿਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਧਰਾਂਗਾ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜਸਪਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਲੈਂਦਾ। ਏਸ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨੇਸਤੋ ਨਾਬੂਦ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੈਂ ਹੁਣ ਦਮ ਲਵਾਂਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿਓ ਤੇ ਫੌਜ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ,

ਮੈਂ ਇਸੇ ਪਲ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ"

ਨਵਾਬ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਲਖਪਤ ਦਾ ਇਹ ਗੁੱਸਾ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ, ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਿਸੰਗ ਲੈ ਜਾ। ਮੇਰੇ ਖਜਾਨੇ ਤੇਰੇ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤੀਂ"

"ਮੈਂ ਵੀ ਖੱਤਰੀ ਹਾਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਬ, ਇਕ ਖੱਤਰੀ ਨੇ ਇਹ ਪੰਥ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਖੱਤਰੀ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਜਿੰਨੇ ਮਰੇ ਮਾਰਾਂਗਾ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਵਿਚ ਲਿਆਵਾਂਗਾ। ਇਹ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਸੱਦਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਖੱਤਰੀ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰਵਨਾਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗਾ।"

ਨਵਾਬ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਕਿਹੜੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਪਿਆਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ,

"ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਖੱਤਰੀ ਵਾਲੀ ਦਲੀਲ ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਖਤਿਆਰ ਥਾਪਦਾ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਤੇਰੇ ਕਹਿਣੇ ਵਿਚ ਚੱਲੇਗੀ।"

ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਖਜਾਨੇ ਦੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਬੋਲਿਆ, "ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਮਿਲੇਗਾ, ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰਾਂਗਾ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਲੱਗਦਾ ਹੋਏਗਾ, ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਫੂਕ ਦਿਆਂਗਾ।"

ਆਪਣੇ ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਹੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਲਖਪਤ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੁਹਾੜਾ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਚਲਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੰਘ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹਿਕਮੇ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੁਤਬੇ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੋਏ, ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਏ, ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿਓ। ਸਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਮੋਮਦਿਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਦਿਆਲੂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਲਖਪਤ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ, "ਤੇਰਾ ਵੈਰ ਬਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਪਰ ਤੂੰ ਸਜ਼ਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਤੇਰੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਤੈਥੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ਵਾਉਣ ਆਏ ਹਾਂ।"

ਪਰ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਜੇ ਤੁਸੀਂ

ਭਲੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਦਫਾ ਹੋ ਜਾਓ ਏਥੋਂ। ਜੇ ਰੱਬ ਆਪ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਾਂਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਖੇਤ ਦੀ ਮੂਲੀ ਹੋ। ਆਪਣੀ ਕਾਵਾਂ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਓ। ਕਿਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।"

ਇਹਨਾਂ ਜੁੜ ਕੇ ਆਇਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕੌੜਾ ਮੱਲ, ਕੁੰਜਾਈ ਮੱਲ, ਜਹੇ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿਖ ਵੀ ਸਨ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਮੱਲ, ਲੱਛੀ ਰਾਮ, ਦਿਲੇ ਰਾਮ, ਹਰੀ ਮੱਲ, ਬਹਿਲੂ ਮੱਲ, ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਈ ਸੰਤ ਸਰੂਪ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਵੀ ਆਏ ਸਨ।

"ਬੇਕਸੂਰਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਪਾਪ ਤੈਨੂੰ ਲੈ ਬੈਠੇਗਾ ਲਖਪਤ ਰਾਏ। ਮੌਕਾ ਹੈ ਸੰਭਲ ਜਾ ਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਮੱਥਾ ਲਾ", ਪਰ ਲੱਖੂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਤ ਉਹਨਾਂ ਰੋਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੌੜੇ ਬੋਲ ਵੀ ਲਖਪਤ ਨੂੰ ਕਹੇ, "ਠੀਕ ਹੀ ਨੇ ਉਹ ਸਿੰਘ, ਜਿਹਨਾਂ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਾਕਤ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਤੇ ਨਫਰਤ ਬੰਦੇ ਦਾ ਅੰਦਰ ਸਾੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਹੈ। ਬੇਕਸੂਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇਰਾ ਭਰਾ।", ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਭ ਚਲੇ ਗਏ।

"ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਵਧਣੋ ਫੁੱਲਣੋ ਨਹੀਂ ਰੁਕਣਾ, ਪਰ ਤੇਰੀ ਜੜ੍ਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ", ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਸੰਤ ਪੁਰਖ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

ਪਰ ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਹਜੇ ਵੀ ਖਲੋਤੇ ਸਨ, ਜੋ ਬੋਲੇ, "ਅੱਜ ਸੋਮਵਾਰੀ ਮੱਸਿਆ ਹੈ ਲਖਪਤ ਰਾਏ। ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਰੁਕ ਜਾ।", ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਲੱਖੂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਿੱਦ 'ਤੇ ਅੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਚਾਰ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸ਼ਰੇਆਮ ਕਤਲ ਕਰਵਾਏ। ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੋਕਾ ਵੀ ਦਿਵਾਇਆ,

"ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਏਗਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣ ਲਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਹ ਪੀ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਕੋਈ (ਗੁਰੂ) ਨਾਨਕ (ਸਾਹਿਬ) ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇਗਾ। ਜੋ ਪੜ੍ਹਦਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ, ਉਸ

ਨੂੰ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹਵਾ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਬਾਕੀ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਮ ਜਪੋ, ਰਾਮ ਕਹੋ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਹੋ, ਅੱਲਾ ਅੱਲਾ ਕਹੋ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣ 'ਤੇ ਪੂਰਨ ਪਾਬੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗੁੜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹੇਗਾ, ਗੁੜ ਨੂੰ ਰੋੜੀ ਕਹੋ। ਗੁੜ ਕਈ ਵੇਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਗੁੜ ਕਹਿੰਦਾ ਵੀ ਸੁਣ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ।"

"ਗੁੜ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ?", ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਕੋਈ ਦਰਬਾਰੀ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਾਂ, ਗੁੜ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ", ਲੱਖੂ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ, "ਕਿਉਂਕਿ ਗੁੜ ਕਿਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਮਨਫੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦਾ ਸੁਣ ਲਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਅੱਗ ਲਾਕੇ ਫੂਕ ਦਿਆਂਗਾ"

ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਹਨਾਂ ਕੋਲ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੁਕੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਲਖਪਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿਓ।

ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਤੋਪਾਂ, ਜੰਬੂਰਾਂ, ਰਹਿਕਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਗੋਲੇ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਘੱਲਿਆ ਕਿ 'ਸਾਡਾ ਵਫਾਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਉਹੀ ਅਖਵਾ ਸਕੇਗਾ ਜੋ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਤਰਕ ਕੀਤਿਆਂ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਨਾਲ ਜਾਏਗਾ'। ਜੋ ਵੀ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਫਰਤ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਏਨੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਅਸਮਾਨ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਕਰਕੇ ਉੱਡੀ ਧੂੜ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਲ ਫੌਜ ਅੱਠ ਦਸ ਕੋਹਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੰਘ ਏਸ ਵੇਲੇ ਕਾਹਨੂਵਾਨ ਦੇ ਛੰਬ ਕੋਲ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਓਧਰ ਲਖਪਤ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਭਰਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਏਧਰ ਸਿਖ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਯਾਰ ਜਾਂ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ

ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸਨ, ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ, ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਡੱਲੇਵਾਲੀਏ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਬੈਠਾ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਘੜ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਲੱਖਾਂ ਫੌਜ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸੂਹੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ,

"ਸਾਡੀ ਗਿਣਤੀ ਇੰਝ ਹੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਲਓ ਤੁਰਕ ਫੌਜ ਕਾਲੀ ਘਟਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਬਾਰੀਕ ਜਹੀ ਤਾਰ"

"ਪਰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਉਹੀ ਬਾਰੀਕ ਜਹੀ ਤਾਰ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਡਿੱਗ ਪਏ ਤਰਥੱਲੀ ਮਚਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ", ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਬੋਲੇ।

"ਬਿਲਕੁਲ ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਾਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਲ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗਿਆ ਕਰਾਂਗੇ", ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਢੱਈ ਢੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਈਨ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਜਾਂ ਭੱਜ ਜਾਣਾ, ਦੂਜਾ ਮੌਕਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਪਿਛਾਂਹ ਹੋਣਾ ਤੇ ਮੁੜ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਹੱਲਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਅੱਧਾ ਹੈ ਲੜਦਿਆਂ ਮਰ ਜਾਣਾ। ਖਾਲਸਾ ਖੁਦ ਖੁਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਈਨ ਮੰਨਨ ਦਾ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਭੱਜਣਾ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਕਾਵਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸ਼ੇਰਾਂ 'ਤੇ ਬਾਜਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸੋ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਡੇਢ ਢੱਟ ਹੀ ਬਚਿਆ ਹੈ", ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ, "ਖਾਲਸਾ ਸੰਧਿਆ ਮਗਰੋਂ ਹੱਲਾ ਕਰਿਆ ਕਰੇਗਾ, ਜਦ ਦੁਸ਼ਮਨ ਥੋੜਾ ਅਵੇਸਲਾ ਹੋਵੇ। ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਹੱਥ ਆ ਸਕੇ ਭਲਾ। ਪਰ ਵੱਧ ਖਿਆਲ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਖੋਹਨ ਵੱਲ ਕਰਨਾ ਹੈ।"

ਇਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗੁਰੀਲਾ ਨੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਦੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੀ ਨੱਕ ਵਿਚ ਦਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਈ ਜੱਥੇ ਬਣਾ ਲਏ ਹਨ। ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਮਲੇ ਦੀ ਝਕਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੰਗਲ ਦੇ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਪਤਾ ਹਨ ਤੇ ਤੁਰਕ ਫੌਜ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਥਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤੀ ਤੁਰਕ ਫੌਜ ਨੂੰ ਥਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਲਖਪਤ ਦੀ ਫੌਜ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ

ਵੱਲੋਂ ਅਵੇਸਲੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਤੁਰਕ ਫੌਜ 'ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੱਥੇ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਸਿੰਘ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਰਸਦਾਂ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਝੱਲਾਂ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਰਿਆਵਲ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਲੜਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੰਗਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਾਣੂ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਜੰਗਲ ਦੇ। ਹਰਿਆਵਲ ਦਸਤੇ ਉੱਤੇ ਸਿੰਘ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬਘਿਆੜਾਂ ਵਾਂਗ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪਏ ਤੇ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਹਰਿਆਵਲ ਦਸਤੇ ਦੇ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਸਿੰਘਾਂ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਏ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਆਪਣੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਜਵਾਨ ਮਰਵਾ ਬੈਠਾ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਲੱਖੂ ਅਫਸੋਸ ਵਿਚ ਸਿਰ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸੱਤ ਅਸਮਾਨ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਮੂਰਖਾਨਾ ਕਾਰੇ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਰੰਜ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਰਕੀਬ ਘੜਨ ਲੱਗਾ।

ਘੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਲੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਜੰਬੂਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਛੋਟੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ।

ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਲਾਂਕਿ ਇਹ ਜੰਗ ਦੀ ਉਲਟ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੈਦਲ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮਗਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰ ਤੋਪਾਂ। ਪਰ ਲੱਖੂ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਡਰ ਸਾਫ ਝਲਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਐਨੀ ਫੌਜ ਮੂਹਰੇ ਕਰਕੇ ਵੀ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਘਬਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਘਬਰਾਹਟ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜੇ ਸਿੰਘ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੋਪਾਂ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ। ਕੁਝ ਹੱਲਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਣਨੀਤੀ ਬਣਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜੱਥਾ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਲੱਖੂ ਨੇ

ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲੇ ਜੰਗਲ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਗੋਲਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਦਲ ਹੁਣ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਵੀ ਸਿੰਘ ਬਿੜਕ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫੌਜ ਜਿਸ ਪਾਸਿਓ ਵੀ ਜਰਾ ਅਵੇਸਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਲਖਪਤ ਨੇ ਜੰਗਲ ਕਟਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰਾਹ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੰਗਲ ਸੰਘਣਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੋਪਾਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਜੰਗਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਘਣਾ ਹੈ ਤੇ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਅੱਗ ਨਾਲ ਰੁੱਖ ਝਾੜੀਆਂ ਫੂਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਿੰਘ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਰ ਜੰਗਲ ਕਿਹੜਾ ਸਗਲੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਤਾਂ ਮੁੱਕਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਸੋ ਬਿਆਸ ਦੇ ਪੱਤਣਾ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਜੰਗਲ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਮਗਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਛੁਕਦਾ ਦਰਿਆ।

ਅੱਗੇ ਹੀ ਸਿੰਘ ਅੱਠੀਂ ਪਹਿਰੀਂ ਇਕ ਵਾਰ ਛਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਫਾਕੇ ਹੀ ਕੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਭੁੱਖਣ ਭਾਣੇ ਸਿੰਘ ਦਰਿਆ ਤੇ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਖਲੋਤੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਿਖ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਦਰਿਆ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਬਿਆਸ ਕੁਝ ਤਾਰੂ ਜਾਪਿਆ। ਸਿਖ ਜੱਥੇ ਨੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰੇ ਹਨ। ਪਿੱਛੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੇ ਵੀ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਥਕਾਵਟ ਨਾਲ ਚੂਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਘੜੀ ਪਲ ਬੈਠ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਢਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ।

ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ। ਮੁੱਕ ਚੁੱਕੇ ਗੋਲੇ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ। ਸਸ਼ਤਰ ਲਗਭਗ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਖੁੰਢੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ, ਸਰੋਹੀਆਂ ਦੀ ਧਾਰ ਲਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬਰਛੇ, ਮਾਰੇ ਗਏ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਜੋਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਗੋਲੀਆਂ ਬਿਨਾ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਬਿਨਾ ਕਮਾਨਾਂ ਬੇਅਰਥ ਹਨ। ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਦੇ ਉਨੀਂਦਰੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਭੁੱਖਣ ਭਾਣਾ ਸਿਖ ਜੱਥਾ ਤੋਰ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦਾ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਜਹੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਬਿਨਾ ਦਾਣੇ ਚਾਰੇ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਤੁਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੰਘ ਕਿਉਂ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਜਾਨ ਭਾਈ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁੱਖ ਸਫਰ ਦਾ ਵੀ ਮਾੜਾ ਤੇ ਦੁੱਖ ਭੁੱਖ ਦਾ ਵੀ ਮਾੜਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭੁੱਖਣ ਭਾਣੇ ਅਣਮੁੱਕ ਸਫਰ ਵਿਚ ਤੁਰਦੇ ਜਾਣਾ। ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਹਿਰਨ ਬਾਰਾ ਸਿੰਗਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਝਟਕਾ ਕੇ ਕੱਚਾ ਹੀ ਖਾ ਲਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ ਬਸੋਲੀ ਕਠੂਹੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਰੁਖ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਰਸਤ-ਬਸਤ ਦੀ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਕਰ ਦੇਣ। ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਮਿਲੇ ਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਸਕੇ।

ਪਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਥੱਕੇ ਟੁੱਟੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਗੋਲਿਆਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੈਕੜੇ ਸਿੰਘ ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਐਸੀ ਨੀਚਤਾ ਤੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ 'ਤੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੰਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਮਾਮਲਾ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਾੜੀ ਕਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਿੱਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਫੜ ਕੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾਏ। ਪੜੋਲ ਤੇ ਕਠੂਹੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਬੀਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿਖ ਜੱਥਾ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਮੁੜਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਪਹਾੜਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉੱਤੋਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੱਥਰ ਰੇੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਰਾਹ ਵੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਘੇਰਾ ਤੋੜ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਹੀ ਪਰਤਿਆ ਜਾਏ। ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਟੁੱਟੇ ਫੁੱਟੇ ਤੇ ਖੁੰਢੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ।

"ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਖੁੰਢੀ ਹੈ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਜਬੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਤਿੱਖੇ ਹਨ", ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸਿਓ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

"ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਵੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਫਤਹਿ ਪਾਵੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ"

ਸਿੰਘਾ ਨੇ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਖੁੰਢੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਤੇ ਟੁੱਟੇ ਬਰਛੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਜੋਆਂ ਦੇ ਪਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਟੁੱਟੀਆਂ ਕਮਾਨਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਫੇਹ ਦਿੱਤੇ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਰੌਲੇ ਗੌਲੇ ਵਿਚ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਇਹ ਸਭ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਤੇ ਓਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

"ਹਜ਼ੂਰ ਉਹਨਾਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਹ ਧਰੇ ਹਨ", ਹਫੇ ਹੋਏ ਇਕ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

"ਤੇ ਤੂੰ ਇਹ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਦੇਣ ਆਇਆ ਹੈਂ ਮੈਨੂੰ। ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ", ਲੱਖੂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਚੀਕਿਆ।

"ਲੁਕਦਾ ਆਪ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਸਾਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ", ਘੋੜਾ ਮੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬੋਲਿਆ। ਸੁਣ ਤਾਂ ਲੱਖੂ ਨੇ ਵੀ ਲਿਆ, ਪਰ ਬੋਲਦਾ ਕੀ।

ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਸਿੰਘ ਮੁੜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਬਿਆਸ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ੋਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਥੱਕੇ ਟੁੱਟੇ, ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਤੇ ਜਖ਼ਮੀਂ ਸਿੰਘ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਹਨ। ਬਰਸਾਤਾਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦਰਿਆ ਏਨਾ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਹੈ ਕਿ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਨਾਲ ਵਹਾ ਕੇ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

"ਸਿਰ ਲੱਗਣਗੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ, ਫੇਰ ਹੀ ਸਾਰਾ ਜੱਥਾ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕੇਗਾ", ਡੱਲੇਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਸਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਘੋੜੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਉਹ ਦੋਹੇਂ ਸੂਰਮੇਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤੇ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਆਏ ਤੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ,

" 'ਇਨ ਪੁਤਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪਰ' ਜਹੇ ਮਾਣ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਵਾਲੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝੋ। ਸਰਹੰਦ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵੱਚੋਂ ਕਦੇ ਮਨਫੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੁਮਾਲਿਆਂ-ਦਸਤਾਰਾਂ ਥੱਲੇ ਸਿਰ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇੱਟ ਭੰਨ ਰਹੇ ਮਿਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਰਜ ਸਕਣ ਕਿ 'ਇੱਟ ਦੀ ਥਾਂ ਗੋਡੇ ਨੂੰ ਤੋੜ'। ਅਜਿਹੇ ਸਿਰ, ਜਿਹੜੇ ਗੜ੍ਹੀ ਉੱਤੇ ਖਲੋਤੇ, ਢਾਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵੱਜਦੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਚੰਗਿਆੜਿਆਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ 'ਸੱਚੇ ਪਿਤਾ' ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਜ਼ੋਰਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ 'ਗੁਰਪਿਤਾ ਨੇਜ਼ੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੀਰਾਂ

ਨੂੰ ਸਾਹਵੇਂ ਜਾ ਕੇ ਤੱਕਣ ਲਈ ਮੇਰਾ ਵੀ ਮਨ ਉਤਾਵਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵੀ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਪਾਓ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰੂ'

...ਤੇ ਜੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦ ਤੇਹ ਲੱਗੇ ਤਾਂ 'ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਕਿ "ਤੁਹਾਡੇ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ", 'ਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ, ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਤੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਨੂੰ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਐਸੀ ਤੇਗ ਵਾਹੁਣ ਕਿ 'ਅੱਲਾਹ' ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਵੀ 'ਸ਼ਾਬਾਸ਼' ਨਿਕਲੇ । ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵੀ, ਪੈਂਦੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਛਾਂ ਕਰ ਰਹੀ 'ਸੱਚੀ ਸਰਕਾਰ' ਦੀ ਢਾਲ ਤੇ ਨਫਰਤਾਂ ਵਿਚ ਤਪਦੇ ਹਿਰਿਦਆਂ ਨੂੰ ਠੰਡ ਵਰਤਾ ਰਹੀ ਭਾਈ ਘਨ੍ਹਈਆ ਜੀ ਦੀ ਮਸ਼ਕ ਨੂੰ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰੱਖੋ। ਸਿਰ, ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ ਈ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਰਬਲੋਹੀ ਬਾਟੇ ਤੇ ਖੰਡੇ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਜ ਘੁੱਟਾਂ ਬਦਲੇ 'ਗੁਰ ਪਿਤਾ' ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹੋ। ਹੁਣ ਤਾਂ 'ਉਸ' ਦੇ ਬੋਲਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਰੇ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਕਾਣ ਕੀਤੇ ਸਿਰ ਦੇਣ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਓ... ਤੇ ਸਚਮੁੱਚ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕੇਗੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਠੰਡਿਆਂ ਬੁਰਜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿੱਘ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਦਕ..."

"ਆਓ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਦਰਿਆ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਏ", ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਨਮੁਖ ਜੂਝ ਕੇ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿਖ ਸਵਾ ਲੱਖ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆਂ ਜਾਏਗਾ। ਆਓ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਪਾਲੀਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਗਿਣਤੀ ਸਵਾ ਲੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰਵਾਈਏ", ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਖ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਪਾਈ।

ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਮੂੰਹ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਅੱਗੇ ਪਹਾੜੀਏ ਰਾਹ ਰੋਕੀ ਖਲੋਤੇ ਸਨ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜ ਸਰ ਕਰਨੋ ਰੋਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜ ਦੇ ਕੁਝ ਉੱਪਰ ਤਕ ਚੜ੍ਹ ਵੀ ਜਾਂਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਡੇਗ ਲੈਂਦੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ, ਲੱਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਹੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨੇ ਚੂਰ ਚੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਪੂਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਸਿਖ ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ

ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ। ਪਰ ਪਹਾੜੀ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਓਟ ਤਕਾਉਂਦੇ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਵੀ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਝੁਕਾਉਣ ਲਈ ਦਾਅ ਲਾ ਹੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਸ਼ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪੱਟ ਪੱਟ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠਣ ਜੋਗੇ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾ ਲਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਟਾਰਾਂ, ਕਰਦਾਂ ਨਾਲ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੌਡੇ ਬਣਾ ਲਏ ਤੇ ਆਖਰ ਪਹਾੜ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ।

ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਇਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਧਾਏ। ਸਿੰਘ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਥੋੜੀ ਜਹੀ ਢਿੱਲ ਕਰਕੇ ਵੀ ਪਹਾੜ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇ।

"ਭਾਈ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋ ਸਿੰਘੋ ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਓ ਇਹਨਾਂ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਾ ਦੀ ਡਾਰ ਉੱਤੇ"

ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ। ਏਧਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਭਰਵੇਂ ਹਮਲੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਹਾੜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓ ਇਕ ਹੋਰ ਜੱਥਾ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਦੋਹੇਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘਿਰੇ ਜਾਣ ਕੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜਣਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹਿਤ ਵਿਚ ਜਾਣਿਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਪੂਛ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚ ਲਈ ਤੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ।

ਪਹਾੜ ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਨ ਦਾ ਸੋਚਿਆ ਹੈ। ਪਹਾੜ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਗਦੇ ਦਰਿਆ ਕੋਲੋਂ ਜਾਂਦੀ ਭੀੜੀ ਜਹੀ ਪਗਡੰਡੀ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਸ ਪਗਡੰਡੀ 'ਤੇ ਮਸਾਂ ਪੈਰ ਧਰਨ ਜੋਗੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਲਾਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਏਸ ਭੀੜੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਲੰਘਣਾ ਕਠਿਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਿੱਛੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹਾਲ 'ਚ ਨਹੀਂ ਮੁੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪੈਰ ਤਿਲਕਣ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਦਰਿਆ ਦੀ ਭੇਟ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਵਾਲਹੁ ਨਿੱਕੇ ਇਸ ਖਤਰਨਾਕ ਰਾਹ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਕੈਸੀ ਕਠਿਨ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਦੇ ਸਫਰ ਮਗਰੋਂ ਅੱਗੇ ਹਰੇ ਭਰੇ ਪਹਾੜ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਹਨ।

ਕਾਫੀ ਸਿੰਘ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਹਜੇ ਵੀ ਭੀੜੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਏਧਰ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਜੰਗੀ ਨਰਸਿੰਘਾ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ,

"ਮੇਰੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਓ, ਅਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਿਪਾਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਵੱਲ ਨਾ ਪਵੇ। ਹਾਂ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਲੁੱਟ ਕਰੋਗੇ ਮੁਆਫ ਹੋਏਗੀ। ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਰੁਪਈਆਂ ਦਾ ਇਨਾਮ ਮੈਂ ਆਪ ਦਿਆਂਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਧਿਆਨ ਲੁੱਟ ਵੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਿੰਘ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਪੈ ਜਾਣ"

ਪੰਜ ਰੁਪਈਆਂ ਦੇ ਇਨਾਮ ਤੇ ਲੁੱਟ ਦੇ ਲਾਲਚ ਕਰਕੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਤੋਪਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਵਰਸਾਈ। ਤੁਰਕ ਘੋੜਿਆਂ ਨੇ ਫੇਟਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਥੱਕੇ ਟੁੱਟੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਡੇਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ।

"ਚਮਕੌਰ ਯਾਦ ਕਰੋ ਸਿੰਘੋ, ਦਸ ਲੱਖ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚ ਧਿਆਓ। ਸਤਿਗੁਰ ਸਦਾ ਸਿਖ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਟੀਚਾ ਕੀ ਹੈ", ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭੁਝੰਗੀ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਸਿੰਘਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਧੱਕਦਿਆਂ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਥੋੜੀ ਥਿੜਕ ਗਈ ਹੈ।

"ਮੈਂ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲੋ", ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ।

ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋ ਮੁਗਲ ਸੂਹੀਏ ਤੇਜੀ ਨਾਲ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਦੌੜੇ, ਪਰ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਤੋਂ ਤੇਜ ਨਹੀਂ ਭੱਜ ਸਕੇ। ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਮਾਨੋਂ ਨਿਕਲੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਪਰੋਈਆਂ ਗਈਆਂ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਖ ਹਲਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਲੱਖੂ ਦਾ ਪਤਾ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਉਸਦਾ ਕਾਬੂ ਆਉਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਚਕਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ

ਹੈ।", ਇਕ ਸਿਖ ਸੂਹੀਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਉਹ ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਲਾਲ ਅੰਬਾਰੀ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਪਰ ਡਰ ਕਾਰਨ ਜਿਆਦਾ ਦੇਰ ਇਕ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦਾ, ਸਵਾਰੀ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਛੋਟੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ, ਕਦੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ, ਕਦੇ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ। ਸੋ ਉਸ ਤਕ ਪੁੱਜਣਾ ਔਖਾ ਹੈ", ਦੂਜਾ ਹਲਕਾਰਾ ਬੋਲਿਆ।

"ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਤੋਪਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਬੀੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ", ਹਲਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਵੇ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਰੁਕਣ ਵਾਲੇ ਕਦ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਸੂਹੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸੀ ਥਾਂ ਵੱਲ ਘੋੜਾ ਦੌੜਾਇਆ।

"ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ" ਦਾ ਰੌਲਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਲੱਖੂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਕੁਝ ਚੀਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਬੈਠੇ ਨੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਵਰ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

"ਪਰ ਹਜ਼ੂਰ ਇਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਮਾਰੇ ਜਾਣਗੇ", ਮੁਗਲ ਤੋਪਚੀ ਬੋਲਿਆ।

"ਤੇ ਜੇ ਤੇਰਾ ਪਿਓ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਏਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ। ਫੇਰ ਬਚੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਅਚਾਰ ਪਾ ਲਵੀਂ ਤੂੰ", ਲੱਖੂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਚੀਕਿਆ।

ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਣਗਿਣਤ ਗੋਲੇ ਅੱਗ ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲੇ। ਇਕ ਗੋਲਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੱਤ 'ਤੇ ਆ ਵੱਜਿਆ। ਲੱਤ ਟੁੱਟ ਗਈ ਤੇ ਬਸ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਲਮਕਦੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੱਖੂ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਜਾਣ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਦ੍ਰਿੜ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਕਮਰਕਸੇ ਨਾਲੋ ਕੱਪੜਾ ਪਾੜ ਕੇ ਲੱਤ ਕਾਠੀ ਦੇ 'ਹੰਨੇ' ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧਨ ਲੱਗੇ। ਪਿੱਛੇ ਜਦ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਖਮੀਂ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ 'ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਪਿਛਾਂਹ ਤਾਂ ਮੁੜ ਪਏ, ਪਰ ਉਹ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਣ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਵੀ ਸੀ।

ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਕਿਹੜਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਤਲਵਾਰ ਵਾਹੁਣੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਉਹ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਤੁਰਕ ਫੌਜ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੋੜਾ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸ ਥਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕ ਢੇਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਮਤਾ ਦਾਅ ਲੱਗ ਹੀ ਜਾਏ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਨਜੂਰ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਤੋੜ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ ਜਾਏ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਏ।

ਗੁਰਮਤੇ 'ਤੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਏਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਜੀਹਦਾ ਜਿੱਧਰੋਂ ਦਾਅ ਲੱਗਿਆ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਪਹਾੜ ਦੀ ਭੀੜੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਫਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤਕ ਵੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛਾਂਹ ਹੀ ਮੁੜ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਾਰਾ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਘੇਰਾ ਤੋੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਅਸੀਂ ਡਟੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਫੇਰ ਇਕ ਭਰਵਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਤੇ ਵੱਡੀ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਰਨ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ"

"ਸਤਿਬਚਨ ਖਾਲਸਾ ਜੀ", ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸਭ ਨੇ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਜਿੱਧਰੋਂ ਵੀ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਘੇਰਾ ਤੋੜਣ ਲਈ ਹੱਲਾ ਬੋਲਦੇ, ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਰਾ ਦਲ ਪਾਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਤੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਰਭਜ ਰਾਏ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥੋਂ ਜਾਨ ਗਵਾ ਬੈਠਾ। ਮੁਖੀ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੈਫ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਕਰਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਤੇ ਅਗਰ ਖਾਂ ਵੀ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਘੇਰਾ ਤੋੜ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਏ,

"ਮੈਨੂੰ ਬਸ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇ ਦਿਓ, ਬਾਕੀ ਸੇਵਾ ਮੈਂ ਆਪ ਲੁੱਟ ਲਵਾਂਗਾ",

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ, ਪਰ ਐਤਕੀਂ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਜਖਮੀਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

"ਆਪਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਾਸਾ ਦੇਖੀਏ ਤੇ ਹਰਨ ਹੋ ਜਾਈਏ", ਇਕ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਜੇ ਹਰਨ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਾਸਿਓ ਕਿਉਂ, ਭਾਰੀ ਮੋਰਚੇਬੰਦੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓ ਹੋਵਾਂਗੇ", ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ, "ਆਓ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਆਓ, ਇਕੱਲੇ ਕਿਉਂ ਨਿਕਲਣਾ ਹੈ, ਆਓ ਕੁਝ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲੀਏ", ਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮੁਸਕੁਰਾਉਣ ਲੱਗੇ।

...

"ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ, ਐਸੀ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਏਨੇ ਜਖਮੀਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮੁਸਕੁਰਾਉਣਾ"

"ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਤੋਂ, ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ, ਚਮਕੌਰ ਤੋਂ, ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਤੋਂ"

...

ਪਰ ਕਮਾਲ ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਹੋਈ ਕਿ ਜਦ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਮੋਰਚੇ ਵੱਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘਣ ਦਾ ਰਾਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੋੜੇ ਦੂਜੇ ਭਾਰੇ ਮੋਰਚੇ ਵੱਲ ਮੋੜੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇੰਝ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੁਗਲ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ। ਪਰ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਾਂਗੇ, ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਏ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਚਲਾਏ। ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਕੀਤੀ। ਪਿਛਾਂਹ ਰਹਿ ਗਏ ਕਾਫੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਫੇਰ ਖਲੋ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਲੜਦਿਆਂ ਭਿੜਦਿਆਂ ਸਿੰਘ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਤੁਰਕਾਂ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਜੇ ਕੋਈ ਜਖਮੀਂ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਉਹਨਾਂ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਨੇਜ਼ੇ 'ਤੇ ਟੰਗ ਲਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਡੂੰਘੇ ਨਿਕਲ

ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਲਈ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਝੱਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨਗਰ ਦਿਖਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਂ ਮੰਗ ਤੰਗ ਕੇ ਖਾਣੇ ਦਾਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਆਰਾਮ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਆ ਕੇ ਬੋਲੇ,

"ਹਜੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸਿੰਘੋ। ਚਾਨਣ ਦੇ ਵਣਜਾਰੇ ਹਨੇਰਾ ਮਿਟਾਏ ਬਿਨਾ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਸੁਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੇ। ਪੜਾਅ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਹਜੇ ਸਾਡੇ ਜਖ਼ਮ ਅੱਲੇ ਹਨ, ਜੇ ਆਠਰ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਤੁਰਨ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ। ਸੋ ਉੱਠੋ ਚਾਲੇ ਪਾਈਏ ਤੇ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾਈਏ"

ਸਿੰਘ ਪਹਿਰ ਕੁ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਨੇ ਆ ਘੇਰਿਆ ਹੈ। ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧੀ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ, ਪਰ ਝੜਪਾਂ ਜਰੂਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਮੁਗਲ ਟੁਕੜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਾਅ ਹੇਠ ਆ ਗਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਲਈ ਤੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਵਾਹ ਨਾ ਚੱਲਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਨੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੇ ਆਮ ਪੇਂਡੂਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ, ਜੋ ਜੰਗਲ ਦੇ ਭੇਤੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਰਾਹ ਦਸੇਰੇ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਏਸ ਭੀੜ ਵਿਚ ਜਿਆਦਾ ਲੋਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਜੋ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਢਾਣੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਢੋਲ ਵਜਾ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲੱਖੂ ਕਾਇਰ ਨੇ ਮਰਨ ਲਈ ਆਮ ਲੋਕ ਮੂਹਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਪੇਂਡੂ ਜੱਟਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਢਿੱਲ ਦਿਖਾਈ, ਪਰ ਉਹ ਡੂਮਣਾ ਮੱਖੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਜੱਥੇ ਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰੜੇ ਹੱਥੀ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਪੈਂਤੜੇ ਸਾਂਭੇ ਤੇ ਪੇਂਡੂਆਂ ਨੂੰ ਭੱਜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਨਾ ਥਿਆਵੇ। ਇੰਝ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰ ਦੇਖਣ ਆਈ ਭੀੜ 'ਤੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

"ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਮਰਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਬਸ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆਉਣੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਏਹ ਤਾਂ ਨੌ

ਬਰ ਨੋ ਖਲੋਤੇ ਹਨ"

"ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦੈ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਸਾਨੂੰ ਮੂਹਰੇ ਲਵਾ ਕੇ ਮਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਥਕ ਜਾਣ ਤੇ ਦੂਜਾ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣ। ਆਇਆ ਵੱਡਾ ਦਾਨੀ ਸਾਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ",

"ਆਹੋ ਇਨਾਮਾਂ ਦਾ ਕੀ 'ਚਾਰ ਪਾਉਣਾ ਜਦ ਸਿਰ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ", ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਪੇਂਡੂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੱਖੂ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਲੱਖੂ ਦਾ ਇਹ ਪੈਤਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਰਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੇਂਡੂ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਝੜਪ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਤਾਜਾ ਦਮ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆਣ ਖਲੋਤਾ ਹੈ। ਦੰਭ ਕਾਨਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਰਿਆ ਤਾਂ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਗੇ ਹੁਣ ਤੰਦੂਰ ਵਾਂਗ ਤਪਦਾ ਦਰਿਆਈ ਰੇਤਾ ਹੈ। ਪੈਰ ਧਰਿਆਂ ਮਾਸ ਸੜਨ ਦੀ ਮਾਨੋ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲੰਘਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਪੈਰ ਫੇਰ ਵੀ ਭੱਠੀ ਪਏ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਝਾ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਬਿਆਸ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਮੇਲ ਵਾਲੇ ਪੱਤਣ 'ਤੇ ਆ ਗਏ। ਏਥੋ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਓਧਰ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮਾਨੋ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ 'ਨਕਟੀ ਰਾਣੀ' ਦੇ ਦੇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਂਹ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਜਰੂਰ ਲਿਆ। ਬਾਕੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਏ ਜਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਜਾਂ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ।

ਏਧਰ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ, ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਰਤੀ ਦੇ ਜੈਤੋ ਪਿੰਡ ਆ ਲੱਥਾ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਕਿਹਾ ਤੇ ਮਨ ਚਿੱਤ ਲਾ ਕੇ ਭਰਪੂਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੰਨੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਲੱਤ ਖੁਲਵਾਈ ਗਈ। ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਲਿਟਾਇਆ। ਹੱਡੀਆਂ, ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਵੈਦ

ਬੁਲਾਏ ਗਏ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੱਤ ਬਨ੍ਹਵਾਈ ਗਈ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ, ਬਾਹਾਂ, ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਹੱਡੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਬਨ੍ਹਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਖ਼ਮੀਆਂ ਦਾ ਮੱਲਮ ਪੱਟੀ ਨਾਲ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੱਤ ਨੂੰ ਵੈਦ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤੇਲ ਪਾ ਪਰਨਾਲੇ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਧੀ ਰਹੇ। ਦੋ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਏਸ ਜੱਥੇ ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥਾਈਂ ਪੜਾਅ ਕੀਤੇ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ ਵਿੰਝੂਕੇ, ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲਪੁਰੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੱਕੇ ਪਥਰਾਲੇ।

ਇਸ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾ ਗਏ। ਹਲਾਂਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਮੰਨਨਾ ਸੀ ਕਿ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਜਿਆਦਾ ਹੈ। ਸੱਤ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਤਿੰਨ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਜਿਹੜੇ ਜੱਥੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ, ਉਹੀ ਬਚੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਕੁਝ ਪੜੋਲ ਕੋਲੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਕੁਝ ਬਸੋਲ ਵਾਲਿਆਂ ਕੈਦ ਕੀਤੇ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆ ਕੇ ਨਖ਼ਾਸ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧੜ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਨੇਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਪਰੋ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਬੁਰਜ਼ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਧੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗੰਜ ਜਾਂ ਢੇਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਖ਼ਾਸ ਚੌਂਕ ਵਿਚਲੀ ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੱਤ ਠੀਕ ਹੋਣ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਦੁਮਾਲਾ ਸਜਾਇਆ ਤੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਗਾਵਿਆ,

"ਹਮ ਅਕਾਲੀ ਸਭ ਕੇ ਵਾਲੀ ਹਮਰਾ ਪੰਥ ਨਿਆਰਾ ਹੈ॥

ਦੀਨ ਮਜ਼ਬ ਕਾ ਜੁਧ ਜੁ ਕੀਨਾ ਖੰਡਾ ਫੜਿਆ ਦੁਧਾਰਾ ਹੈ॥
ਛਈ ਮਈ ਮਾਰ ਸਭ ਦੂਰ ਕੀਨੀ ਸਲੋਤਰ ਫੜਿਆ ਕਰਾਰਾ ਹੈ।
ਗਗਨ ਮੰਡਰ ਮਹਿ ਬੁੰਗਾ ਹਮਾਰਾ ਮਹਾਂਕਾਲ ਰਖਵਾਰਾ ਹੈ॥
ਸਿਰ ਪਰ ਮੁਕਟ ਮੁਕਟ ਪਰ ਚੱਕਰ ਆਇਆ ਅਜਬ ਹੁਲਾਰਾ ਹੈ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੁਧ ਆਗੇ ਸੀਸ ਹਮਾਰਾ ਹੈ॥"

ਸਸ਼ਤਰ ਬਸਤਰ ਸਜਾਏ, ਕਮਰਕਸਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਰੜਤਾ ਤੇ ਅਡੋਲਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਦੂਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ,

"ਲਟ ਪਟ ਫਰਰੇ ਸਜ ਰਹੇ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦਨ ਕੀ ਭਈ ਝੰਕਾਰ॥
ਪ੍ਰਗਟੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਿਨ ਸਭ ਕੁਲ ਲੀਆ ਉਧਾਰ॥"

ਉਸੇ ਲਹਿਰ ਤੇ ਚਾਓ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਏ। ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ ਵੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੌੜ ਮਾਰ ਰਹੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਗੁਰ ਭਾਈ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।

25

ਜੈਸੀ ਕੀਨੀ ਥੀ ਉਨ੍ਹੇਂ ਸੋ ਉਨ ਪਾਈ ਸਜਾਇ

"ਕੀ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ", ਇਹ ਰੰਜ ਸਾਡੇ ਸਭ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੀ, ਪਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ।

"ਸਜ਼ਾ ਵਰਗੀ ਸਜ਼ਾ", ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ, "ਲੱਖੂ ਦਾ ਤਾਂ ਐਸਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਗੰਗੂ ਦੀ ਰੂਹ ਵੀ ਕੰਬ ਗਈ।"

"ਕੀ ਕਥਾ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਲੱਖੂ ਦੇ ਅੰਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਹੈ", ਇੰਦਰਜੀਤ ਬੋਲਿਆ।

"ਲਓ ਸੁਣੋ ਫੇਰ", ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇਖਣ ਦੀ ਸਾਡੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦੇਖਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

...

ਸਾਖੀ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਬਧ ਕੀ ਚੱਲੀ

ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਤਖਤ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੂੜੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਖੇਡ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠੇਗਾ।

"ਜੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਵਰਗੇ ਬਸ ਕੁਝ ਕੁ ਹੋਰ ਦੀਵਾਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੋਣ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਵਹਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਰਤਾ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ", ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਵਾਬ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਚਿੱਤ ਅੰਦਰ ਚੱਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਾਤਨ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 'ਪਾਪੀ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਪਾਪ ਮਹਾਂਬਲੀ ਹੈ'। ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਤੇ ਨਵਾਬ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਬੇੜਾ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਪਾਪ ਹੋਰ ਸਮਾ ਸਕਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ ਤੇ ਬੇੜਾ ਹੁਣ ਬਸ ਡੁੱਬਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੀ।

ਗੁੜ ਵੇਚਦੇ ਆਮ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਖੂ ਨੇ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਹ 'ਗੁੜ ਲੈਲੋ ਭਾਈ ਗੁੜ' ਦਾ ਹੋਕਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁੜ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਲੱਖੂ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਸੋ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰੇ ਆਮ ਲੋਕ ਗੁੜ ਨੂੰ ਮਠਿਆਈ, ਰੋੜੀ ਜਾਂ ਭੇਲੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਵੰਡ ਰਹੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਉਸ ਨੇ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਬੇਅੰਤ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਦਬਾਂ-ਬੇਅਦਬਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਭੈਅ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਖਿਆਂ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਕਰਿਆਂ ਘਟਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਮੰਦੇ ਬੋਲ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੁਖਵਾਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਦਬ ਵਿਚ ਲਬਰੇਜ਼ ਕੁਦਰਤ ਕਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਿਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਆਂ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ-ਸੱਚੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਨਿਆਂ ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ। ਕੁਦਰਤ ਸਭ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ, ਚੋਰ ਨੂੰ ਵੀ ਤੇ ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਵੀ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਚੋਰੀਆਂ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਲੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਕਚਿਹਰੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਲਜ਼ਮ ਦਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰੁਤਬਾ ਤੇ ਅਹੁਦਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਆਂ ਨੇ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਤਿੜ੍ਹਾਂ ਜਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਦਰਗਾਹੀ ਨਿਆਂ ਵੇਲੇ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

...ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ? ਉਹ ਕਦ ਬਖਸ਼ੇ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਾਲ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਜੀਵ ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਹਲੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਪਰ ਸਿੰਘ , ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ ਕਿ ਲੱਖੂ ਜਹੇ ਦੋਖੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਤਪਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਕੜਾਹਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੀ ਜਾਣਗੇ।

ਹੰਕਾਰ ਜਦ ਲੱਖੂ ਦੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਇਕ ਖੱਤਰੀ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਪੰਥ ਇਕ ਖੱਤਰੀ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰੇਗਾ।' ਉਸ ਮੱਤਹੀਣ ਨੂੰ ਕੌਣ ਦੱਸੇ ਕਿ ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਪੰਥ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ

ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਥੇਰੇ ਆਏ ਤੇ ਆਪ ਮਿਟ ਗਏ। ਇਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਫੌਜ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਮਹਾਕਾਲ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਕੇ ਬੇਗਮਪੁਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਟੀਚਾ ਸਰ ਕਰੇ ਬਿਨਾ ਰੁਕੇਗੀ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ, ਪਾਪੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਜੀ ਇਸ ਫੌਜ ਦਾ, ਕੋਈ ਭੂਤਰਿਆ ਨਵਾਬ ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਖੱਤਰੀ, ਕਿਵੇਂ ਵਾਲ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਮੰਨਨਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਕਹਿਰ ਵਰਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹਲਚਲ ਹੋਈ। ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਕਰਨ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਆਇਆ, "ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਕੋਈ ਮੂਰਖ ਨਿੰਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ", ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਸ ਵਾਕ ਨੇ ਲੱਖੂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਤੈਅ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਕਾਬਲੋਂ ਤੁਰੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਹ ਫੜਿਆ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਸੀ ਕਿ ਪੈਰੀਂ ਵੱਜੇ ਕੰਡੇ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਤਿੱਖੇ ਕੰਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਭਰਾ ਹੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਗੇ, ਤੁਰਕ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰਨਗੇ।

ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਤੇ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਰੁਖ ਕੀਤਾ। ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗਿਲਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਨਵਾਬ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ, ਹੁਣ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ 'ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀਏ' ਬਣ ਗਏ।

ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਵਜੀਰ ਕਰਮਦੀਨ, ਸੂਰਹ ਅਲੀ ਤੇ ਜੈਪੁਰ ਦਾ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਾ ਮਾਧੋ ਸਿੰਘ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸਰਹੰਦ ਨੇੜੇ ਆ ਖਲੋਤੇ ਹਨ। ਤੋਪ ਦਾ ਗੋਲਾ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ ਵਜੀਰ ਕਰਮ ਅਲੀ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਜਹਾਨੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਦਲੇਰ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਫੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਜ਼ੀਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਣ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਠਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸੈਨਾ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਕਰਮਦੀਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਸਿਆਨਪ ਨਾਲ

ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਇਹ ਮੈਦਾਨ ਮਾਰ ਲਿਆ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਹਾਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਬਹਾਦਰ ਪੁੱਤਰ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤ ਕੇ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਪਰਤਿਆ ਸਗੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਦੇ ਰਾਹ ਪਾ ਕੇ ਆਇਆ।

ਜੰਗ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਸਿਆਨਪ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਕਰਮਦੀਨ ਦੇ ਇਸੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਹੁਣ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਜਾਨਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਨੂੰ ਤੀਹ ਲੱਖ ਟਕੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਲਾਇਆ। ਵੀਹ ਲੱਖ ਤਾਂ ਲੱਖੂ ਨੇ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਸ ਲੱਖ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ, ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦਸ ਲੱਖ ਟਕੇ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੀ ਪਤਵੰਤੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਤਰਲੇ ਪਾਏ ਸਨ ਕਿ ਸਿਖਾਂ 'ਤੇ ਕਹਿਰ ਨਾ ਢਾਹੇ। ਪਰ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ,

"ਜੇ ਰੱਬ ਖੁਦ ਆ ਕੇ ਰੋਕੇ ਤਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਾਂਗਾ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਨਾਮੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾ ਕੇ ਹੀ ਦਮ ਲਵਾਂਗਾ।"

ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਭੈੜੇ ਤੇ ਕੌੜੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਬੋਲੇ ਸਨ, "ਉੱਲੂਆਂ ਦੇ ਕਿਹਾਂ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਢਲ੍ਹਦੇ ਹੁੰਦੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ। ਜਿਹੜਾ ਕਾਂ, ਕੋਲ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਂਡਿਆਂ ਦੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਏ, ਉਹ ਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਗਿੱਦੜ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਹਜੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਹੰਕਾਰ ਛੱਡ ਦੇ"

ਪਰ ਲਖਪਤ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ

...ਤੇ ਅੱਜ ਜਦ ਦਸ ਲੱਖ ਟਕਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਦਲੇਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਮੱਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਡਾਈ ਜਾ ਰਹੀ। ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ, ਜੇ ਬਚਦੇ ਦਸ ਲੱਖ ਮੈਂ ਚੁਕਾ ਦਿਆਂ ਤਾਂ ਕੀ ਏਸ ਖੱਤਰੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਓਗੇ?"

"ਬੇਸ਼ੱਕ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ਇਸਦਾ ?"

"ਸਾਡਾ ਵੀ ਕੋਈ ਪੁਰਾਣਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਬਾਕੀ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ"

...ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਜੀ ਨੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਲਿਆ।

"ਤਾਕਤ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਚੂਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਾਪ ਕਮਾਉਣ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਦਾ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਲਖਪਤ ਰਾਏ। ਦੀਵਾਨੀਆਂ, ਨਵਾਬੀਆਂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅਸਲੀ ਔਕਾਤ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਸਾਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਉਸ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਵੀ ਦਸਕਤ ਦੇਵੇਗੀ ਤੇ ਫੇਰ ਹੋਵੇਗਾ ਨਿਆਂ... ਅਸਲ ਨਿਆਂ। ਸੋਚ ਕਿੱਡੇ ਦਾਅਵੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੂੰ 'ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦਿਆਂਗਾ... ਆਹ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ... ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਔਹ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ...' ਪੰਥ ਤਾਂ ਉਸੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੈ ਲਖਪਤ ਰਾਏ, ਪੰਥ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉਵੇਂ ਹੀ ਝੂਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਨੀਲੇ ਬਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦੁਮਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਚੱਕਰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਤੁਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਵੇਂ ਹੀ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਨੀਂਦਾਂ ਉਡਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਦੇਖ, ਕਿੱਥੇ ਗਏ ਤੇਰੇ ਦਾਅਵੇ ? ਪਾਣੀ ਦੇ ਬੁਲਬਲੇ ਜਹੀ ਔਕਾਤ ਹੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ, ਨਵਾਬਾਂ ਤੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦੀ ਤੇ ਪੰਥ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ।", ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਜੀ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚੋਂ ਕਿਰਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਾਂਗ ਜਾਪ ਰਹੀ ਹੈ। ਤਰਲੇ ਓਹਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਤੂੰ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਾਂਗਾ। ਤੇਰਾ ਨਿਆਂ, ਤੇਰਾ ਫੈਸਲਾ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ਹੀ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਹ ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੀ ਦੇਹ ਦੀ ਕੀ ਹੋਣੀ ਤੈਅ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।"

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾਂ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਕੰਬਣੀ ਛਿੜ ਗਈ। ਸਿਖਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ, ਜ਼ੁਲਮ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਤਲੇਆਮ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਝੂਠਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਜੀ ਨੇ ਲੱਖੂ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਕਾਂ ਨੂੜ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਲਿਆ ਸੁੱਟਿਆ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦੀਆਂ ਲੱਖੂ ਫੜ੍ਹਾ ਮਾਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਆਪਣੀ ਜਾਨ 'ਤੇ ਬਣੀ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਤਰਸਾਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਤਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਖੁਦਾ ਜਾਣੇ, ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ

ਕਾਤਲ ਲਖਪਤ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਾਹਨੂੰਵਾਨ, ਪੜੋਲ ਕਠੂਹਾ, ਨਖਾਸ ਚੌਂਕ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਸਨ।

ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ,

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸਸ਼ਤਰ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਪਾਪੀ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੰਗ ਕੇ ਪਲੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਖਾਲਸਾ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਐਸੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਹੰਕਾਰੀ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਇਕ ਕਤਰਾ ਵੀ ਪੰਜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡੁੱਲ੍ਹੇ। ਸੋ ਇਸ ਨੂੰ ਐਸੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮਰੇਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਹ ਹੱਕਦਾਰ ਵੀ ਹੈ"

ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਲੱਖੂ ਨੂੰ ਲਾਈ ਗਈ ਸਜ਼ਾ 'ਗ੍ਰੰਥਾਂ' ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤੇ ਕੁੰਭੀ ਨਰਕ ਜਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹਨੇਰੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਤਾੜਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਰਫ ਛੱਤ 'ਤੇ ਇਕ ਸੁਰਾਖ ਹੈ। ਸਭ ਖਲਕਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਉਸੇ ਸੁਰਾਖ ਵਿਚ ਜਾਣ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਜਿਹਾ ਪਾਪੀ, ਜਿਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਨਰਕ ਭੋਗ ਕੇ ਅਸਲੀ 'ਕੁੰਭੀ ਨਰਕ' ਲਈ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

26

ਤਬ ਚਾਹੈਂ ਸਿੰਘ ਕੰਧ ਬਣਾਈ ਅੜਨੋਂ ਲੜਨੋਂ ਮਰਨੋਂ ਵਾਈ

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ਼ੇਰ 'ਤੇ ਬਘਿਆੜ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੋਭਦੇ ਹਨ। ਬਾਜ਼ ਕਦੇ ਕਿੱਕਰਾਂ 'ਤੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਮਗਰਮੱਛ ਕਦੇ ਛੋਟਿਆਂ ਟੋਭਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਗਲ ਪੰਜਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਧੁਰੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਗਲੀ ਧਰਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਕਦੇ ਇਕ ਥਾਂ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਆਖਰੀ ਬਚੇ ਜੀਵ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਪਾਉਣ ਤਕ ਜੂਝਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਖਾਲਸਾ ਤਾਂ ਆਰੰਭ ਤੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਸਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਰਾਜ ਸੌਂਪ ਕੇ ਆਪ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ।", ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਾਲਵੇ ਤੋਂ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮੁੜ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਆਣ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਪੰਥ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਮਜਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾਏ। ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਜੰਗਲ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਹੀ ਹਨ, ਇੱਟਾਂ ਗਾਰੇ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਹਨ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਮਜਬੂਤ ਕਰਨ ਤੇ ਮੁਗਲ ਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਕੋਟ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਸ਼ੇਰ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਭਉਂਦਾ ਫਿਰੇ, ਪਰ ਮੁੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘੁਰਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।"

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ,

"ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਵੇ, ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਫਤਹਿ ਪਾਵੇ, ਬਾਜ਼ਾਂ

ਤਾਜਾਂ ਤੇ ਤਖਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸੋਢੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ"

"ਪਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵੇਗਾ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ?", ਸੀਸ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰੀ ਫਿਰਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਜੇ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਾਗੇ ਤਾਗੇ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਹੋਣਗੇ, ਹਰ ਜਨਮ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ, ਪੰਥ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਾਂਗੇ, ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾਵਾਂਗੇ। ਸੋ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ", ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਪੰਜ ਸਰੋਵਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਹੋਏਗੀ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵੀ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ,

"ਕਬੀਰ ਮੁਹਿ ਮਰਨੇ ਕਾ ਚਾਉ ਹੈ ਮਰਉ ਤ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰ"

ਤਾਂ ਕਿ

"ਮਤ ਹਰਿ ਪੂਛੈ ਕਉਨੁ ਹੈ ਪਰਾ ਹਮਾਰੈ ਬਾਰ" ਹਰਿਮੰਦਰ ਹੀ ਸਾਡਾ ਹਰਿ ਕਾ ਦੁਆਰ ਹੈ। ਸੋ ਹੋਰ ਥਾਂ ਮਰ ਕੇ ਜਾਨ ਕਿਉਂ ਗਵਾਈਏ, ਜਦ ਕਿ ਏਥੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾਇਆਂ ਸਾਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ 'ਬਾਰ' ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾਈਏ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਪਾਈਏ, ਜਿਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹੀਏ ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ", ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਤਾਂ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਕਿੱਡਾ ਵੱਡਾ ਪੁੰਨ ਹੋਏਗਾ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕੌਤਕ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਨੇੜਲੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਬੱਕਰੀਆਂ ਚਾਰਦਾ ਇਕ ਆਜੜੀ ਇੱਜੜ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਸੂਣ ਵਾਲੀ ਬੱਕਰੀ ਪਿੱਛੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸੂ ਪਈ ਤੇ ਦੋ ਮੇਮਨੇ ਦਿੱਤੇ। ਮੇਮਨਿਆਂ ਦੀ 'ਵਾਜ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਬਘਿਆੜ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਆ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਏਨੀ ਤਾਕਤ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ ਕਿ ਉਹ ਬੱਕਰੀ ਆਪਣੇ ਮੇਮਨਿਆਂ ਤੇ ਬਘਿਆੜ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਚੱਟਾਨ ਬਣ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ। ਇਹ ਤਾਂ ਐਸੀ ਧਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬੱਕਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਘਿਆੜਾਂ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਵੇ", ਇਕ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ। ਕੁਝ ਨਵੇ ਸਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹਾਸੇ ਪਾ ਲਈ, ਪਰ ਸਿਆਣੇ

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟੋਕਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਦਿਨ ਖੁਦ ਮਖੌਲ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ 'ਤੇ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਭੁੱਖੇ ਬਘਿਆੜ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਸ਼ਹਿ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਅਸੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਓਟ ਤਕਾਈਏ 'ਤੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ।", ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੋਢੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਖੂਹੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਲੇ ਰੱਖ ਕੇ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਟ ਰੱਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸਬਦ ਪੜ੍ਹਿਆ,

"ਤੂੰ ਮੇਰੋ ਮੇਰੁ ਪਰਬਤੁ ਸੁਆਮੀ ਓਟ ਗਹੀ ਮੈ ਤੇਰੀ ॥
ਨਾ ਤੁਮ ਡੋਲਹੁ ਨਾ ਹਮ ਗਿਰਤੇ ਰਖਿ ਲੀਨੀ ਹਰਿ ਮੇਰੀ ॥
ਅਬ ਤਬ ਜਬ ਕਬ ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ ॥
ਹਮ ਤੁਅ ਪਰਸਾਦਿ ਸੁਖੀ ਸਦ ਹੀ ॥"

ਸਿੰਘਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪੰਥ ਦੀ ਇਹ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਜਾਤਾਂ ਪਾਤਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੇਠ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹਨ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦੇ ਮਾਹਰ ਕਾਰੀਗਰ ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹਨ। ਹੁਣ ਜਦ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹੀ ਸਿੰਘ ਆਪ ਹੀ ਰਾਜ ਮਿਸਤਰੀ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਮਜਦੂਰ। ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਹਿੱਤ ਸਭ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਮੋਰਚੇ ਮੱਲ ਲਏ ਹਨ।

ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਸੂਰਮੇਂ ਛੋਟੇ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਜ ਭੱਜ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬਾਲ, ਵਿਆਹਾਂ ਵਿਚ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ 'ਹੌਲੀ ਭੁਝੰਗੀਓ ਹੌਲੀ' ਕਹਿਨ 'ਤੇ ਵੀ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਵਿਚ ਕਮੀਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਵਪਾਰੀ ਕਿਸੇ ਭੁਝੰਗੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ,

"ਐਸਾ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਏਨੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਿਚ ਹੋ?"

"ਅਸੀਂ ਪੰਥ ਦਾ 'ਕਿਲ੍ਹਾ' ਉਸਾਰ ਰਹੇ ਹਾਂ"

"ਕੀ ਕਰੋਗੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰ ਕੇ?"

"ਪੰਥ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰੇਗਾ"

"ਫੇਰ ?"

"ਫੇਰ ਕੀ ਜਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਦੋਹੇਂ ਹੱਥੀਂ ਲੱਡੂ ਹੈ", ਤੇ ਭੁਝੰਗੀ ਏਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਿਆ।

ਹਿੰਦੂ ਵਪਾਰੀ ਖਲੋਤਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ,

"ਕੈਸੀਆਂ ਸਿਦਕੀ ਮਾਵਾਂ ਦਿਆਂ ਗਰਭਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਾਏ ਨੇ ਇਹ ਬੱਚੇ?

ਆਖਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਐਸਾ ਕੀ ਵੱਖਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਮਰਨ ਦਾ ਵੀ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ?

ਸੁਆਰਥਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਬਾਲਾਂ ਲਈ ਸਿਰਫ ਪੰਥ ਹੀ ਪ੍ਰਥਮ ਹੈ?"

ਉਹ ਖਲੋਤਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉੱਠ ਰਹੇ ਇਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰ 'ਤੇ ਗਾਰੇ ਦਾ ਭਰਿਆ ਬੱਠਲ ਚੁੱਕੀ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਇਕ ਗਰਭਵਤੀ ਸਿਖ ਮਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘੀ। ਉਸ ਮਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੱਥ ਬੱਠਲ ਨੂੰ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਉੱਤੇ ਤੇ ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ,

"ਸਮਰ ਸਾਮੁਹੇ ਸੀਸ ਤੋ ਪਾਹਿ ਚਢਾਵੈ ॥
ਮਹਾਂ ਭੂਪ ਹ੍ਵੈ ਅਉਤਰੈ ਰਾਜ ਪਾਵੈ ॥
ਮਹਾਂ ਭਾਵ ਸੋ ਜੋ ਕਰੇ ਤੋਰ ਪੂਜੰ ॥
ਸਮਰ ਜੀਤ ਕੈ ਸੂਰ ਹ੍ਵੈ ਹੈ ਅਦੂਜੰ ॥"

"ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਾਸੀ ਨੇ ਇਹ ਲੋਕ", ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵਪਾਰੀ ਚਲਾ ਗਿਆ।

"ਪੰਥ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਆਲਸ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਜੰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸੇਵਾ", ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਬਾਹੀਆਂ ਏਨੀ ਛੇਤੀ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਗਾਰੇ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਝਾੜਦਿਆਂ ਬੋਲੇ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੀ ਉਸਾਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਸੋ ਜਿਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਚਾਰ ਦਿਨ ਲੱਗਣੇ ਸਨ, ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਡਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲੰਗਰ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਤਵੀਆਂ ਚਾੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

"ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਦੁਬਾਰਾ

ਸੁਣਾਓ", ਇਕ ਭੁਝੰਗੀ ਲੱਕੜਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਸੁੱਟਦਾ, ਲਾਂਗਰੀ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ।

ਉਹਨਾਂ ਲੱਕੜਾਂ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਖੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ,

"ਕਹਿੰਦੇ, "ਮਹਾਰਾਜ ਸਿਖੀ ਲੋਚਦਾਂ ਜੇ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵੀ ਪਾ ਦਿਓ ਤਾਂ"

ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਦਾਤੇ ਬੋਲੇ, "ਪੁਰਖ਼ਾ, ਸਿਖੀ ਤੇ ਸਿਖੀ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦੀ, ਮਨ ਦੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚੋਂ ਕਬਰਾਂ ਢਾਹ ਕੇ ਆ। ਹਥ ਦੋ ਹੀ ਨੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਤੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪੱਲੇ ਫੜ੍ਹੀ ਬੈਠਾ ਹੈਂ। ਬਾਕੀ ਲੜ੍ਹ ਛੱਡ ਤੇ ਹੱਥ ਖਾਲੀ ਕਰ ਤਾਂ ਹੀ ਅਕਾਲ ਦਾ ਲੜ੍ਹ ਫੜਿਆ ਜਾਏਗਾ।"

ਤੇ ਉਹ ਤੁਰ ਪਏ। ਹੁਣ ਸਿਖੀ ਝੋਲੀ ਪਵਾਉਣੀ ਸੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਝੋਲੀ ਖਾਲੀ ਵੀ ਤਾਂ ਕਰਨੀ ਪੈਣੀ ਸੀ। ਇੱਟਾਂ, ਮਿੱਟੀ, ਗਾਰੇ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸਰੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਵੀ ਢਾਹੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਕਿਆਂ ਲੰਗਰਾਂ ਲਈ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚੋਂ ਲੱਕੜਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਲੱਕੜਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਮੁਸਲਾਧਾਰ ਮੀਂਹ ਤੇ ਝੱਖੜ ਅੱਗੇ ਖਲੋਤਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਪੰਡ ਨੂੰ ਕਸ ਕੇ ਫੜ੍ਹਦਿਆਂ ਤੂਫਾਨ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾਉਣ ਤੁਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਲੰਗਰਾਂ ਦੇ ਕੜਾਹਿਆਂ ਹੇਠ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਲੱਕੜਾਂ ਵੀ ਕਾਹਲੀਆਂ ਹਨ, ਹੋਰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ ਵੀ ਕੀ, ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ।

"ਸਾਡੀ ਟੇਕ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਹੈ ਗੁਰੂ ਕਿਆ ਸਿਖਾ, ਅਸੀਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅੱਜ ਏਸ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਅਜ ਤੇਰੇ ਸਿਦਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਸਾਂ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਮਿੱਤ ਆਈ ਹੈ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲੁੱਟਣ ਦੀ। ਆਸ ਹੈ ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ 'ਮੰਜ਼ਿਲ' 'ਤੇ ਜਰੂਰ ਪੁਚਾਏਂਗਾ", ਪੰਡ ਵਿਚੋਂ ਲੱਕੜਾਂ ਬੋਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

"ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਕਰਨ, ਤੁਸੀਂ ਜਰੂਰ ਪਹੁੰਚੋਗੀਆਂ", ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਤੇ ਏਨੇ ਨੂੰ ਤੂਫਾਨ ਨੇ ਇਕ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਖੂਹ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਗਲ਼ ਗਲ਼ ਪਾਣੀ, ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪੰਡ।

"ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿਤੇ ਤੁਸੀਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਨਾ ਹੋ ਜਾਓ", ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ।

"ਗਿੱਲੀਆਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਆਮ ਚੁੱਲਿਆਂ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਕਿਆ

ਸਿਖਾ। ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਲੰਗਰਾਂ ਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ, ਭਉ ਤੇ ਭਾਓ ਨਾਲ ਬਲਦੇ ਨੇ। 'ਉਸ' ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਕਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰੇ ਤੇ ਹਰਿਆਂ ਤੇ ਗਿੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁੱਕੇ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।"

ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਖੂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਲੱਕੜਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਝਖੜੁ ਝਾਗੀ ਮੀਹੁ ਵਰਸੈ ਭੀ ਗੁਰੁ ਦੇਖਣ ਜਾਈ ॥

ਸਮੁੰਦੁ ਸਾਗਰੁ ਹੋਵੈ ਬਹੁ ਖਾਰਾ ਗੁਰਸਿਖੁ ਲੰਘਿ ਗੁਰ ਪਹਿ ਜਾਈ ॥"

ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਤੁਰੇ ਕੁਝ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਰੱਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਰੱਸਾ ਲਮਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਖਲੋਤਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ ਰੱਸੇ ਨਾਲ ਲੱਕੜਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਰੱਸਾ ਲਮਕਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਢਹਿ ਪਿਆ,

"ਪਖਾ ਫੇਰੀ ਪਾਣੀ ਢੋਵਾ ਜੋ ਦੇਵਹਿ ਸੋ ਖਾਈ ॥

ਨਾਨਕੁ ਗਰੀਬੁ ਢਹਿ ਪਇਆ ਦੁਆਰੈ ਹਰਿ ਮੇਲਿ ਲੈਹੁ ਵਡਿਆਈ ॥"

ਮੁਆਫੀ ਦਿਓ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਲੰਗਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕਰਕੇ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ", ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੀਰ ਵਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਬੋਲੇ।

"ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਤੇ ਤਰੁੱਠੇ ਹਾਂ ਪੁਰਖਾ", ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ ਨੂੰ ਉਠਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

"ਆਪ ਜੀ ਰਹਿਮਤਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋ"

"ਕੀ ਲੋਚਾ ਹੈ, ਨਿਸੰਗ ਦਸ", ਮਹਾਰਾਜ ਫੇਰ ਬੋਲੇ।

"ਆਪ ਬਿਹਤਰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਮੰਗ ਅੱਜ ਵੀ ਉਹੋ ਹੈ, ਸਿਖੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿਓ, ਕਿਨਕੇ ਮਾਤਰ ਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿਓ", ਅੱਖਾਂ ਭਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ।

"ਸਿਖੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਪੁਰਖਾ, ਤੇਰੇ ਜਹੇ ਸਿਖ ਸਿਖੀ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅੱਜ ਤੂੰ ਸਿਖੀ ਕਮਾ ਲਈ ਹੈ।", ਏਨਾ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਫੇਰ ਬੋਲੇ,

"ਮੰਝ ਪਿਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕੋ ਗੁਰੂ ਮੰਝ ਪਿਆਰਾ।

ਮੰਝ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਥਾ ਜਗ ਲੰਘਣ ਹਾਰਾ।"

ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਂਗਲ, ਇਸ਼ਾਰਾ, ਜਿਸ ਸਿਖ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸਦੀਆਂ ਕੁਲਾਂ ਤਰ ਗਈਆਂ। ਸੋਚੋ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਸਿਖ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਲਏ ਹੋਣਗੇ", ਲਾਂਗਰੀ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਖੀ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ।

"ਧੰਨ ਧੰਨ ਭਾਈ ਮੰਝ ਜੀ", ਕਹਿੰਦਾ ਭੁਝੰਗੀ ਲੱਕੜਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਪੰਡ ਲੈਣ ਲਈ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਚਾਰ ਵੱਡੇ ਬੁਰਜ ਉਸਾਰ ਲਏ। ਇਕ ਵੱਡਾ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਛੋਟੇ ਗੁਪਤ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੀ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਖਾਈ ਵੀ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਹਰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਇਸੇ ਰੌਣੀ ਜਾਂ ਖਾਈ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮਰੌਣੀ ਪਿਆ। ਇਹੀ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦਾ ਟੀਚਾ ਮਿੱਥਿਆ ਹੈ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਭੇਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਾਮਰੌਣੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਪੰਜ ਕੁ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਰੁਕਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ। ਬੁਰਜਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਏ, ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਕੰਬਣ ਲੱਗੀਆਂ।

ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸੂਹ ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਗਲ਼ੀਆਂ ਤਕ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਈ ਸੀ, ਸੋ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮੋਰਚੇ ਮੱਲ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਹਨ। ਸਭ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

"ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਾਮਸਰ ਕੋਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰ ਲਿਆ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ", ਇਕ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਜਾ ਦੱਸਿਆ।

"ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਾਹਦਾ ਚਾਰ ਕੱਚੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਲਈ", ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਿਆ।

"ਪਰ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿਚ ਦਮ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਜਦ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਭਲੀ ਨਹੀਂ ਗੁਜਾਰਨਗੇ। ਰਾਜ ਕੋਲ ਹੈ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਸਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕਦ ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰ ਲਵੇ"

ਹੁਣ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਜਾਣੇ ਕਿ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਜੰਮੇ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਵੀ 'ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਹੀ ਹਨ।

"ਪਰ ਜਦ ਕੋਈ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਦੇਖ ਲਵਾਂਗੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ।

ਐਵੇਂ ਕਿਉਂ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਛੇੜਣਾ", ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਬ ਨੇ ਗੱਲ ਫੇਰ ਦੱਬਣੀ ਚਾਹੀ।

"ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ,ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਭੇਜੋ ਤੇ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰੋ ਤੁਰੰਤ"

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਦੀਕ ਅਲੀ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤੋਰਿਆ। ਕੁਝ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਦਦ ਲਈ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਦੇਖੀ ਜਾਏ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਲੱਥ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਤ ਜਾਣੂ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਹ ਬਿਨਾ ਜੰਗ ਦੇ ਹੱਲ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਨੇਹਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜੇ।

ਸੁਨੇਹਾਂ ਇਹ ਸੀ,

"ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜੁਝਾਰੂਪੁਣੇ ਤੋਂ ਹਕੂਮਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਜੰਗਜੂ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਵਾਕਫ ਹੀ ਹੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੁਲਖ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਲਾਹੌਰੋਂ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਦੋ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮਸਲਾ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਸੁਲਝਾ ਲਿਆ ਜਾਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਹੈ।"

ਸੁਨੇਹਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਭੇਜਿਆ,

"ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ ਸੋਭਦੀਆਂ ਹਨ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ। ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਤਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫੈਸਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਲਹੂ ਵਹਾਉਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਦੀ ਟਨਕਾਰ ਹੀ ਸਾਡੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲਣੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜੰਗ ਲੜਣਾ। ਮੌਤ ਵਰਨ ਲਈ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੀਆਂ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਮੁਲਖ ਦੀ ਗੱਲ, ਸਾਡੀ ਟੇਕ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਉੱਤੇ ਹੈ, ਮੁਲਖ ਦੇ ਦੇਵੇ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਹਾਦਤ। ਦੋਵੇਂ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨੇ"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸੁਨੇਹੇਂ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਹੋਰ ਘੱਲੇ। ਪਰ ਬਾਕੀ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਇਕੋ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ,

"ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ ਆਕੀ ਰਹੇ ਨਾ ਕੋਇ

ਖਵਾਰ ਹੋਇ ਸਭ ਮਿਲੈਗੇ ਬਚੇ ਸ਼ਰਨ ਜੋ ਹੋਇ"

ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨਾਲ ਲੈਸ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਨੇ ਰਾਮਰੌਣੀ ਨੂੰ ਚੁਪਾਸਿਓ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਸਿੰਘ ਵੀ ਤਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਡਟ ਗਏ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਅੱਜ ਤਕ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਲੜਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੋਟ ਹੈ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਕੋਟ ਦੇ ਆਸਰੇ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਕਿੱਥੋਂ ਖਾਵਾਂਗੇ। ਸਾਡੀ ਅਸਲ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਜੰਗਜੂਪੁਣੇ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਤਾਂ ਅੱਜ ਕਾਇਮ ਹੋਵੇਗੀ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਵਿਚ ਵਸਾਓ, ਸਰਬਲੋਹ ਮੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਛੁਹਾਓ ਤੇ ਐਸੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਓ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮਿਸਾਲੀ ਜੰਗ ਹੋ ਨਿੱਬੜੇ", ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਜੇ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਸਰੀਰ ਕਿਵੇਂ ਸੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਜਵਾਬ ਹੋਏਗਾ?", ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਸਸ਼ਤ੍ਰ ਲੱਗਿਆਂ ਸਰੀਰ ਸੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ"

"ਸੀਸ ਕਿਰਪਾਨ ਭੇਟ ਕਰਿਆਂ ਸਰੀਰ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ", ਕਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

"ਫੇਰ ਮੌਕਾ ਆਣ ਲੱਥਾ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ"

ਦਸ ਕੁ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਖਲੋਤੀ ਮੁਗਲ ਟੁਕੜੀ 'ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਬਣ ਕੇ ਡਿੱਗੇ। ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਹੱਲਾ ਐਸਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹਿਰਨਾਂ ਦੀ ਡਾਰ 'ਤੇ ਅਚਨਚੇਤ ਕੋਈ ਭੁੱਖਾ ਸ਼ੇਰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਜਾਏ। ਕਈ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਵੱਜ ਕੇ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਦਸ ਸਿੰਘ ਲਗਭਗ ਸੌ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾ ਗਏ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ 'ਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ,

"ਫਲਾਣਾ ਜਰਨੈਲ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਢਿਮਕਾਣਾ ਫੌਜਦਾਰ ਕਿੱਧਰ ਗਿਆ"

ਜਰਨੈਲ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲਣੇ ਸਨ ਉਹ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਹੇਠ ਪਏ ਸਨ।

ਜੰਗਲਾਂ ਬੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਿੰਘ ਏਨੇ ਬਲੀ, ਜੰਗਜੂ ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋ

ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਆਮ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫੁਰਤੀ ਐਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਪੰਜ ਮੁਗਲ ਝਟਕਾ ਦੇਣੇ। ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਪੈਦਲ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਤੇਜ ਤੋਂ ਤੇਜ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਭੱਜ ਕੇ ਫੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਿਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਬਾਰੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਕਿੱਥੋਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਾਂ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਖਲੋਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਸ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੱਕਾਂ ਤੱਕਾਂ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ।

ਹਾਂ, ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ, ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਫਰਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿਖ ਗੁਰੀਲੇ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਸਨ। ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਿਚਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਸਾਫ ਦਿਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਸ ਦਸ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦੋ ਜੱਥੇ ਚੁੱਪ ਚਪੀਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੋ ਦੋ ਦੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਘਰਾੜੇ ਮਾਰਦੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਤੇ ਘੋੜੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤੇ। ਉੱਥੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਖਲੋਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਦਸੇ ਜੋੜੀਆਂ ਮੁੜ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈਆਂ, ਹੋਰ ਲੁੱਟ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਭਾਜੜ ਪਾਉਣ ਲਈ। ਇਹਨਾਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਕਈ ਪਾਸੇ ਐਸਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਨਿਓ ਗਈਆਂ। ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇ, ਨਾ ਕੁਝ ਸਮਝ ਆਵੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਚਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਹੁਣ ਇਹ ਭੜਥੂ ਪਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪਰਤ ਗਏ, ਪਰ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਚਾਨਣ ਹੋਣ ਤਕ ਆਪਸ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸਵੇਰਾ ਹੋਇਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖਿੱਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ।

ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ, ਜਦ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਹੱਥ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ, ਸੁਰੰਗਾਂ ਪੱਟ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਘੜ੍ਹੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸੁਰੰਗਾਂ ਪੱਟਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਸਿੰਘਾਂ ਤਕ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਰਣਨੀਤੀ ਤਹਿਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ, ਇਹਨਾਂ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਓਨੇ ਹੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ, ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੱਲਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਦਾ ਪੰਜ ਸੌ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਇਹ ਸਿੰਘ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਰਣਨੀਤੀ ਦੀ ਸੂਹ ਵੀ ਲੈ ਆਉਂਦੇ।

ਸੋ ਜਿਉਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਮੁਗਲ ਸੁਰੰਗਾਂ ਪੱਟ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦੋ ਜੱਥੇ ਖਾਈ ਵਿਚ ਤੈਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮੁਗਲਾਂ ਸੁਰੰਗ ਪੱਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਖਾਈ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਬਰਛੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਣਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਸੁਰੰਗ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓ ਖਾਈ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦਿੱਤਾ। ਸੋ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਇਹ ਨੀਤੀ ਵੀ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਇਹ ਘੇਰਾ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਹੁਣ ਤਕ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਵੀ ਕਰੜੇ ਪੈਰੀਂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਬੁਰਜ ਉਸਾਰ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਹਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਓ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਜੋ ਸਿਖ ਗੱਡਿਆਂ, ਖੱਚਰਾਂ ਤੇ ਗਧਿਆਂ 'ਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਲੱਦ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਆਉਣ ਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ। ਪਰ ਹੁਣ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨਿਕਲਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

"ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦਾ ਘੇਰਾ ਕਿੰਨਾ ਲੰਮਾਂ ਚੱਲਿਆ ਸੀ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ?", ਇਕ ਭੁਝੰਗੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਂਗਰੀ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਲਗਭਗ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ, ਪਰ ਕਿਆ ਕਮਾਲ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉੱਥੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ, ਜਦ ਇਕ ਦਿਨ ਸਿੰਘ ਕੁਝ

ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ,

"ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ ॥
ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੀ ਵਾਰ ॥"

ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਆਥਣ ਤੀਕ ਉਹ ਸਵਾ ਲੱਖ ਹੀ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਨੱਬੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਮੁੜ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪਰਤ ਆਏ। ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ,

"ਤਰਸੁ ਪਇਆ ਮਿਹਰਾਮਤਿ ਹੋਈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਜਣੁ ਮਿਲਿਆ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲੈ ਤਾਂ ਜੀਵਾਂ ਤਨੁ ਮਨੁ ਥੀਵੈ ਹਰਿਆ ॥"

"ਵਾਹ ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ", ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਦਿਆਂ, ਇਹ ਵਾਕ ਬੋਲਦਾ, ਆਟਾ ਗੁੰਨ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਨੌਜੁਆਨ ਭੁਝੰਗੀ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਘੋੜਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਭਜਾਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲ ਖੇਮਿਆਂ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਹੋਈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਛੱਡੇ ਤੀਰ ਦੀ ਛੂਕ ਵਾਂਗ ਇਹ ਭੁਝੰਗੀ ਮੁਗਲਾਂ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਿਆ। ਖਾਈ ਦੇ ਪੁਲ ਤੋਂ ਭੁਝੰਗੀ ਨੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ, ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਧੜਾ ਧੜ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗੇ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਭੁਝੰਗੀ ਨੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਕਮੰਦ ਕੋਰੜਾ ਐਸਾ ਘੁਮਾਇਆ ਕਿ ਜੀਹਦੇ ਵੀ ਵੱਜਿਆ, ਉਸ ਮੁੜ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ। ਜਿਸ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਭੁਝੰਗੀ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਦਲਾਂ ਲਈ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਲੰਗਰਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਇਹ ਭੁਝੰਗੀ ਐਸੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਗਏ। ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਭਾਰੀ ਵਾਛੜ ਆਈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਪਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੱਥ ਜੋੜੇ, ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਬੋਲਿਆ,

"ਇਤਨੀ ਕੁ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਿਓ ਪੰਥ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ"

"ਨਿਹਾਲ ਭੁਝੰਗੀਆ ਨਿਹਾਲ। ਧੰਨ ਹੋ ਗਏ ਅਸੀਂ, ਤੇਰੇ ਜਹੇ ਯੋਧੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮਾਣ ਕੇ", ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਜੀ। ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ

ਦਮਨਕਾਰੀ ਰਾਜ ਦਾ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਗਰਬ ਗੁਬਾਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਤੁਰੰਗਾਂ ਦਿਆਂ ਪੌੜਾਂ ਨਾਲ ਉੱਡਣ ਵਾਲੀ ਪਾਵਨ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਵਾ ਲੱਖ ਭੁਝੰਗੀ ਨੇ ਤੁਰਕ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਤਰਥੱਲੀ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਦ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠਾ ਹੱਲਾ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੈ ਅਸੀਂ ਲਾਹੌਰ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਪੜਾਅ ਕਰੀਏ। ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਬਰਸਾਤੀ ਨਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਰਸਾਤਾਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਚਲੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਸੁੱਕ ਜਾਏ। ਖਾਲਸਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾਤੇ ਉਸ ਸੋਮੇਂ ਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਪਾਣੀ ਵਹੀ ਜਾਵੇ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁੱਕੇਗਾ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕੇਗਾ।", ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਹਜੇ ਬੋਲ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਹਰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪੁਲ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਹਲਚਲ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੰਘ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਗਏ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਇਕ ਛੂਕਦਾ ਹੋਇਆ ਤੀਰ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਬਾਹਰ ਇਕ ਹੋਰ ਹਲਚਲ ਮੱਚੀ ਪਈ ਸੀ।

ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਭੁਝੰਗੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇਖ ਕੇ, ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਅਧਖੜ ਜਹੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸਿਖ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ,

"ਕੀ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਉਡੀਕ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ? ਪੰਥ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਆਵੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਰਾਸ਼ਨ ਲੈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਦੇਈਏ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਜਾਈਏ।"

ਉਸ ਨੇ ਸਵਾਲੀਆ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ,

"ਯਾਦ ਰੱਖਿਓ ਕਿ ਦਰਗਾਹ ਗਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੁੱਛਣਗੇ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਰਹੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੜੇ ਤਾਂ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਕੀ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਵਾਂਗੇ ਜਦ ਸਾਡੇ ਮੂਹਰੇ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਭੁਝੰਗੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ?"

ਸਿਖ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਗੱਡੇ, ਖੱਚਰਾਂ ਤੇ ਗਧੇ ਮੁਗਲ ਘੇਰੇ ਵੱਲ ਦੌੜਾ ਦਿੱਤੇ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਲੁਕ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੁਗਲ ਘੇਰੇ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਲੰਘਣ ਨੂੰ ਰਾਹ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਗੱਡੇ, ਖੱਚਰਾਂ ਤੇ ਗਧਿਆਂ ਨੇ ਧੂੜ ਨਾਲ

ਅਸਮਾਨ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਘੋੜੇ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਮੋੜ ਲਏ। ਏਧਰੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੁਰਜਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੁਲ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਮੁਗਲ ਹਮਲੇ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਈ। ਲੱਕੜ ਦੇ ਪੁਲ 'ਤੇ ਗੱਡਿਆਂ ਦਾ ਖੜਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਾਰਾ ਰਾਸ਼ਨ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ।

ਬਾਹਰ ਮੱਚੀ ਇਸੇ ਭੱਜ ਨੱਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਬੱਧਾ ਤੀਰ ਛੂਕਦਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਛੱਡਿਆ।

ਹੁਣ ਤੀਰ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣ ਲਓ।

ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਨੇ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦਾ ਕਸੂਰ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪੰਥ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਵਾਲੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕਈ ਅੜ੍ਹੇ ਮੋਰਚੇ ਉਸ ਨੇ ਸਰ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਖਾਸ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਇਸ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਮਰੌਣੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਰਾਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਲੰਘ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਾਲੀ ਹੋਈ ਥਾਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਇਸ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਸਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਖ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ।

ਗੱਡਿਆਂ ਵਾਲੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਆਏ ਕੁਝ ਸੂਹੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੂਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਮੋਰਚਾ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ।

ਏਧਰ ਭੁਝੰਗੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਖ ਕੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਇਸ ਸਿਖ ਜੱਥੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿਖ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਅੰਦਰ ਅੰਨ੍ਹ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਵੀ ਡਟੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਹਜੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਪਾਲੇ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਹਾਂ। ਤਵਾਰੀਖ ਸਾਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਏਗੀ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਦੇ ਚਿੱਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ।

"ਪਰ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਤੀਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਕਿਉਂ ਛੱਡਣ ਲੱਗੇ ਹੋ?", ਇਕ ਸਾਥੀ

ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਤੀਰ ਸਦਾ ਹੱਲੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ, ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੁਆਫੀ ਲਈ ਵੀ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ", ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਬੱਧਾ ਤੀਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਛੱਡਿਆ।

ਉਹੀ ਤੀਰ ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ। ਫਤਹਿ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਸੀ,

"ਸਮੁੱਚੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਚਰਨ ਬੰਦਨਾ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਪੰਥ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਖਲੋਤੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਵੱਡੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਭ ਸੱਚੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਦੀ ਮੈਂ ਪੰਥ ਤੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਥ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੰਠ ਲਾਵੇਗਾ।

ਪੰਥ ਦੇ ਚਰਨਾ ਦੀ ਧੂੜ

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ"

ਇਹ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਬ ਨੇ ਇਕ ਜਵਾਬ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘ ਤੀਕ ਪੁਚਾਇਆ। ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਛੱਡੇ ਤੀਰ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਬੋਚ ਲਿਆ।

ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਜਵਾਬ ਆਇਆ ਸੀ,

"ਖਾਲਸਾ ਸਦਾ ਤੋਂ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਕੰਠ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ। ਭਲੇ ਵੇਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਹਿਤ ਰਾਹ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਰੁੱਤ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਓਦੋਂ ਟੁੱਟਾ ਗੰਢਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਵਰ੍ਹਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪੰਥ ਨਾਲ ਆ ਖੜ੍ਹੋਗੇ ਤਾਂ ਪੰਥ ਕੀ, ਕਲਗੀਧਰ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਆਪ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੰਠ ਲਾਉਣਗੇ।

ਜੀ ਸਦਕੇ ਆਓ ਖੁਸ਼ਆਮਦੀਦ"

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਦਿਲ ਬਾਗੋ ਬਾਗ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਉਹ ਚਾਹ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ। ਪੰਥ ਵੱਲ ਕੰਡ ਕਰਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜਹਾਨ ਢੋਈ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਬਚਦੇ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਬਦਲੇ ਅਸੀਂ

ਰਾਸ਼ਨ ਨਾਲ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ"

ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਰਾਮਰੌਣੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਅੰਦਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ।

ਏਧਰ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਸਿਰ ਜਿਵੇਂ ਸੌ ਘੜਾ ਪਾਣੀ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਹੱਥੋਂ ਖਿਸਕਦਾ ਜਾਪਿਆ।

ਓਧਰ ਜ਼ਕਰੀਏ ਖਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਾ।

ਨਾਲ ਹੀ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੀਂਦ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਗਈ। ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਉਸ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਬੋਲੇ,

"ਅਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਬੇਅਰਥੀ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥਕਾ ਲਈਆਂ ਹਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ। ਵੇਲਾ ਵੀਚਾਰੋ ਤੇ ਰਾਮਰੌਣੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਚੱਕ ਦਿਓ। ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰੋ। ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇਂ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨੋ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਦਾ ਸਿਰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ"

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੁਰੰਤ ਮੰਨ ਲਈ ਤੇ ਫੌਰਨ ਰਾਮਰੌਣੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਚੁੱਕ ਲੈਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ।

"ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਝ ਤਜ਼ਵੀਜਾ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਵੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੋਧਨ ਲਈ ਚਾਲਾ ਪਾ ਦੇਵਾਂਗਾ", ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਪੰਥ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਚੱਕ ਦੇ ਓਹੋ ਬਾਰਾਂ ਪਿੰਡ, ਜੋ ਅਕਬਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਂ ਲਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਪੱਟੀ ਦਾ ਅੱਧਾ ਇਲਾਕਾ ਤੇ ਰਾਮਰੌਣੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਰਾਮਰੌਣੀ ਹੁਣ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਪੰਥ ਵਿਚ ਮੁੜ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ।

27

ਇਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹਮ ਹੋਂਹਿਗੇ ਲਰ ਕਰ ਮਜ਼ੂਬੇ ਦੀਨ

ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰਕੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਵੱਲ ਹੋਇਆ। ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਰਾਮਰੌਣੀ ਤੋਂ ਮੁੜੀ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਰਤਾ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਬਚੀ ਸੀ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਮੰਨ ਲਈ। ਦਰਿਆ ਚਨਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਉਹੋ ਪੇਸ਼ਕਸ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਲੱਖ ਰੁਪਈਆ ਨਗਦ ਲੈ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦੀ ਗੱਲ ਦਿੱਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੱਬ ਲਵੇ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇਸੇ ਸ਼ਹਿ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਾ ਸੀ।

ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅੱਗੇ ਜਾ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤਾਂ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਭਰਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਸੰਧਿਆ ਦੀ 'ਸੋਦਰੁ' 'ਆਰਤੀ' ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰਵਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਵੀ ਪੰਥ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਉਹ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੀ ਦੇਗ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੁੱਕਾ ਬਖਸ਼ਵਾਉਣ ਲਈ ਲੱਗੀ ਤਨਖਾਹ ਵਜੋਂ ਫਰਲੇ ਵਾਲੇ ਮਹਾਕਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਗੋਡੀ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦਰਸ਼ਨੀ ਭੇਟਾ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ ਸੀ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿੱਠੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਗਾਂ ਛਕਾਉਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿਠਾਸ ਭਰਿਆ ਰਵੱਈਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ 'ਮਿੱਠਾ ਮੱਲ' ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

"ਮੈਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੇ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਨੂੜ ਕੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ", ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਨਸ਼ਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖੀ।

"ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਸਾਡੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਹੈ ਮਿੱਠਾ ਮੱਲ ਜੀ। ਖਾਲਸਾ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡਾ ਜਰੂਰ ਸਾਥ ਦੇਵੇਗਾ। ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਪੰਥ ਖੁਦ ਤੈਅ ਕਰੇਗਾ। ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਦੇ ਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੱਥ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾਉਣ ਤੇ ਲੱਖੂ ਕੋਲ ਪੁਚਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਹੀ ਲੁੱਟੇਗਾ। ਬਾਕੀ ਜੋ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ", ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਨਾਲ ਹੀ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਹੋਰ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲਓ?", ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬੋਲੇ।

"ਹੁਕਮ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ"

"ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬਾਲ ਲੀਲ੍ਹਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਘਰ ਬਣਵਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਏਗੀ"

"ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਭਾਗ", ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਤੇ ਪੰਥ ਨੇ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਚਾਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

ਦੋਹੇਂ ਫੌਜਾਂ ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ। ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨਾਲ ਆਏ ਤੁਰਕ ਸਿਪਾਹੀ ਪੈਰ ਥੋੜਾ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿਸਕਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਭਰਾ ਭਤੀਜੇ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਫਤਹਿ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਤਾਂ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਬੱਝੇਗਾ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਗੰਢ ਤੁੱਪ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ।

ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਚਾਲ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਟੇਕ ਪੰਥ ਉੱਤੇ ਸੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਮੇਰੀ ਓਟ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾ 'ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰਾ ਆਸਰਾ ਤੁਸੀਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਹੋ। ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਸਦਾ ਪੰਥ ਵੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੋ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਪਏ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਿਓ", ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਬ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਬ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਤਕਾਉਂਦਿਆਂ, ਦਲ ਦੇ ਕੁਝ ਚੁਨਿੰਦਾ ਸੂਰਮੇਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਲੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ।

ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੇ ਹਾਥੀ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਏਨਾ ਕੁ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣ ਸਕੇ ਤਾਂ ਉਹ ਰੁਕਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ,

"ਲੂਣ ਖਾ ਕੇ ਹਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੌੜਿਆ, ਸਾਡਾ ਨੌਕਰ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਹੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈਂ। ਹੁਣ ਜਾਂ ਤਾਂ ਤਕੜਾ ਹੋ ਕੇ ਸਸ਼ਤ੍ਰ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਜਾਂ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰ ਸਾਨੂੰ। ਮੱਥਾ ਰਗੜ ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇਰੇ ਕੋਲ"

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਘੋੜਾ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਲਹੂ ਲਹੂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼। ਤੇਰੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਪਾਪੀ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦਾ ਗੰਦਾ ਲਹੂ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਸਤ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ। ਯਾਦ ਹੈ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਤੇਰਾ ਬਾਪ ਕਿਵੇਂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਲਿਲਕੜੀਆਂ ਕੱਢਦਾ ਸੀ, ਤਰਲੇ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭੁੱਲ ਗਿਐਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਤੇਰੇ ਦੁਸ਼ਟ ਅੱਬੇ ਦੇ ਸਿਰ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ", ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਿਆਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ।

"ਕੌਣ ਹੈਂ ਤੂੰ ? ਬੰਦ ਕਰ ਆਪਣੀ ਇਹ ਬਕਵਾਸ", ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਚੀਕਿਆ।

"ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਕਾਲ ਹਾਂ ਤੇਰਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉੱਡਦਾ ਇਕ ਬਾਜ਼, ਜੋ ਤੇਰੇ ਜਹੇ ਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਔਕਾਤ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਆਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਚਹੇਤੇ ਲੱਖੂ ਖੱਤਰੀ ਕੋਲ ਪੁਚਾਉਣ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਪਤਾ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਲੱਗ ਹੀ ਗਿਆ ਹੋਏਗਾ ਕਿ ਪੰਥ ਨੇ ਲੱਖੂ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਹਾਲ ਤੇਰਾ ਵੀ ਉਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ", ਸਰਦਾਰ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੱਤੀਂ ਕੱਪੜੀ ਅੱਗ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਐਸਾ ਸਬਕ...", ਬੋਲ ਅਜੇ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਲਕ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਾਰੇ ਸਵਾਰ ਥਾਏਂ ਢੇਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਗੋਲੀ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਦੇ ਮੋਢੇ ਵਿਚ ਵੱਜੀ ਤੇ ਉਹ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਧੜੱਮ ਕਰਦਾ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗਿਆ। ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੋੜਾ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਕੰਨੀਂ ਦੌੜਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਸੰਭਲਦਾ, ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਰੋਹੀ ਦੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਉਸ

ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਿਰ ਨੇਜ਼ੇ 'ਤੇ ਟੰਗਿਆ ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ।

ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨੇਜ਼ੇ 'ਤੇ ਟੰਗਿਆ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਦਾ ਸਿਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਜਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਨੇਜ਼ਾ ਵੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰ ਵੀ ਉਸੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹਿਆ ਹੈ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕਲਮ ਚਲਾ ਕੇ 'ਬਹਾਦਰ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਇਹ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫਲ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ", ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਂਦਿਆਂ ਬੋਲੇ। ਉਹਨਾਂ ਭਾਈ ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੜਿਆਂ ਦੀ ਜੋੜੀ, ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ, ਸੰਜੋਅ, ਚੰਗਾ ਨਸਲੀ ਘੋੜਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚੋਲੇ, ਖੇਸ, ਦਸਤਾਰਾਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਗਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾਈ।

ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਬ ਨੇ ਗਿਆਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਈਆ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾਈ। ਇਹ ਭੇਟਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸਫਾਈ ਲਈ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਨਫਰਤ ਦੇ ਮਾਰੇ ਲਖਪਤ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਭਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਨਾਲ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਪ੍ਰਣ ਪਾਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਬਾਲ ਲੀਲ੍ਹਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸਾਰੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਕੋਲ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਬਣਵਾਇਆ।

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਮੁੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ। ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਨ ਲੱਗੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਦੇ ਪਾਪ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਮੰਨਨਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਾਲ ਵਿਚ ਚੁੱਭਾ ਲਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੌਗੁਣਾ ਹੋ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਏਧਰ ਸਿੰਘਾ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਚਾਂਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ ਹੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਵੀ

ਟਿੱਚ ਜਾਨਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਤੇ ਹਲਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਅਣਗੌਲੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਰੰਗੀਲੇ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਕਈ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਓਧਰੋਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਿੱਲੀ ਨੱਪ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਗੁਬਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਜ਼ੀਬ ਖਾਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦਿੱਤੀ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਨਜ਼ੀਬ ਖਾਂ ਰੁਹੇਲੇ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਏਧਰ ਉਸ ਨੇ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਓਧਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਆਕੜਾਂ ਹਵਾ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਅਬਦਾਲੀ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਾ। ਅਬਦਾਲੀ ਸ਼ਾਹਦਰੇ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਲਗਭਗ ਅੱਧਾ ਮੁਲਕ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਅਸਲ ਵਿਚ ਦਿਲੋਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿਖ ਵੱਡੀ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਵਜੋਂ ਉਭਰਨ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਜੋ ਮੁਲਕ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਆਕੀ ਰਿਹਾ ਉਹ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਲੁੱਟੋ, ਮਾਰੋ, ਰਾਜ ਕਰੋ ਲਾਹੌਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਕੁਸਕੇਗਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਮੱਲੇ ਗਏ ਪਹਾੜਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੱਕ ਹੋਵੇਗਾ", ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਬ ਨੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ।

ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਲੋਚਾ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਚਾਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਐਸਾ ਮੋਰਚਾ ਮੱਲਿਆ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉੱਖੜ ਗਏ। ਸਿਖ ਫੌਜ ਜਿੱਧਰ ਹੱਲਾ ਕਰੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਨੂੰ ਧੱਕ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲੋਂ ਕਾਬਲ ਦੀ ਵੱਧ ਫਿਕਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਸੀ।

ਐਨ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਪੈਰ

ਕਿਸੇ ਕਬਰ ਵਿਚ ਜਾ ਪਿਆ ਤੇ ਉਹ ਡੋਲ ਗਿਆ। ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰ ਉੱਖੜ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਇਸੇ ਵਕਤ ਮੌਕਾ ਤਕਾ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕਰੀਬੀ ਜਹਾਨ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੌੜਾ ਮੱਲ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਕਈ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਫੱਟ ਖਾ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਜਹਾਨ ਖਾਂ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਬ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਨੇਜ਼ੇ 'ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਪਠਾਣਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਢਹਿ ਗਏ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਪਾਸਾ ਫੇਰ ਭਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਲੰਘੀ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਰਾਵੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਭੁਝੰਗੀ ਤੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਚੱਲ ਪਏ। ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਤੰਬੂ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਜਦ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਹਮਲੇ ਲਈ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਬਦਾਲੀ ਝੱਟ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਘੋੜਾ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਦੁਮਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਚਮਕਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਾਲੇ ਮਹਾਕਾਲ ਸਿੰਘ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਾਲ ਹੀ ਜਾਪੇ। ਅਬਦਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਤ ਜਾਣੂ ਸੀ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੀਲਾ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੈਅ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਾ ਜੰਗ ਲੜਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਗੁਰੀਲਾ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਮਾਹਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖੌਫ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਆਪਣਾ ਉਹੀ ਹੱਲਾ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀ ਏਸ ਵਿਚ ਮਾਤ ਖਾ ਜਾਣਗੇ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਰਨ ਬਾਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਚਾਰ ਜੱਥੇ ਰਾਵੀ 'ਤੇ ਤੈਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਆਪ ਅਬਦਾਲੀ ਕਿਤੇ ਮਗਰ ਜਾ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ।

ਏਧਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਕਾਬਲੀ ਫੌਜ ਦੀ ਹਲਚਲ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੂੰ ਹੱਲਾ ਜਾਣ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿਤਨੇਮ ਕਰਦਿਆਂ ਉੱਚੀ ਇਹ ਬੋਲ ਪੜ੍ਹੇ,

"ਰੁਧ੍ ਮੰਜਨੀ ਬਿੰਜਨੀ ਹੈ ਅਗੌਤੀ ॥
ਸਦਾ ਜੈ ਸਦਾ ਜੈ ਸਦਾ ਜੈ ਭਗੌਤੀ ॥
ਸਦਾ ਦਾਹਨੇ ਦਾਸ ਕੋ ਦਾਨ ਦੀਜੈ ॥
ਗੁਰੂ ਸ਼ਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਰੱਖ ਕੀਜੈ ॥"

ਉਹਨਾਂ ਭਗਉਤੀ ਅਸਤੋਤ੍ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੋਲੇ,

"ਸਿੰਘੋ, ਭਾਵੇਂ ਪੰਥ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਸਿੰਘ ਗਿਲਾ ਹੀ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾ ਏਡੀ ਟੱਕਰ ਲੈ ਲਈ, ਪਰ ਜੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਸਾਥੋਂ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ ਹਨ ਇਹ ਵੀ ਸਾਡੀ ਹਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਸਾਡੇ ਮਗਰ ਪੂਰੇ ਜੱਥੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਣ। ਸੋ ਹੁਣ ਗਿਲਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦੇ ਕੇ ਭੱਜਣ ਨਾਲੋਂ ਅਸੀਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਜੇ ਫੇਰ ਵੀ ਕੋਈ ਮੁੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ।"

ਇਕ ਵੀ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।

ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਫਗਾਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਬਾਣੇ ਸਜਾਏ।

"ਹਉ ਗੋਸਾਈ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨੜਾ ॥
ਮੈ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਉਚ ਦੁਮਾਲੜਾ ॥
ਸਭ ਹੋਈ ਛਿੰਝ ਇਕਠੀਆ ਦਯੁ ਬੈਠਾ ਵੇਖੈ ਆਪਿ ਜੀਉ ॥"

ਗਾਉਂਦਿਆਂ ਦੁਮਾਲੇ ਚਾੜ੍ਹੇ। ਅੱਧੀ ਚੰਦ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਚਾਲੀ ਪੰਜਾਹ ਸਿੰਘ ਇੰਝ ਜਾਪ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਰਾਵੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਹ ਅਕਾਲ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਚੁਨਿੰਦਾ ਖਾਸ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਹੋਵੇ।

"ਮੈਂ ਫੇਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾਂ ਸਿੰਘੋ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿਛਾਂਹ ਪਰਤਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਜੇ ਵੀ ਵੇਲਾ ਹੈ"

"ਕਿਵੇਂ ਪਰਤ ਜਾਈਏ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਨਿਹਰੀਏ ਭਰਾ ਹਾਂ। ਜਦ ਇਕੋ ਬਾਟੇ ਵਿਚੋਂ ਭੋਜਨ ਛਕਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਲਹੂ ਵਹਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵੱਖ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਇਕੱਠੇ ਇਕੋ ਬਾਟੇ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਵੀ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਪੀਵਾਂਗੇ"

ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਲੜਾਕਿਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜੱਥਾ ਅੱਗੇ

ਵਧਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੱਬੇ ਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਜੱਥੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਸਵਾਰ ਪੱਥਰਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਪਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਵੀ ਲਗਭਗ ਅੱਧੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਸਵਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਤਿਆਗ ਗਏ। ਹੁਣ ਭਗਦੜ ਮੱਚਣ ਕਰਨ ਦੁਰਾਨੀ ਸੈਨਾ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਪਈ।

"ਪੈਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚੁੱਕੋ ਤਾਂ ਕਦਮ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਜਾਵੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾਲੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਹੀ ਫਰਕ ਹੈ।", ਭੱਜਦੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ। ਹੁਣ ਫੌਜ ਦੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਦਸਤੇ ਵੀ ਅਗਾਂਹ ਵਧੇ। ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ। ਅੱਲਾਹ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਕਈ ਗਾਜ਼ੀ ਕਿਆਮਤ ਤੀਕ ਲਈ ਸੌਂ ਗਏ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾ ਕੋਟ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾਇਆ, "ਤੂੰ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁਚਾ ਜਾ ਕੇ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋ ਸਕਿਆ ਅਸੀਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਾਂਗੇ, ਪਰ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣ"

"ਪਰ ਮੇਰੀ ਵੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਲੋਚਾ ਹੈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ", ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਜੀਹਦੀ ਜਿਹੜੀ ਲੋਚਾ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਰੂਰ ਪੂਰੀ ਕਰਨਗੇ, ਪਰ ਹਜੇ ਤੇਰਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜੇ ਤੂੰ ਪੰਥ ਤੀਕ ਖਬਰ ਪੁਚਾ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਹੋਏਗੀ"

ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਪਿਛਾਂਹ ਪਰਤਿਆ।

ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਨ ਲੱਗੇ, "ਚਾਨਣ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੀ ਬਚਿਆ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਜੇ ਏਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦੇਵਾਂ ਤਾਂ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲਸੇ ਹੱਥ ਰਹੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲੋ ਤੇ ਮੈਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਤੀਕ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।"

ਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਪਾਸਿਓ ਅਫਗਾਨ ਫੌਜ ਵਿਚ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰ ਗਏ। ਕਈ ਪਠਾਣਾ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸੂਹ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਪਠਾਣ ਪਸ਼ਤੋ ਬੋਲਦੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਾ ਆਇਆ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਟੁਕੜੀ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਗਿਲਜੇ ਨਾਲ ਕਦੇ ਜੁੱਧ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਉਸ

ਦੇ ਸਾਥੀ ਹੀ ਸਨ। ਗਿਲਜਿਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਉੱਪਰ ਇਕੱਠੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਮਸ਼ੀਰ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਛੁਹਾਈ, ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੂੰ ਧਿਆਇਆ ਤੇ ਐਸੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਕਿ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਬਰਛੇ ਚਲਾਏ, ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਤੀਰ ਛੱਡੇ, ਹਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ।

ਅਣਗਿਣਤ ਗੋਲੀਆਂ, ਤੀਰਾਂ, ਬਰਛਿਆਂ, ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਦੇ ਫੱਟ ਲੱਗਣ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਭੁੰਜੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਣ।

ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਰੋਸ ਕਰਕੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਖੂਹ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤੇ ਲੋਕ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਾਈਂ ਜਾਨ ਗਵਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਰਨ ਲਈ ਤਾਅਨੇ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਅੱਜ ਉਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਉੱਪਰ ਫੁੱਲ ਵਰਸਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ "ਧੰਨ ਧੰਨ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ" ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸਭ ਪਾਸਿਓ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

"ਹੇ ਕਲਗੀਧਰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ, ਆਪਣੇ ਇਸ ਅੰਞਾਣ ਭੁਝੰਗੀ ਦੀ ਏਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਏਨੀ ਕੁ ਤਿਲ ਫੁਲ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਿਓ। ਹੇ ਜਗਤ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ, ਅਸੀਸ ਬਖਸ਼ਿਓ ਕਿ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਤੇ ਹਰ ਜਨਮ ਵਿਚ ਮੁੜ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਣ ਕੇ ਜਨਮ ਲਵਾਂ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਗੋਦ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੁੱਲੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਮਾ ਸਕਾਂ। ਹੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਪੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਵਉੱਚ ਤੇ ਸਿਰਮੌਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਜੀਓ, ਹੋਈਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਗਲਤੀਆਂ ਦੀ ਖਿਮਾ ਬਖਸ਼ਿਓ"

ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸਪੂਤ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਦਾ ਸੱਚਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਬੋਲ, ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਕਲਣ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲਣ, ਸਿਰ ਨਾਲ ਪੁਗਾ ਗਿਆ।

28

ਮਾਰਨ ਚੜਿਓ ਖਾਲਸੈ ਮੁਯੋ ਆਪ ਦੁਖ ਪਾਇ

ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਗਲ ਪੱਲਾ ਪਾ ਉਹ ਅਬਦਾਲੀ ਅੱਗੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ।

"ਦੱਸ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਜਹੇ ਝੂਠੇ, ਫਰੇਬੀ ਤੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਨਾਲ ਕੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਏ", ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵਪਾਰੀ ਹੋ ਤਾਂ ਸੌਦਾ ਕਰੋ ਤੇ ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦੱਸੋ।

ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋ ਤਾਂ ਜੇਹੀ ਮੌਤ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੇ ਮੈਨੂੰ ਵੈਸੀ ਮੌਤ ਦਿਓ।

ਤੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਾਲੀ ਦਰਿਆ ਦਿਲੀ ਦਿਖਾਓ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕਰਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਓ"

"ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਹਰ ਹੈਂ। ਕਾਸ਼ ਕਿਤੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲਾਂ 'ਤੇ ਨਿਭਣ ਵਿਚ ਵੀ ਏਨਾ ਪੱਕਾ ਹੁੰਦਾ। ਖੈਰ ਇਹ ਦੱਸ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਜੰਗ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਏਵੇਂ ਹੀ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਖਲੋਤਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਵਤੀਰਾ ਕਰਦਾ?", ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਫੇਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਫੌਰਨ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ", ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਝੱਟ ਬੋਲਿਆ।

ਅਬਦਾਲੀ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਹੱਸਿਆ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਡੀ ਦਲੇਰੀ ਵਾਲੀ ਜਾਪੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਲੱਖ ਦਾ ਦੰਡ ਤਾਂ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਬਾਹਰੀ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਇਕੋ ਇਕ ਬਚੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵੱਲ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸ਼ੱਕ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ

ਦਿੱਤੀ ਸਾਰੀ ਜਗੀਰ ਦੇ ਕਰਾਰ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਚੱਕ ਦੇ ਨਾਂ ਲਾਏ ਗਏ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਏ।

ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਟੁਕੜੀ ਲਾਹੌਰ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਦੇ ਹੌਸਲੇ 'ਤੇ ਮੰਨੂੰ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਹੀਲ ਹੁੱਜਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦੇਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਸਿਖ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੋ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਕੋਲ ਸਿਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਝੂਠੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਤੁਹਮਤਾਂ ਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿਖ ਮਿਲੇ ਉਸ ਦੇ ਦਾਹੜੀ ਕੇਸ ਮੁੰਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਵਿਰੋਧ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰੋ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।

ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਮੁੜ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਇਹ ਕਤਲੇਆਮ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਅੱਜ ਤਕ ਹੋਏ ਕਤਲੇਆਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਭਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਫਰਖ਼ਸ਼ੀਅਰ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਏ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ ਤਕ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਕਹਿਰ ਢਾਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਬੁੱਢੇ, ਬੱਚੇ, ਮਾਵਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸੈਕੜੇ ਸਿੰਘ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਖੂਹ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

"ਅੱਜ ਤਕ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਮੈਂ ਉਹ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ 'ਤੇ ਗਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਅੱਗੇ ਐਸਾ ਕਹਿਰ ਢਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਿਖ ਔਰਤ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਖੌਫ ਖਾਵੇਗੀ"

ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦੇ ਬਾਲ ਮਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ।

ਮੁੱਲਾਪਰ ਦੇ ਕਮਾਦਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲੁਕੀ ਬੈਠੀ ਇਕ ਮਾਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਬਾਲ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ।

"ਅੱਜ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮਿੱਠੀਆਂ ਈ ਤਲੀ ਦਾਨੀ ਐਂ"

"ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਬਹਾਦਰ ਪੁੱਤਰ ਆਂ ਤਾਂ ਕਰਕੇ। ਤੈਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸੂਰਮੇਂ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਅਜੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਤ ਸੁਣਾਵਾਂ ?", ਅੱਖਾਂ ਭਰਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ।

"ਹਾਂ ਮਾਂ"

"ਛੋਟੇ ਜਹੇ ਸਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਓਦੋਂ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਹਿਰਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਢਿੱਡ ਪਾੜਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਹਿਰਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਤੜਫਦੇ ਮਰ ਗਏ। ਏਸ ਸਾਕੇ ਨੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਵੈਰਾਗੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਆਨੰਦਪੁਰੀ ਦੇ ਸਵਾਮੀ ਓਹਦੇ ਡੇਰੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਸੱਥਰ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੇ। ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫੇਰ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਲੜਦੇ ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡੁਲਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਡੋਲ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪੌਣੇ ਕੁ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਭੁਝੰਗੀ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਾਲ ਦਾ ਸੀਨਾ ਪਾੜਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਾਲਜਾ ਕੱਢ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅੱਗੋਂ 'ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਤੇ 'ਸਤਿਕਰਤਾਰ' ਜਪਦੇ ਰਹੇ। ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਪੁੱਤਰ ਕਿ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹਿਰਨ ਦੇ ਮਰੇ ਬੱਚੇ ਦੇਖ ਕੇ ਡੋਲ ਜਾਣਾ ਵਾਲਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਦਿਲ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਪਵਾ ਗਿਆ?"

"ਤਿਮੇਂ ਮਾਂ"

"ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹੱਥ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ"

"ਬਾਬਾ ਅਦੈ ਸਿੰਦ ਨੂੰ ਦੁਥ ਨੀ ਲੱਦਿਆ"

"ਜਿਹੜਾ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਪੀੜਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪੁੱਤਰ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਰਲ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੀਆਂ।

ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮਾਂ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਬੈਠੇ ਚੱਕੀ ਪੀਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਦੀਆਂ 'ਚੋਂ ਖੋਹ ਖੋਹ ਕੇ ਕੋਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

"ਇਹ ਤੀ ਤਲ ਲਹੇ ਆ ਮਾਂ", ਬਾਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਇਹ ਬਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਰਹੇ ਐ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ। ਏਨੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਉਮਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬਾਲ ਜਰੂਰ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮਾਣਦੇ ਹੋਣਗੇ"

"ਮੈਂ ਬੀ ਥੀਦ ਹੋਨਾ ਮਾਂ, ਮੈਂ ਬੀ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਦ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ"

"ਹਾਂ ਪੁੱਤਰ, ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇਰੇ ਭਾਗ ਵੀ ਜਗਾਉਣ ਤੇ ਤੇਰੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਮੁਗਲ ਬਰਛੀ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇ", ਅੱਥਰੂ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ।

ਮਿੱਤ ਇਸ ਬਾਲ ਦੀ ਵੀ ਆ ਗਈ। ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ, ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿਚ ਬਾਹਾਂ ਪਾਈ ਖਲੋਤੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਖਿੱਚਿਆ ਤੇ ਮਾਂ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧਾਰਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਹਿ ਤੁਰੀਆਂ।

ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇਜ਼ੇ ਨੂੰ ਤਿੱਖਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹੇਠੋਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਨੇਜ਼ਾ ਸਿੱਧਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਲ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਸਿੱਟਿਆ ਤੇ ਬਾਲ ਨੇ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਿਆ,

"ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜੈਤਾਲੇ ਦਜਾਵੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਫਤਹਿ ਪਾਵੇ", ਤੇ ਉਹ ਬਰਛੇ ਵਿਚ ਪਰੋਇਆ ਗਿਆ।

" ਧੰਨ ਧੰਨ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇ", ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠਿਆਂ "ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ" ਕਹਿ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

'ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਤੇ 'ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ' ਦੇ ਬੋਲ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਜਿਊਣ ਜੋਗਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਬੋਲ ਨਾ ਗੂੰਜਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹਵਾ ਦਾ ਆਵਦਾ ਦਮ ਘੁਟ ਜਾਂਦਾ।

ਮਾਸੂਮ ਬਾਲ ਕੋਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਨੇਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਟੰਗੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਵੱਢੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕੁਝ ਜਲਾਦ ਉਹਨਾਂ ਟੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਸੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਝੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਬਾਲ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਹਾਰ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਮਾਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਬੁਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੈ ਕਿ ਐਸੇ ਕਹਿਰੀ ਸਮੇਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹੇਗੀ।

ਨਾਲ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਬੋਲਿਆ, "ਜਾ ਆ, ਸੁਣ ਆ ਵਿਚਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ", ਉਹ ਥੋੜੇ ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ। ਐਸਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮੌਨ ਕਰ ਦੇਵੇ।

ਨਾਲ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਫੇਰ ਕਿਹਾ, "ਜਾ ਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਪਾਣੀ ਮੰਗਦੀ ਹੋਵੇ, ਦੇ ਦੇਈਂ ਜੇ ਪਾਣੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੰਗਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ। ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵਜਾਉਂਦੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਆਪਾਂ ਵੀ ਉਸ ਜਹੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਾਹ ਸੁਣ ਆ"

ਦੂਜਾ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਗਿਆ

ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਰੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵਾਪਸ ਆਇਆ।

"ਕੀ ਹੋਇਆ, ਕੀ ਕਿਹਾ ਉਸਨੇ?", ਜਿਸ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਪਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਸਿਪਾਹੀ ਤ੍ਰਿਪ ਤ੍ਰਿਪ ਹੰਝੂ ਸਿੱਟ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਓ ਦੱਸ ਤਾਂ ਸਹੀ ਐਸਾ ਕੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਓਹਨੇ, ਐਸਾ ਕੀ ਮੰਗ ਲਿਆ, ਜੋ ਤੇਰਾ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਗਿਆ"

"ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ", ਤੇ ਇਸ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਏਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਦੀ ਫੇਰ ਭੁੱਬ ਨਿਕਲ ਗਈ।

"ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, ਕਿ ਜੋ ਹਾਰ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਗਿਆ ਹੈਂ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਤਾਂ ਔਹ ਹੈ, ਜੋ ਔਹ ਬੀਬੀ ਦੇ ਗਲ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਮੇਰੇ ਗਲ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਲਿਆ ਕੇ ਪਾ, ਮੇਰੀ ਏਨੀ ਕੁ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਨਾਲੇ ਜੀਹਦੇ ਬਾਲ ਦਾ ਹਾਰ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਗਲ ਪਾ ਗਿਐਂ, ਓਹਦੀ ਮਾਂ ਲੱਭ ਕੇ ਇਹ ਓਹਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ"

ਤੇ ਏਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਧਾਹੀਂ ਰੋ ਪਿਆ, "ਕੋਈ ਏਨਾ ਸਬਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਐਸਾ ਕੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਏਨੇ ਸਹਿਜ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਨੇ ਇਹ ਲੋਕ"

"ਇਹ ਸਿਖ ਨੇ ਹਮੀਦ... ਸਦੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਘਾੜਤ ਘੜਣ ਨੂੰ... ਡੋਲਣਗੇ ਨਹੀਂ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ, ਇਹ ਗੱਲ ਹੁਣ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸਮਝਾਵੇ ਇਹ ਸਿਖ ਨੇ ਤੇ ਸਿਖ ਨਾਮ ਹੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਹੈ"

ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਬੋਲ ਮਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਵੀ ਜੀਵਨ ਬਖਸ਼ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਬੋਲ ਨਾ ਗੂੰਜਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹਵਾ ਦਾ ਆਵਦਾ ਦਮ ਘੁਟ ਜਾਂਦਾ।

ਇਕ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਬਾਲ ਚੱਕੀ ਪੀਹਣ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਜਹੇ ਹੱਥ ਚੱਕੀ ਦੇ ਹੱਥੇ ਨੂੰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਚੱਕੀ ਦਾ ਗੇੜ ਉਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਬਾਂਹ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਸੋ ਉਹ ਹੱਥਾ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਚੱਕੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਘੁੰਮਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

"ਬਥ", ਚਾਰ ਕੁ ਗੇੜਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਥੱਕ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੁ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਬਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਵੇ। ਸੋ ਉਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਹੀ ਕੋਈ ਬਾਲ ਨੇਜ਼ੇ ਵਿਚ ਪਰੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਇਕ ਬਾਲ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲਿਆ,

"ਇਹ ਥਾਨੂੰ ਨਿੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਤੋਂ ਮਾਲਦੇ ਆ"

"ਮਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਰਹੇ ਨੇ ਇਹ ਬਾਲ। ਤੁਹਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਏਨੁ ਕੁ ਤਪ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ। ਤੁਸੀਂ ਅਗਲੇ ਜਨਮਾਂ ਵਿਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣਕੇ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਨਿੱਕੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਅਗਲੇ ਜਨਮਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਕਹਿਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਸੂਰੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਤੁਹਾਡੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੰਥ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਨਿੱਕੇ ਕਿੱਥੋਂ ਹੋ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਹੋ"

"ਬੀਤ ਆ ਮਾਂ", ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ।

...

ਸਾਧੂ ਦਾਦੂ ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਮ ਇਹਨੀ ਦਿਨੀ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਦਾਦੂ ਰਾਮ ਆਪ ਤਾਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਡੇਰਾ ਉਸ ਦੇ ਸਾਧੂ ਸੁਭਾਅ ਪੋਤਰੇ ਨੇ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਦਾ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕਹਿਰ ਵਰਸਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮਾਝੇ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਤੇ ਭੁਜੰਗੀ ਦਾਦੂ ਰਾਮ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਸੂਹੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ।

"ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਬਾਗੀ ਰਹੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੀਵੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੀਵੀ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ", ਇਕ ਸੂਹੀਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਹੁਣੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰੋ ਉਸ ਸਾਧੂ ਨੂੰ", ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਦਾਦੂ ਰਾਮ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

"ਮੈਂ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰਾ ਡੇਰਾ ਚੋਰਾਂ ਡਾਕੂਆਂ ਦੀ ਠਾਹਰ ਬਣਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ", ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਉਹ ਸਮਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਡੇਰੇ ਸਚਮੁੱਚ ਚੋਰਾਂ ਡਾਕੂਆਂ ਦੀ ਠਾਹਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣਗੇ। ਸਾਧ ਬਾਣੇ ਪਾ ਕੇ ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਠੱਗ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਤਿਆਗਣ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ, ਇਹ ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਤਿਆਗੀ ਦਾ ਡੇਰਾ ਹੈ, ਇਛਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਿਸੇ ਠੱਗ ਦਾ ਨਹੀਂ", ਬਾਲ ਸਾਧੂ ਬੋਲਿਆ।

"ਫੇਰ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਬਾਗੀ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇਰੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਨੇ"

"ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਹੁੰਦੈ ਡਾਕੂਆਂ ਤੇ ਬਾਗੀਆਂ ਵਿਚ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ। ਬਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਵੀ ਸਭ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣੀ ਹੈ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਕਰ ਵੀ ਡਾਕੂਆਂ ਵਾਂਗ ਉਗਰਾਹੁਣਾ ਹੈ।"

"ਕਹਿਣਾ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ?"

"ਇਹੀ, ਕਿ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿਤ ਜੂਝ ਰਹੇ ਸੂਰਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ, ਭੈਣਾ, ਤੀਵੀਆਂ ਮੈਂ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ"

"ਫੇਰ ਤੇਰੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸਹੀ। ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਸੁਟਵਾ ਦਿਓ ਇਸਨੂੰ"

"ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਬਚਨਾ 'ਤੇ ਪੱਕਾ ਰਹੀਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚੀਂ ਮਰਵਾ ਕੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਵੀਂ"

ਦਾਦੂ ਰਾਮ ਦੇ ਸਾਧੂ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਨੂੜ ਕੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਾਥੀ ਸਾਧੂ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਮਹਾਵਤ ਦੇ ਲੱਖ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣ

'ਤੇ ਵੀ ਹਾਥੀ ਨੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਪੱਟਿਆ। ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਤੋਰਨ ਲਈ ਅੰਕੁਸ ਦਬਾਇਆ, ਇਸ 'ਤੇ ਸਗੋਂ ਹਾਥੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ ਸਾਧੂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਛੁਹਾਈ ਤੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਮਹਾਵਤ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਹਾਥੀ ਟਸ ਤੋਂ ਮਸ ਨਾ ਹੋਇਆ।

"ਹਾਥੀ ਬਦਲ ਕੇ ਦੇਖੋ", ਸਾਧੂ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

ਨਵਾਂ ਹਾਥੀ ਤੇ ਨਵਾਂ ਮਹਾਵਤ ਆਏ। ਪਰ ਵਰਤਾਰਾ ਫੇਰ ਉਹੀ ਵਾਪਰਿਆ। ਇਸ ਹਾਥੀ ਨੇ ਵੀ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ।

"ਏਹ ਬਾਲ ਕੋਈ ਕਰਨੀ ਵਾਲਾ ਸਾਧੂ ਹੈ ਹਜੂਰ", ਮਹਾਵਤ ਬੋਲਿਆ।

"ਬਕਵਾਸ ਬੰਦ ਕਰ ਕਰਨੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਨਾਲੇ ਕੁਝ ਹੋਰ", ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਖਿਝਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, "ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਓ ਇਸ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ ਨੂੰ", ਸੋ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਘੋੜਾ ਮੰਗਵਾਇਆ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, "ਚਲੋ ਫੌਜਦਾਰ ਸਾਹਬ, ਸ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਚੱਲੀਏ"

ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਮਗਰ ਤੋਰ ਲਈ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਆਪ ਇਸ ਟੁਕੜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਧੂ ਦਾਦੂ ਰਾਮ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਬੀਬੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਚੱਲੀ ਸੀ।

ਏਧਰ ਸਾਧੂ ਦੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਨੇੜੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜੱਥੇ ਤੱਕ ਪੁੱਜੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੁਗਲ ਇਹਨਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਆਉਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਤੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਕਮਾਦ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਲਿਆ।

ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਚੀਕਿਆ, "ਸੂਹੀਏ ਭੇਜੋ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ਭਾਲ ਕਰੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ, ਜਿਆਦਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਗਏ ਹੋਣਗੇ।", ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਹਤਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ।

"ਕੁਝ ਪਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣੇ ਮੇਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿੰਡ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਿਚ, ਸੋ ਤੁਹਾਡੀ ਭਲਾਈ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਔਰਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ

ਕਰੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖਿਓ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਤੀਵੀਂ ਤੇ ਬਾਲ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗਾ 'ਕੱਲੇ 'ਕੱਲੇ ਨੂੰ ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੁੱਟਾਂਗਾ"

ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਤਾਂ, ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਆਉਣ ਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਸੂਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾਉਂਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਹੀ ਕੰਬਣ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

"ਅਸੀਂ ਪਤਾ ਲਾ ਲਿਆ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ", ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਬੋਲਦੇ, ਇਕ ਸੂਹੀਆ ਭੱਜਿਆ ਭੱਜਿਆ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਮਾਦਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਨੇ ਜੀ, ਔਹ ਨੇੜੇ ਹੀ"

ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਘੋੜਾ ਕਮਾਦ ਵੱਲ ਭਜਾਇਆ ਤੇ ਮਗਰੇ ਹੀ ਮੁਗਲ ਟੁਕੜੀ ਵੀ ਦੌੜੀ। ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਡਰ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭ ਗਏ ਤਾਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਪਿੰਡ ਉੱਤੇ ਜਰੂਰ ਕਹਿਰ ਵਰਸਾ ਦੇਵੇਗਾ।

"ਹੇ ਨੀਲੇ ਦਿਆ ਅਸਵਾਰਾ, ਮਿਹਰ ਕਰੀਂ", ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪੇਂਡੂ ਬੋਲਿਆ।

ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਸੂਹੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸੀ ਠਾਹਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ,

"ਤੁਹਾਡੀ ਮੌਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਇਸ ਕਮਾਦ ਵਿਚ ਲੈ ਆਈ ਹੈ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਜਰਵਾਣੇ ਲੜਾਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੌੜਾਂ ਹੇਠ ਕੁਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੋ। ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੋ ਤੇ ਦੇਖੋ, ਤੁਹਾਡਾ ਕਾਲ, ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮੌਤ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਲਾਹ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਕੰਮਲ ਖਾਤਮੇਂ", ਅਜੇ ਬੋਲ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਲਕ ਕਮਾਦ ਵਿਚੋਂ ਛੂਕਦੀ ਹੋਈ ਆਈ ਤੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਕਈ ਸਵਾਰ ਢੇਰ ਕਰ ਗਈ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਘੋੜਾ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਗਰਜ਼ਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਸੀਖ ਪਾਉ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਲੱਤਾਂ ਜਿਉਂ ਹੀ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਘੋੜੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕੀਆਂ ਤਾਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਗੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਉਸਦਾ ਪੈਰ... ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਪੈਰ ਘੋੜੇ ਦੀ ਰਕਾਬ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਘੋੜਾ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ ਭੱਜਣ ਲੱਗਾ। ਘੋੜੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪੌੜ ਠਾਹ ਠਾਹ ਕਰਕੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਵੱਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਪੌੜ ਸਿਰ ਨਾਲ ਵੱਜਦੇ, ਘੋੜਾ ਡਰ ਨਾਲ ਘਬਰਾ ਕੇ ਹੋਰ ਤੇਜ ਭੱਜਦਾ। ਘੋੜੇ ਦੇ ਪੌੜਾਂ

ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਖੋਪੜੀ ਪਾੜ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਕੋਠੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸਿੱਟੇ ਹਦਵਾਣੇ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ।

"ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਜਰਵਾਣਾ ਤੇ ਲੜਾਕਾ ਘੋੜਾ ਹੈ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਾ", ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

"ਹਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਤੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੌਤ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਏਥੇ ਕਮਾਦ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਲਿਆਈ ਹੈ। ਬਸ ਉਹ ਸਿੰਘ ਕਹਿ ਗਿਆ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਉਸ ਨੂੰ ਏਥੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆਈ ਸੀ", ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵਸਨੀਕ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੀ ਮੁਗਲ ਟੁਕੜੀ ਪੱਤਰੇ ਵਾਚ ਗਈ। ਸਿੰਘ, ਬੀਬੀਆਂ ਤੇ ਬਾਲਾਂ ਸਮੇਤ ਕਮਾਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ।

"ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਆਪ ਜੀਆਂ ਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਾਲਮ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਧੁਰ ਦਾ ਰਾਹ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਉੱਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੈਸਾ ਕਹਿਰ ਵਰਸਾਉਣਾ ਸੀ।", ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬੋਲਿਆ।

"ਸ਼ੁਕਰ ਤਾਂ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹੈ ਬਜ਼ੁਰਗੋ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਦਾ ਵੱਧ ਫਿਕਰ ਹੈ", ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਰਿਆ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੁਣ ਮੁੱਲਾਪੁਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਬਾਕੀ ਕੈਦ ਬੀਬੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੁਡਵਾਇਆ ਜਾਵੇ", ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਸਭ ਨੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਥਾਈਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜੇ ਗਏ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜੱਥਾ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਧਾਵੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੀਬੀਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਛੁਡਵਾ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਲੁੱਟ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤਾਂ ਪੱਟ ਸੁੱਟੇ।

ਏਧਰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵੀ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਚੇਚਕ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ ਤੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਚਾਲਾ ਪਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ

ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਲਈ ਲਿਖ ਘੱਲਿਆ ਸੀ।

ਸਥਿਤੀ ਵਿਗੜਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਕਈ ਦਿਨ ਦਫਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਰੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਫੇਰ ਬਦਲ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਤੇ ਨਵਾਬ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਲਬ ਮੁਕਰ ਜਾਣਗੇ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਕੀੜੇ ਤੇ ਸੁੰਡ ਪੈ ਗਏ। ਹਾਰ ਕੇ ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਹਿਣੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਵੇਚ ਕੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਬੀਬੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਕਹਿਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ, ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦਾ ਐਸੀ ਭਿਆਨਕ ਮੌਤ ਮਰਿਆ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਵੀ ਰੂਹ ਕੰਬ ਗਈ।

29

ਸੀਸ ਲਾਇ ਹਮ ਕਰੈਂ ਬਿਆਹਿ ਬਹੁ ਪਤਿਸ਼ਾਹੀ ਅਸੀਂ ਲੇਹਿ ਪ੍ਰਣਾਇ

"ਹਲਾਂਕਿ ਕਥਾ ਤਾਂ ਕਾਹਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਕਹਿ ਲਓ ਕਥਾਕਾਰ ਥੋੜਾ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਮੁੜ ਦਰਿਆ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਖਲੋਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਪਰਤ ਆਇਆ।

"ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ, ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਦਿੱਲੀ ਫਤਹਿ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਵੱਡੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਕਥਾ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿਜਦਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋ ਸਕਦੈ ਅੱਜ ਵੀ ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਵਿਚ ਗੂੰਜਦੇ ਹੋਣ", ਬੋਲਦਿਆਂ ਬੋਲਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਬੈਠ ਗਿਆ।

"ਪਰ ਰਾਤ ਤਾਂ ਹਜੇ ਬਹੁਤ ਬਾਕੀ ਹੈ", ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਰਾਤ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦੈ ਸਵੇਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਥਾਕਾਰ ਬਦਲਣਾ ਪਵੇ", ਬਾਬਾ ਸਚਮੁੱਚ ਕਾਹਲ ਵਿਚ ਸੀ।

"ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਕਿਹੜੀ ਜੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸੋ ਤੇ ਨਾਲੇ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਕਿਸਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਹਨ ?", ਬਾਬੇ ਦੀ ਕਾਹਲ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਥੋੜੀ ਅੱਚਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਹਜੇ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਹ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤੀਕ ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਪਰ ਫਿਲਹਾਲ ਤੁਸੀਂ ਚੱਲਦੀ ਕਥਾ ਸਰਵਨ ਕਰੋ"

...

ਇਹ ਕਥਾ ਹੈ ਇਕ ਸੂਰਬੀਰ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਦੀ।
ਨਿਹੰਗ ਕਹਾਵੈ ਸੋ ਪੁਰਸ਼ ਦੁਖ ਸੁਖ ਮੰਨੇ ਨ ਅੰਗ॥

ਇਹ ਬੋਲ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਪੂਰੇ ਉਤਰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਇਕ ਸਤਰ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੱਥ ਯੋਧੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ, ਐਸੀ ਮਿਸਾਲ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਿਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣੀ।

ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਇਹ ਸੱਤਵਾਂ ਹਮਲਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਹਮਲਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਬੋਲ ਬਾਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆਂ ਸੀ ਕਿ ਜੈਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਰਹੰਦ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿਵਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸਿਰ ਪੱਕਾ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਭਰਿਆ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਏਧਰ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਹਤਾਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰੋਹਤਾਸ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਬੁਲੰਦ ਖਾਨ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਚਾਚਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਬੁਲੰਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨਾਲ ਇੱਜ਼ਤ ਭਰਿਆ ਸੋਹਣਾ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਸਰਬੁਲੰਦ ਖਾਂ ਬੋਲਿਆ,

"ਅੱਲਾਹ ਕਰੇ, ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲੇ। ਮੇਰੇ ਜਿਹਾ ਨਾਚੀਜ਼, ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਕਹਾਉਣ ਵਿਚ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਗਾ"

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਬੋਲਿਆ, "ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ ਹੀ ਗਏ ਹਨ ਖਾਂ ਸਾਹਬ। ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੈਦ ਸਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਤੱਕ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਚਾਚਾ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।"

"ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਜਿਆਦਾ ਨੇੜੇ ਹੋਏਗੀ। ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆਂ 'ਤੇ ਸਦਾ ਰਹਿਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਡੀ ਸੋਭਾ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਚਾਚਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਆਫ ਕਰਦਿਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ", ਸਰਬੁਲੰਦ ਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਹੁਣ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਜਿਹਲਮ ਤੀਕ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੂਲਣ ਲੱਗੇ। ਜਲੰਧਰ, ਸਰਹੰਦ, ਲਾਹੌਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਰੋਹਤਾਸ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਖਾਲਸਾ, ਹੁਣ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਿਆ।

ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤੈਮੂਰ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇਖ ਕੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੁਰੀਲਾ ਯੁੱਧ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਕਾਬੁਲ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਇਹ ਸਭ ਖਬਰਾਂ ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਤੱਕ ਪੁੱਜੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਜਰਨੈਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੁਹਿੰਮਾਂ 'ਤੇ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤਾਂ ਸਰਹੰਦ ਫਤਹਿ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵਾਪਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁੜੇ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ, ਬਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਨ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟ ਕੰਨੀਂ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਸੂਹ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਜੀ, ਉਸ ਨੇ ਵਾਗਾਂ ਮੋੜ ਲਈਆਂ।

ਅਫਗਾਨ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਹੁਣਚਾਰੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਸਾਹੋ ਸਾਹ ਹੋਏ ਇਕ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਆ ਕੇ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ,

"ਖਾਲਸਾ ਹਜ਼ੂਰ ਖਾਲਸਾ...", ਉਸ ਤੋਂ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਖਾਲਸਾ ਸਬਦ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਵੇਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਤ੍ਰੇਲੀ ਆ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, "ਪਹਿਲਾਂ ਥੋੜਾ ਰੁਕ ਕੇ ਸਾਹ ਲੈ ਤੇ ਫੇਰ ਸਾਫ ਸਾਫ ਦੱਸ"

"ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ, ਸਾਡੀਆਂ ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ 'ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਸੁੱਟੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗ ਗਏ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।"

ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦਾ ਗੁੱਛਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ ਛੋਟੇ ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰੀ ਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪਏ ਪਕਵਾਨ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖਿੰਡ ਗਏ। ਤੰਦੂਰੀ ਮਾਸ ਦੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਭਿੱਜ ਕੇ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਈਆਂ ਤੇ ਗਲੀਚੇ 'ਤੇ ਚਰਗਲ ਜਹੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਕੁਝ ਐਸੀ ਹੀ ਚਰਗਲ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਮੱਚ ਗਈ ਸੀ।

"ਕਿਸ ਤੁਖ਼ਮ ਦਾ ਜੱਥਾ ਹੈ ਇਹ", ਅਬਦਾਲੀ ਬਸ ਏਨਾ ਹੀ ਬੋਲ ਸਕਿਆ।

"ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰ... ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ"

ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਨੇ ਰੋਹ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਦੁਰਾਨੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮੂਹਰਲੀ ਟੁਕੜੀ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਪਿਛਲੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੁੱਜੇ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਘੋੜਾ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਰਛੇ ਦਾ ਵਾਰ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਵੀ ਭੁੰਜੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੱਲ ਦੌੜੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਦੇ, ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਬੰਦੂਕਚੀਆਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾਗ਼ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜੇ ਬੰਦੂਕਚੀ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਦੀ ਦੇਰੀ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਵੀ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਰੁੜਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੋਹਣੀ ਰਣਨੀਤੀ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਜੱਥੇ ਬਣਾਏ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਲਈ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਹਮਲਾ ਇਸ ਰਣਨੀਤੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਅਬਦਾਲੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਸੱਤ ਅੱਠ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਵੀ ਡੋਲ਼ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਜੇ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਦੋ ਕਤਾਰਾਂ ਸਨ। ਹਜੇ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਗੋਲੀ ਦਾਗ਼ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੀ ਕਤਾਰ ਗੋਲੀ ਦਾਗ਼ ਦਿੰਦੀ, ਓਦੋਂ ਤਕ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਭਰ ਲੈਂਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਪੰਜੇ ਜੱਥਿਆਂ ਨੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਜੜ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਏਨੇ ਨੂੰ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ।

ਅੱਜ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਰਿਹਾ। ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸੂਰਮੇਂ ਸਿੰਘ, ਪਹਿਲਾਂ ਮਿੱਥੀ ਹੋਈ ਸਕੀਮ ਮੁਤਾਬਕ ਹਨੇਰਾ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੇ ਗਿਲਜਿਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ।

ਭਾਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਫਗਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੌਖਲਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਜੰਗ ਲਈ ਪੂਰੀ ਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਤੈਅ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੱਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈਣਾ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਬਚ ਕੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਪਰ ਅਬਦਾਲੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀਪਤ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ। ਹਲਾਂਕਿ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਇਹ ਜਰੂਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਵੀ,

"ਹੇ ਨਾਮਵਰ ਸੱਜਣੋ, ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਥੋਂ ਸੁਣੋ। ਇਹ 'ਸਗ' ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਭੈੜਿਆਂ ਦਾ ਰਾਹ ਵੱਖਰਾ ਹੈ।"

"ਐ ਅਫਗਾਨ ਲੜਾਕਿਓ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਲੜਾਈ ਦੇ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿਖੋ। ਸਿਖੋ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਵੈਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਈਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣਾ ਬਚਾ ਕਰੀਦਾ ਹੈ।"

ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਸੁੰਨ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸੁਝਾਹ ਸਲਾਹਾਂ ਕਿੱਥੇ ਸੁਣਦੀਆਂ ਸਨ।

ਅਬਦਾਲੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਫਗਾਨ ਸੈਨਾ ਹੁਣ ਸਵੇਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਹ ਮੋਰਚੇ ਮੱਲ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਧਰੀਆਂ ਧਰਾਈਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਉਤਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੂਹੀਏ ਸੱਦੇ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਪਾਸੇ ਤੋਰੇ।

ਸੂਹੀਆਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਣ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਨਾਲ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਲਾਹੌਰੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੱਗ ਗਏ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਭ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਚਿੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰੋਂ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿਚ ਦਮ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਨਾ ਦਿਨ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਹੱਲਿਆਂ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਖਤ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ।

ਅੱਕੇ, ਥੱਕੇ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਦੁਰਾਨੀ ਆਖਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਏਥੇ ਆਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੋਈ ਖੱਜਲ ਖਰਾਬੀ ਹੋਰ ਅਜਾਂਈ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀ। ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਮਿਲੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹੋਰ ਨੁਕਸਾਨ ਵਾਧੂ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਸੂਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

"ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਕੱਦਸ ਸਥਾਨ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਆਂਗੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਤਾਲ ਵੀ ਗੰਦਗੀ ਨਾਲ ਪੂਰ ਦੇਵਾਂਗੇ", ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

...

ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗੁੱਸਾ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਪਾਕ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਜੇ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਬਦਾਲੀ ਵੱਲੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਦੇ ਨੱਕ 'ਤੇ ਮਿਲਿਆ ਫੱਟ ਅੱਜ ਵੀ ਅੱਲਾ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਛੁਕਦੀ ਆਈ ਇਕ ਇੱਟ, ਠਾਹ ਕਰਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਨੱਕ 'ਤੇ ਵੱਜੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਨੱਕ ਦਾ ਉਹ ਜਖ਼ਮ ਏਨਾ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵੈਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸੈਕੜੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਹਰੋਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਉਹ ਜਖ਼ਮ ਨਾਸੂਰ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕੁਝ ਧਰਮੀਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ,

"ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਮੁਕੱਦਸ ਸਥਾਨ ਢਾਹੁਣਾ ਵੱਡੇ ਪਾਪ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਜਰੂਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਖ਼ਮ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਏ"

...ਤੇ ਸਚਮੁੱਚ ਨੱਕ ਦੇ ਉਸ ਜਖ਼ਮ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ।

...

ਅੱਜ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਉਂਦਿਆਂ, ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਚੋਟਾਂ ਜਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਹੁਤ ਚੁੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੂਹੀਏ ਭੇਜੇ।

"ਤੀਹ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ੂਰ, ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਏਨੀ ਕੁ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਹਨ", ਪਹਿਲੇ ਸੂਹੀਆਂ ਦੇ ਹਸ਼ਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹ ਸੂਹੀਏ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਫ ਸਾਫ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕ ਰਹੇ ਸਨ।

"ਬਸ ਤੀਹ ਚਾਲੀ... ਹਾ ਹਾ ਹਾ ਹਾ...", ਅਬਦਾਲੀ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਲਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਿਆ, "...ਤੇ ਸਾਡੀ ਗਿਣਤੀ ਕਿੰਨੀ ਹੈ ?"

"ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਹਜ਼ੂਰ, ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਭਿੜੰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ ਜੰਨਤ ਵਿਚ ਹੂਰਾਂ ਦੀ ਸੇਜ਼ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹਨ, ਓਨੇ ਕੁ ਲਾਹੌਰੋਂ ਹੋਰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਏ ਸਨ", ਇਕ ਫੌਜਦਾਰ ਬੋਲਿਆ।

"ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਸ ਤੀਹ ਸਿੰਘ... ਹਾ ਹਾ ਹਾ ਹਾ...", ਅਬਦਾਲੀ ਲਗਾਤਾਰ ਡਰਾਉਣਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਸੁਣਿਐਂ ਸਿੰਘੋਂ, ਤੀਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਸ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੁਰਕ। ਸਵਾ ਲੱਖੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ 'ਕੱਲੇ 'ਕੱਲੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ, ਬਸ ਹਜ਼ਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਅਫਗਾਨ", ਦੁਮਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਝੂਲ ਰਹੇ ਫਰਰੇ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਕਮਰਕਸੇ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਨ ਸਜਾਉਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ।

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਭੁਸਤਾ ਸੰਪੰਨ ਆਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਇਹ ਫਰਰਾ। ਇਹ ਉਹ ਕੌਮੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਕਿੱਥੇ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ, ਐਸੀ ਮਹਾਨ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ। ਕੌਮ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਸਦਾ ਝੂਲਦਾ ਰੱਖਣਾ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ। ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਫਰਰਾ ਝੂਲਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਇਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰ ਸਿਵਾਏ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਤੋਂ, ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਝੁਕ ਸਕਦਾ। ਸਿਰ ਸਲਾਮਤ ਰਹਿਣ ਤਕ ਇਹ ਫਰਰਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਸਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਭ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ। ਖਾਲੀ ਹੋਈ ਥਾਂ ਪੂਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਹਾਕਾਲ ਸਿੰਘ ਸੀਸ ਉੱਤੇ ਫਰਰਾ ਸਜਾਈ ਤੁਰੰਤ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮੁੱਕਦੇ ਤੇ ਨਾ ਕੌਮੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ।

ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਿੰਘ, ਜਿਉਂ ਹੀ ਬੁੰਗੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੱਚੇ ਅੰਬਰ ਦਾ ਚੋਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਣਾ ਦੇਹ ਉੱਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਤੋਰ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਬਿਲਕੁਲ ਐਸੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਜਹੀ, ਜਿਹੜੇ 'ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ' ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਚੁਨਿੰਦਾ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਤੋਰੇ ਸਨ। ਉਹੀ ਸੂਰਮੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੱਥੀ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਸੀ। ਸਿਰਾਂ ਉੱਤੇ ਉੱਚੇ ਦੁਮਾਲੇ ਚਾੜ੍ਹੇ ਤੇ ਪਿੰਡਿਆਂ 'ਤੇ ਨੀਲੇ ਬਾਣੇ ਸਜਾ ਕੇ 'ਦੁਮਾਲਗੜ੍ਹ' ਵੱਲ ਉਤਾਰਿਆ। ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁੰਬਦਾਂ ਉੱਤੇ ਬਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸਿੰਘ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੁਣ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਝਲਕਾਰਾ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੱਜ ਦਾ ਇਹ ਕੋਈ ਖਾਸ ਦਿਨ ਸੀ, ਜੋ ਇਹ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗੀ ਬਾਣਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਸ ਸੂਰਮੇਂ ਦਾ ਨਿਤ ਕਰਮ ਸੀ। ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਲੋਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਾਣੀ ਗਾਉਂਦਿਆਂ ਦੁਮਾਲਾ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਤੇ ਕਰਦਾਂ, ਚੱਕਰਾਂ ਤੇ ਚੰਦ ਤੋੜੇ ਨਾਲ ਸਜਾਉਣਾ। ਬਾਕੀ ਸ਼ਸਤਰ ਕਰਮਕੱਸੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ। ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਛੁਹਾ ਛੁਹਾ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੇਹ ਉੱਤੇ ਧਾਰਨ ਕਰੀ ਜਾਣਾ ਤੇ ਅੰਤ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਸਰਬਲੋਹ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੀਆਂ ਹੀ ਮਾਲਾ ਤੇ ਚੱਕਰ ਗਲ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣਾ,

"ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਰਛਾ ਹਮਨੈ ॥
ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੀ ਰਛਿਆ ਹਮਨੈ ॥
ਸਰਬ ਕਾਲ ਜੀ ਦੀ ਰਛਿਆ ਹਮਨੈ ॥
ਸਰਬ ਲੋਹ ਜੀ ਦੀ ਸਦਾ ਰਛਿਆ ਹਮਨੈ ॥"

ਕਦੇ ਕਦੇ ਮਉਜ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸੰਜੋਅ ਵੀ ਪਹਿਨ ਲੈਣੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਤੇ ਦਰਗਾਹੀ ਬਾਣੀ ਸਰਵਨ ਕਰਨੀ।

ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਦੀ 'ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ' 'ਭਗਉਤੀ ਕੀ ਵਾਰ' ਗਾਵਣੀ ਤਾਂ ਜਾਪਣਾ ਕਿ ਐਸੀ ਬਾਣੀ ਸੰਭਾਲਣਾ ਐਸੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਹੈ। ਮਾੜੇ ਵਿਤ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਹੌਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਬਣੀ ਛੇੜ ਦੇਣ।

ਇਹ ਹੈ ਇਸ ਸੂਰਮੇਂ ਦਾ ਨਿੱਤਨੇਮ, ਜਿਸ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ। ਦਲ ਪੰਥਾਂ ਵਿਚ ਯੋਧੇ ਦਾ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਬ ਆ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਜੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਖੰਡੇ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਜੰਗੀ ਨਗਾਰਾ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਨੋ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਪੰਥ ਜੰਗ ਜੁੱਧ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੁੰਦਾ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਸੂਰਮੇਂ ਨੂੰ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੌਮੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਮੂਹਰੇ ਰੱਖਣਾ, ਇਸ ਯੋਧੇ ਦਾ ਨੇਮ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਪੰਥ ਪੜਾਅ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਲਹਿੰਦਾ। ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹ ਜੱਥਾ ਆਪਣੇ ਆਸਣ ਲਾਉਂਦਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਪੰਥ ਕਿਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਜੱਥਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਰਦਾ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾ ਦਿੰਦੇ, ਉੱਥੋਂ ਬਸ ਅੱਗੇ ਹੀ ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ, ਇਕ ਵੀ ਕਦਮ ਕਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਇਹ ਕਥਾ ਹੈ ਸੂਰਬੀਰ ਨਿਹੰਗ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ।

ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਸੰਧਿਆ ਵੇਲੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਬੋਲ ਸਭ ਪਾਸੇ ਮਹਿਕਾਂ ਖਿਲਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਕਾਲ ਜੀ ਦੇ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੁੰਗਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਹੋਰ ਯੋਧੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬੁੰਗੇ ਵੀ ਅਕਾਲ ਜੀ ਦੇ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਇਹਨਾਂ ਬੁੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਆਰਤੀ ਆਰਤੇ ਮਗਰੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲਿਆ ਗਿਆ,

"ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥
ਜਾ ਕਉ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਲਾਗੋ ਇਸੁ ਜੁਗ ਮਹਿ ਸੋ ਕਹੀਅਤ ਹੈ ਸੂਰਾ ॥
ਆਤਮ ਜਿਣੈ ਸਗਲ ਵਸਿ ਤਾ ਕੈ ਜਾ ਕਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ॥"

ਹਰਿ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ 'ਤੇ ਜੈਕਾਰੇ

ਗਜਾਏ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤਾਂ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

"ਏਸ ਰੌਲੇ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਕਿ ਅੰਦਰ ਸਿਰਫ ਤੀਹ ਸਿੰਘ ਹਨ ਕਿਤੇ ਸੂਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਐਵੇਂ ਜਾਹ ਜਾਂਦੀ ਨਾ ਕਰਵਾ ਦੇਣ", ਅਫਗਾਨ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਫੌਜਦਾਰ ਤਲਵਾਰ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ।

ਮੁਗਲ ਖੇਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬੇਚੈਨੀ ਦੌੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਨਾਲ ਰਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੇ ਤਾਂ ਘਬਰਾਹਟ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 'ਸਿਰਫ ਤੀਹ' ਹੋਣ ਦੇ ਮਾਇਨੇ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿਰਫ ਤੀਹ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਠਹਾਕੇ ਲਗਾਏ ਸਨ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਅਫਗਾਨ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਟੁਕੜੀਆਂ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਸਨ ਜੋ ਗੰਭੀਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਡਰ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਦਸਤਕ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ 'ਸਿਰਫ ਤੀਹ ਸਿੰਘ' ਹੋਣ ਦੇ ਵੀ ਕੀ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਦਰ ਇਕ ਵੀ ਸਿੰਘ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਲਾਹੌਰੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤੀ ਉਥਲ ਪੁੱਥਲ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਏਧਰ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਮਗਰੋਂ ਨਿਹੰਗ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਸੁਲੱਖਣੀ ਘੜੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਉਹੀ ਘੜੀ ਜਿਸਦੀ ਉਡੀਕ ਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਲੇਖੇ ਸੀਸ ਲਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਸੁਭਾਗਾ ਸਮਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹੀ ਪਲ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ। ਮੌਤ ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਲਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਗਨ ਝੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪਵਾਉਣੇ ਹਨ। ਬਸ ਇਕ ਲਾੜਾ ਚੁਣਨਾ ਬਾਕੀ ਹੈ, ਬਰਾਤ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਹੀ ਹੈ"

"ਲਾੜੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ", ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਗਾਨੇ ਤਾਂ ਸਭ ਦੇ ਗੁੱਟਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਣਗੇ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਨੇ", ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਤੱਕਦਿਆਂ ਮੁਸਕੁਰਾਏ ਤੇ ਫੇਰ ਬੋਲੇ, "ਖਾਲਸਾ

ਜੀ, ਤੀਹ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਤੀਹ ਦੇ ਤੀਹ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਵਾਵਾਂਗੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਰਵਾਲਾ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਵੀ ਦੱਸ ਦੇਵੇ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਫੇਰ ਮੁਸਕਾਏ।

ਕੁਝ ਕੁ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਸਰਵਾਲੇ ਬਣਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਸਪਰਸ਼ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਸਰਵਾਲਾ ਚੁਣ ਲਓ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੁਝ ਬੋਲਦੇ, ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਇਕ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, "ਕਿਉਂ ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਰਬਾਲੇ ਬਣ ਜਾਓ। ਜਦ ਲਾੜੀ ਕੋਈ ਆਮ ਨਹੀਂ ਬਰਾਤ ਆਮ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਸਰਵਾਲਾ ਵੀ ਆਮ ਵਿਆਹਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕੋ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇ", ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ।

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਇਹ ਇਕ ਐਸੀ ਵਿਲੱਖਣ ਬਰਾਤ ਹੋਏਗੀ, ਜੋ ਗੁਰ ਆਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਲੇਖੇ ਲਾਵੇਗੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਤਰੁੱਠ ਕੇ ਜਰੂਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਕਿਉਂ, ਸਭ ਨੂੰ ਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣਾਉਣਗੇ। ਹੋ ਸਕਦੈ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਦਾਤ ਸਾਡੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਦੇਣ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ,

"ਸਮਰ ਸਾਮੁਹੇ ਸੀਸ ਤੋ ਪਾਹਿ ਚਢਾਵੈ ॥
ਮਹਾਂ ਭੂਪ ਹੂੈ ਅਉਤਰੈ ਰਾਜ ਪਾਵੈ ॥"

ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਤਲਵਾਰ 'ਤੇ ਧਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਯੋਧਾ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਬਣ ਕੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।"

ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਕਿਸੇ ਡਰ ਜਾਂ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਅਲੌਕਿਕ ਵਿਆਹ ਦੇ ਚਾਅ ਵਿਚ ਜੋ ਸਵੇਰੇ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਓ ਰਾਤ ਭਰ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਇਲਾਹੀ ਆਵਾਜ਼ਾ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓ ਸੁਖਮਨੀ, ਕਿਤੋਂ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ, ਕਿਤੋਂ ਭਗਉਤੀ ਅਸਤੋਤ੍ਰ, ਉਗ੍ਰਦੰਤੀ, ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਸ਼ਸਤਰਨਾਮ ਮਾਲਾ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੰਘ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵੱਲ ਆਏ।

"ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਨਹਾਈ ਧੋਈ, ਵਟਨਾ ਸਭ ਇਹੋ ਹੈ। ਆਓ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ 'ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੀਤ ਗਾਵੀਏ", ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਉਤਰੇ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ,

"ਧੰਨਿ ਜੀਓ ਤਿਹ ਕੋ ਜਗ ਮੈ ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੈ ਜੁਧੁ ਬਿਚਾਰੈ ॥
ਦੇਹ ਅਨਿਤ ਨ ਨਿਤ ਰਹੈ ਜਸੁ ਨਾਵ ਚੜੈ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਾਰੈ ॥"

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ, ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੇ,

"ਅਵਰ ਬਾਸਨਾ ਨਾਹਿ ਪ੍ਰਭ ਧਰਮ ਜੁਧ ਕੇ ਚਾਇ ॥"

ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ,

"ਹੇ ਧੰਨ ਧੰਨ ਸੋਢੀ ਸੁਲਤਾਨ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਓ, ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਿਮਾਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਣੀ, ਆਪ ਜੀਆਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਸਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸੀਸ ਭੇਟ ਹੋ ਜਾਣ, ਇਹੋ ਅਰਦਾਸ ਹੈ। ਮਿਹਰ ਕਰਨੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀਓ"

ਸਭ ਸਿੰਘ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਬੁੰਗੇ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਗਾਂ ਲਈ ਸੁਨਿਹਰੇ ਸਲੋਤਰ ਚੁੱਕ ਲਏ ਤੇ ਕੁਝ ਮਠਿਆਈਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਆਹ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚੋਂ ਦਰਗਾਹੀ ਬਾਣੀ ਲਗਾਤਾਰ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵੀ ਨਵੇਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਬਾਣੇ ਸਜਾ ਲਏ ਹਨ। ਕੋਈ ਨੀਲੇ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੇਸਰੀ ਤੇ ਕੋਈ ਸਫੇਦ ਵਿਚ। ਸਭ ਨੇ ਚੋਲਿਆਂ 'ਤੇ ਗੁਲਾਬ, ਕੇਸਰ, ਕਸਤੂਰੀ ਮਲ ਲਈ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਗਾਂ ਛਕੀਆਂ, ਮਠਿਆਈਆਂ ਖਾਧੀਆਂ।

ਏਨੇ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਬੁੰਗੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਰਾਜ ਵਿਚੋਂ 'ਘੋੜੀਆਂ' ਗਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ,

"ਵਡਹੰਸੁ ਮਹਲਾ ੪ ਘੋੜੀਆ
੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
ਦੇਹ ਤੇਜਣਿ ਜੀ ਰਾਮਿ ਉਪਾਈਆ ਰਾਮ ॥
ਧੰਨੁ ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਪੁੰਨਿ ਪਾਈਆ ਰਾਮ ॥"

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਨਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਚਿੱਟਾ ਬਾਣਾ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੰਗੀ ਕੇਸਰੀ ਦੁਮਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਨੀਲਾ ਫਰਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ਝੂਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੁਮਾਲੇ ਦੇ ਚੱਕਰ ਘੁਸਮੁਸੇ ਜਹੇ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚ ਗੱਡੀ

ਕਿਰਪਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਇਹੀ ਇਸ ਇਲਾਹੀ ਲਾੜੇ ਦੀ ਕਲਗੀ ਹੈ। ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਬਰਛਾ ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਸਰਬਲੋਹੀ ਮਾਲਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ। ਬਰਛਾ ਤੇ ਮਾਲਾ ਨੇ ਵੀ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਿਆਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਪਾਈ। ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਸਿਹਰਾ ਲਿਆ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਛੁਹਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਉਪਰੰਤ ਸਾਰਾ ਜੱਥਾ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਣ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਚੱਲਿਆ ਹੈ।

ਲਾੜਾ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਹੈ, ਸਰਬਾਲੇ ਪਿੱਛੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਬਰਾਤ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਗਾਰਿਆਂ ਸਮੇਤ ਇਹ ਜੱਥਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਕੋਲ ਆਇਆ, ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਏ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਜੋ ਵੀ ਮਾਇਆ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਸੀ, ਸਭ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ 'ਤੇ ਸਭ ਨੇ ਬੀਰ ਆਸਣਾ ਵਿਚ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾਏ। ਚਾਰ ਪਰਿਕਰਮਾ ਬਾਹਰੋ ਕਰਕੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜੇ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਰੁਕ ਗਏ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ।

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ,

"ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ ਮਹਾਰਾਜ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭ ਜਾਏ। ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀਓ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾ ਦੇ ਸਿਰ ਭੰਨਣ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ"

ਏਧਰ ਥੋੜਾ ਚਾਨਣ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਅਫਗਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਵੀ ਤਿਆਰੀ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਫਗਾਨਾ ਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਬਦਾਲੀ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਢਿੱਲ ਜਾਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਾਰੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਨੇ ਸਰੀਰਾਂ 'ਤੇ ਸੰਜੋਆਂ ਚਾੜ੍ਹ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਗੈਂਡਿਆਂ ਦੀ ਖੱਲ ਵਾਲੀਆਂ ਢਾਲ੍ਹਾ ਸਭ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹਨ। ਲੰਬੀ ਨਾਲੀ ਵਾਲੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਕਰਾਬੀਨਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ, ਬਰਛਿਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਅਫਗਾਨੀ ਫੌਜ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਵੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਜੋ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਮੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਛੁਹਾਏ। ਕਈ

ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਤਾਂ ਸੁੱਖਾ ਰਗੜਨ ਵਾਲੇ ਭਾਰੇ ਸਲੋਤਰ ਹੀ ਹਨ, ਕਈਆਂ ਕੋਲ ਖੰਜਰ ਤੇ ਕਟਾਰ। ਸਲੋਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਸਲੋਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿਕਾਈ ਖਲੋਤੇ ਮਹਾਕਾਲ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਜਾਪ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬਾਹਰ ਰੌਲਾ ਇਹ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਟੁਕੜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਏ। ਤੀਰ ਕਮਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਪੈਦਲ ਟੁਕੜੀ ਅੱਗੇ ਜਾਏ ਕਿ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਗਿਲਜੇ। ਇਕ ਜੱਕੋ ਤੱਕੀ ਜਹੀ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਤੇ ਟੁਕੜੀਆਂ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਰੌਲਾ ਅੰਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਰੌਲਾ ਬਾਹਰ ਵਾਲੇ ਰੌਲੇ ਤੋਂ ਜਵਾਂ ਬਿਪਰੀਤ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਏਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮੂਹਰੇ ਅਸੀਂ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਲੋਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਭੱਜ ਭੱਜ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ,

"ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸਾਡੇ ਸਲੋਤਰ ਸਿਰਫ ਦੇਗਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਡੇ ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਤਰਾਂ ਦਾ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੌਹਰ ਵੀ ਦੇਖੇਗੀ। ਰਗੜੇ ਪਾਉਣ ਵੇਲੇ ਸੁਨਿਹਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਸੁਣਦਾ ਸੰਗੀਤ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਪੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਕੀਹਨੇ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬਸ ਖੋਪੜੀਆਂ ਪਾਟਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਇਓ ਤੇ ਸਾਡੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧਾਇਓ। ਸੋ ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾਵੇ।"

"ਪਰ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਰਬਾਲੇ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਤਾਰ ਵਿਚ। ਹਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਸਰਬਾਲਾ ਬਾਕੀ ਬਰਾਤ ਨਾਲੋਂ ਮੂਹਰੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਏਥੇ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਕਿਉਂ ਰਹੀਏ", ਸਰਬਾਲੇ ਬਣੇ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਭਾਈ ਸੂਰਮਿਓਂ, ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਵੀ ਸੁਣ ਲਓ। ਜੇ ਕੁੜਮਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਕਸੂਤੀ ਬੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਬਰਾਤ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਓਹਦਾ ਤੋੜ ਸਾਡੇ ਜਹੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਹੋਏਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਮੂਹਰੇ ਰੱਖੋ", ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਖਲੋਤੇ ਕੁਝ ਘੋੜਸਵਾਰ ਵੀ ਘੋੜੇ ਕੁਝ ਅਗਾਹ ਲਿਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਰੁਕ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਕੀਰਤਨੀ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਘੋੜੀਆਂ' ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

'ਗ੍ਰੰਥ ਮੱਧ ਕੀ ਘੋੜੀ ਗਵਾਇ।
ਕਰੈ ਫੁਰਮਾਇਸ਼ 'ਔਰ ਸੁਨਾਇ'।'

ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ 'ਘੋੜੀਆਂ' ਗਾ ਕੇ ਸੁਣਾਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਹੋ ਸੁਣਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ 'ਘੋੜੀਆਂ' ਦਾ ਗਾਇਨ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

"ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਪੈ ਸਾ ਧੰਨੁ ਸਾਬਾਸੈ ਧੁਰਿ ਪਾਇਆ ਕਿਰਤੁ ਜੁੜੰਦਾ ॥
ਚੜਿ ਦੇਹੜਿ ਘੋੜੀ ਬਿਖਮੁ ਲਘਾਏ ਮਿਲੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਮਾਨੰਦਾ ॥
ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਾਜੁ ਰਚਾਇਆ ਪੂਰੈ ਮਿਲਿ ਸੰਤ ਜਨਾ ਜੰਞ ਆਈ ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਮੰਗਲੁ ਮਿਲਿ ਸੰਤ ਜਨਾ ਵਾਧਾਈ ॥"

ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈਆਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭਗੌਤੀਆਂ ਸੂਤ ਲਈਆਂ। ਭਗਉਤੀ ਅਸਤੋਤ੍ਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਮਿਆਨੋਂ ਕੱਢੀ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧਿਆ,

"ਧੱਸੈ ਖੇਤ ਮੈ ਹਾਥ ਲੈ ਤੁਹਿ ਸੂਰੇ ॥
ਭਿਰੇ ਸਾਮੁਹੇ ਸਿੱਧ ਸਾਵੰਤ ਪੂਰੇ ॥
ਕਰੈ ਹਾਥ ਦ੍ਵੈ ਕਾਢ ਕੈ ਮਿਯਾਨ ਮੈਂ ਤੇ ॥
ਫਤਹ ਪਾਇ ਹੈ ਬੀਰ ਮੈਦਾਨ ਮੈਂ ਤੇ ॥"

ਕਿਰਪਾਨ ਵਾਲਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਉਸ ਨੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਘੁਮਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁੱਟ ਬੱਧਾ ਸਰਵਾਲੇ ਵਾਲਾ ਗਾਨਾ ਇੰਝ ਲਹਿਰਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨੇ ਚੱਕਰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਈ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਏਨੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆ ਗਏ ਤੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਢੇਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਤੋਂ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ,

"ਗਗਨ ਦਮਾਮਾ ਬਾਜਿਓ ਪਰਿਓ ਨੀਸਾਨੈ ਘਾਓ ॥
ਖੇਤੁ ਜੁ ਮਾਂਡਿਓ ਸੂਰਮਾ ਅਬ ਜੂਝਨ ਕੋ ਦਾਉ ॥
ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ ॥
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ ॥"

"ਪੈਰ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਏ ਖਾਲਸਾ ਜੀ, ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਕਦਮ ਵੀ ਪਿਛਾਂਹ ਕਰਿਆਂ ਸੂਰਮੇਂ ਦੀ ਇੱਜਤ ਘਟਦੀ ਹੈ।", ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼

ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਿੰਘ ਇੰਝ ਗਿਲਜਿਆਂ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪਏ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਹਿਰਨਾਂ ਦੀ ਡਾਰ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

"ਸੇਵਾ ਖੱਟੋ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਸੇਵਾ ਖੱਟੋ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਜਾਂ ਮਾਨਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਾਹਲ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰੋ", ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

ਤਦੋਂ ਹੀ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਵਾਪਰਿਆ ਤੇ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਸਰਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਚਮੁੱਚ ਹੂਰਾਂ ਉੱਡਦੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ। ਪਰ ਉਹ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੂਰ ਨੇ ਕੋਈ ਬੋਲ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, "ਇਹੋ ਜਹੇ ਲਾਲਚ ਤਿਆਗ ਕੇ ਹੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ ਬੀਬੀ। ਸਵਰਗਾਂ ਦੀ, ਹੂਰਾਂ ਦੀ ਤੇ ਸੁਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਪਿਛਲੇ ਕਿਸੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਬੋਚੋ"

"ਕੀਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ?", ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਉਸ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਕੁਛ ਨੀ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਆਹ ਇਕ ਹੂਰ ਪਰੀ ਆਈ ਹੈ ਸਵਰਗਾਂ ਤੋਂ, ਕਹਿੰਦੀ 'ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚੱਲ, ਮੇਰੀ ਸੇਜ ਤੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਹੈ ' ਇਹਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਦੌੜ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ ਬੀਬੀ", ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਸਾਡੀ ਜੇ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਖ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਮੁੜ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਭੋਗਣੀਆਂ ਹਨ", ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬੋਲੇ।

"ਸਾਡੀ ਹਰ ਇੱਛਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ ਬਾਬਾ ਜੀ। ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਟਿਕ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣ ਕੇ ਮੁੜ ਜਨਮੇ ਤਾਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਨਮ ਲਵਾਂਗੇ।", ਹੂਰ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

"ਸਾਡੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਰੂਰ ਪੂਰੀ ਕਰਨਗੇ ਸਿੰਘੋਂ। ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚ ਧਿਆਓ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋ ਤੇ ਕਾਬਲ

ਦੇ ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸੱਥਰ ਵਿਛਾ ਦਿਓ"

ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਗੱਜਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਗੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਲਕਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਗਿਲਜਿਆਂ ਨੇ ਮੂੰਹ ਢਾਲ੍ਹਾਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਲਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਢਾਲ੍ਹਾਂ ਪਰ੍ਹੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰੀਆਂ।

"ਐਵੇਂ ਵਾਧੂ ਭਾਰ ਇਕਾਗਰਤਾ ਭੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ", ਇਕ ਸਿੰਘ ਢਾਲ੍ਹ ਸੁੱਟਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

ਸਨਮੁਖ ਜੂਝਣਾ ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਹੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਆਪ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਣ ਲੱਥੇ ਸਨ।

ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਤੋਂ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ,

"ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੪ ॥
ਹਰਿ ਪਹਿਲੜੀ ਲਾਵ ਪਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ ॥
ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੇਦੁ ਧਰਮੁ ਦ੍ਰਿੜਹੁ ਪਾਪ ਤਜਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ ॥
ਧਰਮੁ ਦ੍ਰਿੜਹੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵਹੁ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਆਰਾਧਹੁ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਪਾਪ ਗਵਾਇਆ ॥
ਸਹਜ ਅਨੰਦੁ ਹੋਆ ਵਡਭਾਗੀ ਮਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਮੀਠਾ ਲਾਇਆ ॥
ਜਨੁ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਲਾਵ ਪਹਿਲੀ ਆਰੰਭੁ ਕਾਜੁ ਰਚਾਇਆ ॥"

ਸਿੰਘ ਲੜਦੇ ਲੜਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਐਸਾ ਭਰਵਾਂ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਮੁਗਲ ਫੌਜਦਾਰ ਦੀ ਦੇਹ ਸਣੇ ਸੰਜੋਅ ਕੱਟੀ ਗਈ। ਦੂਜਾ ਘੋੜਸਵਾਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਅਗਲੇ ਵਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਧੜ ਸਿਰ ਵਿਹੂਣ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

"ਹਜੇ ਪਹਿਲੀ ਲਾਵ ਦਾ ਪਾਠ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸਿੰਘੋ, ਦੇਹਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾਓ ਤੇ ਆਓ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਹੋਰ ਲਈਏ", ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ,

"ਹਰਿ ਦੂਜੜੀ ਲਾਵ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਮਿਲਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ ॥
ਨਿਰਭਉ ਭੈ ਮਨੁ ਹੋਇ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਗਵਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ ॥"

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੁਣ ਅਫਗਾਨ ਜਿਆਦਾ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ, ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਯਾਦ ਰੱਖਿਓ ਸੂਰਮਿਓਂ, ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਯੋਧੇ ਲਈ ਅੱਖ ਝਪਕਣ

ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਮਤਾ ਜਦੋਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਅੱਖ ਝਪਕੋ ਤੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਵਾਰ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦੇਵੇ, ਮੁੜਕੇ ਅਗਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਫਿਰਨ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਆਉਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿਖ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਅਫਗਾਨਾ 'ਚ ਏਨੀ ਤਾਕਤ ਕਿੱਥੇ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕਾਂ ਅੱਗੇ ਟਿਕ ਜਾਣ। ਹੂਰਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚੀ ਤੁਰਕ, ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੂਹ ਸਕਦੇ।", ਨਿਹੰਗ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਤੀਜੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

"ਹਰਿ ਤੀਜੜੀ ਲਾਵ ਮਨਿ ਚਾਉ ਭਇਆ ਬੈਰਾਗੀਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ ॥
ਸੰਤ ਜਨਾ ਹਰਿ ਮੇਲੁ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਵਡਭਾਗੀਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ ॥"

ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕਈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ 'ਚੋਂ ਲਹੂ ਪਰਨਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਇਸ ਪਰਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ ਕਰਨਗੀਆਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ। ਪਰਕਰਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੱਰੇ ਜ਼ੱਰੇ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਟਿਕਿਆ ਕਰਨਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਏਥੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਰੱਤ ਡੁੱਲ੍ਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਇਹ ਜੰਗ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਰਾਹ ਦਸੇਰਾ ਬਣੇਗੀ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ, ਜੇ ਕੋਈ ਹਾਕਮ ਜਾਂ ਵਜੀਰ ਏ ਆਜ਼ਮ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਕੈਰੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਉਸ ਦੀ ਉਹ ਅੱਖ ਭੰਨਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਪਰਕਰਮਾ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲਈ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੀਕ ਸਿੰਘ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਕ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ", ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਨਿਹੰਗ ਸੂਰਮੇਂ ਨੇ ਚੌਥੀ ਪਰਕਰਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

"ਹਰਿ ਚਉਥੜੀ ਲਾਵ ਮਨਿ ਸਹਜੁ ਭਇਆ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਲਿਆ ਸੁਭਾਇ ਹਰਿ ਮਨਿ ਤਨਿ ਮੀਠਾ ਲਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ ॥
ਹਰਿ ਮੀਠਾ ਲਾਇਆ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭ ਭਾਇਆ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥
ਮਨ ਚਿੰਦਿਆ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਵਜੀ ਵਾਧਾਈ ॥
ਹਰਿ ਪ੍ਰਭਿ ਠਾਕੁਰਿ ਕਾਜੁ ਰਚਾਇਆ ਧਨ ਹਿਰਦੈ ਨਾਮਿ ਵਿਗਾਸੀ ॥
ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੇ ਚਉਥੀ ਲਾਵੈ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਪ੍ਰਭ ਅਵਿਨਾਸੀ ॥"

ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਬਰਾਤ ਵਿਚੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਲਾਚੀ ਬੇਰ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਅਫਗਾਨ ਸਿਪਾਹੀ ਪਿਛਾਂਹ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਗੋਂ ਫਿਕਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਦਾਤ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਣ।

"ਸਾਰੀ ਬਰਾਤ ਵਿਚੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਇਕ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਾਹਦਾ ਵਿਆਹ ਸਿੰਘੋਂ। ਦੌੜ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਓ, ਪਾਰ ਬੁਲਾਓ ਤੇ 'ਪਾਰ' ਹੋ ਜਾਓ", ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਨਾਲ ਦੇ ਬਚੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ।

ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣਾ ਕਾਲ ਆਉਂਦਾ ਤੱਕਿਆ। ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੌਛਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅਣਗਿਣਤ ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਛੇਕਿਆ ਗਿਆ।

"ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਵਾਗਤ ਹੋਇਆ ਨਾ ਬਾਰਾਤੀਆਂ ਦਾ", ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬੋਲੇ। ਲਹੂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਇੰਝ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਸ਼ਕ ਵਿਚ ਛੇਕ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਰੁਕਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਗਿਲਜੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਪਿਛਾਂਹ ਕਰਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਮਤਾ ਕੋਈ ਇਹ ਨਾ ਕਹੇ ਕਿ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੱਲਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਪਿੱਛੇ ਫੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਉੱਠੇ,

"ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ, ਬਿਰਧ ਬਾਣੇ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਿਓ। ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀਓ, ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਓ। ਸਿਰ ਲਹਿ ਜਾਣ 'ਤੇ ਹੀ ਦੁਬਾਰਾ ਡਿੱਗਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ, ਬਸ ਏਨੀ ਕੁ ਤਾਕਤ ਬਖਸ਼ੋ"

ਬਾਬਾ ਜੀ ਉੱਠੇ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਪੈਰ ਧਰਿਆ। ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਟੁਕੜੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਵੱਲ ਵਧੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੰਮੇ ਬਰਛੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਰਛੇ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਤੇ ਘੋੜੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਵੱਲ ਦੌੜਾਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਖੰਡਾ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਅਡੋਲ ਖਲੋਤੇ ਹਨ। ਘੋੜੇ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤੇ ਅੱਠ ਦਸ ਅਫਗਾਨ ਬਰਛੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਪਰੋਏ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਖੰਡਾ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਨਿਹੱਥਾ ਜਾਣ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵਾਰ ਹੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਖੰਡਾ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਲਹਿਰਾਇਆ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਕਿਸੇ ਅਫਗਾਨੀ

ਤਲਵਾਰ ਵਿਚ ਏਨੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਸਕੇ। ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਐਸਾ ਯੋਧਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਇਕੋ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਿਰ ਧੜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਏ", ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉੱਠਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬਰਛਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਹੋਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਗਿਲਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਰੰਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਤੇ ਇਕ ਗਿਲਜੇ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਈ। ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ,

"ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਅਬਿਨਾਸੀ ਨਾ ਕਦੇ ਮਰੈ ਨ ਜਾਇਆ ॥
ਵੀਆਹੁ ਹੋਆ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਗੁਰਮੁਖੇ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ॥"

ਗਿਲਜੇ ਦੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਡਿੱਗਾ ਤੇ ਏਸ ਜਨਮ ਦਾ ਅੰਤਮ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਗਿਆ।

"ਧੰਨ ਹੈ ਐਸੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਧੰਨ ਹੈ ਐਸਾ ਮਰਨਾ ਵੀ", ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਏ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀ 'ਬਰਾਤੀ' ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਆਏ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਡਣੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਪਾਲਕੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਗਾਰੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਮੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਏਨਾ ਚਾਅ ਕਿਉਂ ਹੈ", ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੀਹ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਮੁਗਲ ਪਠਾਨ ਆਪਣੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

"ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵੀ ਕਦੇ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨਹੀਂ ਖੋਹ ਸਕਦੀ। ਵੱਡੀ ਸੂਰਮਤਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਏਨੇ ਕੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਦੀ ਵੀ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੂਹੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦਿਆਂ ਖਿਲ ਜਾਣਾ। ਫਰੇਬੀ ਹੈ ਉਹ ਗੁਲਾਬ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਕੰਡੇ ਨਾ ਹੋਣ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਨੇ ਮਾਰਫਤ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਇਬਾਦਤਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਖ੍ਰੀਦ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਚਾਅ ਹੈ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ", ਫੌਜਦਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਬੋਲਿਆ।

30

ਸਿੰਘਨ ਪਤਿਸ਼ਾਹੀ ਸਾਹਿ ਸੱਚੈ ਦਈ

ਪੜ੍ਹੈਂ ਸ਼ਬਦ ਬਡ ਠਾਠ ਕਰ ਸੁੰਦਰ ਜੋੜੀ ਮਿਲਾਇ॥
ਤੁਰੇ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਲੈਣ ਕੋ ਬਾਣੋ ਖੂਬ ਬਣਾਇ॥

ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ, ਨਿਹੰਗ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆਏ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਗੱਜ ਕੇ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਗਈ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗੋਡੀਂ ਹੱਥ ਲਾਏ ਤੇ ਗਲਵੱਕੜੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਰਬਾਬ ਅਤੇ ਜੋੜੀਆਂ 'ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਗਾਵਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

"ਸੇਵਕ ਕੀ ਓੜਕਿ ਨਿਬਹੀ ਪ੍ਰੀਤਿ॥
ਜੀਵਤ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵਿਓ ਅਪਨਾ ਚਲਤੇ ਰਾਖਿਓ ਚੀਤਿ॥"

ਪਾਲਕੀਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਰਗਾਹ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀਆਂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਿਆ ਤੇ ਬੋਲੇ,

"ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਿਤਾ ਜੀਓ, ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਲ ਬਖਸ਼ੋ ਤਾਂ ਕਿ ਕਾਬਲੀ ਕੁੱਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਸਣੇ, ਹੋਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਪਾਪੀ ਦਾ ਸਿਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਇੰਝ ਹੀ ਭੰਨਦਾ ਰਹੇ। ਨਾ ਮਰਹੱਟੇ ਤੇ ਨਾ ਤੁਰਕ, ਕੋਈ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਕੈਰੀ ਅੱਖ ਨਾ ਝਾਕ ਸਕੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਸਤਿਗੁਰੂ"

"ਇੰਝ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ", ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ।

...

"...ਤੇ ਇਸੇ ਸਾਲ ਹੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਜਹੰਨੁਮ ਨੂੰ ਚਾਲਾ ਪਾ ਗਿਆ ਸੀ।"

...

ਸੈਕੜੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਅਜੇਤੂ ਤੇ ਲੜਾਕੀ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਫੌਜ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਪਈ। ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥੱਕੇ ਟੁੱਟੇ ਸਿਪਾਹੀ ਡਿੱਗਦੇ ਢਹਿੰਦੇ ਤੁਰੇ ਜਾ

ਰਹੇ ਸਨ। ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਫੌਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਸਿਓਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਫੌਜ 'ਸਿਰਫ' ਤੀਹ 'ਦੁਸ਼ਮਨਾ' ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਡੁੱਬ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਮਖੌਲ ਹੋਣੇ ਲਾਜ਼ਮੀਂ ਸਨ। ਹਾਂ, ਜੇ ਕੋਈ ਇਹ ਸੁਣਦਾ ਕਿ ਉਹ 'ਤੀਹ ਦੁਸ਼ਮਨ' ਸਿੰਘ ਸਨ, ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਫੌਜ ਦੇ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਤਰਸ ਖਾਂਦਾ। ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਵਾਂਗ, ਥੱਕੇ ਟੁੱਟੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਲਈ ਭੰਗੀਆਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਕੋਲ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਗਿਲਜੇ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗੇ ਤੇ ਪੈਣ ਸਾਰ ਹੀ ਸੌਂ ਗਏ।

ਏਧਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨੋਂ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਐਸਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਫਗਾਨ ਲੜਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਸੈਕੜੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਤੀਹ ਸਿੰਘਾਂ ਹੱਥੋਂ ਮਿਲੀ ਮਾਰ ਨੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਸਕਣ।

ਸਵੇਰ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਗਿਲਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਰਾਤ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਤੀਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਰਾਤ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਸ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਇਕ ਭੈੜਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਵੀ ਫੌਜ ਦੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੇ ਮਨੋਬਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੀਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨ ਫੌਜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੌਸਲੇ ਹਾਰ ਕੇ ਪਰਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਸਿਖ ਜੱਥੇ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਿੱਥੋਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਖੁਦ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਾਬਰਿਆ ਤੇ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਰਾਤ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬਸ ਏਥੋਂ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੀਤੀ।

ਏਥੋਂ ਨੱਸਿਆ ਅਬਦਾਲੀ ਜੰਡਿਆਲੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਹਰਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਏਂ ਕੋਲ ਰੁਕਿਆ।

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਹੀ ਸੰਭਾਲੀਆਂ। ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅੰਗੀਠਾ

ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪੂਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕਮਾਲ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਾਪਰੇ ਸਨ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਮਗਰੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਆਪ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਗਏ ਸਨ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਛਕਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੋਈ ਅੱਥਰੂ ਡਿੱਗ ਵੀ ਪਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉਦਾਸੀ ਵਾਲਾ ਅੱਥਰੂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਹ ਅੱਥਰੂ ਤਾਂ ਨਮਨ ਹੈ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ।

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘ, ਸੂਖਮ ਸਰੀਰ ਧਾਰ ਕੇ 'ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ' ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੇ, ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬੋਲੇ,

"ਤੁਸਾਂ ਉੱਪਰ ਅਸਾਡੀ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮੁੜ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਮੁੜ ਗੂੰਜਨੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਅੰਬਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਉਡਾਰੀਆਂ ਭਰਨੀਆਂ ਹਨ। ਮੁੜ ਜਨਮ ਲਵੋ ਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਮਾਣੋ। ਜਿਸ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਕਦਮ ਅਗਾਂਹ ਹੋਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਓਨੇ ਹਜ਼ਾਰੀ ਹੈ।"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਖਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ੇ। ਜੋ ਦਸ ਕਦਮ ਅਗਾਂਹ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਉਹ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰੀ, ਜੋ ਵੀਹ ਕਦਮ ਉਹ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਓਨੀ ਹੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਬਚਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ।

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਬਚਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ 'ਸਰਦਾਰ' ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ।

"ਸਾਡੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜੀ। ਆਪ ਜੀਆਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਾਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹੈ ਖਾਲਸੇ ਲਈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਜਹਾਨ ਢੋਈ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ

ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋਰ ਅਸੀਂ ਕੀ ਮੰਗ ਸਕਦੇ ਹਾਂ", ਕੋਈ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੀ ਜੋ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣੋ ਝਿਜਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।

"ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਸਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਲੋਚਦੇ ਹਨ", ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀ।

"ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਇਹ ਏਥੇ ਅਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣਗੇ ਤੇ ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਭੋਗਣਗੇ"

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਡੰਡੌਤ ਕੀਤੀ। ਅੱਗੋਂ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਬਚਨ ਵੀ ਕੀਤੇ।

"ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਖਾਲਸਾ ਤਾਂ ਖੁਦ ਖੁਦਾ ਹੈ। 'ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹ', ਉਹ ਕਦ ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣੇ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇਗਾ?"

"ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਰੱਖਾਂਗੇ। ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਤੁਹਾਡੀ ਜਰੂਰ ਮੰਨੇਗਾ। ਹਰ ਸਿਖ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੈ, ਰਾਜਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਤੁਸਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮਨਾਉਣੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਣਾ ਹੈ। ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਚੱਲਣਗੇ ਤੇ ਆਕੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਵਾਰ ਹੋਣਗੇ।"

"ਹੇ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀਓ, ਕਿਸ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਵੇਗਾ ਅਸਾਡਾ"

"ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਸੂਰਬੀਰ ਦੇ ਘਰ, ਜਿਸਦੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੇ ਪਿੱਠ ਨਾ ਦੇਖੀ ਹੋਏ। ਜੋ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕਿਆ ਨਾ ਹੋਏ। ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਸਨਮੁਖ ਜੂਝਣ ਵਾਲਾ। ਸਾਰਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰੇ। ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਬਿਪਤਾ ਤੋਂ ਪਾਸਾ ਨਾ ਵੱਟੇ। ਜਿਹੜਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਸਿਰਮੌਰ ਜਾਣੇ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਸਰੀਰ ਲਾਉਣ ਹਿਤ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹੇ। ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਯੋਧੇ ਦੇ ਘਰ।"

...

ਸੂਰਮੇ ਕਦ ਕਾਹਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘ

ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੈ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੌਨ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ।

ਏਨੇ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਭੰਗੂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, "ਬਾਬਾ ਜੀ ਏਧਰ ਆਇਓ ਜਰਾ"

ਸ਼ਾਇਦ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹਲਚਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਵੱਲ ਨੂੰ ਭੱਜੇ। ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਯੋਧਿਆਂ ਕੋਲ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅੱਖਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹਲਚਲ ਦੇਖ ਕੇ ਸਭ ਸਿੰਘ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਏ?

ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਹਲਚਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸਨ?

ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ?

ਐਸੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸਵਾਲ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਰੁਚੀ ਇਹਨਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਸੀ।

ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਬਸ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਸੀ।

...

ਨਾਨਕ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ॥ (ਭਾਗ ਦੂਸਰਾ)

ਸਹਾਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਪੋਥੀਆਂ

* ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, 2008
* ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (ਸੰਪਾ.), ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, 2004
* ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ (ਸੰਪਾ.), ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, 2014
* ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਸਟੀਕ) (ਦੋ ਭਾਗ), ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ (ਟੀਕਾ), ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਥ ਅਕਾਲੀ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਪੰਜਵਾਂ ਤਖ਼ਤ, 2000
* ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, 1999
* ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, 1999
* ਕਵੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ, 2007
* ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 2006

ਦੋਹਰਾ

ਹਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਿਗੁਰ ਦਈ

ਹੰਨੈ ਹੰਨੈ ਲਾਇ॥

ਜਹਿਂ ਜਹਿਂ ਬਹੈਂ ਜਮੀਨ ਮਲ

ਤਹਿਂ ਤਹਿਂ ਤਖਤ ਬਨਾਇਂ॥

ISBN 978-93-80210-76-6

9 789380 210766

₹ 499